
INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI

ZA

NOVEJŠO

ZGODOVINO

Letnik XXXVII

Ljubljana 1997

Številka 1

Contributions to the Contemporary History
Contributions a l'histoire contemporaine
Beiträge zur Zeitgeschichte

UDC 949.172"18/19" (05)
UDK
ISSN 0353-0329

Uredniški odbor:

dr. Zdenko Čepič (glavni urednik), dr. Jasna Fischer (odgovorna urednica)
mag. Damijan Guštin (pomočnik glavnega urednika), mag. Boris Mlakar,
dr. Janko Prunk

Prevajalec: Andrej Turk (angleščina)
Lektorica: Marjetka Kastelic

Oprema: Janez Suhadolc, dipl. ing. arh.

Izdaja

Inštitut za novejšo zgodovino
SI - 1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, Republika Slovenija

Založil

Inštitut za novejšo zgodovino s sofinanciranjem ministrstva za znanost
in tehnologijo Republike Slovenije

Računalniški prelom: MEDIT d.o.o., Notranje Gorice

Tisk

Profima d.o.o.

Zamenjave (Exchange, Austausch):
Inštitut za novejšo zgodovino
SI - 1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, Republika Slovenija

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji.

Redakcija zaključena 1. junija 1997

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415 - 142/92 mb. z dne 2. 3. 1992 štejejo
Prispevki za novejšo zgodovino za proizvod, od katerega se plačuje 5% davek na promet proizvodov na
osnovi 13. točke tarifne št. 3 tarife davka od prometa proizvodov in storitev.

Kazalo

CONTENTS - TABLE DES MATIERES - INHALT

RAZPRAVE - ARTICLES - ÉTUDES - ABHANDLUNGEN

- Jasna Fischer - Franc Rozman, Socialna demokracija in kmetstvo
1870-1914 na Slovenskem 5
UDK 329.14(497.4):323.32"1870/1913"
- Jurij Perovšek, Schulze-Delitscheva zadružnogospodarska doktrina kot
liberalni odgovor na socialno vprašanje v 19. stoletju 17
UDK 334.732.2(430)"18"
- Ervin Dolenc, Kulturna prizadevanja slovenskih socialistov
v začetku tridesetih let (1929-1935) 35
UDK 061.23 Svoboda "1929/1935"
- Žarko Lazarevič, Gospodarsko sodelovanje z drugimi državami
naslednicami avstroogrške monarhije 1918-1941 47
UDK 339.92(497.4:436:437:438:439)"1918/1941"
- Jože Prinčič, Gospodarski stiki Slovenije z državami naslednicami
avstroogrške monarhije po drugi svetovni vojni (1945-1960) 57
UDK 339.92(497.4:436:437:438:439)"1945/1960"

ZAPISI - NOTES - NOTES - NOTIZEN

- Danilo Petrinja, Gradnja Luke Koper 69
UDK 656.6(497.4 Koper)"1958/1969"

JUBILEJI - JUBILÉS - JUBILÄEN

- Dr. Milan Ževart - sedemdesetletnik (Tone Ferenc) 89

IN MEMORIAM

- Hubertu Schari v spomin (1938-1990) (Tone Ferenc) 91

OCENE IN POROČILA - REPORTS AND REVIEWS -
RAPPORTS ET CRITIQUES - BERICHTE UND REZENSIONEN

Andrej Studen, Stanovati v Ljubljani (Bojan Cvelfar)	93
Jurij Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva (Ervin Dolenc)	94
Smilja Amon, Tisk med svetovnimi vojnama (Anka Vidovič-Miklavčič)	99
Marjan Žnidarič, Do pekla in nazaj (Tone Ferenc)	103
Doroteja Lešnik, Gregor Tomc, Rdeče in črno (Boris Mlakar)	106
Jože Hubad, K slovenski istovetnosti (Boris Mlakar)	109
Silvo Grgič, Zločini okupatorjevih sodelavcev, 2. knjiga, Umorjeni aktivisti in simpatizerji Osvobodilne fronte ter drugi Slovenci (Damijan Guštin)	111
Slovenska kronika XX. stoletja, 1945-1995 (Vida Deželak-Barič)	114
<hr/>	
Poročilo o delu Inštituta za novejšo zgodovino v letu 1996	1
Bibliografija sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino v letu 1996 (Nataša Kandus)	19

Razprave

Jasna Fischer - Franc Rozman

Socialna demokracija in kmetstvo 1870-1914 na Slovenskem

1. Uvod

Vprašanje odnosa socialne demokracije na Slovenskem do kmečkega prebivalstva ni bilo tema, ki bi jo posebej intenzivno raziskovali v slovenskem zgodovinskem opisju. To je tudi razumljivo, ker to vprašanje v vsej zgodovini slovenske socialne demokracije pred prvo svetovno vojno, ni bilo vprašanje, ki bi zanimalo in zaposlovalo slovenske socialne demokrate in njihove ideologe. Posamezni problemi iz tega sklopa so bili samo zabeleženi v okviru nekaterih splošnih študij gospodarske, družbene in politične zgodovine slovenskega naroda¹ ter posameznih pregledov zgodovine socialne demokracije.² V novejši historiografski literaturi se je specialno z raziskavami odnosa JSDS do agrarnega vprašanja ukvarjal le Franc Rozman.

2. Ekonomska in družbena struktura slovenskih dežel

Na gospodarsko in družbeno strukturo slovenskih dežel v drugi polovici 19. stoletja in v letih do začetka prve svetovne vojne sta usodno vplivala in jo določala predvsem dva iz vrste procesov, ki so se začeli sredi stoletja. To sta bila dokončna odprava fevdalizma z zemljiško odvezo in začetek hitrejšje industrializacije s spremljajočo urbanizacijo. Industrijska revolucija se je v slovenskih deželah začela z zamudo nekaj desetletij. Konec drugega desetletja 19. stoletja so v Trstu splovili prvi parnik, prav tam postavili tudi prvi parni stroj. Nadaljevala se je z uvajanjem industrijske mehanizacije v tekstilni industriji. Proces intenzivnejše industrializacije pa se je začel šele v drugi polovici 19. stoletja. Nastajati so začela nova industrijska središča, ki so privlačevala vaško prebivalstvo. Hitro je naraščalo aktivno prebivalstvo v obrti in industriji. Dejstvo je, da je bila relativna rast neagrarnega prebivalstva pri slovensko govorečem prebivalstvu najvišja v primerjavi z drugimi avstrijskimi jezikovnimi skupinami - nemško, češko, slovaško, poljsko, ukrajinsko, srbohrvaško, italijansko, romunsko in madžarsko. Kljub vsemu pa je še leta 1910 ostajalo globalno razmerje med agrarnimi in neagrarnimi gospodarskimi panogami

¹ Omenim naj samo dve: Ferdo Gestrin-Vasilij Melik: Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918. Ljubljana 1966 in Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, 1. zvezek, Agrarno gospodarstvo. Ljubljana 1970.

² Anton Kristan: O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve JSDS (1848-1896). Ljubljana 1927; Ludwig Brügel: Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie. Wien 1922-1925; Dušan Kermavner: Začetki slovenske socialne demokracije, Ljubljana 1964.

pri Slovencih 67,6 : 32,4, medtem ko je bilo na primer pri nemškem prebivalstvu v habsburški monarhiji že 30 : 70.³

Ta razvoj prikazuje tabela 1.

	Število prebivalcev na slovenskem etničnem ozemlju	% prebivalstva v naseljih nad 2.000 prebivalcev	% aktivnega prebivalstva v obrti in industriji
1869	1.431.667	15,9	7,1
1880	1.519.422	18,3	7,7
1890	1.587.711	19,2	8,3
1900	1.652.653	22,4	8,9
1910	1.788.022	26,7	10,4

Tabela 1: *Delež prebivalstva v naseljih nad 2.000 prebivalcev in aktivnega prebivalstva v obrti in industriji med leti 1867 in 1910 na slovenskem etničnem ozemlju.*⁴

Zemljiška odveza je bila izvedena v letih 1853-1855 in je pomenila ne samo konec fevdalnih odnosov, ampak je spremenila tudi strukturo agrarnega gospodarstva. Z izplačilom odškodnine plemstvu je kmet postal pravi lastnik tiste zemlje, ki je ni obdeloval zemljiški gospod sam.⁵ Na strukturo agrarne posesti pa je v naslednjih desetletjih vplivala še vrsta sprejetih zakonov in predpisov, najbolj pa dva: svobodnejši promet s kmečko zemljo, ki ga je omogočila zemljiška odveza, je še povečal zakon iz leta 1868, ki je dovoljeval kmetije svobodno deliti, kar pa je skušala država dokaj neuspešno preprečiti z zakonom iz leta 1889, ki je načelno omejil delitev srednjih kmetij med dediče, ter okvirni državni zakon iz leta 1883 o ureditvi servitutnih pravic.⁶ Dejstvo je, da je ureditev servitutnih pravic z delitvijo do tedaj kolektivne posesti gozdnih in pašniških površin še bolj kot plačevanje odškodnine zemljiškemu gospodu, ki je kmeta obremenjevala naslednjih 20 let, posegla v gospodarske osnove kmetij. Ključ za delitev - gozdove so v glavnem razdelili do konca stoletja, medtem ko je delitev vaških pašnikov potekala še globoko v 20. stoletje in v veliki meri ni bila končana niti do leta 1941 - je bila velikost kmetije oziroma višina davka, zato je razdeljevanje kolektivne zemlje prizadelo predvsem male in srednje kmete.⁷

Velikostno diferenciacijo agrarne posesti je pospešila še gospodarska kriza, ki je sledila borznemu zlomu na Dunaju leta 1873. Vse to je vplivalo na eni strani na hiter propad male in srednje kmečke posesti, na drugi strani pa k naraščanju

³ Janko Pleterski: Položaj Slovencev pred prvo svetovno vojno. Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat, Beograd 1978, str. 768.

⁴ Podatki v tabeli so izračunani na podlagi objavljenih rezultatov popisov prebivalstva v avstrijski polovici Avstro-Ogrske v letih 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910 v naslednjih publikacijah: Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern dann Militärgränze nach der Zählung vom Dezember 1869, 2. zv., Bevölkerung nach Beruf und Beschäftigung, Wien 1871; Österreichische Statistik, I. knjiga, 2., 3., 4. zv., Wien 1882; Österreichische Statistik, XXXIII. knjiga, 4., 5., 6. zv., Wien 1894; Österreichische Statistik, LXV. knjiga, 4., 5., 6. zv., Wien 1904; Österreichische Statistik, Neue Folge, III. knjiga, 4., 5., 6. zv., Wien 1915.

⁵ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, str. 174-175, 631-633.

⁶ Prav tam, str. 157-158, 176, 636.

⁷ Prav tam.

veleposesti. Zemljiški gospodarje, ki so tudi po zemljiški odvezi ostali lastniki velikih pašniških in gozdnih kompleksov, resda obremenjenih s servitutnimi pravicami, so svoja zemljišča zaokroževali tudi z vsrkavanjem kmečke posesti. Ta proces pa ni zajel slovenskega ozemlja enakomerno. Močan je bil v nekaterih slovenskih pokrajinah, predvsem v delu Štajerske, v Prekmurju in na slovenskem Koroškem.⁸

Preden orišem strukturo zemljiške posesti, naj opozorim, da so geografske razmere za kmetijstvo v slovenskih deželah relativno neugodne. Za njivske kulture so bili pogoji v večinoma - precej slabi, nekoliko boljši so bili za pašnike in gozd. Dokaj velik del površin, predvsem goratih in skalnatih, je bil za kmetovanje neuporaben. Tako je bilo leta 1896 samo dobrih 20% obdelovalne zemlje, kot so njive, vrtovi in vinogradi. Njiv je bilo največ, skoraj 17%. Slabih 16% je bilo travnikov, še dober odstotek več, 17% pa pašnikov. Gozd je pokrival več kot 41% površin. Povsem nerodovitnih tal pa je bilo dobrih 5%.⁹

Razdrobljenost kmečke posesti se je s potekanjem zgoraj opisanih procesov zelo hitro večala, hkrati pa je upadal delež agrarnega prebivalstva. Tako je leta 1902 35,8% kmečkih gospodarstev v slovenskih deželah imelo kmetije, ki so bile velike do 2 hektara, med njimi je bilo 12,5% velikih le do pol hektara in 23,3% do 2 hektara. 21,5% kmetij je imelo od 2 do 5 hektarov. Srednje velikih kmetij je bilo 33,3%, in sicer je 18 % imelo od 5 do 10 hektarov ter 15,3% od 10 do 20 hektarov. Velikih kmečkih posestev, ki so imela od 20 do 50 hektarov, je bilo 7,8%, več kot 50 hektarov je imelo le 1,1% kmetij in več kot 100 hektarov samo 0,5% posestnikov. Gotovo ilustrira takšno posestno razdrobljenost tudi podatek o zelo velikem deležu kmetij kot izrazito družinskem obratu, torej so ga obdelovali zgolj z družinskimi člani. Na Kranjskem je bilo takšnih kmetij kar 76,4%, na Primorskem 74,8%, na Štajerskem 62,5% in na Koroškem še vedno visokih 49,2%. Temu primerno visoki so tudi podatki o deležu družinskih članov med aktivnim kmečkim prebivalstvom. V Primorju jih je bilo kar 95,9%, na Kranjskem 90,1%, na Štajerskem 76,3% in na Koroškem 64,6%.¹⁰

Takšna posestna struktura agrarnega gospodarstva, kjer sta glavnino dohodkov prinašala poljedelstvo in živinoreja, le mali del pa gozdarstvo, lov in ribolov, nista mogla preživljati kmečkega in vaškega prebivalstva, čeprav sta poljedelstvo in živinoreja še leta 1914 dajala približno 60% nacionalnega dohodka. Resda je v desetletjih pred prvo svetovno vojno v kmetijstvu prišlo do intenziviranja proizvodnje z uvedbo tehničnih izboljšav in povečanja obdelovalnih površin (njiv in vrtov) ter zmanjšanja pašnikov. Vendar je kriza, ki je prizadela najpomembnejši del narodnega gospodarstva - vrhunec je dosegla v devetdesetih letih - pomenila ne samo eksistenčno krizo agrarnega sektorja, ampak že tudi eksistenčno krizo slovenskega naroda. Hitremu drobljenju kmečke posesti, zaradi katerega kmetija ni bila več sposobna preživljati lastnika in njegove družine, se je pridružilo še nekaj neugodnih dejavnikov, ki so bili posledica hitrejši industrializacije. Z reformami sredi 19. stoletja je kmet postal še bolj navezan na trg, saj je samo tam lahko dobil denar, nujno potreben za plačilo davkov in investicije v izboljšanje proizvodnje. Z izgradnjo železniškega omrežja, ki se je začela na slovenskem ozemlju sredi stoletja, pa je bil kmet prizadet dvojno. Uničene so bile namreč stare oblike

⁸ Prav tam, str. 175.

⁹ Prav tam, str. 136.

¹⁰ Prav tam, str. 637.

prometa, kot so bile tovorništvo in prevoznništvo po deželnih cestah, ki so prinašale pomemben vir dodatnih kmečkih dohodkov. Propadlo je tudi rečno brodarstvo. Obenem je koncentracija prometa na železnico močno prizadela kmečko vlogo v posredniški trgovini. Velika trgovina se je koncentrirala ob glavni prometni železniški žili Dunaj - Ljubljana - Trst in se prejšnja trgovska središča, tudi Ljubljana, spreminjajo zgolj v postajo ob tranzitni progi. Drobna trgovina sicer narašča, se pa obenem profesionalizira. Tako je kmet tudi tu izgubil možnost dodatnega zaslužka. Tretji dejavnik, ki je prizadel kmečko prebivalstvo, je bila konkurenca tujega blaga. Propad podjetij z založniško in manufakturno organizacijo predvsem v fužinarstvu in steklarstvu je odpravil kmečki zaslužek iz teh gospodarskih dejavnosti. Uničena pa je bila tudi vrsta domačih obrti, predvsem tkalska, predilniška, barvarska in usnjarska. Čeprav je obseg poljedelske proizvodnje naraščal, pa ni mogel nadomestiti padca neagrarnih dohodkov, posebej še, ker so padale tudi cene glavnih poljedelskih proizvodov. Strukturni premik gospodarske aktivnosti kmetijskega obrata, ki so ga opisani procesi povzročili, je še poglobil krizo kmečkega prebivalstva na Slovenskem.¹¹

Vzporedno z vsemi naštetimi strukturnimi spremembami v agrarnem gospodarstvu je v slovenskih deželah potekala industrializacija. Začela se je v tridesetih letih 19. stoletja s postavitvijo prvih parnih strojev in uvajanjem industrijske mehanizacije v proizvodnji tekstila. Prvi zagon ni trajal dolgo. Šele obdobje druge polovice tega stoletja in leta pred razpadom Avstro-Ogrske pomeni čas intenzivnejše industrializacije. Ta proces je najbolj pospešila gradnja železnic na Slovenskem. Glavna prometna žila Avstro-Ogrske, južna železnica Dunaj - Trst, ki je 1846 segla do Celja, 1849 do Ljubljane, do Trsta je bila dograjena 1857. Do začetka sedemdesetih let je bilo zgrajeno osnovno železniško omrežje, do konca stoletja pa še regionalne in lokalne proge. V pomorskem prometu je prevladal parnik tudi v tovornem, ne samo osebnem prometu. Trst je postal glavno pristanišče habsburške monarhije. Ob železnici se je začela koncentrirati velika trgovina, tu so se gradila tudi večja industrijska središča, hkrati pa so se ukinjali od nje oddaljeni obrati. Nove prometne poti so omogočile konkurenco drugih industrij, odprle pa so tudi nove trge domačim industrijskim izdelkom. Hkrati je bil omogočen prodor tujega kapitala. Za modernizacijo in koncentracijo proizvodnje so bila potrebna velika vlaganja kapitala, za kar pa akumulacija v slovenskih deželah ni zadostovala. V novoustanovljenih delničarskih družbah je prevladoval dunajski, berlinski in francoski kapital.

Največ sprememb je bilo v rudarstvu, še posebej v premogovništvu in železarstvu. Z dograditvijo železnic so začeli intenzivno izkoriščati premog. Razvila se je moderna metalurška industrija, ki je izrabila tradicijo slovenskega fužinarstva in usposobljene delavce ter začela uvažati železovo rudo. Do konca stoletja se je proizvodnja skoncentrirala v treh obratih. Modernizirala se je tudi lesna, tekstilna, kemična, živilska in usnjarska industrija. V začetku 20. stoletja se je z gradnjo prvih elektrarn začela elektrifikacija slovenskega ozemlja. Pet industrijskih panog, rudarstvo in plavžarstvo, kovinska, lesna, živilska in gradbeništvo, je 1910 zaposlovalo dobro polovico vsega delavstva. Z modernizacijo in koncentracijo proizvodnje je sicer padalo število zaposlenih v rudarstvu in plavžarstvu, najvišjo

¹¹ Prav tam, str. 633-634.

stopnjo rasti aktivnega prebivalstva v zadnjih treh desetletjih pred prvo svetovno vojno pa sta imeli kemična in strojna industrija.¹²

Med delavci v industriji in obrti je bila približno ena tretjina žensk. To velja tudi za druge gospodarske panoge. Že avstrijska statistična služba je opozorila na zelo visoki delež zaposlenih žensk v slovenskih deželah in hkrati s tem na najnižjo delež vzdrževanih svojcev. To je bila tudi posledica velikega izseljevanja predvsem moških, po njihovem odhodu je naraščala aktivnost žensk pa tudi otrok. Kvalifikacijska sestava delavstva je bila v obratih, kjer je prevladovala moška delovna sila, sorazmerno ugodna. Kvalificiranih je bilo tudi do polovice delavcev. Zelo slaba pa je bila v obratih z žensko delovno silo, tam je bilo kvalificiranih pogosto komaj kak odstotek delavk. Poklicna in geografska mobilnost je bila majhna. Fluktuacija je bila relativno visoka. Z analizo moštvenih knjig največjih slovenskih industrijskih obratov je bila ugotovljena tendenca pogostejših odhodov v spomladanskih mesecih, zlasti aprila, maja in junija in večjega zaposlovanja v jesenskih mesecih, predvsem oktobra in novembra. To kaže na navezanost novega industrijskega delavstva na agrarno okolje, iz katerega so prihajali in na potrebno, pa tudi pričakovano pomoč na domači kmetiji.¹³

Leto	samostojni	nameščenci	delavci	dninarji	skupaj aktivno prebivalstvo v obrti in industriji	indeks	število prebivalcev na slovenskem etničnem ozemlju	indeks
1869	19.949	1.331	80.040	-	101.320	100	1.431.667	100
1880	33.341	2.359	81.600	-	117.300	115,7	1.519.422	106,1
1890	35.413	1.656	91.410	3.156	131.635	129,9	1.587.711	108,6
1900	36.480	2.462	104.872	3.698	147.512	145,6	1.652.653	115,4
1910	46.154	3.865	128.389	8.112	186.520	184,1	1.788.022	124,9

Tabela 2: Aktivno prebivalstvo v obrti in industriji¹⁴

Prepletanje vseh na kratko orisanih procesov je sprožilo globoke spremembe v strukturi prebivalstva, ki se najvidneje kažejo v begu z vasi, čeprav je teh sprememb več. Po eni strani gre za globalne spremembe v poklicni sestavi prebivalstva, na drugi strani pa za proces urbanizacije, za rast mestnega prebivalstva z zaposlovanjem podeželskega prebivalstva v mestih ter za izseljevanje predvsem v zahodno Evropo in Severno Ameriko. Po letu 1880 beg z vasi povzroči celo absolutno zmanjšanje števila kmečkega prebivalstva v slovenskih deželah. Hkrati agrarna kriza ob sočasnem počasnejšem procesu industrializacije kot drugod, ko industrija ni zmogla vsrkati vsega brezposelnega podeželskega prebivalstva, povzroči tako veliko množično izseljevanje iz slovenskega etničnega ozemlja, da je bil eksistenčno ogrožen ves slovenski narod. Med leti 1850 in 1910

¹² Jasna Fischer: Die Industrialisierung und die Veränderung der Sozialstruktur in dem slovenischen Gebieten 1870-1914. Österreichische Osthefte, 26 (1984), Heft 1, str. 49-51.

¹³ Prav tam, str. 53-55.

¹⁴ Jasna Fischer: The Population in Handicraft and Industry in Slovenia from mid-nineteenth Century until First World War. Slovene Studies, XI (1989), št. 1-2, str. 51.

se je namreč iz slovenskih dežel odselila več kot polovica naravnega prirastka, skupaj po različnih ocenah 300.000 do 350.000 ljudi, kar je pomenilo kar četrtno vsega prebivalstva, ki je v tem obdobju v poprečju tu živel.¹⁵

Delež kmečkega prebivalstva na ozemlju današnje Republike Slovenije je po podatkih poklicne statistike od konca petdesetih let 19. stoletja do leta 1910 padel s 83,3% na 66,7%. Pomembno je, da je delež kmečkega prebivalstva nižji kakor delež podeželskega prebivalstva. To je po letu 1880 upadalo samo relativno, agrarno prebivalstvo pa se je po poklicni statistiki nižalo absolutno in relativno, razen v skrajnem severovzhodnem predelu Slovenije, v Prekmurju. Razlike so tudi med posameznimi pokrajinami. V obrti in industriji je bilo na slovenskem etničnem ozemlju zaposleno leta 1869 7,1% prebivalstva in se je do leta 1910 dvignilo na 10,4% vsega prebivalstva.¹⁶ Pri tem pa je treba poudariti, da je kljub intenzivnejši industrializaciji obrt še vedno preživljala več kot polovico vseh zaposlenih v neagrarni dejavnosti, čeprav je njihovo število med leti 1890 in 1910 padalo. Tudi v tem sektorju gospodarstva beležimo razlike med posameznimi slovenskimi pokrajinami.¹⁷

3. Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS) in kmečko vprašanje

Socialno demokratska stranka na Slovenskem je bila glede agrarnega vprašanja v posebnem odnosu, in sicer iz dveh razlogov: prvič je bila socialna struktura prebivalstva bistveno drugačna kot v sosednjih nemških deželah, drugič pa je bila zavezana izpolnjevati program avstrijske socialne demokratske skupne stranke in pri tem je bila v taktičnem pogledu v slabšem položaju kot socialna demokracija v industrijsko bolj razvitih delih habsburške monarhije. Na Slovenskem je bilo industrijskega proletariata malo, relativno dosti pa delavcev, ki so bili še navezani na zemljo, iz katere so prišli v industrijske obrate in ta zemlja jim je bila večinoma tudi dodatni vir zaslužka. Pri reševanju agrarnega vprašanja je velike uspehe doseglo krščanskosocialno gibanje, kamor so se vključevali tudi številni pripadniki delavstva.

V začetnem obdobju delavskega gibanja v 60-ih in 70-ih letih 19. stoletja se je delavsko gibanje na Slovenskem širilo skoraj izključno med obrtniški pomočniki in vajenci in med njimi ne najdemo praktično nikakršnega stališča do agrarnega vprašanja. Sporadično so se pojavljale izjave, ki so napadale veleposest, prevelike davke in neustrezno gospodarsko politiko države, konsistentnega stališča do agrarnega vprašanja pa ni bilo. Pojavilo se je v tem času edinole stališče, da mora biti vsa zemlja skupna last, zaradi tega pa so vseskozi kmetje socialno demokracijo zavračali.

Do ustanovitve Slovenske socialno demokratske stranke 1896 je agrarno vprašanje le nekajkrat prišlo na dnevni red v nekaterih društvih, kar se je zgodilo nepovezano in bolj mimogrede ter je zato ostalo brez vpliva med kmeti. Delavska društva so v tem času sestavljali obrtniški pomočniki in vajenci, med industrijskim proletariatom se socialno demokratske ideje še niso zasedrale, razširjenost tedaj najbolj uspešnega propagandnega sredstva, t.j. delavskega tiska pa je bila zelo skromna.

¹⁵ Dolfe Vogelnik: Razvoj prebivalstva Slovenije zadnjih dvesto let z jugoslovanske in evropske perspektive. *Ekonomski zbornik*, VII (1965), str. 77-78.

¹⁶ Živko Šifrer: Razvitak stanovništva Slovenije u poslednjih sto godina. *Stanovništvo*, I (1963), str. 348 in 354.

¹⁷ J. Fischer, *The Population in Handicraft and Industry*, str. 51-52.

Konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let preteklega stoletja pa je z ustanovitvijo Avstrijske socialno demokratske stranke tudi na Slovenskem postajalo vedno bolj pereče agrarno vprašanje in zaradi socialne strukture je socialna demokracija videla tudi v kmečkih delavcih potencialne pristaše svoje stranke. Tako je že ustanovni kongres slovenske socialno demokratske stranke (JSDS) v Ljubljani 15. in 16. avgusta 1896 imel v svojem dnevnem redu tudi agrarno vprašanje. Referent je bil tedaj eden vodilnih socialnih demokratov, kasneje pa nemški nacionalec, publicist in izdajatelj raznih časopisov Rok Drogenik, ki je kmečko vprašanje precej jasno zaznal in se v teh letih najmočneje zavzemal za povezavo delavcev s kmeti. Na kongresu v Ljubljani je razvil agrarni program, v katerem so bila določila o povečanju občinske zemlje, oprostitvi davka za letni dohodek do 600 goldinarjev, podržavljenju državnega in hipotekarnega dolga, odpravi pristojbin ob nakupu, prodaji in prepisu kmečkih zemljišč, o brezplačni pravni in zdravstveni pomoči in o zavarovanju ob boleznih in telesnih poškodbah. Na kongresu pa Drogenikov program ni bil sprejet in od tega kongresa dalje je agrarni program prišel še večkrat na dnevni red kongresov, vedno znova pa se je pokazalo, da je pravih pristašev povezovanja kmetov in delavcev pri slovenskih socialdemokrati malo. Od vsega začetka so se pojavljali odgovori, ki so bili tudi kasneje konstantno na dnevnem redu, namreč, da je kmet nesiguren zaveznik, če to sploh je, da mora zanj veljati isti program kot za delavce, poleg tega so bili socialni demokrati nasprotniki vsakršne lastnine. Tudi pri kmetih naj bi bili delavci konsekvantni in zavračali privatno posest pri kmetih. Stalno mnenje je bilo, da morajo kmetje plačevati davke, saj sicer država ne bi dobila ustreznih davkov. Že tedaj je ugotovil Etbín Kristan, da je agrarno vprašanje za socialno demokracijo tako nejasno, da o njem nima kaj skleniti. Predlagal pa je, da naj kmete sprejmejo v delavsko stranko in da naj zanje izdajajo posebne propagandne brošure. Oba Kristanova predloga je kongres sprejel, sprejel pa je tudi sklep, da naj se z agrarnim vprašanjem ponovno ukvarja naslednji kongres stranke.¹⁸

Predvsem v letih do 1903 je bila v slovenski socialni demokraciji manjša struja, ki so jo predstavljali najbolj intelektualni deli članstva in ta struja je neprestano imela v mislih potrebo organiziranja kmetov in kmečkih delavcev v socialni demokraciji. Ta struja je tudi skušala doseči, da bi stranka bolj dejavno posegala na področje problematike in organiziranja v agraru. Vendar pa je prevladal tisti del strankinega vodstva, ki je predstavljal industrijsko delavstvo in ta del je bil znatno številčnejši. Julija 1897 je na 6. kongresu Avstrijske socialnodemokratske skupne stranke na Dunaju Josip Zaverčnik, poznejši publicist in časnikar v ZDA, zastopal stališče, da mora JSDS delovati med kmeti. Dolgoletni sindikalni vodja rudarjev Melhior Čobal, ki je 1943 ob okupaciji slovenskih krajev v visoki starosti storil samomor, pa je bil tisti, ki je agrarni program socialne demokracije popolnoma zavračal. Prevladalo je stališče, da je že osnovni program stranke dovolj širok in da mora socialna demokracija kmetom samo dopovedati, da jih bo osvobodila, ne bo jim pa ničesar vzela. Tudi želje, da bi bil ustanovljen poseben list za kmete, so bile zavržene in izražena je bila samo potreba, da obstoječi delavski listi pišejo več o kmečki problematiki. Drugi kongres JSDS za božič 1897 v Ljubljani kljub sklepu

¹⁸ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869-1920. Beograd 1951, str. 33-36.

ustanovnega kongresa agrarnega vprašanja ni uvrstil nadnevni red. Iz zelo skopo ohranjenih podatkov pa se vendarle vidi, da je v letih 1897-1898 prišlo do nekaterih poskusov agitacije med kmeti na Gorenjskem, kjer naj bi ustanovili posebno politično organizacijo za kmete, do česar pa ni prišlo. Krekove krščansko socialne organizacije so se v tem času že močno zasidrale med globoko katoliškimi slovenskimi kmeti, na drugi strani pa je med kmeti odmevalo tudi spoznanje, da sta v socialno demokratski stranki dve struji, ki imata povsem nasprotni si stališči do kmečkega vprašanja. Opozoriti velja na dejstvo, da je na državnozborskih volitvah 1896 v okolici Ljubljane prišlo do volilnega sodelovanja med socialdemokrati in kmeti in je zmagoviti kandidat klerikalne stranke dobil le malenkost več glasov kot socialni demokrat. V slovenskem delu Štajerske pa je 1897-98 že omenjeni Rok Drofenik izdajal list Luč, ki je našel presenetljivo veliko bralcev in naročnikov med kmeti. Zaradi slabega finančnega zaledja se list ni mogel dolgo časa obdržati, velja pa za prvi in edini poskus izdajanja socialdemokratskega glasila za kmete.¹⁹

Leta 1900 je nemški del avstrijske socialne demokracije sprejel posebno resolucijo o agrarnem vprašanju, ki je leta 1901 prišla v obravnavo na kongresu avstrijske socialnodemokratske skupne stranke. Kongres resolucije kot dodatka strankinemu programu ni sprejel. Resolucija je bila na stališču, da so znanstvene osnove o agrarnem vprašanju z marksističnega vidika še nedograjene in da mora zato socialna demokracija vzgajati kmečko prebivalstvo k socialističnemu mišljenju. Nadalje se mora boriti za razširitev šolske izobrazbe za splošno, enako, direktno in tajno volilno pravico, posebej se je treba boriti proti klerikalizmu, z brošurami in posebnimi kmečkimi koledarji pa naj bi se med kmeti širila delavska propaganda in agitacija. V praktičnih zadevah je bila resolucija za fizično in duhovno zaščito kmečkih delavcev, za združništvo in za pocenitev življenjskih potrebščin.

Stališče slovenskih socialnih demokratov je podal Etbin Kristan, ko je dejal, da bi resoluciji izkazali preveč časti, če bi jo sprejeli v program. Tudi on je menil, da resolucija še ni zrela in zato naj z njo ne bi oteževali programa s takšnimi nezrelimi rečmi. Vodja avstrijskih socialnih demokratov Viktor Adler je bil celo mnenja, da stranka s kmeti nima kaj početi. Ob tej zavrnitvi pa je Kristan le opozoril na poseben položaj delavstva na Slovenskem, kjer je po njegovem mnenju vprašanje stališča stranke do kmetov zares pereče. To pa zato, ker je na jugu monarhije industrija še na začetku, kjer prevladujejo agrarna področja, priznal pa je tudi, da je med agrarnim prebivalstvom določeno zanimanje za socializem.²⁰ Kristan je na kongresih skupne stranke velikokrat poudaril posebna slovenska stališča, vendar pa je ostajal v glavnem nerazumljen in tudi zavrnjen. Najbolj znan takšen primer je bil 1899, ko je popolnoma propadel s svojim načrtom personalne avtonomije, ki je bil diametralno nasproten s tedaj sprejetim brnskim nacionalnim programom teritorialne avtonomije.²¹

¹⁹ Franc Rozman: Die Südslavische sozialdemokratische Partei und die Agrarfrage, Österreichische Osthefte, 21 (1979), Heft 3, str. 218-219.

²⁰ Verhandlungen des Parteitag der deutschen Sozialdemokratie in Österreich zu Graz. Wien 1900, str. 167.

²¹ Franc Rozman: Etbin Kristan und seine Idee der Personalautonomie. (Helmut Konrad, ur.) Arbeiterbewegung und die Nationale Frage in den Nachfolgestaaten der Habsburgermonarchie. Wien-Zürich 1993, str. 100-103.

Med septembrom 1900 in decembrom 1902 pa se je glede agrarnega vprašanja v okviru JSDS marsikaj dogajalo. Najprej je tretji kongres stranke v Trstu septembra 1900 sprejel sklep, da je treba agitirati in organizirati male kmete in kmečke delavce. To odločitev so sprejeli na podlagi ocene, da je zaradi zaostajanja industrializacije in pomena agrarnega stanja stranka brez tiste politične vloge, ki bi jo morala imeti, če bi bil delež industrijskih delavcev večji. Kongres v Trstu je imenoval tudi posebno agrarno komisijo, ki naj preučuje agrarno vprašanje in vprašanje kmečke organiziranosti. Za naslednji kongres pa bi morala pripraviti posebno poročilo. To se je potem res zgodilo na 4. kongresu JSDS decembra 1902 v Celju, ko je podal poročilo tedaj šele 22-letni Albin Prepeluh - Abditus, ki je bil eden najbolj profiliranih mislecev v JSDS in se je tudi v vsej poznejši politični dejavnosti veliko ukvarjal z vprašanjem kmetov.²²

Prepeluh se je intenzivno ukvarjal s kmečko problematiko, študiral strokovno literaturo in prišel do spoznanja, da zaradi specifičnih slovenskih razmer socialna demokracija mora računati tudi na kmete in prav ta povezava naj bi ustvarila poseben slovenski tip socializma, ki bi se v marsičem razlikoval od ortodoksnega marksizma. Prepeluh je bil tudi predstavnik t.i. slovenskih masarikovcev, intelektualcev, ki so študirali pri Masaryku v Pragi in se kasneje priključili JSDS, vendar so v njej predstavljali posebno strujo in se zavzemali za demokracijo, bili proti razrednemu boju in diktaturi proletariata. Bili so tudi zastopniki bernsteinizma pri Slovencih. Predstavljali pa so le ozko intelektualno plast v stranki. Šele v obdobju med vojnama je Prepeluh ustanovil v skladu s svojimi predstavami Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev, ki pa se ni dolgo obdržala, ker je vmes prišlo do diktature kralja Aleksandra in ukinitve političnih strank.²³

Ob izidu Kautskyjeve knjige *Die Agrarfrage* se je Prepeluh obrnil na to nesporno avtoriteto v socialni demokraciji in ga 1902 vprašal za mnenje o strategiji in taktiki socialne demokracije v posebnih razmerah med Slovenci glede agrarnega vprašanja. Dobil pa je negativen odgovor, saj Kautsky konkretnih razmer ni poznal, sprememba stališč pa tudi ni šla v njegov koncept in odgovor je Prepeluha močno prizadel. Prepeluhov referat s kongresa v Celju ni bil nikoli objavljen, pa tudi sicer se ni ohranil, tako da ga poznamo le po skopem poročilu v strankinem glasilu. Iz tega poročila je razvidno, da je bil Prepeluh za uvajanje zadružništva, na podlagi statistik pa je bil tudi mnenja, da mali in srednji kmet ne propadata več in da torej kmet ne bo prav kmalu povsem obubožal ter s tem postal avtomatično, kot proletarec, član socialne demokracije, kar je bilo mnenje socialne demokracije. Prepeluhov referat je bil diskutiran tudi v času razprav med bernsteinovci in ortodoksnimi marksisti in ker se je nagibal na stran prvih, je bil to še dodaten razlog, da je bil negativno sprejet. JSDS je kmeta označila tudi na kongresu v Celju za bolj ali manj sumljivega sopotnika socialne demokracije, Prepeluhov načrt kmečkega programa je bil zavržen, tokrat za vse obdobje do konca monarhije.²⁴ Kot

²² Albin Prepeluh - Abditus: Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana 1939, str. 29-32.

²³ Georges Haupt, Janos Jemnitz, Leo van Rossum (ur.) Karl Kautsky und die Sozialdemokratie Südosteuropas. Korespondenz 1883-1938. Frankfurt, New York 1986, str. 207-209, 221-225; Franc Rozman: Korespondenca Albina Prepeluha - Abditusa. Ljubljana 1991, 86 strani.

²⁴ Franc Rozman: Einige Aspekte der Organisation der Arbeiterbewegung in den ländlichen Gegenden des heutigen Slowenien. Rudolf Ardelt, Erika Thurner (ur.), Bewegte Provinz; Arbeiterbewegung in mitteleuropäischen Regionen vor dem Ersten Weltkrieg, Wien, Zürich 1992, str. 187-189.

posebna točka dnevnega reda kongresov stranke se ni več pojavljal. S tem pa seveda agrarno vprašanje ni izgubilo svoje aktualnosti, o čemer pričajo dejstva, da je bilo nekajkrat le še govora o potrebi, da se na tem področju nekaj stori. Tako je bilo agrarno vprašanje na osmem kongresu JSDS 1912 v Ljubljani celo spet na dnevnem redu, v razpravi pa je bila točka takoj prenešana na naslednji kongres. Ta sklep pa je bil 1914 enostavno pozabljen.²⁵

Samo še posamezniki so na kongresih JSDS ali pa na lokalni ravni nekajkrat bolj mimogrede omenili pomanjkanje agrarnega programa v stranki. Vendar je vodstvo stranke, ki je bilo ves čas pod močnim idejnim pa tudi finančnim vplivom dunajskega strankinega vodstva, vedno ovrglo spremembo temeljnega stališča, ki je bilo vseskozi v bistvu naravnano proti sodelovanju s kmeti. Tako je na primer na sedmem kongresu stranke v začetku 1909 v Ljubljani dr. Henrik Tuma, eden najbolj profiliranih intelektualcev in publicistov, velikokrat izstopajoč s svojimi čisto posebnimi stališči, v referatu o taktiki stranke med drugim dejal, da je "stranka deloma sokriva klerikalizma na Slovenskem, ker je taktično nastopala izključno kot delavska, proletarska in ne kot splošna politična stranka"²⁶ in ni iskala nobenega stika s proletarsko kmečko maso. (..) "Naš kmet je mali kmet, ki s svojim delom pridobiva toliko, da si vzdržuje življenje, ne nabira pa si kapitala. Kmetje se morajo združevati z združništvom in tu jim mora JSDS pomagati, sicer bi se stranka a priori odrekla vsaki politični moči, če ne bi priznavali kmečkemu ljudstvu njegove posebne ekonomske organizacije v združništvu. To pa se sklada tudi s splošnim programom socialne demokracije."²⁷ Tudi v tem pronicljivem in točnem ocenjevanju strankine dolgoletne taktike je Tuma ostal osamljen in močno kritiziran. JSDS je spet podčrtala, da je razredna stranka in da bo takšna tudi ostala. V letih 1909 do 1913 pa je prav pod vplivom Tume prišlo do zbliževanja med delavci in kmeti na lokalni ravni, in sicer v kronovini Goriški in v okolici Trsta. Ustanovljenih je bilo nekaj skupnih delavskih in kmečkih konzumnih zadrug, JSDS pa je na volitvah zabeležila kar znatno večje število glasov. Ta pozitivni premik, čeprav le na lokalni ravni, pa je vodstvo JSDS maja 1913 spet prekinilo, ko je deželna konferenca za Goriško pod pritiskom vodstva stranke morala sprejeti stališče, da je kmet obsojen na obubožanje in da mu ni mogoče pomagati z nobeno gospodarsko organizacijo. Kmet mora spoznati, da so njegovi končni interesi isti kot delavčevi. Pozitivna smer sodelovanja je bila s to konferenco prekinjena.²⁸

4. Delovanje med kmečkim prebivalstvom

Tisk

V vsem razdobju do prve svetovne vojne socialna demokracija ni uspela izdati nobenega posebnega lista za kmete, čeprav je to večkrat obljubljala. Leta 1897 sta v Celju izšli dve številki lista Luč in istega leta ena številka lista Nova luč, ki naj bi izobraževale preprosto, to je kmečko ljudstvo. Kasneje so uradna glasila JSDS Rdeči prapor, Delavec, Zarja in revija Naši zapiski objavljala članke o agrarnem vprašanju, katerih bibliografija pa še ni narejena. Stranka sama je do leta 1914

²⁵ V op. 3 nav. d., str. 219-221.

²⁶ V op. 2 nav. d., str. 175-176.

²⁷ Prav tam, str. 179.

²⁸ Franc Rozman: Delavsko gibanje na Goriškem in kmečko vprašanje. Goriški letnik, 7 (1980), str. 63-65.

izdala tri brošure, ki so bile namenjene kmetom. Leta 1895 je v Celju na 32 straneh izšla brošura Slovenskim kmetom v poduk in prevdarek, prirejena po nemški predlogi.

Naslednjega leta je izšla brošura Stari in novi kmečki prijatelji, Dunaj 1896, 36 str., ki je ponatis člankov Etbina Kristana iz lista Delavec. Najbolj stvarna je tretja brošura, ki je izšla 1907 v Idriji pod naslovom Socialna demokracija in kmetiško ljudstvo Antona Kristana, kasneje znanega gospodarstvenika, tedaj med voditelji JSDS, idejno pa tudi masarikovca. Ta brošura je objavila tudi precej obsežno statistično gradivo in pa kratkoročni program za praktično delovanje. Stališča na kongresih JSDS in avstrijske skupne stranke so objavljena v zbirki virov Zgodovinski arhiv KP Jugoslavije, V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869-1920, Beograd 1951.

Zadružno gibanje

Z zadružnim gibanjem, ki se je začelo predvsem po sprejemu zadružnega zakona v letu 1873, je bila ustanovljena vrsta različnih zadrug. Socialni reformatorji so zadružništvo prikazovali kot tisto organizacijo, ki naj bi na podlagi ideje o samopomoči združevala kmete, da bi si z lastnimi močmi izboljšali gospodarski položaj. Poleg mlekarskih, kmetijskih nabavnih in prodajnih, vinarskih, živinorejskih, pašniških in gozdnih ter strojnih zadrug so bile najpomembnejše kreditne zadruge. Ustanavljanje kreditnih zadrug se je konec stoletja razmahnilo pod vplivom katoliškega tabora. Socialnodemokratska stranka v tem gibanju kmečke samopomoči ni sodelovala.

V letih 1872 do 1894 je liberalni politik Mihael Vošnjak začel uveljavljati zadruge po Schulze-Delitschevem vzorcu, za kakršne so se zavzemali tudi slovenski socialni demokrati, vendar pa posebno velikega odziva ni bilo. K boljšemu stanju kmečkih gospodarstev je privedlo šele ustanavljanje zadrug in posojilnic po Raifeisnovemu principu, ki ga je na Slovenskem začel vpeljevati krščanski sociallec dr. Janez Evangelist Krek. V času od 1894-1912 se je število takšnih zadrug povečalo od 72 na 512, število članov od 36.403 na 164.954, hranilne vloge so narasle od 8.536.000 kron na 212.017.000 kron, znesek posojil pa od 8.565.000 kron na 133.596.000 kron. S to dejavnostjo se je položaj kmečkih gospodarstev začel znatno izboljševati, ta realna pomoč pa je kmete tudi povsem potisnila v naročje krščansko socialne organizacije, ki je bila del politično dominantne klerikalne Slovenske ljudske stranke in socialna demokracija ni odslej imela skoraj nobenega vpliva več med kmečkim prebivalstvom. Razmahu teh zadrug in posojilnic je pripomogla tudi konjunktura v gospodarstvu, ki je trajala od 1895 do 1907. Janez Evangelist Krek je idejno utemeljil svoj načrt reševanja agrarnega problema v svojem delu iz leta 1895 Socialni načrt slovenskih delavskih stanov, ki je bil 1900 sprejet tudi kot agrarni program slovenske klerikalne stranke, in je bil nato 1907 in 1913 malenkostno dopolnjen. Kmalu zatem je tudi slovenska liberalna Narodno napredna stranka sprejela svoj agrarni program v letu 1906, ki je zahteval ureditev dednega prava, davčnega sistema in tudi opozarjal na pomen zadružništva, vendar pa je liberalna stranka med kmeti našla le manjši del somišljenikov.²⁹

5. Zaključek

²⁹ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, str. 535-537.

Stališče JSDS do agrarnega vprašanja je imelo za stranko negativne posledice. Stranka je vseskozi sicer ostala tretja politična stranka med Slovenci, velikega političnega vpliva pa ni imela in na nobenih volitvah ni uspela priti v deželni zbor, še manj v dunajski parlament. Kmetje so jo imeli za svojo nasprotnico, ki jim je bila bolj ali manj tuja tudi v gledanju na nacionalno vprašanje in kmetje so se v veliki večini odločili za vstop v klerikalno SLS, ki je postala nesporna gospodarica slovenskega političnega delovanja. Tudi po koncu monarhije in nastanku nove jugoslovanske države se je nezaupanje do kmetov med levimi strankami nadaljevalo, nekaj pozitivnih sprememb v gledanju pa je izničil proces kolektivizacije po letu 1945.

Jasna Fischer - Franc Rozman

SOCIAL DEMOCRACY AND PEASANTRY IN SLOVENIA BETWEEN 1870 AND 1914

S u m m a r y

The complex issue of the relationship between the Social Democracy and Peasantry in Slovenia before the First World War is elaborated in this paper. The first part presents an outline of the economic and social structure in the Slovene provinces during that period. The definitive abolition of feudalism by means of the land release and the beginning of a rapid industrialisation were the two processes that caused a change in the social structure in Slovenia. However, they unfolded at a slower pace than in other countries of the Austro-Hungarian Empire, as the data on the general ratio between agrarian and non-agrarian economic activities suggest. In 1910, as much as 66 percent of the population in Slovenia lived on agrarian activities. A more liberal trade with agrarian land and the legal regulation of serfdom rights, ushered in with the land release, fundamentally changed the structure of the agrarian economy. The size differentiation of the agrarian estate was accelerated by an economic crisis which followed the collapse of the Vienna Stock Exchange in 1873. All this contributed to the rapid ruin of small and middle-size holdings on the one hand, and to the growth of large estates, on the other. The available data on the size of farms manifest the fragmentation of the rural estate. More than 35 percent of all the farms measured 2 hectares or less, many of which were run exclusively by family members. The largest percentage of the family-run farms, more than three quarters, was recorded in Carniola, and the smallest, almost a half, in Carinthia. An agrarian economy with such an estate structure could not sustain the rural population, regardless of the fact that in 1914 agriculture and stock breeding still represented almost 60 percent of the national revenue. The situation was further aggravated by negative consequences of an intensive industrialisation. The traditional forms of transport, such as carriers' trade and river rafting, were made redundant after the railway construction in Slovenia, as was the role of the peasant as a middleman in the trade by the competition of foreign merchandise. All this, and a relative retardation of industrialisation, caused a massive emigration of the Slovene population, which, by the beginning of the First World War, reached a figure of some 310,000, or, in other terms, almost half the natural increase.

The Social Democratic Party in Slovenia was bound to implement the programme of the Austrian Social Democratic Joint Party. Because of this and the described economic and social condition in Slovenia, it was in a worse position than its sister parties in industrially more developed parts of the Habsburg empire. Although the agrarian question was on the agenda of workers' associations on several occasions, both before and after the foundation of the Yugoslav Social Democratic Party in 1896, there were only a handful of Slovene Social Democrats who indeed favoured cooperation between the peasantry and the working class. After 1903, the intellectuals in the Party, led by the prominent Albin Prepeluh and Henrik Tuma, advocated the recruitment of peasants and agrarian workers to the Social Democracy. However, they remained a minority and their endeavours did not go beyond the attempts to recruit peasants in Upper Carniola and organise, at local level, cooperation between workers and peasants in the Goriška crown lands and around Trieste. In fact, before the First World War, the Party leadership opposed any serious cooperation with the peasantry. The YSDP never published any paper dedicated exclusively to the peasantry nor participated in the peasant's mutual help movement, which thus remained under the influence of the Catholic camp.

Jurij Perovšek

Schulze-Delitzscheva združnospodarska doktrina kot liberalni odgovor na socialno vprašanje v 19. stoletju*

Gotovo lahko rečemo, da se more 19. stoletje upravičeno imenovati "stoletje liberalizma."¹ To je pokazal zgodovinski razvoj tako v Evropi, kakor tudi v Nemčiji, saj v tistem času ustvarjalni moči liberalizma nista mogla "konkurirati nobena druga politična ideologija, nobeno drugo politično gibanje."² V 19. stoletju so se namreč udejanili vsi ključni predpogoji in strukture meščanske družbe, ki se vežejo na liberalno politično misel in ki so jih - na osnovi ostre zavrnitve vrednot in struktur fevdalne družbe ter absolutistične države in njenih predstavnikov - opredelile vélike meščanske revolucije v 17. in 18. stoletju, predvsem pa francoska revolucija.³ Z udejanjenjem gibalnih počel meščanskega sveta - tj. osnovnih človekovih pravic, predstavniške ter v ustavi utemeljene vlade, z uveljavljenjem načela delitve oblasti, pravne države in svobodne (kapitalistične) gospodarske ureditve, temelječe na pravno zagotovljenem institutu privatne lastnine⁴ - so se namreč liberalne ideje potrdile kot izvirne in vodilne ideje, ki so "spremljale in oblikovale pot evropskih družb v 'moderno' (podčrtal J. P.)"⁵ Kot odločujoči dejavnik *moderna* se je tako liberalizem opredelil do vseh temeljnih vprašanj, ki so označevala evropsko zgodovino 19. stoletja in ki so bila hkrati tudi predmet liberalnih političnosocialnih teorij in praktičnega oblikovanja njihovih ciljnih predstav. Opredelil se je do ideje svobode, razumevanja države, odnosa do demokratične misli in družbene ureditve, do naroda kot veznega člena med posameznikom, državo in

* Razprava je rezultat študijskega izpopolnjevanja, ki sem ga kot štipendist *Deutscher Akademischer Austauschdienst* iz Bonna pod mentorstvom prof. dr. Lotharja Galla z Univerze Johann Wolfgang Goethe v Frankfurtu na Maini novembra in decembra 1995 opravil v Zvezni republiki Nemčiji. Ob tej priložnosti se *Deutscher Akademischer Austauschdienst* in prof. dr. Lotharju Gallu najlepše zahvaljujem za njuno pomoč in pripravljenost, da sem lahko uspešno opravil omenjeno študijsko delo. Enako se zahvaljujem tudi *Institut für europäische Geschichte* v Mainzu, ki mi je prijazno omogočil, da sem lahko v njegovi knjižnici zbral in pregledal večino historiografske literature in zbornikov virov, potrebnih za pisanje pričujoče razprave.

¹ Dieter Langewiesche: *Deutscher Liberalismus im europäischen Vergleich: Konzeption und Ergebnisse. Liberalismus im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich.* Herausgegeben von Dieter Langewiesche. Göttingen 1988, str. 11. (dalje Langewiesche, *Deutscher Liberalismus*).

² Prav tam. Navedena ugotovitev zadeva preostala tedanja temeljna evropska idejna in politična pola - konservativnega in socialističnega. Kot v znani Pipersovi zbirki *Handbuch der politischen Ideen* (zbirka zajema čas od zgodnjih visokih kultur do sodobnih socialnih gibanj v zahodnih industrijskih deželah) opozarja Udo Bermbach, namreč 19. stoletje "nasploh velja za čas, v katerem se konservativizem, liberalizem in socializem prično razvijati in organizirati tako kot teoretični koncepti, kakor tudi kot dejanska politična gibanja." (U. Bermbach: *Liberalismus. Pipers Handbuch der politischen Ideen.* Herausgegeben von Iring Fetscher und Herfried Münkler. Band 4. Neuzeit: Von der Französischen Revolution bis zum europäischen Nationalismus. München-Zürich 1986, str. 323 (dalje Bermbach, *Liberalismus*).

³ Bermbach, *Liberalismus*, str. 323.

⁴ Táko, zelo natančno opredelitev bistva liberalne politične misli, o katerem v znanstveni literaturi "obstaja precejšnje soglasje", podaja U. Bermbach v svoji obravnavi idejnega in političnega razvoja liberalizma v 19. stoletju. Bermbach, *Liberalismus*, str. 323.

⁵ Langewiesche, *Deutscher Liberalismus*, str. 11. Izbor najpomembnejše literature o razvoju evropskega in nemškega liberalizma v 19. stoletju glej v prilogi Izbrana literatura... I.

družbo, do značaja imperializma in tudi do razvoja struktur ter ureditve gospodarskega življenja, torej do poglobitnega predmeta vseh političnih razmišljanj v 19. stoletju - socialnega vprašanja.⁶

Evropski in nemški liberalizem sta torej že v tistem času priznavala, da predstavlja sestavni del družbenega in političnega življenja tudi socialni problem.⁷ Pri nemškem liberalizmu se je tako stališče zelo jasno izoblikovalo v 50-ih in 60-ih letih 19. stoletja, in sicer kot odziv na takrat že "očitne socialne posledice forsirane industrializacije".⁸ Tedaj so skoraj vse liberalne skupine ugotovile, da se del obrtnikov, delavstva in podeželskega prebivalstva nahaja v socialno in gospodarsko ogroženem položaju in so, ker je po liberalni gospodarskodružbeni teoriji socialno vprašanje predstavljalo "ideološko eksistenčno vprašanje", poizkušale v okviru gospodarskega vzpona liberalne ideologije rešiti socialni problem.⁹ Tako je nasproti trem velikim socialnim vprašanjem 19. stoletja - agrarnemu vprašanju, vprašanju srednjega stanu in delavskemu vprašanju - liberalizem odločno zagovarjal družbeni koncept, katerega osrednji poudarek je bil, da "mora idealno sliko vsega družbenega razvoja predstavljati človek, sposoben gospodarsko, socialno in intelektualno odločiti o samem sebi." S tem bi namreč bila politična eksistenca posameznika utemeljena "na gospodarski in socialni varnosti, na lastnini in izobrazbi, (kar) je bila velika vizija liberalizma."¹⁰ V Nemčiji je tej viziji s svojim socialnim, političnim in publicističnim delom dal trajen pečat ustanovitelj in oblikovalec nemškega zadružništva in tvorec nemške zadružne zakonodaje Franz Hermann Schulze-Delitzsch, liberalni politik, čigar ime ni "še danes izgubilo svojega sijaja."¹¹

⁶ Lothar Gall, Rainer Koch (Hrsg.): Der europäische Liberalismus im 19. Jahrhundert. Texte zur seiner Entwicklung. Erster Band (Teil 1: Freiheit der Individuen und Gruppen im Staat. Teil 2: Prinzipien der Staatsverfassung I). Frankfurt/M-Berlin-Wien 1981, str. VII-VIII.

⁷ Seznam najpomembnejše literature o gledanju evropskega in nemškega liberalizma na socialno vprašanje glej v prilogi Izbrana literatura... II.

⁸ Toni Offermann: Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum in Deutschland 1850-1863. Bonn 1979, str. 189 (dalje Offermann, Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum).

⁹ Prav tam.

¹⁰ Rainer Koch: Liberalismus und soziale Frage im 19. Jahrhundert. Karl Holl, Günter Trautmann, Hans Vorländer (Hg.): Sozialer Liberalismus. Göttingen 1986, str. 20-22 (dalje Koch, Liberalismus und soziale Frage).

¹¹ Helmut Faust: Geschichte der Genossenschaftsbewegung. Ursprung und Weg der Genossenschaften im deutschen Sprachraum. Frankfurt am Main 1965, str. 173 (dalje Faust, Geschichte der Genossenschaftsbewegung).

Franz Hermann Schulze (Delitzsch, Prusija, 29. 8. 1808 - Potsdam, 29. 4. 1883) je bil sin župana in patrimonialnega (dednega) sodnika v Delitzschu. Po šolanju v Leipzigu je v letih 1827-1830 v Leipzigu in Halleju študiral pravo. Leta 1830 je kot prisodnik brez glasovalne pravice stopil v državno službo na deželnem sodišču v Torgau. V letih 1838-1840 je bil porotnik višjega deželnega sodišča v Naumburgu, nato pa je bil od leta 1841 do 1849 patrimonialni sodnik v Delitzschu. V letih 1848-1849 je bil član pruske narodne skupščine, v kateri je pripadal levemu centru. Ta je zahteval odpravo smrtnih kazni, fevdalnih obveznosti in uvedbo konstitucionalne monarhije. Schulze je v tem času - novembra 1848 - zagovarjal stališče, naj brandenburško ministrstvo nima pravice pobirati davkov in razpolagati z državnim denarjem toliko časa, dokler ne bo narodna skupščina v Berlinu nemoteno delovala. Zaradi tega je bil leta 1849 proti njemu sprožen sodni proces, vendar je bil Schulze, na osnovi svojega briljantnega zagovora, na njem oproščen. Po ukinitvi patrimonialnega sodstva mu je bila leta 1850 dodeljena služba okrožnega sodnika v Wreschnu v provinci Posen. Leta 1851 je odšel iz državne službe in v Delitzschu deloval, kot je sam dejal, kot 'ubožni advokat', saj mu prusko pravosodno ministrstvo ni izdalo uradnega dovoljenja za opravljanje advokatskega poklica. Schulze-Delitzsch je že v drugi polovici štiridesetih let pričel ustanavljati različne vrste zadrug, v petdesetih pa je poleg praktičnega organizacijskega dela v več spisih še teoretično pojasnil svoje zadružne zamisli. Leta 1858 je bil med ustanovitelji Kongresa nemških gospodarstvenikov (*Kongreß deutscher Volkswirte*). Nato je bil uradni zastopnik Zveze zadrug in posojilnic (*Verband der Genossenschaften und Vorschußvereine*), ustanovljene

Schulze-Delitzsch se je namreč v zgodovino nemškega liberalizma zapisal kot mož, ki se je z vsem svojim "globokim značajem zavedal ogrožene eksistence delovnih razredov in se je zato čutil moralno zavezanega,¹² da si z vso močjo prizadeva za "materialni, duhovni in moralni dvig srednjega stanu."¹³ V svojem gledanju na vprašanje emancipacije delavcev¹⁴ je nenehno poudarjal potrebo po njihovi izobrazbi in organizirani gospodarski samopomoči, vzporedno s tem pa tudi pomen delavskega sindikalnega boja, utemeljenega v rastoči storilnosti in donosnosti svobodnega gospodarstva - in sicer v državi z zagotovljeno svobodo združevanja in uveljavljeno splošno in enako volilno pravico.¹⁵ Ti "humanistični cilji,"¹⁶ pa tudi njihova dozdevna uresničljivost, je "Schulze-Delitzsch naredila popularnega"¹⁷ - ne le v Nemčiji, temveč tudi v širšem nemškem in nenemškem prostoru. Predno pa bomo spregovorili o vplivu njegovih socialnogospodarskih zamisli na nemško in evropsko družbeno misel, moramo seveda predstaviti še Schulze-Delitzschev socialni program in njegovo praktično socialnopolitično delo.¹⁸ Prav tako je treba odgovoriti tudi na vprašanje, v kolikšni meri se je v

leta 1859, zadružne Centralne korespondenčne pisarne (*Zentralkorrespondenzbüro*), ustanovljene leta 1861 in Zastopstva nemških nabavnih in gospodarskih zadrug (*Anwaltschaft der Deutschen Erwerbs- und Wirtschafts-genossenschaften*), ustanovljenega leta 1862. Odločilno je tudi prispeval k ustanovitvi Splošne zveze nemških, na samopomoči temelječih nabavnih in gospodarskih zadrug (*Allgemeiner Verband der auf Selbsthilfe beruhenden Deutschen Erwerbs- und Wirtschafts-genossenschaften*), ustanovljene leta 1864. Leta 1871 je postal tudi predsednik Družbe za širjenje ljudske izobrazbe (*Gesellschaft für Verbreitung von Volksbildung*). V šestdesetih letih je ponovno pričel politično delovati. Že leta 1859 je bil med glavnimi ustanovitelji liberalne Nemške nacionalne zveze (*Deutscher Nationalverein*), leta 1861 pa eden izmed ustanoviteljev liberalne Nemške napredne stranke (*Deutsche Fortschrittspartei*). Istega leta je bil tudi ponovno izvoljen v pruski parlament. Leta 1862 je zapustil Delitzsch in se preselil v Potsdam. Leta 1867 je bil izvoljen v severnonemški parlament, po ustanovitvi nemškega cesarstva leta 1871, pa (1871) v nemški parlament. V znak priznanja njegovemu socialnopolitičnemu delu je leta 1873 univerza v Heidelbergu Schulze-Delitzschu podelila častni doktorat.

¹² Faust, *Geschichte der Genossenschaftsbewegung*, str. 177.

¹³ Oskar Klein-Hattungen: *Geschichte des deutschen Liberalismus*. 1. Band: Bis 1871. Berlin-Schöneberg 1911, str. 328 (dalje Klein-Hattungen, *Geschichte des deutschen Liberalismus*).

¹⁴ Z izrazom *delavec* je označeval Schulze-Delitzsch "vse rokodelske 'delavce' od obrtnih mojstrov in pomočnikov do tovarniških delavcev" (Werner Conze: *Möglichkeiten und Grenzen der liberalen Arbeiterbewegung in Deutschland. Das Beispiel Schultze-Delitzschs*. Heidelberg 1965, str. 14; dalje Conze, *Liberale Arbeiterbewegung*). Kljub takemu Schulze-Delitzschevemu razumevanju pojma *delavec* pa je treba opozoriti, da je bila njegova socialna doktrina "praktično prilagojena za obrtnike." (Offermann, *Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum*, str. 214). Na to dejstvo so opozarjali tudi v vzhodnonemškem marksističnem zgodovinopisju. Dobri poznavalec Schulze-Delitzschevega življenja in dela Bernhard Schulze je leta 1971 zapisal, da "če je Schulze-Delitzsch v 50-tih letih uporabljal pojem *delavec*, ga je praviloma uporabljal v širokem smislu, toda njegova teorija in konkretni predlogi (pa) so bili enostransko usmerjeni na interese obrtnikov in so izključevali proletarske interese." Toda pri tem je B. Schulze še vedno ocenjeval, da je Schulze-Delitzsch razumel oziroma "reduciral" nasprotja med podjetniki in obrtniki ter kapitalisti in delavci "na eno samo socialno nasprotstvo med buržoazijo in *delovnimi ljudmi* (podčrtal J.P.)." Bernhard Schulze: *Zur linksliberalen Ideologie und Politik. Ein Beitrag zur politischen Biographie Schultze-Delitzschs. Die großpreußisch-militaristische Reichsgründung 1871; Voraussetzungen und Folgen*. Band I. Herausgegeben von Horst Bartel und Ernst Engelberg, Wissenschaftliche Redaktion Rolf Weber. Berlin 1971, str. 277 (dalje Schulze, *Linksliberale Ideologie*).

¹⁵ Conze, *Liberale Arbeiterbewegung*, str. 26.

¹⁶ Schulze, *Linksliberale Ideologie*, str. 274.

¹⁷ Ernst Schraepler: *Quellen zur Geschichte der sozialen Frage in Deutschland*. Band I: 1800-1870, Göttingen-Berlin-Frankfurt 1955, str. 25 (dalje Schraepler, *Quellen*).

¹⁸ V slovenski strokovni zadružni in historiografski literaturi Schulze-Delitzscheva socialnogospodarska in zadružna misel še ni bila celovito prikazana. Dosedanje omembe Schulze-Delitzscheve socialnogospodarske doktrine so se v glavnem, z izjemo dela Milana Vičiča (*Zadružništvo*. Knjiga I. Smeri, zgodovina in sistemi. Beograd 1937, str. 97-99, 129-133, 186-188), omejevale zgolj na kratke

nemških družbenopolitičnih razmerah druge polovice 19. stoletja uresničil Schulze-Delitzsch socialni koncept.

Schulze-Delitzsch je bil - kot je poudaril eden izmed zgodovinskih predstavnikov nemškega liberalizma in nemškega demokratičnega duhá, Theodor Heuss - "pravnik, praktični socialni reformator, organizacijski genij, poslanec in po dejavnem čutu dolžnosti ustavni politik", predvsem pa "vzgojitelj."¹⁹ Zaradi gospodarsko-družbenih razmer, v katerih je, kot je zapisal, zgodovina na svoj dnevni red postavila "socialno vprašanje" in s tem zahtevo, da se reši "ogroženi položaj delovnih razredov,"²⁰ je zasnoval sistem konzumnih, surovinsko-nabavnih, kreditnih in produktivnih združenj,²¹ v katerih je videl "edino rešilno sredstvo za revne delavce in obrtnike."²² Namen teh združenj, kasneje imenovanih zadruga, je bilo "povezovanje med siromašnimi, predvsem delovnimi razredi", da bi skupaj povezana gospodarska prizadevanja posameznikov, malih in v gospodarjenju porazgubljenih sil, zagotovila kolikor le mogoče prednosti velepodjetja. Predpostavka takega podjetja je po Schulze-Delitzschem pojasnila bila, da se posameznik "nasproti velikemu kapitalu počuti v neugodnem položaju, bodisi v prodaji, bodisi v proizvodnji", zaradi česar se prav skozi svojo povezanost zadrugniki želijo osvoboditi iz tega položaja.²³ Zato je s ciljem, da bi "celotno delovno prebivalstvo" doseglo blaginjo, posebej pa še, da bi se ohranila "gospodarska samostojnost dotedanjih malih mojstrov", svoj zadrugni sistem utemeljil v načelu, da "več združenih malih moči tvori veliko in naj tisto, kar posameznik ne more uveljaviti sam, uveljavi v povezavi z drugimi".²⁴ V tem smislu je odločno zagovarjal načelo gospodarske samopomoči in v njem utemeljeval

predstavitev najbolj znanih načel, na katerih je Schulze-Delitzsch organizacijsko in gospodarsko utemeljil svoj zadrugni sistem. Ivan Lapajne: Jugoslovanski posojilničar in zadrugar. Krško 1922, str. 10-11; Predhodniki in pionirji zadrugnega gibanja. Po prof. Totomianzu. Poslovenil C. K. (Cvetko Kristan), Ljubljana 1925, str. 5-7; Miloš Štibler: Zadrugništvo, I. del. Ljubljana 1931, str. 21-22; Fran Trček: Oris zadrugništva. Ljubljana 1936, str. 11-12, 27-31; isti: Razvoj posameznih panog. *Zadrugni zbornik* izdan ob stoletnici rojstva Mihe Vošnjaka očeta slov. zadrugništva, Ljubljana 1937, str. 55-59; France Kresal: Delavsko zadrugništvo na Slovenskem. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja X, 1970, št. 1-2, str. 68-70; Janko Orožen: Celje in slovensko hranilništvo. Celje 1977, str. 14-15. Podobno velja za delo Vahana Totomianza, prevedeno v slovenščino leta 1940 (Osnove zadrugništva. Ljubljana 1940, str. 13, 20-21, 38-39). V novejšem času je o Schulze-Delitzschvih zadrugnih organizacijsko-gospodarskih načelih prvi natančneje pisal Žarko Lazarevič: Zadrugništvo v Sloveniji v dobi kapitalizma. (Sistemi in organizacije). Arhivi, 1994, št. 1-2, str. 13; isti: Kmečki dolgovi na Slovenskem; Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848-1948. Ljubljana 1994, str. 28-29.

¹⁹ Theodor Heuss: Schultze-Delitzsch; Leistung und Vermächtnis. Tübingen 1956, str. 24. (dalje Heuss, Schulze-Delitzsch). Izbor najpomembnejše literature o Schultze-Delitzschem življenju in delu glej v prilogi Izbrana literatura... III.

²⁰ Hermann Schulze-Delitzsch's Schriften und Reden. Herausgegeben von F. Thorwart, I. Band, Berlin 1909, str. 193, 201 (dalje Schulze-Delitzsch, Schriften und Reden, I).

²¹ Schulze-Delitzsch je svoj zadrugni sistem pojasnil v delu *Assoziationsbuch für deutsche Handwerker und Arbeiter* (Zadrugna knjiga za nemške obrtnike in delavce), ki je izšlo leta 1853 v Leipzigu. Delo je ponatisnjeno v prvem zvezku Schulzejevih Spisov in govorov. (Schulze-Delitzsch, Schriften und Reden, I, str. 19-102). - O različnih vrstah zadrug, ki so tvorile Schulze-Delitzschev zadrugni sistem tudi Franz Hitze: Die sociale Frage und die Bestrebungen zu ihrer Lösung. Paderborn 1877, str. 94-96 (dalje Hitze, Die soziale Frage); Offermann, Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum, str. 209; Schulze-Delitzsch, Schriften und Reden, I, str. 234-235, 276, 279-280; Hermann Schulze-Delitzsch's Schriften und Reden. Herausgegeben von F. Thorwart, II. Band, Berlin 1910, str. 135-137 (dalje Schulze-Delitzsch, Schriften und Reden, II).

²² Schulze-Delitzsch, Schriften und Reden, I, str. 231-232.

²³ Prav tam, str. 272.

²⁴ Prav tam, str. 230. O tem tudi Schulze-Delitzsch, Schriften und Reden, II, str. 130.

"bistvo združenja (zadruga - op. J. P.)"²⁵ Doseči "vse iz lastne moči in nič z dobroteljnostjo ali državno pomočjo," je bilo, kot opozarja T. Offermann, glavno Schulze-Delitzschevo socialnogospodarsko vodilo.²⁶ In "edini pravi cilj pri tem je in ostane," je poudarjal Schulze-Delitzsch, "ljudi vzgajati k *samopomoči*". To je konkretno pomenilo prizadevanje za "vzdrževanje (njihovih) duhovnih, moralnih in telesnih zmožnosti, podučevanje koristnega znanja in spretnosti ter navajanje na varčnost, marljivost in pošteno preživljanje".²⁷ Tako bi vzgajanje k samopomoči vodilo "k blaginji delovnih razredov, njihovi notranji moralni in gospodarski krepitvi ter prebujni in dvigu njihove lastne moči".²⁸ Tak pomen vzgoje k samopomoči je posebej poudaril tudi eden izmed Schulze-Delitzschevih sodelavcev na združnem področju, Viktor Böhmert, ki je njegovo vzgojno socialnogospodarsko dejavnost, s katero je Schulze-Delitzsch začel v drugi polovici štiridesetih let v svojem rojstnem mestu Delitzsch, leta 1855 ocenil takole: " (...) Schulze je znal prebuditi mojstre in samozavest malih ljudi". Vsi "prvi zadržniki v Delitzschu in okolici so se pod Schulzejevim vodstvom učili spoznati, da so odgovorni nosilci nove obetavne institucije, ki pa lahko napreduje samo skozi njihovo lastno marljivost, varčnost in solidarno povezanost. Tega duha in moralno moč, ki izvira iz samospoznanja, je Schulze vcepljal vsem svojim združnikom in temu novemu duhu, njegovi moralni moči, ki jo je znal prebuditi v nemškem obrtniškem stanu, dolgujejo zahvalo njegovi glavni uspehi. Zanj je moralna stanovitnost veljala za predpogoj gospodarskega napredka in javnega delovanja."²⁹

* * *

Svoj združni sistem je Schulze-Delitzsch organiziral na dveh ravneh. Prva raven je zajemala konzumne, surovinsko-nabavne in kreditne zadruga. Te zadruga naj bi zagotovile, da bi se ohranil srednji stan in bi obrtniki in "mala obrt ostali konkurenčni veliki industriji, kapitalsko šibki obrtnik pa bi se skozi solidarno jamstvo svoje zadruga" izognil pritisku velikega kapitala. S tem bi "zopet postal kreditno sposoben in (bi) torej lahko povečal svojo tržno zmogljivost."³⁰ Tako so konzumne zadruga svojim članom omogočale nakup živil in gospodinjskih

²⁵ Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, I, str. 273.

²⁶ Offermann, *Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum*, str. 207. - Schulze-Delitzsch je svojo socialnogospodarsko doktrino podrobno predstavil v svojih dveh najpomembnejših delih. Prvo, *Die arbeitenden Klassen und das Assoziationswesen in Deutschland als Programm zu einem deutschen Kongreß* (Delovni razredi in združno bistvo v Nemčiji kot program za nemški kongres), je izšlo leta 1858 v Leipzigu in je ponatisnjeno v prvem zvezku njegovih Spisov in govorov (Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, I, str. 191-266). Drugo, *Kapitel zu einem deutschen Arbeiterkatechismus* (Poglavje k nemškemu delavskemu katekizmu) pa je, prav tako v Leipzigu, izšlo leta 1863. Ponatisnjeno je v drugem zvezku Schulzejevih Spisov in govorov (Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, II, str. 26-173).

²⁷ Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, II, str. 123.

²⁸ Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, I, str. 230.

²⁹ Faust, *Geschichte der Genossenschaftsbewegung*, str. 193.

³⁰ Eckart Pankoke: *Sociale Bewegung - Sociale Frage - Sociale Politik. Grundfragen der deutschen "Socialwissenschaft" im 19. Jahrhundert*. Stuttgart 1970, str. 180 (dalje Pankoke, *Sociale Bewegung*). Prim. tudi Gerhard Eisfeld: *Die Entstehung der liberalen Parteien in Deutschland. Studien zu den Organisationen und Programmen der Liberalen und Demokraten*. Hannover 1969, str. 81-82 (dalje Eisfeld, *Die Entstehung der liberalen Parteien*); Offermann, *Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum*, str. 209.

potrebščin po grosistični ceni,³¹ surovinsko-nabavne pa so obrtnikom posameznih obrtnih panog zagotavljale cenejši in kvalitetnejši skupni nakup surovin na veliko ter skupni nakup strojev in dragih delovnih naprav. V okviru teh zadrug je bila v skupnih skladiščih organizirana tudi hramba blaga.³² Finančnim potrebam obrtnikov in male obrti so služile kreditne zadruge. Te zadruge (posojilnice in ljudske banke) so bile ustanovljene "nasproti bančnemu gibanju veletrgovine in tovarniške industrije,"³³ njihova naloga pa je bila, da so ustvarjale denarna sredstva ter svojim članom posredovale gotovino in dajale kredit.³⁴ Vse navedene vrste zadrug so delovale po enakih načelih. Člani konzumnih in surovinsko-nabavnih zadrug so potrebni obratni kapital ustvarili s pristopnimi vložki in tudi z najemom kredita, v zadružni poslovni sklad pa so vplačevali redne mesečne prispevke. S tem so ustvarili deleže, ki so jih imeli pri zadruzi. Da bi lahko konkurirali velepodjetjem, se jim je tudi delil delež na letnem dobičku. Pri tem so zadružniki po načelu vsi za enega, eden za vse, solidarno odgovarjali za vse morebitne dolgove.³⁵

Po načelu solidarne odgovornosti in samopomoči so delovale tudi kreditne zadruge.³⁶ Člani teh zadrug so bili hkrati nosilci in edini odjemalci bančnega posla (kreditojemalci), s čimer sta bila skupna tudi njihovo poslovno tveganje in dobiček. Vsi člani so tudi solidarno jamčili za obveznosti zadruge. Zadruge so ustanovile svoj kapital s članskimi prispevki, pa tudi prek posojila tretje osebe, pri čemer je slednje izključevalo kakršno koli državno pomoč ali javne garancije, enako pa tudi posredovanje kapitalistov. Člani zadruge so bili obvezani plačevati redne mesečne prispevke toliko časa, dokler niso dosegli vsote, predpisane za plačilo poslovnega deleža. Vsak član je na svoje vplačano dobroimetje prejel dividendo, ki je bila, dokler ni bil vplačan ves poslovni delež, k posameznikovemu dobroimetju priračunana. Poslovni deleži članov, ki so tvorili glavnico, so tudi bili merilo za izplačilo dividend.³⁷ Kot opozarja H. Faust, "je bilo tako samofinanciranje društva (zadruge - op. J. P.) velika vzpodbuda k varčevanju članov in ustvarjanju njihovega lastnega kapitala."³⁸ Prav zato je Schulze-Delitzsch namenil posebno pozornost vprašanju, komu naj se dopusti članstvo v kreditni zadruzi. Poudarjal je, da lahko taki zadruzi, utemeljeni na samopomoči, tj. na "lastni moči članov", pripada le tisti, ki "je v položaju, da si lahko pomaga sam." Tistemu, ki je tako obubožal, da si s "posojilom po pro-

³¹ Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, I, str. 276; isti, *Schriften und Reden*, II, str. 135; Hitze, *Die soziale Frage*, str. 95.

³² Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, I, str. 234, 276, 279-280; isti, *Schriften und Reden*, II, str. 135; Faust, *Geschichte der Genossenschaftsbewegung*, str. 187; Offermann, *Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum*, str. 209; Rita Aldenhoff: *Das Selbsthilfemodell als liberale Antwort auf die soziale Frage im 19. Jahrhundert*. Karl Holl, Günter Trautmann, Hans Vorländer (Hg.): *Sozialer Liberalismus*. Göttingen 1986, str. 61 (dalje Aldenhoff, *Das Selbsthilfemodell*).

³³ Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, I, str. 113.

³⁴ Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, II, str. 135, 137; isti, *Schriften und Reden*, I, str. 114-115, 125.

³⁵ Faust, *Geschichte der Genossenschaftsbewegung*, str. 186, 187; Oscar Stillich: *Die politischen Parteien in Deutschland*; Band II. *Der Liberalismus*, Leipzig 1911, str. 112 (dalje Stillich, *Der Liberalismus*).

³⁶ Temeljna gospodarska načela in navodila za ustanavljanje kreditnih zadrug je Schulze-Delitzsch predstavil v delu *Vorschußvereine als Volksbanken* (Posojilna društva kot ljudske banke), ki je izšlo leta 1855 v Leipzigu. Delo je ponatisnjeno v Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, I, str. 112-170.

³⁷ Faust, *Geschichte der Genossenschaftsbewegung*, str. 193; Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, I, str. 114-115, 125; Offermann, *Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum*, str. 207.

³⁸ Faust, *Geschichte der Genossenschaftsbewegung*, str. 193.

porcionalno določeni obrestni meri in vračilu ne more pomagati sam," pa je "potrebno članstvo odbiti." Kajti, če se želi, da kreditne zadruge obstanejo, potem se jih vsekakor ne sme "mešati z dobrodelnimi društvi," saj "niso namenjene podpiranju revnih, ampak - kar je veliko pomembnejše - preprečevanju obubožanja. Tako dolgo, dokler nekdo, četudi je reven, še lahko vzdržuje sebe in svojce in je sposoben delati," je nadaljeval Schulze-Delitzsch, "se ga vzame," brž ko pa tega ne zmore, "je taka oseba v gospodarskem pogledu za družbo mrtva in pripade javni ali privatni dobrotljivosti, katere organizacija ne sodi k našemu področju."³⁹

Ob konzumnih, surovinsko-nabavnih in kreditnih zadrugah je Schulze-Delitzsch organiziral tudi t. i. produktivne zadruge. Te so predstavljale drugo, kot je zapisal "najvišjo raven zadrugištva, končni kamen sistema."⁴⁰ Produktivne zadruge so bila "združenja obrtnikov in delavcev za skupno poslovanje na veliko,"⁴¹ tj. za skupno proizvodnjo in prodajo njihovih izdelkov.⁴² Zadrugišniki so pri tem proizvodnjo in prodajo svojih izdelkov izvajali "na račun in tveganje skupnosti."⁴³ Tako so produktivne zadruge predstavljale medsebojno prepleten sistem, popolnoma izgrajeno "velepodjetje",⁴⁴ v katero "naj bi bili po možnosti vključeni vsi odnosi gospodarskega življenja obrtnikov in delavcev."⁴⁵ Tak, "popoln zadrugiški tip"⁴⁶ bi po Schulzeju zajezil monopolistične težnje kapitalističnih velepodjetij, ohranil oziroma vzpostavil gospodarsko samostojnost obrtnikov, obrtnih pomočnikov in mezdnih delavcev in rešil problem siromaštva najširših plasti.⁴⁷ Šele produktivne zadruge "z vsemi prednostmi novega proizvodnega načina", je pisal Schulze-Delitzsch, bodo premostile "brezmejni prepad, ki je doslej ločeval delavce in male mojstre od razreda velikih podjetnikov."⁴⁸ Kajti v produktivnih zadrugah se vsakogar upošteva kot "podjetnika in delavca, kot gospodarja in služabnika obenem", v njih sta uvedeni "resnična sprava med delom in kapitalom (in) pravična razdelitev rezultatov proizvodnje".⁴⁹ Nastale naj bi "stvaritve (...), ki jih sedaj komaj slutimo".⁵⁰

Schulze-Delitzsch si je torej v socialnopolitičnem pogledu prizadeval za družbeno reformo, ki naj bi prek zadrugiškega povezovanja ne le obrtnikov, temveč tudi mezdnih delavcev, preprečila izstopajočo razrednodružbeno polarizacijo in razširila srednji sloj.⁵¹ Ta je bil zanj nepogrešljiv nosilec vsakega zdravega političnega, socialnega, duhovnega in gmotnega razvoja,⁵² zato v njegovem

³⁹ Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, I, str. 126.

⁴⁰ Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, II, str. 136, 209; Faust, *Geschichte der Genossenschaftsbewegung*, str. 191; Offermann, *Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum*, str. 209, 212.

⁴¹ Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, II, str. 208-209.

⁴² Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, II, str. 136; *Schriften und Reden*, I, str. 279-280.

⁴³ Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, II, str. 136.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Faust, *Geschichte der Genossenschaftsbewegung*, str. 191.

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ Offermann, *Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum*, str. 209, 212-213; Aldenhoff, *Das Selbsthilfemodell*, str. 61.

⁴⁸ Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, I, str. 235.

⁴⁹ Prav tam, str. 237-238.

⁵⁰ Schulze-Delitzsch: *Mitteilungen über gewerbliche und Arbeiter-Assoziationen*. Leipzig 1850, str. 91 (dalje Schulze-Delitzsch, *Mitteilungen*). Navajam po Aldenhoff, *Das Selbsthilfemodell*, str. 61.

⁵¹ Rita Aldenhoff: *Schulze-Delitzsch. Ein Beitrag zur Geschichte des Liberalismus zwischen Revolution und Reichsgründung*. Baden-Baden 1984, str. 239 (dalje Aldenhoff, Schulze-Delitzsch).

⁵² Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, I, str. 239.

socialnogospodarskem konceptu, po katerem bi morala biti "tako mamonizmu kot pavperizmu potegnjena meja"⁵³ - mezdno delavstvo še ni bilo obravnavano "kot osrednji problem."⁵⁴ Schulze-Delitzsch je dejansko zastopal "eksplicitno teorijo srednjega sloja", kar je pomenilo, da je delavsko vprašanje razumel izključno le "kot del vprašanja srednjega stanu".⁵⁵ Njegovi poglobitni cilji so tako bili ohranitev in krepitev obrti ter rešitev, utrditev in obnovitev široke srednjestanovske samozavesti nasproti razvijajoči se industriji.⁵⁶ Toda, kot opozarja vodilna poznavalka Schulze-Delitzscheve idejne in socialnopolitične misli, R. Aldenhoff, pa je "pri tem vendarle šlo (...) za poskus tudi nižjim razredom omogočiti pot v srednji sloj."⁵⁷ Meščanski srednji sloj (obrt, trgovina, inteligenca) naj bi se torej odprl tudi za mezdno delavstvo. To naj bi se vanj integriralo ali na osnovi gospodarske samostojnosti, ki bi jo doseglo s povezovanjem v produktivnih zadrugah ali pa na osnovi rastoče blaginje (udeležbe na dobičku).⁵⁸

Po Schulze-Delitzschevi socialnopolitični doktrini je torej "popolno rešitev delavskega vprašanja" zagotavljala delavcu olajšana možnost, da "sam postane podjetnik."⁵⁹ To je pomenilo, da je "Schulze torej načelno podpiral meščansko-kapitalistično družbo," saj "naj zadruge ne bi odpravile, temveč popravile kapitalistični gospodarski sistem."⁶⁰ Za kapitalistično tržno družbo značilna konkurenca med neenakimi, naj bi tako bila "modificirana v prid šibkejših na trgu." Tu se je tudi pokazala njegova usmeritev k "predindustrijski, pretežno še obrtniško strukturirani 'enostavni tržni družbi', katere bistveni kriterij je bila konkurenca med enakimi."⁶¹ Schulze-Delitzsch je zato industrializacijo podpiral v toliko, v kolikor je le-ta "še dovoljevala konkurenco med podjetniki na eni in samostojnimi ali združno organiziranimi obrtnimi mojstri in mezdnimi delavci na drugi strani."⁶² Pripadal je tistim liberalcem, ki sicer niso stremeli k vrnitvi v predindustrijske razmere, "hoteli pa so preprečiti razrednodružbeno polarizacijo".⁶³ Pri tem pa njihov in njegov

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 96. Zaradi takega družbenopolitičnega koncepta so vzhodno-nemški marksistični avtorji Schulze-Delitzscha označevali za "socialnega demagoga" in "malomeščanskega ekonomista", njegovo socialnogospodarsko prizadevanje pa za "socialno demagogijo" in "nepomembno dejavnost". (Gerd Fesser: Linkliberalismus und Arbeiterbewegung; Die Stellung der Deutschen Fortschrittspartei zur Arbeiterbewegung 1861-1866. Berlin 1976, str. 55, 67; Dieter Fricke: Verband Deutscher Arbeitervereine (VDAV). D. Fricke (Hrsg.): Lexikon zur Parteiengeschichte. Die bürgerlichen und kleinbürgerlichen Parteien und Verbände in Deutschland, Band 4. Reichsverband der Deutschen Industrie - Zweckverband der freien Deutschtumsvereine. Köln 1986, str. 256, 257, 262).

⁵⁵ Offermann, Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum, str. 219. O Schulze-Delitzschevem gledanju na delavsko vprašanje podrobneje prav tam, str. 214-220. O tem pišejo tudi Pankoke, Sociale Bewegung, str. 181; James J. Sheehan: German Liberalism in the Nineteenth Century. Chicago, London 1978, str. 93-94; Aldenhoff, Das Selbsthilfemodell, str. 60.

⁵⁶ Schulze-Delitzsch, Schriften und Reden, I, str. 239; Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 96; Heuss, Schulze-Delitzsch, str. 17.

⁵⁷ Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 96.

⁵⁸ Prav tam. O Schulze-Delitzschevem konceptu družbenega, gospodarskega in kulturnega vključevanja delavstva v meščanski srednji sloj pišeta tudi Conze, Liberale Arbeiterbewegung, str. 19 in Offermann, Arbeiterbewegung und liberale Bürgertum, str. 219.

⁵⁹ Schulze-Delitzsch, Schriften und Reden, II, str. 159.

⁶⁰ Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 94.

⁶¹ Prav tam, str. 94-95.

⁶² Prav tam, str. 240.

⁶³ Prav tam, str. 240-241. V smislu gornjega navedka lahko razumemo tudi temeljno Schulze-Delitzschevo političnogospodarsko vodilo, ki ga je 8. oktobra 1859 izrazil takole: "*Nobene revolutione, ampak blagajno!*" (Eisfeld, Die Entstehung der liberalen Parteien, str. 25). To je, kot opozarja B.

ideal ni bila "dinamična, industrijska družba, temveč prej pregledna, malo industrializirana družba majhnih in srednjih podjetnikov in zadrug vseh vrst."⁶⁴

Schulze-Delitzsch je svoj gospodarsko-družbeni ideal utemeljil v vodilnih idejnih in političnih načelih liberalizma - v svobodi posameznika, svobodi gospodarstva in politični demokraciji. Iz teh načel so izhajale tudi neposredne gospodarske svoboščine, ki jih je zagovarjal v svoji socialnogospodarski doktrini, tj. svoboda obrti, trgovanja, gibanja in gospodarskega združevanja.⁶⁵ V zvezi s slednjim je kot prepričan "predstavnik individualističnega gospodarskega nazora,"⁶⁶ nenehno poudarjal, naj se zadruge ne ravnaajo po 'zunanjih' oziroma širših interesih družbe,⁶⁷ zlasti pa, naj se "brezpogojno odbija prisilo in vmeševanje državnih oblasti".⁶⁸ V tem pogledu je bil tipični predstavnik tedanjega liberalizma, ki je "družbeno in gospodarsko življenje utemeljeval na posameznikovi osebnosti in njeni neodvisnosti od države."⁶⁹ Schulze-Delitzsch je zato ostro odklanjal državne posege v gospodarsko in socialno politiko⁷⁰ in je namesto državne pomoči zagovarjal samopomoč, tj. opiranje posameznikov, združenih v zadrugah, na lastne sile.⁷¹ Samopomoč je bila zanj "bistvo združenja (zadruge - op. J. P.)" in osnovno počelo posameznikove svobode.⁷² Pri tem je Schulze-Delitzsch tako dosledno zagovarjal načelo samopomoči, da je zanj le-ta postala "dogma, tako da je skorajda brez razlike vsak poseg v gospodarstvo in družbo z državne strani, obravnaval kot socializem."⁷³ Tega je odklanjal, zakaj razumel ga je kot idejo, ki rešitev socialnega vprašanja pričakuje od države in je zato nasprotna na samopomoči utemeljenim in iz svobodne odločitve svojih članov ustanovljenim zadrugam.⁷⁴ Enako je zavračal tudi "surovi, materialni komunizem," ker zagovarja "od države *na zunaj* izvršeno *uravnilovko* življenjskih potrebščin (in) ... sistem državne industrije ter državnega kredita, (potrebne) za vzpostavitev gospodarskih podjetij".⁷⁵ Socialna država in državni intervencionizem sta po njegovem globokem prepričanju vodila "k nevzdržnemu despotizmu"⁷⁶ in nepoštenemu poseganju v žepe drugih.⁷⁷

Schulze, seveda pomenilo, da so Schulze-Delitzschevi socialnogospodarski koncepti "izključevali revolucionarno preoblikovanje proizvodnih odnosov". Schulze, Linksliberale Ideologie, str. 274.

⁶⁴ Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 241. Na tem mestu pripominjam, da se je Schulze-Delitzsch zavedal, da zadruge ne bodo "edina vladajoča oblika industrijske proizvodnje (...). Vedno je najti dovolj delavcev," je pisal, ki bodo "namesto, da bi prevzeli riziko v združenju (zadrugi - op. J. P.)," raje ostali v mezdnem razmerju, posebej še, če se to razmerje "primerno uredi." (Schulze-Delitzsch, Schriften und Reden, I, str. 240). Kot opozarja R. Aldenhoff je torej Schulze-Delitzsch vlogo zadrug pri organiziranju gospodarstva videl v tem, da "bi odpravile očitne pomanjkljivosti meščansko-kapitalistične družbe." Zato je tudi povsem nedvoumno zagovarjal stališče, naj bi seveda "tudi v prihodnje obstajala posamična podjetja". (Aldenhoff, Das Selbsthilfemodell, str. 61).

⁶⁵ Hitze, Die soziale Frage, str. 90; Stillich, Der Liberalismus, str. 107-108; Conze, Liberale Arbeiterbewegung, str. 18.

⁶⁶ Albert Müssigang: Die soziale Frage in der historischen Schule der deutschen Nationalökonomie. Tübingen 1968, str. 128.

⁶⁷ Pankoke, Sociale Bewegung, str. 179.

⁶⁸ Schulze-Delitzsch, Schriften und Reden, I, str. 273.

⁶⁹ Stillich, Der Liberalismus, str. 111.

⁷⁰ Conze, Liberale Arbeiterbewegung, str. 18; Aldenhoff, Das Selbsthilfemodell, str. 60.

⁷¹ Stillich, Der Liberalismus, str. 111; Schulze-Delitzsch, Schriften und Reden, I, str. 273; Faust, Geschichte der Genossenschaftsbewegung, str. 186; Conze, Liberale Arbeiterbewegung, str. 18.

⁷² Schulze-Delitzsch, Schriften und Reden, I, str. 273.

⁷³ Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 234.

⁷⁴ Faust, Geschichte der Genossenschaftsbewegung, str. 191.

⁷⁵ Schulze-Delitzsch, Schriften und Reden, II, str. 286.

⁷⁶ Schulze-Delitzsch, Mitteilungen, str. 4. Navajam po Aldenhoff, Das Selbsthilfemodell, str. 60.

Vzpostavljala naj bi "paradiž za šibke in pridaniče", medtem ko bi bili "sposobni in spretni, ljudje s podjetniškim duhom in energijo, zadrževani in ovirani v svojem vzponu". Socialna država naj bi torej zagotavljala posebne ugodnosti slabemu "na račun dobrega, vzdrževanje propadlih, bolnih elementov družbe na račun zdravih in prizadevnih, da, na račun vseh človeških sposobnosti in vsakega gospodarskega in humanega napredka sploh!"⁷⁸ Schulze-Delitzsch je kot "rojeni nasprotnik tistih, ki so zagovarjali državni socializem in vpliv na poklicno življenje skozi državno pomoč in varuštvo",⁷⁹ zato v družbenih in političnih prizadevanjih socialne demokracije videl le "temelje za miniranje meščanske družbe."⁸⁰ Družbenopolitični koncept socialne demokracije je izenačeval s težnjo po diktaturi enega razreda oziroma delavskega stanu nad vsemi ostalimi družbenimi skupinami.⁸¹ Po njem je bila "država v rokah delavcev" ravno tako "sprevrnjena in usodna" vizija kot bi jo predstavljali "delavci v rokah države".⁸²

Schulze-Delitzscha je njegovo brezpogojno zavračanje državne socialne politike razumljivo privedlo v nasprotovanje nemškimi socialistom, konkretno Ferdinandu Lassallu, ki je glavno sredstvo v reševanju protislovij kapitalistične družbe videl v ustanavljanju državno podpiranih delavskih proizvodnih zadrug in oblikovanju socialne oziroma socialistične delavske države.⁸³ Enako so liberalna svetovno-nazorska stališča Schulze-Delitzscha privedla v razhajanje z utemeljiteljem kmečkih kreditnih zadrug v Nemčiji, Friedrichom Wilhelmom Raiffeisnom,⁸⁴ med katerima so sprva obstajali prav dobri odnosi.⁸⁵ Oba zgodovinska voditelja nemškega zadružništva so k njuni socialnogospodarski akciji vodili karitativni nagibi, le da jih je Schulze-Delitzsch že zelo zgodaj opustil in jih je povsem nadomestil z načelom samopomoči.⁸⁶ Njegove posojilnice so bile "čiste kreditne in bančne ustanove",⁸⁷ ki so bile glede na liberalno gospodarsko doktrino usmerjene k ustvarjanju dobička, medtem ko so bile Raiffeisnove "korporacije s posebnimi etičnimi (krščanskimi) in socialnimi smotri".⁸⁸ Poleg posredovanja kredita so za zadružnike opravljale tudi nakup potrebščin in prodajo poljedelskih izdelkov. Pri

⁷⁷ Faust, *Geschichte der Genossenschaftsbewegung*, str. 191.

⁷⁸ Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, II, str. 103.

⁷⁹ Klein-Hattungen, *Geschichte des deutschen Liberalismus*, str. 330.

⁸⁰ Aldenhoff, *Schulze-Delitzsch*, str. 236.

⁸¹ Prav tam, str. 237.

⁸² Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, II, str. 511, 522.

⁸³ Pankoke, *Soziale Bewegung*, str. 182-183. O polemiki med Schulze-Delitzschem in F. Lassallom glede zadružne ideje in načina delovanja zadrug sploh, pišejo tudi Guido de Ruggiero: *Geschichte des Liberalismus in Europa*. Aalen 1964, str. 254; Faust, *Geschichte der Genossenschaftsbewegung*, str. 207-229; Aldenhoff, *Schulze-Delitzsch*, str. 181-187. O tem je pisal tudi Schulze-Delitzsch sam v brošuri *Die Abschaffung des geschäftlichen Risikos durch Herrn Lassalle* (Odprava poslovnega tveganja po gospodu Lassallu). Brošura je izšla leta 1866 v Berlinu in je ponatisnjena v Schulzejevih Spisih in govorih. Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, II, str. 173-210.

⁸⁴ O sporu z F. W. Raiffeisnom je Schulze-Delitzsch pisal v knjigi *Die Raiffeisenschen Darlehnskassen in der Rheinprovinz und die Grundkreditfrage für den ländlichen Kleinbesitz* (Raiffeisnovske posojilnice v Renski provinci in vprašanje zemljiškoposestnega kredita za malo kmečko posest). Knjiga je izšla leta 1875 v Leipzigu in je ponatisnjena v Schulzejevih Spisih in govorih. Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, I, str. 671-747.

⁸⁵ Faust, *Geschichte der Genossenschaftsbewegung*, str. 291.

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ *Politisches Handbuch der Nationalliberalen Partei*. Herausgegeben vom Centralbüro der Nationalliberalen Partei Deutschlands. Berlin 1907, str. 1138. Navajam: *Politisches Handbuch der Nationalliberalen Partei*.

⁸⁸ Prav tam.

tem so zadružniki, skladno s krščansko karitativno idejo plačali vstopni in članski prispevek le, če so ga bili zmožni. F. W. Raiffeisen je ob tem še opozarjal, naj se vložki članov ne določajo previsoko, da ne bi odvrnili tistih, ki niso bili vajeni varčevanja. Dobiček se pri Raiffeisnovih zadrugah ni delil, pač pa je bil namenjen za povečanje zadružnega sklada in medsebojno pomoč, tj. za posojilo gotovine tam, kjer jo je tudi najbolj primanjkovalo - na podeželju.⁸⁹

Schulze-Delitzschevo zagovarjanje načela samopomoči, na osnovi katerega je ostro nasprotoval Lassallovemu in Raiffeisnovemu zadružnemu konceptu pa ni bilo omejeno le na golo socialnogospodarsko vsebino, pač pa je imelo tudi širši družbeni in politični značaj. V nemškem zgodovinopisju so že leta 1911 opozorili, da je Schulze v svojih zadrugah videl "tudi najboljšo *šolo samouprave* za občino in državo"⁹⁰ oziroma "v občini in državi".⁹¹ Kot je nato v osemdesetih letih ponovno opozorila R. Aldenhoff, je torej bila v Schulzejevo zamisel kolektivne solidarne samopomoči vključena tudi težnja, naj bi zadruge predstavljale predpripravo "k splošni politični samoupravi (...) na višji ravni".⁹² V pismu, ki ga je 12. oktobra 1858 pisal zdravniku dr. Richterju iz Radeberga pri Dresdenu, je Schulze-Delitzsch to težnjo izrazil takole: "Tudi iz gospodarstva in vseh drugih področij javnega življenja (je treba) zajemati in vsepovsod nezadržno uveljaviti duha samopomoči in samouprave."⁹³ Schulze je tako s pomočjo zadružništva hotel doseči prehod "v družbo posedujočih in politično participirajočih občanov".⁹⁴ Pri tem pa je imela njegova zadružna akcija še en neposreden politični povod in namen. Schulze-Delitzsch je namreč to akcijo v širšem obsegu sprožil po neuspehu meščansko-demokratske revolucije leta 1848 v Prusiji, in si je nato, tako kot mnogi drugi demokrati, prek organiziranega zadružništva prizadeval uveljaviti revolucijske težnje meščansko-liberalnega gibanja. To je hotelo uveljaviti individualno samoodločbo nasproti politični reakcionarnosti in represivnemu državnemu aparatu in ustanoviti meščansko pravno in ustavno državo.⁹⁵ Namen Schulzejevega zadružnega gibanja tako ni bil "le dvig materialnega položaja obrtniškega srednjega stanu, pomočnikov in delavcev, ampak tudi organiziranje neke vrste ljudskega gibanja za uveljavitev odločilnih demokratičnih in liberalnih ciljev."⁹⁶ Njegovo

⁸⁹ Faust, *Geschichte der Genossenschaftsbewegung*, str. 291, 292. Podrobneje o Raiffeisnovem življenju in načinu zadružnega delovanja prav tam, str. 268-307; Ralph Bambach: *Gesellschaftskritiker, Sozialreformer und "Kathedersozialisten"*. Pipers Handbuch der politischen Ideen. Herausgegeben von Iring Fetscher und Herfried Münkler. Band 4. Neuzeit: Von der Französischen Revolution bis zum europäischen Nationalismus, München-Zürich 1986, str. 406 (dalje Bambach, *Gesellschaftskritiker*). O tem obširneje pišeta tudi Erich Lothar Seelmann-Eggebert: *Friedrich Wilhelm Raiffeisen. Sein Lebensgang und sein genossenschaftliches Werk*. Stuttgart 1928 in Hans Lukas: *Der Deutsche Raiffeisenband. Entwicklung, Struktur und Funktion*. Berlin 1972.

⁹⁰ Stüllich, *Der Liberalismus*, str. 113.

⁹¹ Klein-Hattingen, *Geschichte des deutschen Liberalismus*, str. 331.

⁹² Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 97.

⁹³ Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Berlin. Sammlung Darmstädter 2g 1849 (4). Schulze an Richter, Delitzsch, den 12.10. 1858. Navajam po Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 98.

⁹⁴ Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 131.

⁹⁵ Offermann, *Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum*, str. 207, 208, 215; Schulze, *Links-liberale Ideologie*, str. 296.

⁹⁶ Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 103. Na liberalno idejno in politično vsebino Schulze-Delitzschevega zadružnega gibanja je, seveda na odklonilen način, že leta 1877 posebej opozarjal katoliško usmerjeni F. Hitze. Po njem je namreč bila v Schulzejevih zadrugah "ponujena 'izobrazba' seveda liberalna, povsem nekrščanska", v njih združeni zadružniki pa naj bi Schulzeju, ki se "pusti voditi samo po političnih motivih," služili "kot čete v kulturnem boju." (Hitze, *Die soziale Frage*, str. 92, 100).

socialnogospodarsko prizadevanje je tako imelo dvojen značaj. Po eni strani je zagotavljalo "gospodarsko osnovo pomembnega dela srednjega stanu" in ga je kot "samoimenovanega nosilca kulturnega in političnega napredka (...) varovalo pred morebitno odvisnostjo od konservativno-fevdalne države"; po drugi strani pa je, utemeljevano v načelu solidarne samopomoči, omejevalo " 'nevarna' združevalna prizadevanja delavstva".⁹⁷

Kot ugotavlja R. Aldenhoff, ni Schulze-Delitzschev socialnogospodarski in politični cilj "bil nič manj kot tretja pot med meščansko-kapitalistično in socialistično družbeno ureditvijo".⁹⁸ In ta "nova družbena ureditev naj bi se dosegla samo po poti zadružnega združevanja, zlasti v produktivnih zadrugah."⁹⁹ Toda tako zamišljena " 'tretja pot' med kapitalistično in socialistično organiziranim gospodarskim načinom",¹⁰⁰ ni bila uspešna. Vzrokov za "neuspeh Schulze-Delitzschevega ambicioznega splošnodružbenega reformnega koncepta"¹⁰¹ je bilo več, najprej pa velja v tej zvezi poudariti, da "dejanski razvoj zadružništva nikakor ni izpolnil izvirnih Schulze-Delitzschievih pričakovanj".¹⁰² Proizvodne zadruge se skorajda niso razvijale¹⁰³ in tudi surovinsko-nabavne niso imele kakega prepričljivega uspeha.¹⁰⁴ Zadružno gibanje se je namreč, "nasprotno pričakovanjem liberalcev", usmerilo "prej 'socialno konservativno in ne progresivno'".¹⁰⁵ Obrtniške zadruge so v svojem razvoju celo izključevale posamezne panoge, ki tako, tudi glede na število samostojnih obrtnikov znotraj njih, niso imele ustreznega družbenega pomena.¹⁰⁶ Značaj Schulze-Delitzschievih zadrug, v katerih so "gospodarsko močnejši člani vedno znova poizkušali izključevati šibkejše",¹⁰⁷ je zato postajal vse bolj kapitalističen.¹⁰⁸ Večje zadruge so se spremenile v delniške družbe in "*postale sestavni del kapitalističnega sistema*".¹⁰⁹ Kot opozarja T. Offermann je bilo Schulzejevo liberalno načelo samopomoči že v začetku šestdesetih let "skrčeno na čisto tehnični princip pridobivanja kredita, pri čemer je v veliki meri izgubilo svoj protietatistični emancipacijski značaj".¹¹⁰

Medtem ko je "*pri konservativnih zadružna ideja postala bojno sredstvo proti kapitalizmu*", pa liberalizma torej ni vodila "*v nasprotje, temveč v združitev*" z njim.¹¹¹ To je bil ob slabih gospodarskih učinkih posameznih vrst zadrug prvi

⁹⁷ Offermann, Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum, str. 208, 209.

⁹⁸ Aldenhoff, Das Selbsthilfemodell, str. 62.

⁹⁹ Prav tam.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 65.

¹⁰¹ Prav tam, str. str. 58.

¹⁰² Prav tam, str. 65.

¹⁰³ Prav tam, str. 63; Faust, Geschichte der Genossenschaftsbewegung, str. 191-192; Offermann, Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum, str. 213; Bambach, Gesellschaftskritiker, str. 406.

¹⁰⁴ Bambach, Gesellschaftskritiker, str. 406.

¹⁰⁵ Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 240.

¹⁰⁶ Faust, Geschichte der Genossenschaftsbewegung, str. 203-204. Podrobneje o organizacijsko-gospodarskem razvoju Schulzejevega zadružnega gibanja Hitze, Die sociale Frage, str. 99-100; Klein-Hattungen, Geschichte des deutschen Liberalismus, str. 328; Conze, Liberale Arbeiterbewegung, str. 17; Faust, Geschichte der Genossenschaftsbewegung, str. 196; Eisfeld, Die Entstehung der liberalen Parteien, str. 82; Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 103-106, 162-170; ista, Das Selbsthilfemodell, str. 63.

¹⁰⁷ Bambach, Gesellschaftskritiker, str. 406.

¹⁰⁸ Stillich, Der Liberalismus, str. 112, 168.

¹⁰⁹ Prav tam, str. 112.

¹¹⁰ Offermann, Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum, str. 215.

¹¹¹ Stillich, Der Liberalismus, str. 113.

temeljni vzrok za neuspeh Schulzejevega družbenogospodarskega prizadevanja. Opazen je bil zlasti pri posojilnicah, ki so se, kot sicer najuspešnejša vrsta zadrug, "razvijale mimo izvornih Schulze-Delitzschievih namer."¹¹² V posojilnice se namreč niso včlanjevali le mali obrtniki in mezdni delavci, pač pa tudi rastoča množica premožnih meščanov (pravnikov, trgovcev, podjetnikov, zdravnikov, višjih uradnikov), ki so po vodilnih funkcijah, gospodarski moči in številu predstavljali prevladujoči del članstva.¹¹³ Ta socialna skupina je od posojilnic, ki so bile "zgrajene na strogo gospodarsko-bančni osnovi" in so se ravnale "po pogojih denarnega trga",¹¹⁴ hotela imeti večinski dobiček, zato je zavestno ovirala gospodarski in družbeni dvig socialno šibkejših članov. Finančno močnejši člani ne le, da s svojim premoženjem niso bili pripravljene jamčiti za gospodarsko šibkejšo, pač pa so jih iz posojilnic skušali celo izključevati ali pa jim vsaj odvzeti pravico glasovanja. Prednosti zadružne organizacije so hoteli izkoristiti zase, zaradi česar se Schulze-Delitzscheva teorija samopomoči in samouprave v praksi ni uveljavila.¹¹⁵ Premožnejši člani posojilnic so se zaprli 'navzdol' in namesto, da bi, kot si je zamislil Schulze, prišlo do družbene odprtosti srednjega stanu, je le-ta na zadružno gibanje deloval defenzivno.¹¹⁶ To je dokazoval položaj, v katerem so bili mali obrtniki in zlasti delavci, ki so bili odvisni od mezde. Ti namreč v Schulzejevih posojilnicah niso mogli zbrati denarja, ker zaradi socialnogospodarskih interesov premožnejših članov "niso imeli na razpolago materialnih predpostavk za samopomoč."¹¹⁷ To je bila za delavstvo tudi odločilna "izkušnja, ki ga je vodila k lastni organizacijski osamosvojitvi in odvrnitvi od liberalnega zadružnega modela."¹¹⁸

Drugi temeljni vzrok za splošnodružbeni neuspeh Schulze-Delitzschevega gospodarsosocialnega reformnega koncepta pa predstavlja dejstvo, da je Schulze "nasproti izoblikovani industrijski družbi na določen način zavzel 'naiven' odnos."¹¹⁹ Svoj socialnogospodarski koncept je namreč oblikoval v petdesetih letih, torej še v času, ko je "industrializacija tičala v svojih začetkih".¹²⁰ Zato je menil, da se lahko obrt ohrani kot enakopraven proizvodni dejavnik poleg industrije,¹²¹ in je že zgolj v zadrugah videl gibalno silo "splošnodružbenih prerazporeditvenih procesov in bistvenih sprememb v proizvodni sferi".¹²² Tak koncept, ki ni upošteval socialnogospodarske modernizacije in tudi ne z modernizacijo pogojenega razslojevanja

¹¹² Aldenhoff, *Das Selbsthilfemodell*, str. 63, 65.

¹¹³ Prav tam, str. 64; Aldenhoff, *Schulze-Delitzsch*, str. 240. Po prvi statistiki članstva, izdelani leta 1870, je le polovica članov Schulze-Delitzschievih posojilnic pripadala šibkejšim socialnim skupinam. Statistika je bila izdelana na osnovi podatkov 507 posojilnic od približno 1300, ki so bile leta 1870 v seznamu nemške zadružne zveze. Po podatkih omenjenih 507 posojilnic, je od njihovih približno 200.000 članov bilo okoli 98.000 samostojnih obrtnikov, tovarniških delavcev, rudarjev, obrtniških pomočnikov, pomočnikov in delavcev v kmetijstvu, nižjih uradnikov, slug in trgovskih pomočnikov, medtem ko pa je bilo 102.000 članov teh posojilnic kmetov, trgovcev, zdravnikov, apotekarjev, učiteljev, cerkvenih, državnih in občinskih uradnikov, rentnikov, upokojenec, tovarnarjev, lastnikov rudnikov in gradbenih podjetnikov. Aldenhoff, *Das Selbsthilfemodell*, str. 64-65.

¹¹⁴ Faust, *Geschichte der Genossenschaftsbewegung*, str. 194.

¹¹⁵ Aldenhoff, *Das Selbsthilfemodell*, str. 64-65.

¹¹⁶ Aldenhoff, *Schulze-Delitzsch*, str. 240.

¹¹⁷ Bambach, *Gesellschaftskritiker*, str. 406.

¹¹⁸ Aldenhoff, *Das Selbsthilfemodell*, str. 65.

¹¹⁹ Aldenhoff, *Schulze-Delitzsch*, str. 95.

¹²⁰ Aldenhoff, *Das Selbsthilfemodell*, str. 62.

¹²¹ Schulze, *Linksliberale Ideologie*, str. 274.

¹²² Aldenhoff, *Das Selbsthilfemodell*, str. 62.

znotraj socialne strukture delavstva, h kateremu je Schulze prišteval tudi obrtnike in male mojstre, je nato prehitel nadaljnji gospodarski razvoj.¹²³ Schulzejev koncept pa je bil neuspešen tudi zato, ker je bila njegova zamisel reševanja socialnega vprašanja z "razširitvijo obrtniškega srednjega sloja skozi vključevanje delavstva" v praksi prilagojena srednjeslojni politiki, katere cilj sta bili ohranitev in krepitev posestnega stanja obstoječega srednjega stanu.¹²⁴ Ko se je v šestdesetih letih nato pokazalo, da zadržno gibanje svojih "političnih in družbenih integracijskih ciljev ni udejaniilo", je - opozarja R. Aldenhoff - Schulze-Delitzsch deloma pod vplivom nastajajočega delavskega gibanja spoznal, da zadruge, vključno s proizvodnimi zadrugami, ne morejo reševati problemov modernega industrijskega delavstva. Svoj koncept je dopolnil in odtlej zagovarjal neomejeno svobodo združevanja in večjo pravno veljavo sindikalnih združenj in njihovih blagajn za pomoč. S tem, ko je "take zahteve delavstva priznal kot upravičene in neobhodno potrebne", se je tudi odpovedal "po zgodnjeliberalnem načinu harmonično reševati družbeno-gospodarske konflikte izključno s pomočjo zadržne organizacije." Od srede šestdesetih let je iskal rešitev novega 'socialnega vprašanja', tj. delavskega vprašanja po izvenzadržni poti, vendar pri tem v svoji "oceni delavskega in obrtniškega vprašanja ni izražal interesnega stališča posedujočih slojev." Zato je tudi mogel vplivati na wilhelminski socialni liberalizem in na skupino okrog Friedricha Naumanna.¹²⁵ Z F. Naumannom, ki "v zgodovini nemškega liberalizma velja (...) za idejnopoličnega eksponenta napredne socialne politike",¹²⁶ pa se je pričela lomiti liberalna spoznavna pregrada, da je delavec le oseba, ki je potrebna miloščine in se je, temu nasproti, začela uveljavljati misel, da ima delavec pravico 'do velike mere deleža na dobrinah te zemlje'.¹²⁷ Tako nam razčlenitev konkretnih gospodarskodružbenih posledic Schulze-Delitzschevega reformnega koncepta pokaže, da je imel ta koncept v nemški politiki in družbeni misli tudi povsem viden, pozitiven socialnopolitični pomen.

Schulze-Delitzschev večdesetletni zadržni in socialnopolitični napor je torej treba razumeti večplastno. Najprej kot dejavno humanistično opredelitev liberalnega meščanskega politika, ki je priznaval in v resnici želel rešiti socialni problem. Nato kot ustvarjalno prizadevanje privrženca evropskega meščansko-revolucionarnega programa iz leta 1848, ki si je z neposredno gospodarskosocialno akcijo prizadeval ustvariti temelje za demokratični družbeni in politični preustroj. Upoštevati pa je seveda treba tudi njegov neposredni organizacijski, vzgojni in, v kolikor je bil uspešen, gospodarskosocialni prispevek k splošnodružbeni uveljavljavitvi 'delovnih razredov'. Glede tega je treba posebej opozoriti na njegov politični boj za sprejem zadržnega zakona, kajti z uveljavitvijo tega zakona leta 1867 je Schulze-Delitzsch dosegel, da so bile vse vrste zadrug, ki jih je zasnoval,

¹²³ James J. Sheehan: *Liberalismus und Gesellschaft in Deutschland 1815-1848*. Liberalismus. Herausgegeben von Lothar Gall. Köln 1976, str. 218; Theodor Schieder: *Die Krise des bürgerlichen Liberalismus. Ein Beitrag zum Verhältnis von politischer und gesellschaftlicher Verfassung*. Prav tam, str. 201; Aldenhoff, *Das Selbsthilfemodell*, str. 66.

¹²⁴ Aldenhoff, *Das Selbsthilfemodell*, str. 66.

¹²⁵ Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 239, 241-242; ista, *Das Selbsthilfemodell*, str. 66.

¹²⁶ Peter Theiner: *Friedrich Naumann und der soziale Liberalismus im Kaiserreich*. Karl Holl, Günter Trautmann, Hans Vorländer (Hg.): *Sozialer Liberalismus*. Göttingen 1986, str. 72.

¹²⁷ Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 242.

formalnopravno izenačene s trgovskimi, delniškimi in komanditnimi družbami.¹²⁸ To pa je, kot je sam dejal, pomenilo, da so 'združenja malih ljudi' dobila enake pravice kot 'združenja premožnih'.¹²⁹ Pri tem so izstopale prav posojilnice, ki so bile, kljub socialnim napetostim med premožnimi in gospodarsko šibkejšimi člani, velikega pomena "za prilagoditev obrtniškega srednjega sloja na industrijski razvoj".¹³⁰

Schulzejev neposredni socialnogospodarski prispevek 'delovnim razredom' in njegov idejni vpliv na politiko nemškega socialnega liberalizma sta tako kljub njegovi objektivno neuspešni gospodarsko-zadružni akciji dokazala, da sta tedanja evropska in nemška družbena misel imeli širok ustvarjalni obseg. Na različnih svetovnonazorskih in idejnopoličnih polih sta porodili vrsto izvirnih družbeno-gospodarskih zamisli, ki jih je nato, bolj ali manj uspešno, preizkusil nadaljnji zgodovinski razvoj. Nekatero od teh zamisli, ki jih je zagovarjal tudi Schulze-Delitzsch - npr. jasno izražena ideja o samoupravi v državi in družbi - so, sicer na osnovi drugačne spoznavnoteoretske izkušnje, politično označevale celo slovenski (in jugoslovanski) šele pred nekaj leti pretečeni zgodovinski čas. V tem smislu je Schulze-Delitzsch socialnoreformni program še danes historiografsko gotovo zanimiv. Kar zadeva njegovo sámo zadružno delo in poizkus najti 'tretjo pot' med kapitalistično in socialistično organiziranim gospodarskim načinom, pa lahko ugotovimo, da je bil Schulze s svojim enostransko poudarjanim načelom samopomoči in odklanjanjem državne pomoči, marsikdaj preveč doktrinaren. Zato je njegov reformni program tudi ostal "vezan na prehodni gospodarski stadij na poti v polno industrializacijo".¹³¹ To je bil dejanski doseg tega programa in v gospodarskosocialni in politični stvarnosti druge polovice 19. stoletja tudi temeljna ovira za njegovo uresničitev. Toda kljub očitnim pomanjkljivostim, ki so spremljale ta program, je Schulze-Delitzsch vse življenje "z jekleno energijo in dostikrat enostransko odločnostjo" sledil njegovim osnovnim vodilom in na ta način, "globoko prežet z idealizmom", "uveljavljal svoje visoke cilje na področju gospodarske in socialne politike."¹³²

Izbrana literatura

I.

¹²⁸ Prav tam, str. 196-197. Zadružni zakon, ki ga je 27. 3. 1867 sprejela pruska poslanska zbornica (ta zakon je bil 4. 7. 1868 uveljavljen tudi kot zadružni zakon Severno-nemške zveze, 1. 1. 1871 pa je bil razglašen za nemški rajhovski zadružni zakon, nato noveliran 1. 5. 1889), je določal, da zadruge podpirajo 'kredit, nabavo ali gospodarjenje svojih članov s pomočjo skupnega poslovanja', tj. na osnovi neomejenega (od leta 1889 pa tudi omejenega) solidarnostnega jamstva. - Aldenhoff, *Das Selbsthilfemodell*, str. 66; ista, Schulze-Delitzsch, str. 197; *Politisches Handbuch der Nationalliberalen Partei*, str. 1137. O Schulze-Delitzschovem boju za sprejem zadružnega zakona in po liberalnem političnem vplivu oblikovani nemški zadružni zakonodaji podrobneje: Schulze-Delitzsch, *Schriften und Reden*, I, str. 346-513; isti, *Schriften und Reden*, II, str. 433-482, 549-554; Heuss, Schulze-Delitzsch, str. 23; Faust, *Geschichte der Genossenschaftsbewegung*, str. 200-201; Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 189-197, 229; *Politisches Handbuch der Nationalliberalen Partei*, str. 1137.

¹²⁹ Aldenhoff, Schulze-Delitzsch, str. 196.

¹³⁰ Aldenhoff, *Das Selbsthilfemodell*, str. 65.

¹³¹ Prav tam, str. 62.

¹³² Faust, *Geschichte der Genossenschaftsbewegung*, str. 206.

Iz obsežne literature o idejnopoličnih temeljih ter razvoju evropskega in nemškega liberalizma v 19. stoletju opozarjam, večinoma na osnovi izbora iz nemške oziroma v nemškem jeziku objavljene literature, na naslednja temeljna dela:

T. Ziegler: Die geistigen und sozialen Strömungen des Neunzehnten Jahrhunderts, Berlin 1899; *F. Naumann*: Liberalismus, Zentrum und Sozialdemokratie, München 1904; *Politisches Handbuch der Nationalliberalen Partei*. Herausgegeben vom Centralbüro der Nationalliberalen Partei Deutschlands, Berlin 1907; *F. Naumann*: Die politischen Parteien, Berlin 1910; *P.A. Pfizer*: Briefwechsel zweier Einheits- und Freiheitskämpfe 1859-1866, Berlin 1931; *O. Stiglich*: Die politischen Parteien in Deutschland. Band II. Der Liberalismus, Leipzig 1911; *M. Wenck*: Handbuch für liberale Politik, Schöneberg bei Berlin 1911; *O. Klein-Hattingen*: Geschichte des deutschen Liberalismus, Bd. 1-2, Berlin 1911-1912; *H. Schroth*: Welt und Staatsideen des deutschen Liberalismus in der Zeit der Einheits- und Freiheitskämpfe 1859-1866, Berlin 1931; *A. Liebert*: Der Liberalismus als Forderung, Gesinnung und Weltanschauung, Zürich 1938; *A. Wahl*: Über die Nachwirkungen der Französischen Revolution vornehmlich in Deutschland, Stuttgart 1939; *K. Hancke*: Beiträge zur Entstehungsgeschichte des europäischen Liberalismus, Berlin 1942; *F. Federici*: Der deutsche Liberalismus. Die Entwicklung einer politischen Idee von Immanuel Kant bis Thomas Mann, Zürich 1946; *W.A. Orton*: The Liberal Tradition. A Study of the Social and Spiritual Conditions of Freedom, New Haven 1946; *H.J. Laski*: Le libéralisme européen du moyen âge à nos jours, Paris 1950; *H. Hauser, J. Maurain*: Liberalisme et l'imperialisme (1860-1878), Paris 1952; *F.C. Sell*: Die Tragödie des deutschen Liberalismus, Stuttgart 1953; *W. Hock*: Liberales Denken im Zeitalter der Paulskirche, Münster 1957; *J.H. Knoll*: Führungsauslese im Liberalismus und Demokratie. Zur politischen Geistesgeschichte der letzten hundert Jahre, Stuttgart 1957; *T. Nipperdey*: Die Organisation der deutschen Parteien vor 1918, Düsseldorf 1961; *L.D. del Corral*: Doktrinärer Liberalismus, Neuwied am Rhein und Berlin 1964; *G. de Ruggiero*: Geschichte des Liberalismus in Europa, Aalen 1964; *H.A. Winkler*: Preußischer Liberalismus und deutscher Nationalstaat. Studien zur Geschichte der Deutschen Fortschrittspartei 1861-1866, Tübingen 1964; *Der Liberalismus*. In ausgewählten Texten dargestellt und eingeleitet von *Michael Freund*, Stuttgart 1965; *G. Seeber*: Zwischen Bebel und Bismarck. Zur Geschichte des Linkliberalismus in Deutschland 1871-1893, Berlin 1965; *K. Klotzbach*: Das Elitproblem im politischen Liberalismus. Ein Beitrag zum Staats- und Gesellschaftsbild des 19. Jahrhunderts, Köln 1966; *P. Luchtenberg, W. Erbe (Hrsg.)*: Geschichte des deutschen Liberalismus, Köln u. Opladen 1966; *J.P. Eichmeier*: Anfänge liberaler Parteibildung (1847 bis 1854), Göttingen 1968; *L. Gall*: Der Liberalismus als regierende Partei. Das Großherzogtum Baden zwischen Restauration und Reichsgründung, Wiesbaden 1968; *M. Gugel*: Industrieller Aufstieg und bürgerliche Herrschaft. Sozio-ökonomische Interessen und politische Ziele des liberalen Bürgertums in Preußen zur Zeit des Verfassungskonfliktes 1857-1867, Köln, Pahl-Rugenstein 1975; *L. Gall (Hrsg.)*: Liberalismus, Köln 1976; *G. Eisfeld*: Die Entstehung der liberalen Parteibildung (1847 bis 1854), Göttingen 1968; *G.A. Ritter (Hrsg.)*: Deutschen Parteien vor 1918, Köln 1973; *D. Langewiesche*: Liberalismus und Demokratie in Württemberg zwischen Revolution und Reichsgründung, Düsseldorf, Droste 1974; *K. Holl, G. List (Hrsg.)*: Liberalismus und imperialistischer Staat. Der Imperialismus als Problem liberaler Parteien in Deutschland 1890-1914, Göttingen 1975; *K. Holl/G. List (Hg.)*: Liberalismus und imperialistischer Staat, Göttingen/Zürich 1975; *H.H. Gerth*: Bürgerliche Intelligenz um 1800. Zur Soziologie des deutschen Frühliberalismus, Göttingen 1976; *W.J. Mommsen*: Der deutsche Liberalismus zwischen "klassenloser Bürgergesellschaft" und "Organisiertem Kapitalismus". Zu einigen neueren Liberalismusinterpretationen. V: Geschichte und Gesellschaft 1978/4; *R. Koch*: Demokratie und Staat bei Julius Fröbel 1805-1893. Liberales Denken zwischen Naturrecht und Sozialdarwinismus, Wiesbaden 1978; *T. Schiller*: Liberalismus in Europa, Hannover 1978; *J.J. Sheehan*: German Liberalism in the Nineteenth Century, Chicago-London 1978; *L. Gall, R. Koch (Hrsg.)*: Der europäische Liberalismus im 19. Jahrhundert, Bd. 1-4, Frankfurt/M-Berlin-Wien 1981; *I.S. Lorenz, E. Richter*: Der entschiedene Liberalismus in wilhelminischer Zeit 1871 bis 1906, Matthiesen 1981; *W. Schieder (Hg.)*: Liberalismus in der Gesellschaft des deutschen Vormärz, Göttingen/Zürich 1983; *D. Fricke (Hrsg.)*: Lexikon zur Parteiengeschichte. Die bürgerlichen und kleinbürgerlichen Parteien und Verbände in Deutschland (1789-1945), Bd. 1-3, Köln 1983-1985; *U. Bermbach*: Liberalismus. V: Pipers Handbuch der politischen Ideen. Herausgegeben von Iring Fetscher und Herfried Münkler. Band 4. Neuzeit: Von der Französischen Revolution bis zum europäischen Nationalismus, München-Zürich 1986; *D. Langewiesche*: Liberalismus in Deutschland, Frankfurt am Main 1988; *D. Langewiesche (Hrsg.)*: Liberalismus im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich, Göttingen 1988; *G. Hübing*: Liberalismus und Individualismus im deutschen Bürgertum. V: Zeitschrift für Politik, 1993/1; *L. Gall, D. Langewiesche (Hrsg.)*: Liberalismus und Region. Zur Geschichte des deutschen Liberalismus im 19. Jahrhundert, München 1995.

II.

Pogleda evropskega in nemškega liberalizma na socialno vprašanje podrobneje obravnavajo naslednji avtorji:

O. *Stillich*: Die politischen Parteien in Deutschland. Band II. Der Liberalismus, Leipzig 1911; J. *Koester*: Der rheinische Frühliberalismus und die soziale Frage, Berlin 1938; E. *Schraepler*: Quellen zur Geschichte der sozialen Frage in Deutschland. Band I: 1800-1870, Göttingen-Berlin-Frankfurt 1955; A. *Brusatti*, W. *Haas*, W. *Pollak* (Hrsg.): Geschichte der Sozialpolitik mit Dokumenten, Wien-Linz-München 1962; W. *Conze*: Möglichkeiten und Grenzen der liberalen Arbeiterbewegung in Deutschland. Das Beispiel Schulze-Delitzsch, Heidelberg 1965; J.J. *Sheehan*: The Career of Lujo Brentano. A Study of Liberalism and Social Reform in Imperial Germany, Chicago-London 1966; E. *Pankoke*: Sociale Bewegung-Sociale Frage-Sociale Politik. Grundfragen der deutschen "Socialwissenschaft" im 19. Jahrhundert, Stuttgart 1970; A. *Gladen*: Geschichte zur Sozialpolitik in Deutschland. Eine Analyse ihrer Bedingungen, Formen, Zielsetzungen und Auswirkungen, Wiesbaden 1974; H. *Aubin*, W. *Zorn* (Hrsg.): Handbuch der deutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Bd. 2, Stuttgart 1976; G. *Fesser*: Linkliberalismus und Arbeiterbewegung. Die Stellung der Deutschen Fortschrittspartei zur Arbeiterbewegung 1861-1866, Berlin 1976; J.B. *Müller*: Liberalismus und Demokratie. Studien zum Verhältnis von Politik und Wirtschaft im Liberalismus, Stuttgart 1978; T. *Offermann*: Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum in Deutschland 1850-1863, Bonn 1979; Mittelständisch-Kleingewerbliche Leitbilder in der liberalen Handwerker- und handwerklichen Arbeiterbewegung der 50er und 60er Jahren des 19. Jahrhunderts. V: U. *Engelhardt* (Hrsg.): Handwerker in der Industrialisierung. Lage, Kultur und Politik vom späten 18. bis ins frühe 20. Jahrhundert, Stuttgart 1984; H. *Sedatis*: Liberalismus und Handwerk in Südwestdeutschland. Wirtschafts- und Gesellschaftskonzeptionen des Liberalismus und die Krise des Handwerks im 19. Jahrhundert, Stuttgart 1979; H. A. *Winkler*: Liberalismus und Antiliberalismus. Studien zur politischen Sozialgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts, Göttingen/Zürich 1979; G. *Beier*: Geschichte und Gewerkschaft. Politisch-historische Beiträge zur Geschichte sozialer Bewegungen, Köln 1981; L. *Gall*, R. *Koch* (Hrsg.): Der europäische Liberalismus im 19. Jahrhundert. Texte zu seiner Entwicklung. Dritter Band (Teil 4: Bürgerliche Gesellschaft, Nation, Imperialismus. Teil 5: Wirtschaftsordnung und soziale Frage I), Vierter Band (Teil 5: Wirtschaftsordnung und soziale Frage II. Teil 6: Zukunftsperspektiven des Liberalismus am Ende des 19. Jahrhunderts), Frankfurt/M-Berlin-Wien 1981; F. *Tennstedt*: Sozialgeschichte der Sozialpolitik in Deutschland. Vom 18. Jahrhundert bis zum Ersten Weltkrieg, Göttingen 1981; E. *Matthias*, K. *Schönhoven* (Hrsg.): Solidarität und Menschenwürde. Etappen der deutschen Gewerkschaftsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart, Bonn 1984; D. *Fricke* (Hg.): Lexikon zur Parteiengeschichte. Die bürgerlichen und kleinbürgerlichen Parteien und Verbände in Deutschland (1789-1945). Band 4. Reichsverband der Deutschen Industrie - Zweckverband der freien Deutschtumsvereine, Köln 1986; K. *Holl*, G. *Trautmann*, H. *Vorländer* (Hg.): Sozialer Liberalismus, Göttingen 1986; S. *Tull*: Die soziale Frage im Spannungsfeld von Spätaufklärung und Vormärz, Frankfurt am Main 1988.

III.

Schulze-Delitzschevo življenje, njegovo socialno doktrino in politično delo podrobneje obravnavajo naslednji avtorji: F. *Hitze*:

Die soziale Frage und die Bestrebungen zu ihrer Lösung, Paderborn 1877; L. *Parisius*: Schulze-Delitzsch und Alwin Sörgel. Beiträge zur Geschichte der deutschen Genossenschaftsbewegung, Berlin 1899; A. *Bernstein*: "Schulze-Delitzsch Leben und Wirken", Berlin (sine anno); O. *Klein-Hattungen*: Geschichte des deutschen Liberalismus. 1. Band: Bis 1871, Berlin 1911; O. *Stillich*: Die politischen Parteien in Deutschland. Band II. Der Liberalismus. Eine wissenschaftliche Darlegung seiner Grundsätze und seiner geschichtlichen Entwicklung, Leipzig 1911; T. *Ziegler*: Die geistigen und sozialen Strömungen im XIX. und XX. Jahrhundert, Berlin 1916; E. *Schraepler*: Quellen zur Geschichte der sozialen Frage in Deutschland. Band I: 1800-1870, Göttingen, Berlin, Frankfurt 1955; T. *Heuss*: Schulze-Delitzsch. Leistung und Vermächtnis, Tübingen 1956; T. *Heuss*: "Eine der großen erzieherischen Gestalten des deutschen Volks - Persönlichkeit und Lebenswerke von Hermann Schulze-Delitzsch". Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung, Bonn, 17. 9. 1958, Nr. 171; Schulze-Delitzsch 1808/1958. Festschrift zur 150. Wiederkehr seines Geburtstages. Hrsg. von deutschen Genossenschaftsverband "Schulze-Delitzsch." e.V. in Zusammenarbeit mit dem Institut für Genossenschaftswesen an der Universität Marburg, Wiesbaden 1958; W. *Conze*: Möglichkeiten und Grenzen der liberalen Arbeiterbewegung in Deutschland. Das Beispiel Schulze-Delitzschs, Heidelberg 1965; H. *Faust*: Geschichte der Genossenschaftsbewegung. Ursprung und Weg der Genossenschaften im deutschen Sprachraum, Frankfurt am Main 1965; A. *Müssiggang*: Die soziale Frage in der historischen

Schule der deutschen Nationalökonomie, Tübingen 1968; *G. Eisfeld*: Die Entstehung der liberalen Parteien in Deutschland 1858-1870. Studie zu den Organisationen und Programmen der Liberalen und Demokraten, Hannover 1969; E. Pankoke: Soziale Bewegung-Soziale Frage-Soziale Politik. Grundfragen der deutschen "Socialwissenschaft" im 19. Jahrhundert, Stuttgart 1970; *B. Schulze*: Zur linksliberalen Ideologie und Politik. Ein Beitrag zur politischen Biographie Schulze-Delitzschs. V: Die großpreußisch-militaristische Reichsgründung 1871. Voraussetzungen und Folgen. Band I. Herausgegeben von Host Bartel und Ernst Engelberg. Wissenschaftliche Redaktion Rolf. Weber, Berlin 1971; *G. Fesser*: Linksliberalismus und Arbeiterbewegung. Die Stellung der Deutschen Fortschrittspartei zur Arbeiterbewegung 1861-1866, Berlin 1976; *J.J. Sheehan*: German Liberalism in the Nineteenth Century, Chicago-London 1978; *T. Offermann*: Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum in Deutschland 1850-1863, Bonn 1979; *L. Gall, Rainer Koch (Hrsg.)*: Der europäische Liberalismus im 19. Jahrhundert. Texte zu seiner Entwicklung. Dritter Band (Teil 4: Bürgerliche Gesellschaft, Nation, Imperialismus. Teil 5: Wirtschaftsordnung und soziale Frage I), Frankfurt/M-Berlin-Wien 1981; *D. Fricke (Hrsg.)*: Lexikon zur Parteiengeschichte. Die bürgerlichen und kleinstädtischen Parteien und Verbände in Deutschland (1789-1945). Band I. Alldeutscher Verband - Deutsche Liga für Menschenrechte, Köln 1983; *D. Fricke (Hrsg.)*: Lexikon zur Parteiengeschichte. Die bürgerlichen und kleinstädtischen Parteien und Verbände in Deutschland (1789-1945), Band 4. Reichsverband der Deutschen Industrie - Zweckverband der freien Deutschertumsvereine, Köln 1986; *R. Aldenhoff*: Schulze-Delitzsch. Ein Beitrag zur Geschichte des Liberalismus zwischen Revolution und Reichsgründung, Baden-Baden 1984; *R. Aldenhoff*: Das Selbsthilfemodell als liberale Antwort auf die soziale Frage im 19. Jahrhundert. V: K. Holl, G. Trautmann, H. Vorländer (Hrsg.): Sozialer Liberalismus, Göttingen 1986; *G. Trautmann*: Die industriegesellschaftliche Herausforderung des Liberalismus. Staatsintervention und Sozialreform in der Politökonomie des 18./19. Jahrhunderts. V: K. Holl, G. Trautmann, H. Vorländer (Hrsg.): Sozialer Liberalismus, Göttingen 1986; *R. Koch*: Liberalismus und soziale Frage im 19. Jahrhundert. V: K. Holl, G. Trautmann, H. Vorländer (Hrsg.): Sozialer Liberalismus, Göttingen 1986; Quellensammlung zur Geschichte der deutschen Sozialpolitik 1867 bis 1914. I. Abteilung. Von der Reichsgründungszeit bis zur kaiserlichen Sozialbotschaft (1867-1881). Band 1-2, Stuttgart-Jena-New York 1993-1994.

Jurij Perovšek

SCHULZE-DELITZSCH'S DOCTRINE OF COOPERATIVE ECONOMY AS A LIBERALIST SOLUTION TO THE SOCIAL PROBLEM IN THE NINETEENTH CENTURY

S u m m a r y

As early as the nineteenth century, European, and with it German, liberalism regarded material deprivation as a social problem and an integral part of political life. German liberals formulated such a position in the 1850s and 1860s, in reaction to the obvious social consequences of forced industrialisation. Franz Hermann Schulze-Delitzsch was the first among the German liberals who sought both a theoretical and a practical solution to the social problem by publishing written material on the subject and organising specific socio-economic action. He founded the system of cooperative societies which, among other, dealt with the production and sale of agricultural products, the purchase of machinery and raw materials as well as the arrangement of financial loans. Schulze-Delitzsch regarded the cooperatives as the only solution to the plight of impoverished workers and craftsmen. His idea was to found large and strong enterprises by uniting the poor, dispersed resources and individual efforts, especially from among the working class, who could thereby enjoy their benefits. On the basis of the principle that several small forces, when united, create a large force, an individual should be able to achieve, with the support of others, what he could not by his own resources. Schulze-Delitzsch strongly advocated mutual solidarity as the very essence of his cooperative system. To rely exclusively on one's own resources, and never on benefactors or state support, was his main socio-economic guideline. Cooperative association would allow craftsmen and salary workers to become entrepreneurs. At the same time, it would prevent an excessive social stratification and cause instead the widening of the middle class. From the socio-political viewpoint, he actually supported the bourgeois capitalist society, and his cooperatives were intended to rectify rather than replace the capitalist economic system.

Schulze-Delitzsch's endeavours to improve the socio-economic status of craftsmen, their assistants and salary workers exclusively by means of the cooperative movement, categorically refusing any social

support by the state, were actually an attempt to establish a "third way" between the bourgeois capitalist and the socialist systems. As it happened, his aspirations to achieve a general social reform by means of the "third way" never materialised. In practice, his cooperative concept failed to yield the expected economic results. The productive cooperatives never really developed, those dealing with the sale of food and the purchase of raw materials and machinery showed little success, while the loan cooperatives became increasingly capitalistic in character, by only following the demands of the financial market. Besides, he wrongly believed that the cooperative societies could by themselves cause the processes of social redistribution and fundamental changes in production. His socio-economic concept did not take account of the modernisation and was, eventually, overtaken by the further economic progress. These were the main reasons preventing the realisation of his cooperative initiative and his wider socio-economic reforms. In spite of obvious shortcomings which accompanied his socio-economic programme, Schulze-Delitzsch always remained faithful to its basic orientation which, thanks to his deeply rooted idealism, allowed him to pursue lofty objectives in economic and social politics.

Ervin Dolenc

Kulturna prizadevanja slovenskih socialistov na v začetku tridesetih let (1929-1935)¹

Splošna delavska zveza Svoboda za Kranjsko je bila ustanovljena septembra 1913 v Ljubljani, potem ko je oblast njeno predhodnico Vzajemnost zaradi protidržavnega predavanja Ivana Cankarja "Slovenci in Jugoslovani" po štiriletnem delu razpustila. Svoboda je postala osrednja kulturna organizacija slovenskih marksistov zlasti po splošni cepitvi marksističnega delavskega gibanja v začetku dvajsetih let, saj je po nekajletni krizi delovanja kljub velikim načelnim in še večjim osebnim sporom med marksističnimi politiki ostala enotna in ena od redkih skupnih organizacij.²

Vlogo kulturnega dela po razpustitvi parlamenta in prepovedi političnih strank v začetku leta 1929 je lepo pokazala že Anka Vidovič-Miklavčič.³ Ob kongresu Svobode je Delavska politika zapisala: "V današnjih razmerah, ko je politično življenje popolnoma utihnilo, ko je politična agitacija prenehala, je prišel čas poglobitve v kulturno delo. (..) Tako je prišel čas, da se strne ves naš proletariat v kulturno organizacijo." Politični boji zadnjega desetletja so namreč 'poplitvili' delavsko gibanje in ustvarili malo kulturnih vrednot.⁴ Vodstvo Svobode se je spričo političnih razmer posebej posvetilo graditvi organizacijske strukture in si zato prizadevalo, da bi postopoma k Svobodi pristopila vsa marksistično usmerjena delavska kulturna društva po Sloveniji.⁵

Razen tega da je poleg sindikalnih in zadružnih organizacij Svoboda dobila večjo in tudi vsebinsko pomembnejšo vlogo, se kraljeva diktatura formalno samih kulturnih organizacij ni neposredno dotaknila. Pokazala se je pravilnost usmeritve, ki jo je uvedel predsednik Henrik Tuma (1926-1928). Po njegovi zaslugi je društvena zveza Svoboda ostala med različnimi marksističnimi strankami in frakcijami nevtralna, po svoji ideološki usmeritvi pa še vedno odločno marksistična. Delavska politika in revija Svoboda, ki je z letom 1929 začela spet redno izhajati, sta podružnice opozarjali le na nove zakonske določbe o društvih in shodih. Vsak sestanek je bilo treba po novem vsaj tri dni prej kolkovano prijaviti, medtem ko to ni

¹ Tu objavljeno besedilo je del elaborata, ki sem ga pod naslovom *Kulturno in prosvetno delovanje slovenske socialne demokracije, do razpusta Svobode leta 1935* oddal reviji Borec leta 1989 vendar ni bil objavljen. Nastal je na podlagi osrednjega poglavja mojega magistrskega dela na oddelku za zgodovino ljubljanske Filozofske fakultete in je kot tak dostopen javnosti od pomladi 1989 (*Ervin Dolenc, Kulturnoprosvetna društva slovenskih delavskih strank v letih 1918-1929, Ljubljana 1989*). Prvi del teksta sem kasneje skrajšal in priredil za poglavje v knjigi *Kulturni boj - Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929*, Ljubljana 1996 (dalje Dolenc, Kulturni boj), poglavji Kulturna prizadevanja socialnih demokratov, str. 330-334, in Svoboda in socialisti, str. 334-352), del, ki govori o obdobju med leti 1929 in 1935, pa objavljam na tem mestu. K objavi tega teksta me je spodbudilo spoznanje, da pomen Svobode in sploh prizadevanja socialnih demokratov na kulturnem področju še nimajo pravega mesta v naši politični zgodovini (prim. Milan Zver: 100 let socialdemokracije. Ljubljana 1996).

² Podrobneje glej Dolenc, Kulturni boj, str. 330-357.

³ Anka Vidovič-Miklavčič: Socialna demokracija (socialisti) na Slovenskem v prvem letu diktature 1929. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 21-38.

⁴ Prav tam, str. 32; Delavska politika (dalje DP), 15. 5. 1929.

⁵ Prav tam, str. 33; Ciril Štukelj: Skupno izobraževalno delo. Svoboda, 1929, št. 2, str. 30.

bilo potrebno za redne sestanke, kot npr. pevske ali kakršnekoli druge vaje. Praznovanje desetletnice Svobode v novi državi so zaradi politične negotovosti odpovedali. Prav tako je bila odpovedana udeležba na proslavi pri otvoritvi palače Delavske zbornice na Miklošičevi cesti v Ljubljani.⁶

Splošen pritisk na marksiste, posebej na komuniste, ki so seveda prikrito delovali tudi v okviru Svobode, se je povečal že z nastopom vlade Antona Korošca julija 1928. Podružnice Svobode iz Kočevja, Zaloga in iz drugih krajev so poročale o policijskem nadzoru kulturnih prireditev. Orožniki so delali hišne preiskave in plenili stare številke Svobode in Kresa. Načelnik žandarmerijske postaje na Javorniku je septembra 1928 za dva tedna prepovedal delovanje tamkajšnje Svobode. Konec januarja so na Jesenicah zaprli 10 telovadcev Svobode, ker so telovadili ob zvokih Internacionale. Ob izidu je bila zaplenjena tudi dvojna številka Svobode za april in maj 1929.⁷

Delo pa je mogoče tudi zaradi tega pritiska potekalo še z večjim zagonom naprej. 1. marca 1929 so kot protiutež katoliški Mohorjevi družbi in liberalni Vodnikovi družbi ustanovili svojo popularno založbo. Na podobnih načelih, kot je temeljil neuspehi poskus z Delavsko kmečko prosvetno in podporno jednoto iz leta 1925,⁸ je bila ustanovljena Cankarjeva družba. Za 20 dinarjev članarine (kar je bila podobna vsota kot pri konkurenčnih založbah) je vsak član dobil koledar in 3 druge knjige ob koncu leta.⁹ Z ustanovitvijo Cankarjeve družbe je stekla široka akcija nabiranja njenih članov, ki je po uspešnosti preseгла vsa pričakovanja. Do konca leta 1929 jih je pristopilo k družbi okrog 5000, kar je bilo v primerjavi s konkurenčnima družbama malo (Vodnikova družba okrog 20.000, Mohorjeva okrog 50.000 članov), a za slovenske delavske razmere veliko. Vsa naslednja leta do 1941 je Cankarjeva družba tiskala okrog 6000 kompletov knjig.¹⁰

Maja 1929 je predsednik Svobode, sicer pa vodja prosvetnega odseka Delavske zbornice, Ciril Štukelj na društvenem kongresu poudarjal, da je društvo spet konsolidirano, trdno in močno. Uspešno so izvedli vrsto proslav ob obletnicah Maksima Gorkega, Uptonia Sinclaira, Leva N. Tolstoja in Ivana Cankarja, ustanovili so Cankarjevo družbo in Umetniško matico¹¹ ter spet oživili društveno revijo. Najbolj aktivna je bila telovadna podzveza (Delavske telovadne enote Svobode - DTE), slabše gledališka in knjižničarska, pripravljali pa so tudi oblikovanje pevske in športne podzveze. Delo po podzvezah in odsekih naj ne bi slabilo celotne organizacije, temveč le prispevalo k temu, da organizacija zbere čim večje število delavcev v svojih vrstah. "Petje, igranje, telovadba itd. ne smejo biti namen same sebi, temveč morajo

⁶ DP, 16.1. 1929.

⁷ DP, 15.9. 1928, 2.2. 1929, Svoboda, 1929, str. 141.

⁸ Dolenc, Kulturni boj, str. 346.

⁹ Koledar Cankarjeve družbe za navadno leto 1930 (168 str.), v skupni knjigi študiji dr. Dragotina Lončarja: Kako je nastalo današnje delavstvo in njegovo gibanje in Filipa Uratnika: Prebivalstvo in gospodarstvo Slovenije ter leposlovni deli: Angelo Cerkvenik: Daj nam danes naš vsakdanji kruh in Jack London: Mož z brazgotino.

¹⁰ Cankarjeva družba, Koledar Cankarjeve družbe za leto 1930, str. 151-155; Svoboda, 1929, str. 88; Svoboda, 1930, str. 60; Taja Čepič: Založniška dejavnost Cankarjeve družbe (1929-1941). Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, št. 1-2, str. 63-73.

¹¹ Umetniška matica je novembra 1928 priredila predavanje o književnosti in umetnosti, mlajša generacija likovnih umetnikov je razstavljala v novi čitalnici prosvetnega odseka Delavske zbornice, dejavnost pa so širili tudi v druga industrijska središča zunaj Ljubljane. DP, 24. 10. 1928.

le dopolnjevati splošno proletarsko kulturno delo."¹² Ta opredelitev se je ujemala z vseskozi prisotnim pojmovanjem o kulturi kot sredstvu in o nesmiselnosti kulture oziroma umetnosti kot o samozadostnih dejavnostih. Tako so 4. avgusta 1929 ustanovili tudi Klub proletarskih književnikov Svobode, ki naj bi se boril proti netendenčnosti v književnosti oziroma za moderno socialno angažirano književnost.¹³

Pomembna okrepitev Svobode v tem letu je bila priključitev Prvega osrednjega delavskega kolesarskega društva za Slovenijo iz Maribora. To je bilo najstarejše in največje tovrstno društvo na Slovenskem z okrog 700 člani.¹⁴ Problemi pa so ostajali pri povezovanju z Zvezo delavskih pevskih, umetniških in glasbenih društev Jugoslavije. Ker organizacija zlasti v Srbiji in na Hrvaškem ni dobro delovala, je njen predsednik Selinšek iz Maribora predlagal vključitev pevskih in glasbenih društev v obstoječe delavske kulturne zveze v Sloveniji in Bosni. Predstavniki iz Beograda in Zagreba, ki še niso bili pokrajinsko organizirani, pa so to možnost zavračali. Tako se je organizacija delavskih kulturnih društev še naprej drobila.¹⁵

Jeseni 1929 se je Štukelj kot predstavnik prosvetnega odseka Delavske zbornice dogovarjal s katoliško Prosvetno zvezo o možnosti rednih tedenskih radijskih predavanj za delavstvo. Prosvetna zveza je imela v najemu ljubljanski radijski oddajnik in je v svojem studiu delala tudi nekaj ur dnevnega programa. Prosvetni odsek, ki je združeval vse delavske kulturne organizacije, tudi katoliške in liberalne, naj bi pri tem imel avtonomijo pri izbiri vsebine in predavateljev. Delavska zbornica pa je s tem namenom že opremila svojo dvorano z radijskim sprejemnikom.¹⁶

Vedno in povsod agilni Štukelj je organiziral tudi ustanovni občni zbor društva Prijatelj prirode, ki je bil 1. decembra 1929 v prostorih Delavske zbornice. To delavsko planinsko društvo formalno ni moglo biti vključeno v Svobodo, ker je bilo del mednarodne organizacije Naturfreund, ki je bila ustanovljena leta 1891 na Dunaju. Povezali so se z jugoslovansko centralo tega društva. Osebno sta ustanovitev pozdravila predstavnika Prijatelja prirode iz Zagreba in Sušaka. Sedež društva je ostal v prostorih Svobode. Tudi glasilo z društvenimi novicami naj bi poleg nemškega Naturfreunda postala revija Svoboda. V društvo se je ob ustanovitvi vpisalo okrog 200 članov, vodstvo pa je prevzel izkušen gornik Henrik Tuma. Ena prvih nalog društva je bil sporazum s Slovenskim planinskim društvom in Turistovskim klubom Skala o uporabi njihovih planinskih koč. V prvem letu so začele z delom poleg ljubljanske še podružnice v Mariboru, Celju in na Jesenicah.¹⁷

Svoboda je imela konec leta 1929 izredni občni zbor, na katerem naj bi spremenili društvena pravila. Široka odprtost za vsa druga marksistična društva pa je sprožila precej kritik. Prvo osrednje delavsko kolesarsko društvo iz Maribora, ki se je s svojimi 700 člani malo prej priključilo Svobodi je na primer prineslo samo 30 novih naročnikov društvene revije. Zaradi precej manjših obveznosti novih prej samostojnih društev do centrale pa so podobne ugodnosti oziroma večjo avtonomijo začeli zahtevati tudi športni klubi Svobode. Šest delavskih športnih klubov je

¹² Svoboda, 1929, str. 144.

¹³ Svoboda, 1929, str. 206.

¹⁴ DP, 10. 8. 1927.

¹⁵ Svoboda, 1929, str. 210-213.

¹⁶ Svoboda, 1929, str. 257.

¹⁷ Svoboda, 1930, str. 24, 116; Svoboda, 1931, str. 42.

bilo poleg 18 'meščanskih' vključenih v Ljubljansko nogometno podzvezo, ki je bila

del Jugoslovanske nogometne zveze za Slovenijo. V okviru Svobode je poleg teh šestih igralo še 6 klubov, ki v tekmovanje Ljubljanske nogometne podzveze niso bili vključeni.¹⁸ Glavni argument proti novemu društvenemu pravilniku je bil ta, da pridruževanje drugih društev na taki osnovi Svobode ne krepi, pač pa jo razkraja. Zbor je sprejel sklep, "da se centrala Svobode sama ne pogaja več z drugimi društvi zaradi zedinjenja. Vsako društvo lahko postane član Svobode, če njegovi člani vstopijo v dotično podružnico Svobode. Z ozirom na ta predlog naj se sedaj zvezinih pravil ne izpreminja."¹⁹

Na tem istem zboru je na vprašanje, koliko zadeva novi zakon o Sokolu Kraljevine Jugoslavije z dne 5. decembra 1929 tudi telovadne odseke Svobode, dr. Celestin Jelenc razložil, da se ta tiče samo izrazitih telovadnih organizacij, ki jih zakon tudi poimensko navaja (Jugoslovanski Sokol, Hrvatski Sokol, Orel in Srbski Sokol). Svoboda, ki telovadne odseke vzdržuje le, kolikor to koristi splošnemu kulturnemu delu, naj bi torej ostala s tem zakonom neprizadeta. Vendar se je Jelenc motil. Policijska direkcija v Ljubljani je 31. decembra 1929 na podlagi omenjenega zakona ustavila delovanje telovadnih odsekov Svobode. Svoboda se je pritožila notranjemu ministru Antonu Korošču, a brez uspeha.²⁰

Dolga in neuspešna pogajanja z Delavsko pevsko zvezo Jugoslavije o morebitni povezavi niso obrodila sadov. Svoboda je zato 9. novembra 1930 v Celju sama ustanovila pevsko podzvezo. Vanjo se je vključilo 11 pevskih odsekov Svobode, dveh na zboru ni bilo. Pristop so najavila tudi druga delavska pevška društva, pevski zbor Naprej s Ptuja in zbor iz Dobrave. Največje pričakovanje je veljalo številnim samostojnim delavskim pevskim društvom v Mariboru. Zato so tudi sedež podzveze namestili v Maribor, ki je bil takrat gotovo glasbeno najmočnejši delavski center v Sloveniji.²¹

Na rednem občnem zboru 8. decembra 1930 so kritično pregledali delo po panogah. Več dela so zahtevale priprave na 2. delavsko olimpiado, ki je bila predvidena za teden od 19. do 26. julija 1931 na Dunaju. Predvidevali so športne nastope, morebitne nastope pevskih zborov na spremnih prireditvah in določeno število gledalcev iz Slovenije. Sprejet je bil tudi predlog iz Celja, naj Svoboda vsako leto organizira zlet svojih podružnic v katerem od krajev, kjer delujejo. Predsednik Štukelj, ki je delo na tej funkciji spet nadaljeval, pa je zbor seznanil z željo Radničkog naobraznog društva Slobode iz Varaždina, da bi pristopilo k zvezi.²²

Januarja 1931 sta podružnici Svobode iz Gorij in Jesenic otvorili prvo smučarsko kočo na Mežakliji. Kočo so najeli od nekega kmeta in jo preuredili za bivalne namene.²³

Pogajanja z jugoslovansko delavsko pevsko zvezo in pobude delavskih kulturnih zvez iz Slovenije in Bosne so končno spodbudili podobno organizacijo tudi drugod po Jugoslaviji. Oktobra 1928 so v Beogradu ustanovili Centralo za radniško vaspitanje, ki naj bi koordinirala delo v Srbiji in Vojvodini. Skupaj s

¹⁸ Svoboda, 1930, str. 169.

¹⁹ Svoboda, 1930, str. 19-22.

²⁰ Svoboda, 1930, str. 23.

²¹ Pevsko društvo Naprej s Ptuja se je prostovoljno razšlo in vključilo v tamkajšnjo Svobodo na občnem zboru 8. 3. 1931. Arhiv Republike Slovenije, fond Banska uprava dravske banovine, Oddelek za notranje zadeve (dalje ARS, BU, ONZ), 16-2, 10497/1931; Svoboda, 1930, str. 296.

²² Svoboda, 1931, str. 42.

²³ Svoboda, 1931, str. 81.

Savezom radniških kulturnih i sportskih društava za Bosnu i Hercegovinu je Svoboda organizirala 15. marca 1931 v Zagrebu skupno konferenco, kjer so sprejeli slovenski predlog, da ustanovijo Delavsko kulturno zajednico (DKZ). Tako bi se lahko enotno predstavljali znotraj in zunaj države, usklajevali bi delo ter vodili skupno evidenco in pregled nad celotnim kulturnim in športnim delavskim gibanjem v Jugoslaviji. Tajništvo v Beogradu naj bi sestavljali po dva predstavnika vsake pokrajinske zveze, sestajalo pa bi se najmanj enkrat letno oziroma po potrebi. Skupnost naj bi stremela za tem, da postopoma in po svobodnem dogovoru združuje posebne kulturne in športne skupine po banovinah in po vsej državi. Sklenili so, da se ne smejo ustanavljati zveze, ki bi kršile organizacijska načela dotedanjih zvez, kot je bila npr. Zveza delavskih pevskih društev. Prva skupna akcija naj bi bilo enotno nogometno moštvo na dunajski delavski olimpiadi. Moštvo je sestavljalo po pet igralcev Svobode in sarajevskega Hajduka ter po trije igralci zagrebškega in beograjskega Grafičara. Športniki naj bi se skupaj z atleti, kolesarji in drugimi začeli pripravljati 14 dni pred začetkom iger v Ljubljani.²⁴

Podobno organizacijsko delo so v tem času sprožili tudi v Zagrebu.

Februarska številka Svobode je objavila, da so na gostovanju Delavskega odra v Varaždinu vzpostavili tesnejše stike s hrvaškimi somišljeniki. Hrvaški publicist Mirko Kus Nikolajev je na podlagi teh stikov dal pobudo, da bi v Zagrebu ustanovili kar podružnico Svobode. Na rednem občnem zboru Svobode 13. decembra 1931 so iz pravkar prispelih Radniških novin št. 50 prebrali novico. Posebni prosvetni odbor URSSJ (socialistična sindikalna zveza) v Zagrebu je s predstavniki tamkajšnjih samostojnih kulturnih in športnih organizacij sklical konferenco, na kateri so sklenili, da bodo v Zagrebu začasno ustanovili podružnico ljubljanske Svobode, ker je ta imela že priznana pravila za delovanje po vsej državi.²⁵ 21. decembra so res v Zagrebu ustanovili podružnico Svobode, ki je že ob ustanovitvi dobila okrog 100 članov, delujočih v glasbeni, prosvetni, dramski in turistični sekciji. Za tem so začeli ustanavljati podružnice po vsej Savski banovini. Hitro so bile ustanovljene podružnice Slobode, radničkog kulturnog i telovežbenog saveza Jugoslavije, kot se je tukaj imenovala, v Osijeku, na Sušaku, v Sušinah-Gjurgjenovcu in Bjelovaru. Od starih delavskih društev so pristopili Radnički sportski klub Sloboda Varaždin, Sportski klub Metalac Zagreb, Radničko pijevačko društvo Napredak in Radnička čitaonica iz Vinkovcev. Zagrebška Sloboda pa se je na občnem zboru 23. maja 1932 obrnila na URSSJ, naj ta povabi vsa delavska društva savske banovine na oblastno konferenco 17. julija, kjer bi vprašanje pristopov sporazumno rešili.²⁶

Skladno s to nenadno širitvijo Svobode je njeno vodstvo v znak dobre volje sprva napovedalo njen XVI. občni zbor kar v Zagrebu. Potem je občni zbor vseeno potekal v Ljubljani 15. avgusta 1932. Tri dni po občnem zboru v Ljubljani pa je banska uprava savske banovine zagrebško podružnico Svobode prepovedala zaradi neprimernosti njenih ustanoviteljev.²⁷

Na občnem zboru je predsednik Štukelj kratko orisal razvoj društva po vojni. Po razkolu leta 1922 se je po njegovem Svoboda začela spet krepiti po IX. občnem

²⁴ Svoboda, 1931, str. 137.

²⁵ Svoboda, 1931, str. 77; Svoboda, 1932, str. 35.

²⁶ Svoboda, 1932, str. 249.

²⁷ Svoboda, 1933, str. 232.

zboru leta 1925, delovno prelomnico pa je pomenil XI. občni zbor januarja 1928. Takrat so izbrali osrednji odbor društva, ki je več kot štiri leta ostal skoraj nespremenjen, to stalnost pa je izražal tudi v idejnem in organizacijskem delu zveze. V tem času so odpravili nasprotja med Ljubljano in Mariborom, neprimerljivo povečali obseg in kakovost delovanja po podružnicah in odsekih. Plod tega obdobja je Delavski oder,²⁸ Cankarjeva družba, redno izhajanje društvene revije, pevska podzveza, ter posebej pomembni koraki k enotnemu delavskemu kulturnemu gibanju za vso državo. Še vedno je predsednik pogrešal več reda v organizaciji, več čistega vzgojnoizobraževalnega dela namesto zabavnega ali zgolj športnega. Vsi različni odseki naj bi predvsem budili proletarsko zavest, solidarnost in pomoč delavskemu gibanju, vendar so posamezni odseki, predvsem športni, živeli preveč sami zase. Še vedno je bila ena glavnih pomanjkljivosti premajhna množičnost.²⁹

Delovanje Svobode se je posebej razmahnilo v letu 1932. Že 17. aprila 1931 sta imeli ljubljanska podružnica Svobode in delavsko glasbeno društvo Zarja iz Ljubljane I. delavski prosvetni večer, ki je sprožil podobne prireditve, pevske festivale, delavske šole po vsej Sloveniji. Do marca 1935 sta Svoboda in Zarja v Ljubljani prišli do zaporedne številke 30 pri organizaciji delavskih prosvetnih večerov.³⁰ V šišenski podružnici so konec leta 1931 začeli s programom za mladino. Šoloobvezni otroci so bili dotlej bolj ali manj prepuščeni sami sebi. V Mariboru se je z mladimi do 14. leta starosti ukvarjal Detoljub,³¹ na Jesenicah Zveza delavskih žena in deklet, v Ljubljani sta poletno taborjenje organizirali Zveza delavskih žena in deklet ter Strokovna komisija, v Šiški pa so to leto začeli z otroki praznovati tudi Miklavža in Silvestrovo. 30. januarja 1932 so priredili I. mladinsko akademijo šišenske Svobode, 28. februarja II. akademijo itn. Ljubljanski delavski prosvetni večeri so bili navadno resno in dobro izpeljani, zato jim publike ni manjkalo. Sčasoma so jih spričo uspehov začele posnemati celo nekatere 'meščanske' kulturne organizacije. Na večerih je navadno najprej nastopila delavska godba Zarja, sledili so solistični nastopi samospevov ali znanih opernih arij, potem je nastopil pevski zbor Svobode, večer pa so zaključili s predavanjem. Predavatelji so bili skrbno izbrani, tako da so kakovostno nadaljevali tradicijo Delavske akademije.³² 5. delavski prosvetni večer v Ljubljani je npr. prenašala tudi ljubljanska radijska postaja kot nekakšno delavsko radijsko uro. Naslednje leto so začeli prirejati podobne večere v Trbovljah, Zabukovici, Mariboru, Šoštanju in drugod.³³

V poročilu centralnega odbora za leto 1932 je Štukelj govoril o še vedno nerešenem vprašanju ustavljenega delovanja telovadnih enot Svobode, ki je bilo po njegovem mnenju nezakonito. Spor z oblastmi je predstavljal tudi prepoved zagrebške podružnice avgusta 1932. Na drugi strani pa je Štukelj omenjal tudi, da je ministrstvo za prosveto ustreglo prošnji za znižanje pristojbin pri Svobodinih

²⁸ Dolenc, Kulturni boj, str. 348-349; Delavski oder na Slovenskem. Ljubljana 1954.

²⁹ Svoboda, 1932, str. 285.

³⁰ Svoboda, 1931, str. 191; Svoboda, 1935, str. 131.

³¹ Delavsko društvo Detoljub je bilo sekcija Zveze delavskih žena in deklet za Slovenijo, ustanovljeno je bilo leta 1926. ARS, BU, ONZ, 16-2, 4900/1931.

³² Redna predavanja Delavske akademije za splošno izobrazbo delavcev so v okviru Svobode začeli v sezoni 1925/26 najprej v Ljubljani, potem pa še v Trbovljah, Celju, Litiji in Zagorju. Glej Dolenc, Kulturni boj, str. 344.

³³ Svoboda, 1932, str. 108, 153, 36; Svoboda 1933, str. 51, 296; Svoboda, 1934, str. 56.

priredivah in da so nekatere občine naklonile tam delujočim podružnicam Svobode denarno podporo. Ti odnosi kažejo na določeno pomiritev na tej relaciji. Končno je politična usmeritev bivše SSJ glede jugoslovanskega nacionalnega vprašanja in vprašanja državne ureditve režimu Jugoslovanske nacionalne stranke vsaj posredno ustrezala.³⁴

V koledarskem letu 1932 je zveza napredovala po številu članov in po številu in kakovosti prireditev. Kljub poostreni gospodarski krizi, ki je povzročila tudi omejitve ali celo prekinitve delovanja nekaterih podružnic, je članstvo absolutno naraslo za 325 oseb. Vendar ta porast ni dal večjega finančnega učinka, ker je bilo mnogo članov brezposelnih in so plačevali znižano članarino.³⁵ Na XVII. občnem zboru 26. marca 1933 je 56 predstavnikov podružnic zastopalo 1477 članov iz 28 aktivnih podružnic. Predsednik je tožil, da je med člani samo 10% žensk. Svoboda je bila organizacija pretežno dozorele mladine, saj je bilo le 28% članov starejših od 30 let. Po starosti so bile najstarejše podružnice v Kočevju (vsi starejši od 30 let), Trbovljah, Črni, torej v rudarskih krajih, kjer je bila takrat najhujša kriza. Sledile so podružnice na Javorniku, v Mariboru in Celju. Podružnice v Bistrici nad Mariborom, Fali, Muti in Rušah zaradi krize niso bile več aktivne. Zaspali sta tudi podružnici v Litiji in Studencih pri Mariboru. Ustanavljali pa so nove podružnice v Lazah, Ribnici na Pohorju, Slovenski Bistrici, v Apatinu in še v nekaj drugih krajih v Banatu.³⁶

Navdušujoča poročila so se nadaljevala tudi za leto 1933. Število aktivnih podružnic v tem letu se je dvignilo na 33. Članstvo v rudarskih krajih je zaradi hude brezposelnosti še vedno padalo, vendar so druge podružnice napredovale (v Zalogu se je članstvo v tem letu povečalo za 50, v Kranju in Ljubljani za 40, na Ptuj za 34, v Lescah za 24). Porast članov v celotni organizaciji je kljub izključitvi jeseniške podružnice leta 1933 znašal 366. V primerjavi z letom 1928, ko imamo zadnje podrobnejše podatke o odsekih, je tega leta delovalo 23 dramskih sekcij (+ 3), 16 pevskih zborov (+ 8), 8 godbenih odsekov (prej 15 tamburaških orkestrrov), 3 športni odseki (- 2) in 21 knjižnic (- 2). Leta 1928 so bile sicer najštevilnejše telovadne enote, ki so bile leto kasneje pač prepovedane.³⁷

Med centralo in jeseniško podružnico, ki je bila ena izmed najbolj aktivnih, je v tem letu prišlo do nesoglasij. Trenja so se vlekla že od leta 1930, ko niti uredništvo Delavske politike niti Svoboda nista hoteli založiti Jeseničanu Tonetu Čufarju knjige Februarska noč. Zamera je prešla tudi na osebno raven, ko je komunistično krilo jeseniške Svobode napadlo Cirila Štuklja med njegovim predavanjem o delavskem gibanju na sosednjem Javorniku.³⁸ Na občnem zboru jeseniške podružnice 12. marca 1933 je pri volitvah lista starega odbora, ki ga je vodil Cvetko Kristan, proti levi opoziciji zmagala le še s 5 glasovi večine. Dva tedna kasneje, na občnem zboru Svobode v Ljubljani, so predstavnikom jeseniške Svobode očitali komunizem in jim na ta račun celo odvzeli besedo. V podružnici na Jesenicah je nato 31. marca sledil preobrat. Člani so obnašanje centralnega

³⁴ Podrobneje glej Milan Zver: Odnos socialistov do enotne fronte proletariata in ljudske fronte v tridesetih letih na Slovenskem. Borec, 1989, št. 7-8, str. 819-836.

³⁵ Svoboda, 1934, str. 232.

³⁶ Svoboda, 1933, str. 233.

³⁷ Svoboda, 1934, str. 180.

³⁸ France Škrlič: Zgodovinski razvoj delavskih kulturnih organizacij na Jesenicah in Javorniku. Jeklo in ljudje I., Jesenice 1964, str. 175-176.

odbora obsodili in iz društva izključili člana centralnega odbora Svobode,
podružničnega predsednika Cvetka Krista-

na. Štukelj, ki je bil na sestanku navzoč, pa je prizorišče demonstrativno zapustil. Jeseničani so zato 4. aprila vsem podružnicam Svobode v dravski banovini razposlali okrožnico, kjer so pojasnili nesporazum s svoje strani.³⁹ Centralni odbor je nato jeseniško Svobodo kljub vsemu nekoliko samovoljno razpustil, češ da je prišla v nasprotje s pravili in duhom zveze.⁴⁰ Takoj po razpustu so Jeseničani ustanovili novo društvo. 18. avgusta 1933 je začela z delom Enakost, nič manj delovno kot prej Svoboda. Toda nasprotja so se nadaljevala. Na XVIII. občni zbor Svobode septembra 1934 so Jeseničani spet poslali svoje predstavnike in centralni odbor Svobode obvestili, da "Jeseniški svobodaši, organizirani v delavskem kulturnem društvu Enakost Jesenice, prijavljajo po soglasnem sklepu članskega sestanka z dne 5. septembra t. l. svojo delegacijo na kongres zveze Svobod v Ljubljani. Ker je to prvi kongres po razpustu podružnice Svoboda na Jesenicah, smatramo svojo udeležbo na tem kongresu za upravičeno in potrebno."⁴¹ Skušali so seznaniti vse predstavnike Svobod z bistvom spora in povedati svoje mnenje o centrali. Pritožili so se proti razpustu svoje podružnice in hkrati predlagali, da bi inventar bivše Svobode prepustili novemu društvu, ki se je pripravljeno vključiti v Delavsko kulturno zvezo Svoboda.⁴² Toda predsednik Štukelj je nastop Jeseničanov preprečil in občni zbor mu je le z večino štirih podružnic (16 : 12) izglasoval zaupnico.⁴³ Problem Jesenic je ostal do razpustitve Svobod poleti 1935 nerešen, priča pa o perečem vprašanju komunističnega delovanja znotraj socialnodemokratskih vrst. Socialistične organizacije so bile najprimernejše kritje za njihovo prepovedano organizirano delo. Komunisti so se začeli vključevati v Svobode že leta 1924, potem ko je policija razpustila še njihova zadnja legalna društva in sindikate. Njihov glavni cilj pa je bil tudi v kulturnih organizacijah političen, namreč načrtno zaostrovanje razrednega boja in širjenje svojega idejnega vpliva med političnimi nasprotniki.⁴⁴ Socialdemokrate so imeli za nasprotnike, ker so ti nasprotovali revolucionarnemu prevzemu oblasti in v tem smislu 'pogubno' vplivali na večino slovenskega (in jugoslovanskega) delavstva. Socialisti so bili, kljub običajno precej agresivnemu komunističnemu delovanju, do vključevanja komunistov v njihove organizacije tolerantni. To strpnost si lahko razlagamo s hotenji po čim večji enotnosti marksističnega delavskega gibanja. Očitno pa je bilo strpnosti konec, ko je bila zaradi komunistov ogrožena enotnost in sam obstoj organizacije, saj je policija njihovo delovanje skrbno nadzorovala.

Delo podružnic Svobode v letu 1933 nam najbolje ilustrira poročilo društvenega predsednika v januarski številki društvene revije leta 1934: "Najživahnejše življenje se je razgibalo po vseh naših podružnicah. Javornik, Tržič, Kranj in Lesce na Gorenjskem kar tekmujejo med seboj, v katerem kraju bo Svoboda več storila za proletarsko prosveto. V Ljubljani se prepirajo pevci, igralci in predavateljski odsek, kdo bo prej prišel na vrsto s svojimi prireditvami v dvorani Delavske zbornice.

V

³⁹ Svoboda, 1933, str. 238; Književnost, 1934, št. 8-9 platnice.

⁴⁰ Svoboda, 1934, str. 180.

⁴¹ France Škrlič, n. d., str. 179 in sledeče. Citira arhiv Enakosti, ki ga hrani Muzej železarne Jesenice, št. 137/34.

⁴² Prav tam, str. 186 (arhiv Enakosti, št. 143).

⁴³ Svoboda, 1934, str. 269-274.

⁴⁴ Ervin Dolenc: Komunistične kulturno-prosvetne organizacije v dvajsetih letih. Prispevki za novejšo zgodovino, XXIX, 1989, št. 2, str. 341-342.

ljubljski okolici dajejo Dobrunje drugim sosednjim podružnicam tempo delovanja. Zalogu, Lazam, Šiški, Črnučam se je pridružila nova podružnica v Zadobrovi. Litija hoče s potrojeno vneto popraviti zaspanost iz prejšnjih let. Zagorje, Trbovlje, Hrastnik I. in Hrastnik II. - vsaka podružnica bi rada s svojim delom dosegla, da bi nosila ime najboljše Svobode v tem revirju TPD. Celje - prireditev za prireditvijo. Svoboda v Zabukovici osvaja človeka za človekom, vpliv zabukovških sodrugov se pozna v Libojah, se širi v Št. Pavel, v vso okolico. Šoštanj bo prišel na svojo nekdanjo višino. Rogaška Slatina bo januarja tudi Ljubljani pokazala s svojim gostovanjem, kaj zmorejo zavedni steklarji. Hoteli so priti že v decembru, pa je dvorana že zasedena do konca t. l. po delavski šoli itd. Ptuj trmasto vztraja kljub raznim težavam, ki jim ni kriva Svoboda sama. Maribor - no tudi če ne bi delal vzorno, bi ga ne smeli grajati, saj poznate samozavest mariborskih delavcev. Tako ga pa lahko iskreno pohvalimo. Budi se Pobrežje, oživeti bo treba ruško Svobodo, kovinarji v Slovenski Bistrici delajo za Svobodo. Potem Ribnica na Pohorju, to so fantje. V Mežiški dolini vzpodbujata vestni Svobodi v Črni in Mežici prevaljske sodruge, naj bodo bolj agilni. Guštanj drži z njimi korak. Na Dolenjskem prebijata led Kočevje in Novo mesto. V Prekmurju tudi ustanavljajo Svobodo, v Starem trgu je trdna postojanka za Notranjsko.

Po vseh teh podružnicah, prek 30 jih je, se prirejajo predavanja, igre, prosvetni večeri, se izposojajo knjige, se čita Svoboda - centralna pisarna ne zmaguje vsega dela, toliko je življenja v vsej naši zvezi."

Povezovanje delavskih kulturnih organizacij na državni ravni se je nadaljevalo tudi v letu 1934. Na kongresu delavske kulturne organizacije Jugoslavije 4. februarja v Beogradu je 92 delegatov iz dvajset različnih krajev zastopalo 37 organizacij. Svoboda je svojo odsotnost opravičila. Na ohlapnost tri leta stare Delavske kulturne skupnosti (zajednice) je pokazala osnovna dilema srečanja. Beograjčani so se zavzemali za sistematično oblikovanje enotne organizacije po vsej državi. Sarajevčani, ki so bili regionalno bolje organizirani, pa so si predstavljali centralno organizacijo le za koordinacijo že obstoječih teritorialno ožjih zvez in samostojnih drugetev, kot je bil npr. Prijatelj prirode. Večna dilema jugoslovanskih povezovanj je ostala nerešena. Delavsko kulturno gibanje naj bi združili v Radnički kulturni zajednici (RKZ), ki naj bi imela centralni sekretariat v Beogradu. V sekretariat je bil izvoljen tudi predstavnik Svobode Rakovec. RKZ naj bi podrobneje oblikovali na velikonočni konferenci v Sarajevu.⁴⁵

Nekakšen višek v množičnosti, nedvomno pa še bolj v raznovrstni in kakovostni dejavnosti so "svobodaši" ugotovili na svojem XVIII., nepričakovano tudi zadnjem občnem zboru 9. septembra 1934. Ciril Štukelj je zaradi preobremenjenosti prepustil predsedniško mesto dolgoletnemu mariborskemu 'svobodašu', publicistu in prevajalcu, profesorju Bogu Teplyju. Zveza je narasla na 36 podružnic, tri nove so bile še v fazi ustanavljanja. V zadnjem obdobju so obnovili podružnico v Novem mestu. Nove podružnice so bile v Lazah, Slovenski Bistrici, Ribnici na Pohorju in Zadobrovi pri Ljubljani. Prodor Svobode v Prekmurje je v letu 1934 zaznamovala podružnica v Murski Soboti. Od razpada socialdemokracije na različne frakcije leta 1922 je Svoboda dosegla največje število redno plačujočih članov, to je 1696. V

⁴⁵ Svoboda, 1934, str. 84.

aktualni gospodarski krizi pa so ocenjevali, da je v Sloveniji še vedno okrog 80.000 delavcev, med katerimi člani Svobode predstavljajo komaj 2%. "Kam torej usmeriti svoje delo?!" se je pomenljivo vprašal poročevalec.⁴⁶

Po nekoliko daljšem obdobju poudarjenega dela pri krepitvi organizacije in kakovosti dela se je torej spet kazala usmeritev na ekstenzivno napredovanje, na pridobivanje moči s pridobivanjem na množičnosti. Niso pa bile več toliko aktualne stare metode, kot je bila propaganda in posamezno, osebno pridobivanje novih članov, novih naročnikov revije Svoboda ali priključitev prej samostojnega društva. Večji učinek so imele, vsaj na prvi pogled, velike manifestacije, ki so jih organizirali vse več. S pritegnitvijo večjega števila 'svobodašev', kot ga je lahko zbrala posamezna podružnica, so opozarjali nase in pritegnili mnogo več ljudi, kot pa v okviru npr. prosvetnih večerov zaprtega tipa. Te prireditve so praviloma potekale po večjih krajih na prostem, na mestnih trgih idr. in tako k dogajanju pritegnile vse tam živeče prebivalce. Julija 1934 so začeli s takimi proslavami v rudarskih revirjih. V Trbovljah, Hrastniku, Zagorju in Zabukovici je 7 pevskih zborov različnih podružnic Svobode s prek 200 nastopajočimi uprizorilo nekakšen "rudarski festival".⁴⁷ 30. septembra so vsa mariborska delavska kulturna društva pod pokroviteljstvom tamkajšnje Strokovne komisije priredila 1. delavski kulturni dan v Mariboru. Nastopalo je okrog 400 ljudi. Pred več tisoč gledalci so nastopile tudi Svobode iz Celja, s Ptuja, iz Ljubečne, Ljubljane, Kranja ter Zarja iz Ljubljane. 25. novembra so spet v prepolni Unionski dvorani v Mariboru proslavili 25. obletnico Tivolske resolucije.⁴⁸ Socialistični tisk je ob tej priliki poudarjal predvsem njen pomen nasproti majniški deklaraciji.

Temeljito in z veliko propagande pa so se vse leto 1935 pripravljali na zlet Svobode v Celju. Idejno vodstvo prireditve je prevzel centralni odbor Svobode, za njegovo tehnično izvedbo pa je skrbel posebej za to oblikovan odbor v Celju. Društveni mesečnik je v februarški številki začel na to temo objavljati posebno rubriko. Kot nekakšno generalko so 31. marca Celjani priredili še okrožni pevski koncert Svobod iz celjske okolice.⁴⁹ Prvo julijsko nedeljo leta 1935 se je zleta Svobod v Celju udeležilo okrog 10.000 ljudi. To je bila ena največjih marksističnih manifestacij v Jugoslaviji pred drugo svetovno vojno. Nekaj govornikov na glavnem prireditvenem odru pa je bilo nepredvidenih. Njihov nastop naj bi izsilil predvsem del komunistično navdahnjene množice. Za predsednikom Teplyjem sta bila na govorniškem odru predvidena še vodilni beograjski socialist dr. Živko Topalović in Alojz Sedej. Po mnenju policije sta oba s svojimi govori že prestopila statutarne določbe društva. Za njimi pa je nastopil še predsednik Strokovne komisije, komunist Franc Leskošek in predstavnik jeseniške Enakosti Vencelj Perko. Vsi štirje govorniki za predsednikom Teplyjem so imeli politične govore, kjub temu, da je bila Svoboda prijavljena kot nepolitična organizacija. Že to je presegalo društveni statut in bi bilo lahko za policijo dovolj. Zadnji trije govori pa so tudi jasno izražali komunistične poglede na aktualna dogajanja in poslušalce pozivali proti obstoječi državni ureditvi. V utemeljitvi k razpustu društva pa je policija zapisala, da je že dalj časa

"usmerjeno

⁴⁶ Svoboda, 1934, str. 269.

⁴⁷ Svoboda, 1934, str. 211.

⁴⁸ Svoboda, 1934, str. 344; Svoboda, 1935, str. 28.

⁴⁹ Svoboda, 1935, str.158.

delovanje društva in podružnic na poseben poudarek delavskega razreda in gojitev ekstremno socialističnih teženj, ki so prehajala že na komunistično polje." Na podlagi teh ugotovitev je Kraljevska banska uprava dravske banovine že slab teden po zletu, 13. julija 1935 Svobodo z vsemi podružnicami razpustila.⁵⁰

Organizacijo so marca naslednje leto obnovili pod novim imenom: Delavska kulturna zveza Vzajemnost. Na videz destruktivno delovanje komunistov v okviru Svobode se je izkazalo kot pravilna taktična usmeritev, saj so v petih letih delovanja nove marksistične kulturne organizacije komunisti v veliki meri prevladali s svojim idejnim vplivom. Med podružnicami in osrednjim društvenim odborom, ki je ostal v rokah socialistov, je v letu 1940 prišlo do popolnega razkola.⁵¹

Kulturno delovanje v Svobodi med leti 1929 in 1935 predstavlja najbolj intenzivno in organizacijsko najširšo tovrstno aktivnost marksistov v času od prve do druge svetovne vojne. Široka paleta delovanja nam potrjuje osnovne smernice, ki so jih zagovarjali socialisti v tem delu, naj izobraževanje in kultura postopoma dvigneta kakovostno raven življenja najbolj neizobraženega in gmotno najbolj odvisnega sloja prebivalstva, da bi sčasoma zmogel enakopravneje sodelovati pri družbeni ureditvi oziroma državni upravi. Splošne razmere v državi, zlasti gospodarska kriza in politična diktatura sta vero v to pot precej omajali in dajali prednost radikalnejšim rešitvam, ki so jih ponujali komunisti. Organizacijsko delo Svobode, posebej njenega predsednika v teh letih (1928-1934) Cirila Štuklja, je pomembno tudi v okviru kulturnega delovanja socialistov v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Kot mnoge druge interesne in strokovne organizacije v prvi jugoslovanski državi, so tudi slovenski socialisti imeli svojim srbohrvaško govorečim kolegom kaj pokazati in spodbujati njihovo organizacijsko delo, ki je za slovenskimi razmerami veliko zaostajalo.

⁵⁰ Tatjana Čepič: Zlet Svobode v Celju. Ljubljana 1985 (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in NOB na Slovenskem, št. 51).

⁵¹ Tatjana Čepič: Oris delovanja podružnic delavske kulturne zveze Svoboda (Vzajemnost) v Ljubljani in njeni okolici med obema vojnama. Zgodovina Ljubljane; Prispevki za monografijo, Ljubljana 1984, str. 350-358.

Ervin Dolenc

CULTURAL ENDEAVOURS OF THE SLOVENE SOCIALISTS IN THE EARLY THIRTIES (1929-1935)

S u m m a r y

Between the two world wars, the Slovene Marxists exercised their most intensive and widely organised cultural activity within the framework of *Svoboda* (Liberty), an association of cultural societies, from 1929 to 1935. A wide range of activities corresponded to the main objective of the Socialists, that of gradually improving the quality of life of the most uneducated and socially vulnerable strata through education and culture. This was supposed to prepare the working class for an equal participation in political life and an eventual assumption of the government by democratic means. Public educational and cultural manifestations played an important role in the organisation of people and spreading propaganda during the time of the royal dictatorship when normal political activity was forbidden. The general situation of the country, especially the economic crisis and royal dictatorship, shook the people's faith in democracy making them open to the more radical political solutions proposed by the Communists. The organisational work of *Svoboda* and, especially, Ciril Štukelj, its president from 1928 to 1934, significantly influenced the cultural activity of Socialists in other parts of Yugoslavia. The Slovene Socialist who, like many other interest and professional associations from Slovenia, had much to offer at the level of the first Yugoslav state, supported, together with the Bosnian Socialists, the organisational efforts of their colleagues in Croatia and Serbia, which lagged far behind Slovenia in the sense of cultural activity. Their common aspiration was to create a large and strong association at the Yugoslav level, by organising and promoting cultural activities in as many parts of the country as possible.

Žarko Lazarević

Gospodarsko sodelovanje Slovenije z državami naslednicami Avstro-Ogrske 1918-1941

"Svet uvideva, da ne pridejo po vojni le velike politične izpremembe, ampak zlasti gospodarske, ki bodo segle globoko v življenje narodov in v gospodarstvo posameznika."

(Milko Brezigar, Pogled v novi svet, 1918)

Besede Milka Brezigarja, enega najvidnejših slovenskih gospodarskih strokovnjakov v prevratnem obdobju, ki jih je izrekel neposredno pred razpadom Avstro-Ogrske ob koncu prve svetovne vojne, so izražale pričakovanje negotove prihodnosti. Ko se danes iz historične perspektive oziramo nazaj v prevratno leto 1918, ne moremo drugače, kakor pritrjevati Brezigarjevim besedam. Nove politične meje, ki so nastale po prvi svetovni vojni, so temeljito predrugačile podobo srednjeevropskega sveta. Oznanile so nastanek novih gospodarskih področij; namesto velikega, med seboj povezanega, dopolnjujočega se in v več stoletjih izgrajevanega gospodarskega prostora je nastalo nekaj manjših.

Nove politične meje so oznanile tudi spremenjene pogoje gospodarjenja, predvsem v medsebojni gospodarski menjavi, tako na področju transfera kapitala in tehnologije, kroženja delovne sile, a tudi v trgovinskih odnosih. Različne gospodarske transakcije, ki so bile do razpada Habsburške monarhije nekaj povsem običajnega, vsakodnevnega, brez posebnih ovir, so naenkrat postale težko izvedljive. Postale so zadeva meddržavnih pogajanj, odvisne od političnih in ekonomskih interesov - pogojenih z različno gospodarsko strukturo in gospodarsko politiko - oziroma od dobre volje oblastnih struktur v novo nastalih državah.

V splošnem pa je mogoče reči, da - navkljub velikim političnim spremembam in spremenjenim ter nekoliko oteženim pogojem medsebojne gospodarske izmenjave - gospodarski tokovi niso bistveno spremenili tradicionalnih smeri. Dopolnjujoča gospodarska struktura industrializiranih in agrarnih predelov nekdanje Avstro-Ogrske je navkljub ločitvi z državnimi mejami še naprej določala gospodarske tokove in smeri poslovnega sodelovanja tudi po prvi svetovni vojni. Tradicionalne poslovne vezi, vzpostavljene v predhodnih desetletjih skupnega življenja in udejstvovanja na enotnem gospodarskem prostoru, so se po rahli ohromitvi v prvih prevratnih letih kaj kmalu - ne glede na dejstvo novih narodnogospodarskih področij - prilagodile novi politično-ekonomski stvarnosti in začele ponovno brsteti.

Predno preidemo na samo obravnavo gospodarske izmenjave med Slovenijo in državami naslednicami Avstro-Ogrske, si moramo v grobih obrisih ogledati še temeljne poteze oziroma značilnosti jugoslovanske gospodarske politike in v njenem okviru zunanjetrgovinske zakonodaje, ki je določala globalni okvir gospodarskega sodelovanja Slovenije z drugimi državami naslednicami Avstro-Ogrske.

A še pred obravnavo ustaljenih razmer in prepoznavne gospodarske politike se velja nekoliko pomuditi tudi na prehodnem obdobju, opozoriti na značilnosti prvih povojnih let. V teh letih je namreč negotova politična in gospodarska stvarnost rahljala tradicionalne gospodarske tokove in utesnjevala prostor gospodarskemu sodelovanju. Zaradi finančno in valutno nestabilnih razmer, odsotnosti utečenega plačilnega prometa, niso bili vzpostavljeni osnovni pogoji za normalen potek gospodarskega sodelovanja. Zato je to tudi nekoliko zamrlo, z medsebojnimi stiki so se reševala le najbolj pereča gospodarska vprašanja. Odpravljale so se najnujnejše vrzeli pomanjkanja po sistemu blago za blago, kar je bilo urejeno pomladi 1919 s kompenzacijskimi sporazumi z Avstrijo, Češkoslovaško in Poljsko. Mednarodna trgovina v Srednji Evropi je svobodneje zadihala šele po letu 1920, ko so novo nastale države z uvajanjem sistema dovoljenj odpravljale dotedanjo prakso prepovedi izvoza in uvoza blaga.¹

Nova politična stvarnost je tudi spremenila položaj gospodarskih subjektov, katerih lastniki so bili zunaj slovenskega oz. jugoslovanskega prostora. Vse te naložbe na slovenskih tleh so naenkrat, tako rekoč čez noč postale tuje naložbe, deležne posebne obravnave. Pri tem pa so ločili dve vrsti tujcev, iz prijateljskih in sovražnih držav namreč. Med sovražne države so po srbski definiciji uvrščali tiste, s katerimi je Srbija bila boje v prvi svetovni vojni. V primeru naše obravnave je sovražne države mogoče prepoznati v podobi Avstrije, Madžarske in Nemčije.

Poslovanje tujih gospodarskih subjektov je bilo najprej postavljeno pod nadzor (sekvester), kasneje pa so postali predmet nostrifikacij, kajti spremenjene politične razmere so terjale tudi spremembe v lastniški strukturi. Kakor v političnem in kulturnem življenju so vidne položaje morali tudi v gospodarstvu zasesti domači ljudje ali z besedami sodobnika: "*Narodna osvoboditev je zahtevala tudi gospodarsko osamosvojitve. Naši ljudje naj bi prevzeli tudi v gospodarstvu vodilno vlogo, ki so jo dotedaj imeli tujci. Bili smo v dobi, ko so bile stroge in energične mere potrebne*".²

Po vpisu sekvestra so se podjetja v lasti državljanov sovražnih držav lahko znebila državnega nadzora na več načinov. Njihovi lastniki so lahko spremenili svoje državljanstvo s prevzemom katerega od zavezniških držav ali pa so podjetje nacionalizirali s prevzemom jugoslovanskega državljanstva. Delniška družba v lasti tujcev se je nacionalizirala tudi tako, da so domače pravne ali fizične osebe prevzele večinski paket delnic (55%), tri četrtine delnic je moralo biti deponiranih pri domačem denarnem zavodu in tri leta pod zaporo. Če so ob tem še večino mest v upravnem svetu zasedali jugoslovanski državljanji, je podjetje postalo in se štelo za jugoslovansko. Vsi ti postopki so bili mogoči do leta 1922, ko se je tudi jugoslovanska država odpovedala posebni obravnavi poslovanja tujih pravnih oseb na našem ozemlju.

Primerov nacionalizacij, v katerih so v pretežni meri dejavno nastopale banke, je bilo največ v tekstilni in papirni industriji. Večinoma so bili učinki te akcije daleč od pričakovanj. Sodobniki so z obžalovanjem ugotavljali, da so bili Slovenci vse premalo pripravljene in da si niso znali zagotoviti večinskega deleža najpomembnejših

¹ Jože Šorn: Industrializacija Slovenije v letih 1919-1940. I. del: Industrializacija v poprevratnih letih (1919-1924). Tipkopis, 1975. Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino, str. 99-125, 171.

² Rudolf Marn: Nacionalizacija in sekvestracija tujih podjetij. Spominski zbornik Slovenije. Ljubljana, Založba Jubilej, 1939, str. 368.

tovarn. "*Nepripravljeni nismo znali Slovenci tudi tukaj zagrabiti onega deleža, ki nam ga je ponujal čas naše osvoboditve,*" je tožil Rudolf Marn, ko je skoraj dvajset let kasneje razmišljal o teh vprašanjih.³ Poleg tega se je nemalokrat dogajalo, da so po nekaj letih že "ponašena" podjetja ponovno prešla v roke prvotnih lastnikov zaradi odprodaj ali navidezno izvedenih "nacionalizacij" (slamnati možje!). Navkljub tej ostri oceni, pa vendarle velja nostrifikacije oceniti pozitivno, saj so omogočile kontrolo oziroma "slovenizacijo" gospodarskih subjektov na slovenskih tleh.

Kot vemo se je Slovenija v letu 1918 vključila v jugoslovansko državo, ki je bila po gospodarski strukturi povsem agrarna dežela. To je določalo tudi njeno gospodarsko politiko, ki je bila zaradi želje po čimprejšnji industrializaciji nujno tudi protekcionistična. Z državno pravno izločitvijo slovenskih dežel iz avstrijskega okvira so se slovenski gospodarstveniki srečali z novimi carinskimi določili, ki so opredeljevala poslovanje s tujino, kajti jugoslovanska vlada je v marcu 1919 s posebnim sklepom razširila veljavnost srbskega carinskega zakona iz leta 1904 na celo državo. Slovensko gospodarstvo je prešlo v konkurenčno manj zahtevno okolje, obenem pa je pričelo uživati blagodati višje carinske zaščite, kot je veljala pred letom 1918, kajti srbski carinski zakon iz leta 1904 je bil sprejet z namenom, da obvaruje in pospeši razvoj domače neobogljene industrije.

V prvih letih življenja nove države je primanjkovalo tako rekoč vseh vrst blaga. Zato je država dajala olajšave uvoznikom, na drugi strani pa omejevala izvoz dobrin in zlasti hrane z izvoznimi carinami. Taka politika je v kratkem povzročila velikanski primanjkljaj, ki je začel ovirati nadaljnji razvoj zunanje trgovine. Da bi uravnovesila blagovno menjavo s tujino, je vlada od leta 1920 dalje zmanjševala izvozne omejitve in povečevala uvozne dajatve, luksuzne izdelke pa je obremenila še z dodatnimi carinami.

Sprememba denarne politike, stabiliziranje vrednosti dinarja in ureditev gospodarskih razmer je v letu 1925 omogočilo uvedbo stalne carinske tarife. Vnaprej določene carinske dajatve so bile namreč pogoj za sklepanje dolgoročnih trgovinskih sporazumov in za privabljanje tujega kapitala. Tako je vlada junija 1925 predložila parlamentu osnutek zakona o carinski tarifi, čigar določila so se začela uporabljati takoj, še pred poslansko razpravo. Pri vsem skupaj pa je zanimivo, da predlog ni bil nikoli sprejet v formalni zakonski obliki, ker ga kasneje niso uvrstili ne v redno ne v izredno parlamentarno proceduro.

Carinske obremenitve uvoženih dobrin po tarifi iz leta 1925 so bile različno postavljene, odvisno od razvitosti posameznih panog, v povprečju je npr. v kmetijstvu znašala polovico vrednosti, medtem ko so bile pri industrijskem blagu obremenitve v povprečju določene na četrtno vrednosti.⁴ Med najmanj obremenjene uvozne artikle so sodile investicijske dobrine. Da bi čimprej presegle agrarni značaj jugoslovanskega gospodarstva, so vlade dovoljevale in spodbujale tuje naložbe v

³ Marn, nav. d., str. 369.

⁴ Albin Ogris: Trgovinska politika. Ljubljana 1932, str. 323. Glej tudi Goran Pitić: Karakteristike i organizacija spoljnotrgovinskog sistema Jugoslavije od 1919. do 1929. godine. Acta historico-oeconomica Iugoslaviae, vol 16/1989, str. 114-116.

domače gospodarstvo. Tuji kapital, razen v prvih prevratnih letih, je bil zaradi kapitalne podhranjenosti jugoslovanskega gospodarstva zaželen, država mu ni postavljala posebnih ovir ob vstopanju v naš prostor. Nasprotno, s carinsko in davčno politiko so mu skušali olajšati prve vstopne korake. Tako so dopuščali brezcarinski uvoz rabljenih strojev ter zaposlovanje tujih tehničnih strokovnjakov in vodilnega osebja v podjetjih.⁵

Uveljavitev stalnih carinskih stopenj je omogočila tudi sklepanje trgovinskih sporazumov s pomembnejšimi trgovinskimi partnericami, da bi olajšali in pospešili medsebojno trgovanje. Še pred uveljavitvijo nove carinske tarife je bil sklenjen trgovinski sporazum s Poljsko, v letu 1925 so sklenili pogajanja z Avstrijo, leto dni kasneje z Madžarsko in v letu 1928 s Češkoslovaško,⁶ če se omejimo samo na države naslednice Avstro-Ogrske.

Sporazum, sklenjen z Avstrijo je vseboval tudi tarifni del, kar je bilo pomembno, ker se je z njim zniževala carinska zaščita jugoslovanskega trga, saj je bilo uveljavljeno načelo dajanja statusa največjih ugodnosti pogodbenim stranem. Dogovorjene carinske stopnje so nato veljale tudi za vse naslednje sporazume. Pri sklepanju tega sporazuma je jugoslovanska vlada pokazala veliko razumevanje za avstrijske zahteve, ker je želela olajšati lasten izvoz v Avstrijo, predvsem kmetijskih pridelkov in surovin. S sporazumom je bilo določeno znižanje carinskih stopenj za avstrijsko industrijsko blago pri četrtini tarifnih postavk, medtem ko je Avstrija znižala carinske stopnje za jugoslovanske pretežno agrarne produkte le pri slabih 8% tarifnih postavk. Visoka zaščita avstrijskega kmetijskega trga pred jugoslovansko konkurenco je bila nato ublažena v letu 1928 z dodatkom k tarifnemu sporazumu.⁷

Ravno protekcionistična kmetijska politika je onemogočila sklenitev tarifnega dela trgovinske pogodbe med Jugoslavijo in Češkoslovaško, tako da so v letu 1928 podpisali samo splošni del trgovinske pogodbe. Glede tarifnega dela pa se je češkoslovaška vlada zadovoljila, kar je bilo njej v korist, s statusom največjih ugodnosti, ki ji je pripadal glede na predhodne jugoslovanske trgovinske sporazume z Avstrijo, Italijo in Nemčijo. Tak status ji je omogočal, da je v primeru 60% artiklov izvoženih v Jugoslavijo uporabljala znižane carinske stopnje, medtem ko sama ni lajšala dostopa jugoslovanskega agrarnega blaga na svoj trg. Tako ostra pozicija češkoslovaške vlade je bila po svoje tudi razumljiva, saj Jugoslavija v obsegu njene blagovne menjave s tujino ni zavzemala kakega vidnejšega deleža, prej nasprotno. Protiuslug ji tudi ni bilo treba dajati, saj so ji ugodnosti pri izvozu pripadale samodejno po klavzuli neomejene in brezpogojne največje ugodnosti iz drugih jugoslovanskih trgovinskih sporazumov. Tudi trgovinski sporazum z Madžarsko ni vseboval tarifnega dela, temveč samo splošni del z uporabo načelne klavzule o neomejeni in brezpogojni največji ugodnosti z jugoslovanske strani.⁸

⁵ France Kresal: Avstrijski kapital v industriji stare Jugoslavije. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1-2, str. 34 (dalje Kresal, Avstrijski kapital).

⁶ Pitić, nav. d., str. 117-118; Natančen seznam trgovinskih pogodb z dopolnitvami glej tudi v Die Wirtschaft Jugoslaviens. Beograd, 1937, str. 81-89.

⁷ Kresal, Avstrijski kapital, str. 35; Pitić, nav. d., str. 118.

⁸ Pregled naše spoljne trgovine, zaključki koji nam se nameću, i buduci pravci naše trgovinske politike. Referat podnešen na VIII. kongresu Privrednih komora i važnih privrednih organizacija Kraljevine Jugoslavije, u Beogradu dne 13. septembra 1930 po Ivanu Mohoriću, tajniku Zbornice za trgovino, obrt in industrijo u Ljubljani. Zagreb 1931, str. 16.

Značilnost trgovinskih pogodb je bila tudi njihova kratkoročnost, od enega do petih let, in kratkost odpovednih rokov, kar jugoslovanskemu gospodarstvu ni zagotavljalo dolgoročne stabilnosti. Obenem pa trgovinski sporazumi tudi pripovedujejo zgodbo, kako je bila Jugoslavija kot agrarna dežela pri sklepanju teh sporazumov v podrejenem položaju v primerjavi z industrijsko razvitimi deželami. Redno je dajala več koncesij, kakor jih je bila sama deležna. To nasprotje, vzročnopsledično pogojeno s prevladujočim agrarnim značajem jugoslovanske gospodarske strukture, je Albin Ogris - eden redkih Slovencev, ki je tudi teoretsko obdeloval problem trgovinske politike - pojasnil z mislijo, da se *"blaga, ki ga izvažamo pride-ljuje po vsem svetu več ko dovolj in tudi zavoljo kvalitete blaga ponavadi ne moremo zahtevati nikakršnih prednosti. Narobe se pa izdelava industrijskega blaga v tu-zemstvu veliko premalo, vsled česar se mora nujno uvažati. Radi tega v trgovinskih pogodbah ni doseči upoštevni izvoznih koncesij"*.⁹

S tem citatom je obenem podan tudi temeljni značaj jugoslovanske in v njenem okviru prav tako slovenske blagovne menjave z omenjenimi državami. Kajti bolj natančno opazovanje nam predoči dejstvo, da so v jugoslovanski izvozni strukturi prevladovali artikli z nizko stopnjo dodelave in s tem tudi nizke vrednosti (kmetijski pridelki in surovine). Povsem nasprotno, a pričakovano, glede na strukturo jugoslovanskega gospodarstva, pa so bili na uvozni strani pretežno zastopani industrijski izdelki z višjo stopnjo dodane vrednosti. Če se naslonimo na podatke o strukturi jugoslovanskega izvoza v letu 1938 - pri čemer je treba izpostaviti, da ti le ilustrirajo značilnost celotnega obdobja med obema vojnoma - se zgornja trditev povsem potrди.

Merjeno po količini je največjo postavko v jugoslovanskem izvozu predstavljalo rudarstvo, sledil je izvoz lesa in kmetijski pridelki ter živina. Poleg tega so izvažali tudi industrijsko blago, vendar je bil delež po količini majhen. Navedena razmerja se pokažejo v drugačni, neugodni luči, ko v analizo vključimo podatke o vrednosti izvoženih količin. Izvoz rudarstva, po količini s 44% deležem sicer pomemben, je v vrednosti predstavljal borih 8%. Podobno, vendar nekoliko bolj ugodno razmerje je najti pri izvozu lesa, kjer je razlika med količino in vrednostjo nekoliko manjša, 25% nasproti 15% deležu v vrednosti. Šele pri kmetijstvu se razmerje obrne, da so vrednostni deleži večji kot pri količini, znotraj poljedelstva je to razmerje 20% proti 26%. Pri živinoreji pa je razlika kar impozantna, saj je bila ta panoga v izvozu, merjeno po količini, udeležena le s slabimi 2%, v vrednosti pa se je njen delež dvignil kar na četrtno. Tudi pri industrijskih izdelkih je izvoz po vrednosti presegal količino, kajti po prvem merilu so tovrstni artikli predstavljali dobrih 6%, v vrednostni primerjavi pa je bil delež skorajda podvojen.¹⁰

Ker je bila Jugoslavija agrarna dežela, komaj na začetni stopnji industrializacije, je razumljivo, da je v njenem uvozu prevladovalo industrijsko izdelano blago, tovrstni artikli so predstavljali kar dve tretjini uvoženega, pri čemer je v pretežni meri šlo za potrošno blago in investicijsko opremo (stroji). Sledila je postavka

⁹ Ogris, nav. d., str. 324.

¹⁰ Stevan M. Kukoleča: *Industrija Jugoslavije 1918-1938*. Beograd, Balkanska štampa, 1941, str. 277.

surovine in polizdelki, namenjena neogljeni, a razvijajoči se domači industriji, predvsem za potrebe tekstilne in kovinsko predelovalne industrije ter za nemoteno delo črne metalurgije.¹¹

Jugoslovanska blagovna menjava s tujino, z njo neizogibno prav tako slovenska, je bila omejenega dosega. Osredotočena je bila le na nekaj tujih trgov v neposrednem sosedstvu ali bližnji okolici: Avstrija, Italija, Češkoslovaška in Nemčija. V prvem poveljnem obdobju je bila največji zunanje trgovinski partner Avstrija, ki je npr. v letu 1920 sprejela kar 42% jugoslovanskega izvoza, na drugi strani pa je Avstrija v jugoslovanskem uvozu sodelovala kar s petinskim deležem. Ti visoki deleži so z leti in navezovanjem poslovnih vezi z drugimi državami, počasi začeli upadati. Čez deset let je bilo razmerje že bistveno nižje, tako pri izvozu kot uvozu so Avstrijci prisostvovali le še s približno 17%. Bolj so se trideseta leta bližala izteku, tem bolj se je obseg blagovne menjave med Avstrijo in Jugoslavijo krčil. Tendanca padanja je tako pripeljala do tega, da je avstrijski, nekoč visok delež v jugoslovanskem menjavi v letu 1937 tako pri uvozu kot izvozu padel na sedaj skromnih 10% oziroma 13%.

Nasprotno smer pa je ubirala trgovina s Češkoslovaško, drugo najpomembnejšo trgovinsko partnerico izmed držav naslednic Avstro-Ogrske. Ta resda po obsegu ni dosegala avstrijskega pomena, vendar je bila vse do druge polovice tridesetih let v vzponu. V prvem poveljnem obdobju je bil češki delež še nizek. Leta 1920 so na Češkoslovaško poslani dobrine pomenile dvajsetino jugoslovanskega izvoza, na uvozni strani pa je bil delež skorajda podvojen. V tridesetih letih se je češkoslovaški delež v jugoslovanskem uvozu izenačeval z avstrijskim, v drugi polovici tridesetih ga je že tudi presegel. Nasprotno pa jugoslovanski izvoz na Češkoslovaško zaradi znanih dejstev ni dosegal takih stopenj, nihal je med 10% in 13%.¹²

Deleži Poljske in Madžarske so bili majhni. Madžarska je bila nekoliko pomembnejša zunanje trgovinska partnerica Jugoslavije kakor Poljska. Sredi tridesetih let je delež izvoza na Madžarsko pomenil dvajsetino celotnega izvoza in 3% uvoza v Jugoslavijo. V primeru Poljske pa je mogoče reči, da je bilo sodelovanje skromno, naravnost malenkostno. V istem času je namreč Poljska participirala v jugoslovanskem izvozu in uvozu le s poldrugim odstotkom.¹³

Izrivanje avstrijskega blaga z jugoslovanskega trga in s tem tudi nazadovanje obsega medsebojne menjave je bila posledica jugoslovanskega gospodarskega preusmerjanja. Vlogo največjega jugoslovanskega trgovskega partnerja je v tridesetih letih prevzela Nemčija, ki je iz leta v leto povečevala odjem jugoslovanskega blaga in svojo prisotnost na jugoslovanskem trgu. Proti koncu tridesetih let je Nemčija pri prodaji na jugoslovanski trg za več kot polovico preseгла nekdanji najvišji avstrijski delež, pri uvozu pa se je prav tako naglo približevala avstrijskim dosežkom v letu 1920.¹⁴ Spremenjena razmerja so bila posledica zmanjševanja obsega

¹¹ Die Wirtschaft Jugoslaviens, str. 66-67.

¹² Witold Szulc: The Influence of economic Sanctions of the League of Nations imposed against Italy in 1935 on the Trade Relations of Yugoslavia with Italy and Germany. *Studia historiae oeconomicae*, Vol. 21, Poznan 1994, str. 130. Posebej o gospodarskem sodelovanju Jugoslavije s Češkoslovaško glej Egon Stare: Naši gospodarski odnošaji s Češkoslovaško. Analiza strukture češkoslovaško-jugoslovanskih stikov in možnosti nadaljnje poglobitve. Ljubljana 1936.

¹³ Die Wirtschaft Jugoslaviens, str. 79-80.

¹⁴ Szulc, nav. d., str. 130.

zaradi velike gospodarske krize, in obenem tudi drugačne oblike mednarodne trgovine. Zaradi trganja mednarodnih trgovinskih tokov in pomanjkanja deviz, se je uveljavilo klirinško poslovanje, blago za blago. Klirinški sporazumi so tako zajeli dobre tri četrtine jugoslovanskega izvoza in prek dveh tretjin uvoza, pri čemer je Jugoslavija v klirinški menjavi redno dosegala presežek.

Ko skušamo opredeliti slovenski delež v jugoslovanski blagovni menjavi s tujino naletimo na težave, kajti o tem nimamo na voljo natančnih statističnih podatkov.¹⁵ Zaradi tega bomo, razen za področje kmetijstva, kjer nam podatki izpričujejo stanje iz leta 1936, prisiljeni na določena sklepanja in relativne, le približne ocene. Pa tudi podatki o kmetijstvu iz leta 1936 so po svoje zaradi metodologije zbiranja nezanesljivi. Nezanesljivi zato, ker v njih niso vštete izvozne ali uvozne količine, ki so prišle ali odšle iz Slovenije prek drugih jugoslovanskih pokrajin. Ob tem je pri razglabljanju o slovenski blagovni menjavi z navedenimi državami nujno upoštevati še zadržek, da je bila slovenska industrija glede prodaje v pretežni meri vezana na jugoslovanski trg, kajti ravno jugoslovansko povpraševanje je bilo tisto, ki je spodbudilo nagel industrializacijski sunek v Sloveniji do druge svetovne vojne; govorimo lahko kar o slovenskem ustanoviteljskem obdobju.

Zato je razumljivo, da so države naslednice Avstro-Ogrske v slovenski blagovni menjavi, zlasti to velja za Avstrijo in Češkoslovaško, sodelovale predvsem na uvozni strani. Ti dve deželi sta v pretežni meri oskrbovali Slovenijo z industrijskimi potrošniškimi dobrinami in polizdelki za razvijajočo se industrijo. Od tod so prihajale tudi investicijske dobrine, npr. stroji. Od skupne jugoslovanske vsote uvoženih strojev so jih v Sloveniji namestili vsaj petino.¹⁶

Dejstvo, da je bila Slovenija najbolj industrializirani jugoslovanski predel, nam, ob upoštevanju prispevka slovenske industrije v jugoslovanskem okviru, omogoča tudi sklepanje o približnem deležu Slovenije na uvozni strani blagovne menjave s tujino. Slovenske zmogljivosti so namreč v metalurški in kovinski industriji pomenile kar polovico, v tekstilni, papirni in usnjarski približno 37%, v kemični, steklarski in lesni pa četrtno jugoslovanskih industrijskih kapacitet. Vse to je odsevalo tudi v družbenem in osebnem standardu, ki je v Sloveniji znatno presegal državno povprečje - slovenski narodni dohodek na osebo je bil za slabo tretjino višji kot povprečni jugoslovanski skupni imenovalec.¹⁷ Tako je upravičen sklep, da je v Sloveniji ostala tudi približno enaka količina uvoženega blaga, kakor je bil njen delež v jugoslovanskem gospodarstvu. Na izvozni strani slovenske blagovne menjave s tujino se stanje glede na leta pred prvo svetovno vojno ni bistveno spremenilo. Še nadalje je bil najpomembnejši izvozni artikel les, bodisi surov kakor tudi v rezani obliki, sledili pa so produkti rudarsko-metalurških panog, nekaj malega pa je v tujino prodajala tudi kemična industrija.

¹⁵ Natančneje o jugoslovanski statistični službi, njeni organizaciji in dometu glej Jože Lavrič: Organizacija statistike v Jugoslaviji. Čas 1934/35, str. 23-29 in 82-91.

¹⁶ Zgodovina Slovencev (Jože Šorn: Slovensko gospodarstvo med dvema vojnama). Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979, str. 699.

¹⁷ Žarko Lazarević: Na južnih obzorjih; Gospodarska izkušnja Slovencev v prvi jugoslovanski državi. Nova revija, 1995, št. 156-157, str. 203, 206.

Glede kmetijstva velja opozoriti, da je bila Slovenija pasivna dežela, ki je bila tudi sama vezana na uvoz hrane, predvsem žitaric, iz drugih jugoslovanskih predelov. Kmetijstvo je bilo z novimi mejami zelo prizadeto, kajti izven jugoslovanskih meja so ostale večje mestne aglomeracije, ki so se pred vojno oskrbovale iz slovenskega zaledja (Trst, Gradec). Tej izgubi trga pa se je pridruževala še cenena jugoslovanska agrarna produkcija. V slovenski kmetijski strukturi je bilo za izvoz na voljo predvsem sadje, vino, jajca in goveja živina. Največji odjemalec je bila pričakovano Avstrija, deleža Češkoslovaške in Madžarske pa sta bila po odštetju lesa prav malenkostna (zaščitna agrarna carinska politika!). Trgovanje s kmetijskimi pridelki s Poljsko pa je bilo takorekoč zanemarljivo majhnega obsega. Za potrebe slovenskega kmetijstva so ravno tako največ uvažali iz Avstrije, nekoliko opazneje tudi iz Češkoslovaške, pri čemer je bila glavna blaga kmetijskih strojev in orodja. Blago madžarskega in poljskega porekla je bilo tudi v tem oziru na slovenskem tržišču zanemarljivo prisotno.¹⁸ Upošteva je navedeno lahko zapišemo, da je v splošnem tudi slovenska blagovna menjava s tujino imela približno enake značilnosti kot jugoslovanska.

Z razpadom Habsburške monarhije so bile dotedaj le regionalne razlike v stopnji razvitosti še dodatno utrjene z državnimi mejami. Jugoslavija je bila nerazvita, absolutno agrarna država, kjer je bilo pomanjkanje kapitala, industrijskih obratov in izdelkov veliko. Zaradi tega so vlade pospeševale dotok tujega kapitala, tuje investicije in prenos tuje tehnologije v domače gospodarstvo. Slovenija se je v tem času izkazala za precej mamljivo okolje za tuje investitorje. Bila je industrijsko in tehnološko najrazvitejši del Jugoslavije, imela je izgrajeno prometno infrastrukturo (železnice, ceste, telegrafija, telefonija) in obilje poceni ter v osnovi izobražene (pismene!) delovne sile. Poleg tega pa je imela v zaledju še obsežen raznovrstnega potrošniškega blaga lačen trg, na katerem tudi ni bilo vidnejše konkurence, ki je bil obenem še precej carinsko zaščiteno. Kakor v blagovni menjavi sta tudi v tem primeru ponujeno priložnost najbolj marljivo izkoristili Avstrija in Češkoslovaška, ki sta bili za Slovenijo najpomembnejši izvoznici kapitala in tehnologije. Navedene okoliščine in odprtost za tuje investicije je imela za posledico, da je bil delež tujega kapitala v slovenskem gospodarstvu znaten, pred drugo svetovno vojno je tako obsegal tretjinski delež.

Glavnina tujega kapitala v Sloveniji je bila avstrijskega in češkega izvora. Njun visok delež je bil tudi posledica ustaljenih finančnih tokov, ki so se vzpostavili že pred prvo svetovno vojno. Značilno je namreč bilo, da so zahodnoevropski finančniki poslovali z jugoslovanskim, a tudi drugim vzhodnoevropskim, prostorom prek dunajskih in praških posrednikov. V slovenskem bančništvu so avstrijski in češki investitorji sodelovali pri dveh največjih in najpomembnejših slovenskih bankah. Praška Živnostenska banka je bila petinski lastnik največje slovenske banke - Ljubljanske kreditne banke, ki je bila prva slovenska banka, ustanovljena z večinskim deležem češkega kapitala na prelomu stoletja. Po prvi svetovni vojni so z novimi emisijami delnic slovenski delničarji uspeli pridobiti krepko večino.

¹⁸ Letno poročilo kmetijske zbornice dravske banovine. Ljubljana 1939, str. 191-209.

Dunajski Credit-Anstalt pa je bil nostrifikaciji navkljub, ki je terjala večinski delež jugoslovanskih državljanov, še vedno vse do leta 1931, ko je zaradi znanih težav odprodal svoj delež slovenskemu konzorciju, lastnik večinskega paketa (88%) delnic Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo.¹⁹ Za ponazoritev vpliva teh dveh bančnih podjetij in s tem tudi tujega kapitala naj navedemo, da sta v letu 1932 Ljubljanska kreditna banka in Kreditni zavod za trgovino in industrijo skupaj neposredno kontrolirala kar 36% delniškega kapitala v Sloveniji. Prvoimenovana banka dobro petino, druga pa sedmino.²⁰ Navkljub velikosti pa ta podatek ne izraža celovitosti vpliva avstrijskega in češkega kapitala, saj nam ni znan obseg posrednega vpliva, to je obseg kreditiranja podjetij, v katerih niso imeli lastniškega deleža. Šele izmera te dimenzije bi nam prikazala celovito vplivno sfero tujega bančnega kapitala v slovenskem gospodarstvu.

Znatne so bile tudi naposredne avstrijske in češke naložbe v slovensko industrijo, pri čemer je zelo izstopala tekstilna industrija. S finančnimi investicijami, prenosom tehnologije in preselitvijo proizvodnje v Slovenijo so avstrijski in češki podjetniki reševali problem prevelikih zmogljivosti doma in obenem zadovoljevali potrebe jugoslovanskega trga. Lastniška struktura podjetij v slovenski tekstilni industriji nam govori, da je bilo v letu 1935 kar 70% tovarn v tuji lasti. Prednjačili so češki investitorji, ki so bili lastniki 40% tekstilnih tovarn, s polovico manjšim deležem pa so jim sledili avstrijski podjetniki. V tekstilni industriji so nastopali tudi poljski poslovneži, na našem prostoru sta delovali dve tovarni v lasti poljskih državljanov.

Pri deležih vloženega kapitala v slovensko tekstilno industrijo velja opozoriti še na en vidik. Gre namreč zato, da je po letu 1938 v tekstilni branži začel dokaj naglo naraščati delež švicarskega kapitala. To ni bila posledica naraščajočega zanimanja švicarskih podjetnikov za investicije v Sloveniji, kakor bi na prvi pogled pričakovali, temveč spremenjenih političnih razmer v Avstriji in Češkoslovaški, oziroma žalostne usode teh dveh držav, ki sta z okupacijo prenehali obstajati. Z vnosom tega momenta se nam švicarski prirastek pokaže v povsem drugačni luči. Ugotovimo, da je bilo naraščanje deleža švicarskega kapitala le formalnega značaja, ne da bi švicarski investitorji dodatno širili obseg poslovanja pri nas. Češki in avstrijski podjetniki so namreč, v upravičenem strahu pred negotovo usodo, tako osebno kakor njihove dežele, prenašali kapital in posle v nevtrarno Švico. Od tod naglo, le navidezno povečanje švicarskih investicij v slovensko okolje, čeprav dejanskih sprememb v lastniški strukturi skorajda ni bilo.²¹ Povsem upravičeno lahko sklepamo, da ni šlo za izoliran in dokumentiran pojav v tekstilni industriji, temveč da se je podobna zgodba ponavljala tudi na drugih področjih, pač v skladu s plahim značajem kapitala in kapitalskih tokov.

Sočasno z dotokom tujega kapitala v slovensko gospodarstvo je potekalo tudi zaposlovanje tujcev v podjetjih v tuji lasti, raznih mojstrov, tehničnega osebja in

¹⁹ Toussaint Hočevar: Slovensko poslovno bančništvo 1913-1941 (2). Bančni vestnik 1984, št. 9, str. 268.

²⁰ Glej Compass 1932.

²¹ France Kresal: Tekstilna industrija v Sloveniji. Ljubljana, Borec, 1976, str. 153-155.

vodstvenih delavcev.²² Presenetljivo bi bilo, če bi se tudi v tem primeru podatki razlikovali od dosedanjih. Povsem v skladu s pričakovanji so bili najštevilnejša skupina nejugoslovanskih podanikov v slovenskem gospodarstvu avstrijski (22%) in češkoslovaški (12%) državljani.²³

Raven intenzivnega gospodarskega sodelovanja med Slovenijo in državami naslednicami rajne Avstrije je segla tudi na področje turizma. Gostje iz teh dežel so bili rado videni in cenjeni v slovenskih turističnih središčih, v številnih termalnih zdraviliščih in alpskih počitniških krajih, izstopala sta zlasti Rogaška Slatina in Bled. Bližina, prometne zveze in poznavanje pokrajine je imelo za posledico, da so med tujimi gosti prevladovali Avstrijci (30%), znatno pa so zapolnjevali slovenske turistične zmogljivosti tudi gostje iz Češkoslovaške (11%). Slovenski turistični delavci so skrbeli tudi za dobro dopustniško počutje madžarskih gostov (5%). Slovenska turistična propaganda očitno ni Poljski posvečala velike pozornosti, zatrdimmo lahko, da je bila Slovenija tam kaj malo poznana, saj je le malo Poljakov prihajalo na oddih v Slovenijo; med vsemi tujimi gosti so našeli le za bori poldrugi odstotek poljskih turistov.²⁴

Žarko Lazarević

ECONOMIC COOPERATION BETWEEN SLOVENIA AND OTHER STATES-SUCCESSORS OF
THE HABSBERG EMPIRE FROM 1918 TO 1941

S u m m a r y

During the first few years after the First World War, economic cooperation between Slovenia and other states-successors of the Habsburg Empire suffered a slight decline. However, with the normalisation of the economical and political situation, it gradually recovered and increased, also thanks to the fact that the traditional business relations had not considerably affected.

The exchange of goods between Slovenia and these countries was regulated within the framework of Yugoslav trade agreements based on the 1925 Permanent Customs Tariff. The first such agreement, with Poland, was concluded even before the new Customs Tariff had become effective. In 1925, Yugoslavia entered a trade agreement with Austria, the following year with Hungary, and, in 1928, with Czechoslovakia, to mention only the states-successors. All these agreements were of short duration - from one to five years - and with a short termination period. As such, they could not ensure a long-term stability for the Yugoslav economy. Furthermore, as a predominately agrarian country, Yugoslavia was not considered an equal partner in the agreements with other industrially developed states, and was regularly compelled to give more concessions than it received.

Such was the general character of trade between Slovenia - within the Yugoslav framework - and the said states. A more detailed analysis of Yugoslav exports shows the prevalence of unfinished and partly finished products of low value, such as agricultural products and raw materials. Obviously, among its imports industrial products with a higher added value prevailed, which clearly reflects the structure of the national economy.

The Yugoslav and, inevitably, Slovene foreign trade was of limited scope, focusing only on the neighbouring and nearby markets of Austria, Italy, Czechoslovakia and Germany. The shares of Poland

²² Kresal, *Avstrijski kapital*, str. 38.

²³ Izračunano na podlagi razprave Mire Kolar-Dimitrijević: *Statistički pregled stranih radnika in članova njihovih porodica u Jugoslaviji 1933. godine*. Časopis za suvremenu povijest, Zagreb 1973, št. 3 (10), str. 128-129, tabela 3.

²⁴ Rudolf Marn: *Dvajset let tujskega prometa v Sloveniji*. Spominski zbornik Slovenije, str. 472. Glej tudi Olga Janša-Zorn: *Turizem v Sloveniji v času med vojnama. Razvoj turizma v Sloveniji*. 28. zborovanje slovenskih zgodovinarjev (ur. Franc Rozman in Žarko Lazarević). Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, str. 78-95.

and Hungary in economic exchange were very small. The same was true with regards to the transfer of capital, technology and labour. The most significant investors in Slovenia were from Austria and Czechoslovakia, while the Polish investments were rather insignificant. Very similar shares of foreigners were recorded in Slovene industry and tourism. The majority of foreign workers were Austrians, Czechs and Slovaks, with the rare exception of Poles and Hungarians. The most frequent visitors of Slovenia for the sake of holiday and leisure were again Austrians and Czechs and, to a much lesser degree, Hungarians, whereas among the Poles, Slovenia was almost unknown as a tourist country.

Jože Prinčič

Gospodarski stiki Slovenije z državami naslednicami Avstroogrške monarhije po drugi svetovni vojni (1945-1960)

V prvem letu po koncu drugega svetovnega spopada jugoslovanski zvezni organi še niso povsem obvladovali gospodarskega življenja v slovenskem prostoru, zato je morala republiška vlada sama obuditi ali na novo navezati gospodarske stike s sosednjo Avstrijo, Madžarsko, Češkoslovaško (dalje: ČSR) in Poljsko. V Avstriji (predvsem v sovjetskem okupacijskem delu) ji je uspelo organizirati nakupovanje tehničnega in drugega materiala ter doseči vrnitev dobršnega dela strojne opreme, blaga in surovin, ki so jih zasedbene oblasti proti koncu vojne odpeljale iz Slovenije. S češkimi, poljskimi in madžarskimi podjetji je sklenila več klirinških in trgovinskih dogovorov o dobavi industrijskih surovin (npr. koksa, železove rude). Med podjetji teh dežel je iskala tudi najugodnejše ponudnike za izdelavo investicijske opreme.

Od konca leta 1946 pa do začetka petdesetih let, to je v času, ko se je v drugi jugoslovanski državi ustalil centralistični in državnoplanski sistem, slovenska vlada ni imela nobenega vpliva na zunanjetrgovinsko politiko Beograda, poleg tega pa so v tem času zvezna ministrstva neposredno upravljala največja slovenska podjetja. Kljub temu pa je morala takrat Slovenija kot najrazvitejša republika prevzeti precejšnje breme vsedržavnega izvoza in uvoza. Tudi po uveljavitvi novega gospodarskega sistema in decentralizaciji državne uprave se zvezna administracija ni odrekla popolnemu nadziranju menjave s tujino, zato tudi v letih 1952-1960 Slovenija ni mogla voditi samostojnejše izvozno-uvozne dejavnosti.

Osrednje partijsko in državno vodstvo v prvih povojnih letih ni imelo enakega odnosa do držav, ki so predmet naše pozornosti. V Avstriji je videlo državo, ki je bila vse 19. in 20. stoletje "avantgarda nemške ekspanzije na jugovzhod"¹ in je prednjačila pri raznarodovanju slovenske manjšine na Štajerskem in Koroškem. Dokazalo je, da so bili v času zasedbe Jugoslavije avstrijski državljani najodgovornejši za vojne zločine² in storjeno vojno škodo. Poleg tega je sodilo, da "povojni odnosi" znotraj Avstrije ne zagotavljajo, da ne bi ponovno odigrala take vloge, kot jo je v preteklosti.³

ČSR, Madžarska in Poljska so spadale med države ljudske demokracije, zato jih je partijski vrh obravnaval kot "naravne" zaveznice in prijateljske sopotnice v mednarodnih odnosih. Zato ni čudno, da je Jugoslavija več kot polovico svojega izvoza in uvoza usmerila na ta tržišča ter s temi državami podpisala dolgoročne investicijske sporazume za nabavo strojev, opreme, tehnologije, surovin in materiala, ki so bili potrebni za uresničitev prvega petletnega gospodarskega načrta, oziroma

¹ Dokumenti o zunanji politiki SFRJ, Jugoslovanski pregled, Beograd 1985, (dalje: Dokumenti o zunanji politiki), 1947/I, dok. 73.

² Prav tam. Več kot polovica vojnih zločincev, ki jih je registrirala Državna komisija za vojno škodo, je bilo avstrijskih državljanov, in sicer 2062 od 4433.

³ Prav tam.

za pospešeno elektrifikacijo in industrializacijo države, to je za procesa, ki sta za komunistični svet predstavljala najhitrejšo pot do gospodarske moči in blagostanja.

Te zamere in nezaupanje do Avstrije in prijateljska naklonjenost do ideološko sorodnih držav pa niso vplivale na nekatere jugoslovanske ukrepe gospodarske in finančne narave, kot so bili poddržavljanje tujega premoženja, zahtevki vojne odškodnine in trgovska izmenjava. Nova oblast je že leta 1945 popisala tuje premoženje ter ga je v primeru gospodarske kolaboracije, ki je bila zelo "ohlapno" pojmovana takoj zaplenila,⁴ ostalega pa postavila pod sekvester. Sekvestrirano premoženje je bilo potem nacionalizirano v prvi ali drugi nacionalizaciji.⁵ Podobno je bilo tudi z vojno odškodnino, ki jo je Jugoslavija zahtevala tako od Avstrije kot Madžarske. Nadalje so državni organi leta 1945 in 1946, ko so potekala intenzivna obnovitvena dela, ne glede na zunanje politična izhodišča podpirali in priporočali blagovno menjavo z avstrijskimi podjetji.

Inforbirojevski spor, ki ga je začela Sovjetska zveza leta 1948, je korenito spremenil zunanje trgovinsko naravnost Jugoslavije. Vzhodne države so pretrgale vse gospodarske stike in se priključile gospodarski blokadi. Jugoslavija je bila prisiljena voditi spravljivejšo in bolj naklonjeno politiko do Avstrije in drugih zahodnoevropskih držav, če jih je hotela pridobiti za gospodarsko pomoč in večji pretok blaga. Gospodarski promet z vzhodnoevropskimi državami se je obnovil v letih 1953/54, toda v naslednjih šestih letih so nekateri dogodki (vstaja na Madžarskem) ter trenja s sovjetsko partijo grozili, da jih bodo znova pretrgali.

Gospodarski stiki z Avstrijo

Med prvimi ukrepi povojnih jugoslovanskih in slovenskih oblasti na gospodarskem področju je bila **izselitev nemške manjšine ter zeplemba t.i. "nemškega premoženja"**.⁶ Oster in "brezsentimentalen" postopek poddržavljanja te lastnine so nove oblasti utemeljevale z nujnostjo, da se uniči "nemški pohlep", zaustavi večstoletno brezobzirno izkoriščanje slovenskega življa in gospodarsko "razoroži" nacizem in fašizem,⁷ kot tudi z nadomestitvijo škode, ki so jo okupacijske oblasti in vojaške enote posredno ali neposredno povzročile na slovenskem ozemlju v letih 1941 do 1945.⁸ V resnici pa je bil prvi cilj uničenje "nemške" gospodarske moči, saj je nekaj deset tisoč članska nemška manjšina v Sloveniji, skupaj z avstrijskimi in nemškimi družbami in podjetji imela v svoji lasti poleg številnih kmetijskih in gozdnih posesti, stanovanjskih in poslovnih zgradb, denarnih zavodov, trgovskih,

⁴ V nasprotju z mednarodnim pravom, da je treba dokazati, da je v času vojne obstajal "aktiven odnos in samoiniciativa podjetja do okupatorja", je bilo po jugoslovanski revolucionarni zakonodaji in praksi že samo dejstvo, da je v podjetju v času vojne tekla proizvodnja, dovolj, da so lastnika obtožili sodelovanja z okupatorjem in mu brez odškodnine zaplenili premoženje.

⁵ Podrobneje glej: Jože Prinčič, Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945-1963. Dolenjska založba, Novo Mesto 1994.

⁶ Sintagma "nemško premoženje" je vsebovala premoženje nemškega Reicha in njegovih državljanov, ki so se nahajali na jugoslovanskem ozemlju, ter svojino oseb nemške narodnosti, z izjemo tistih, ki so se borile v partizanskih enotah ali so bili državljani nevtralnih držav in se med okupacijo niso vedli sovražno.

⁷ Boris Kidrič, Sabrana dela, Komunist, Beograd 1985 (dalje: SD), 4. knjiga, str. 25 in 26. Arhiv republike Slovenije (dalje: ARS), fond Komisije za upravo narodne imovine (dalje: KUNI), splošne zadeve, šk. 1, Dopis DUND-a, 11. 12. 1945.

⁸ ARS, fond Ministrstva za pravosodje (dalje: MP), fasc. 1946/III-A št. 2204-3160, Postopanje pri zaplembah nemškega imetja, 28. 10. 1946.

gradbenih in lesnopredelovalnih obratov še večinske deleže v več kot sto industrijskih podjetjih, med katerimi so prevladovala kapitalsko najintenzivnejša podjetja.⁹ Drugi cilj je bil priti do potrebnih sredstev za obnovo in oživitev gospodarskega življenja, še preden bi se v mednarodnih institucijah končala dolgotrajna pogajanja o vojni odškodnini.

S politično ekonomskimi ukrepi¹⁰ so v Sloveniji zaplembe komisije in sodišča že do konca leta 1945 zaplenile večino "nemškega premoženja". Med slednje je spadalo tudi premoženje avstrijskih državljanov, družb in podjetij. V Sloveniji so se nadejali, da bo del avstrijske Koroške priključen Jugoslaviji zato so takoj po koncu vojne poskušali "avstrijsko premoženje" ugotoviti in ga ločiti od nemškega. Ta razmišljanja je septembra 1945 prekinil zvezni javni tožilec, ko je za avstrijske državljane (oziroma za vse tiste, ki so imeli avstrijsko državljanstvo pred marcem 1938) zahteval "enako oster pristop" kot do nemških državljanov, saj so se po njegovem Avstriji med drugo svetovno vojno ne samo "enačili" z Nemci, temveč so z njimi "povsem sodelovali".¹¹ Šele naslednje leto, ko so začeli zavezniki v Avstriji ločevati "avstrijsko premoženje" od nemškega in je izgledalo, da bodo tako stališče sprejeli tudi mednarodni organi, so v Sloveniji začeli zbirati podatke o "avstrijskem premoženju". Sodišča in okrajni odbori so dobili navodilo naj "točno preiščejo" zaplembe nemško-avstrijskega premoženja in zagotovijo, da bo zaplenjeno po sodni poti.¹²

Problem "avstrijskega premoženja" se je v Sloveniji znova pojavil leta 1951 in sicer v zvezi z dvolastniškim premoženjem.¹³ To vprašanje so začeli reševati ob obisku avstrijskega zunanjega ministra sredi leta 1952, ko so na Brionih podpisali Protokol o položaju avstrijskih dvolastnikov na jugoslovanskem ozemlju, s katerim se je jugoslovanska vlada obvezala, da ne bo kratila lastninske pravice avstrijskim malim in srednjim kmetom, ki obdelujejo zemljo v obmejnem pasu.¹⁴ Na začetku

⁹ Po podatkih iz sredine leta 1945 je bilo od 361 industrijskih podjetij, kolikor jih je bilo na ozemlju Dravske banovine leta 1939, okoli 115 ali ena tretjina v nemški lasti oziroma s kapitalom "domačih" Nemcev ali Nemcev z avstrijskim, češkim in drugim državljanstvom. Med temi jih je bilo največ takih (okoli 85) s 100 odstotno udeležbo nemškega kapitala. Med njimi so bila skoraj vsa najpomembnejša industrijska podjetja, kot na primer: Kranjska industrijska družba (KID) Jesenice, Jeklarna Ravne, Rudnik in železarna Štore, Naftna polja Lendava, Mariborska livarna itn.

¹⁰ Najpomembnejši je bil odlok Predsedstva AVNOJ iz 21. novembra 1944 o prehodu sovražniškega imetja v državno svojino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile; veljati je začel 6. februarja 1945. - Uradni list (dalje: UL), Demokratično federativne Jugoslavije (dalje: DFJ), št. 2/25, 6. 2. 1954.

¹¹ ARS, MP, fasc. 1945/št. 69, Dopis Javnega tožilca DFJ, 15. 9. 1945.

¹² Večino zaplembenih odločb so izdale okrajne in mestne zaplembene komisije. Sredi leta 1946 pa je vlada ugotovila, da mednarodne organizacije teh odločb ne bodo priznale, ker niso temeljile na kazenskem postopku. Zato so od takrat dalje dobile prednost sodne zaplembe.

¹³ 335 avstrijskih državljanov je imelo v obmejnih krajih 1791,47 ha zemlje, ki je bila večinoma zaplenjena na podlagi Odloka Predsedstva AVNOJ iz 21. novembra 1944, nekaj pa na podlagi zakona o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji. 237 jugoslovanskih državljanov v teh krajih je imelo v Avstriji 1187 ha zemlje.

¹⁴ V protokolu je bilo zapisano, da je jugoslovanska vlada pripravljena odstopiti pri avstrijskih dvolastniških pravicah od svojega stališča, ki ga je sicer imela do celotnega "avstrijskega premoženja", to je, da je to premoženje "likvidirano na račun reparacij za storjeno škodo v drugi svetovni vojni". "Prijateljska gesta", ki jo je storila jugoslovanska vlada, velja le za zemljišča malih in srednjih avstrijskih kmetov, ki obdelujejo zemljo v obmejnem pasu, ne pa za veleposestniško, cerkveno in občinsko zemljo ter posestva nacističnih funkcionarjev. - ARS, PVLRS, S.Pov., šk. 25, Protokol sporazuma o položaju avstrijskih dvolastnikov na jugoslovanskem ozemlju glede na maloobmejni promet med Jugoslavijo in Avstrijo, 24. 6. 1952.

leta sta državi podpisali sporazum o dvolastniškem premoženju,¹⁵ toda le dva meseca kasneje je v Jugoslaviji začel veljati predpis, ki je poddržal tudi zemljišča nekaterih avstrijskih državljanov, predvsem v obmejnih krajih.¹⁶ Tako sta sporna lastninska vprašanja državi dokončno rešili leta 1955 z Avstrijsko državno pogodbo, ki je v 27. členu dala Jugoslaviji "pravico, da zadrži ali likvidira avstrijsko premoženje, pravice in interese, ki so v FLRJ".¹⁷ Na podlagi te pogodbe so marca 1956 z beograjskim protokolom rešili tudi dvolastniški problem.

Naslednji problem, ki je v povojnem času kalil dobrososedske odnose je bila **vojna odškodnina**. V Sloveniji so leta 1946 začeli zbirati dokaze o Avstriji kot "neposredni koristnici okupacije",¹⁸ ki je v letih 1941-1945 ustanovila na svojem ozemlju različna podjetja za gospodarsko ropanje Slovenije (in tudi drugih jugoslovanskih republik) ter s silo pridobljeno premoženje zbirala na svojem ozemlju. Na podlagi zbranih podatkov je Državna komisija za vojno škodo izračunala, da je samo severna Slovenija izgubila narodni dohodek v višini okoli 120 milijonov dolarjev, medtem ko je izguba narodnega bogastva znašala okoli 409 milijonov dolarjev.¹⁹ Jugoslovanska vlada je od zaveznikov zahtevala, da se Avstrija z mirovno pogodbo obveže, da bo plačala Jugoslaviji reparacije v višini 150 milijonov dolarjev.

Jugoslovanska vlada je podpis mirovne pogodbe z Avstrijo pogojevala tudi z **vrnitvijo (restitucijo) strojnih naprav, blaga in drugih predmetov**, ki so bili odpeljani predvsem iz Slovenije.²⁰ Po podatkih slovenske vlade je bila večina naropane blaga odpeljana v Avstrijo. Tako so okupacijske oblasti pred koncem vojne odpeljale strojne naprave iz Tovarne glinice in aluminija v Strnišču (90 vagonov), iz Hidroelektrarne (HE) Dravograd in Fala, strojno kovinskega podjetja v Slovenski Bistrici, usnjarn v Slovenskih Konjicah in Šoštanju;²¹ odpeljali so tudi velike količine usnja, surovih kož in že plačanega blaga.²²

Kljub napetim odnosom, do katerih je prihajalo tudi zaradi razlastitve, reparacijskih in restitucijskih zahtev, pa se je med slovenskim delom jugoslovanske države ter tistim delom Avstrije, ki je bil pod sovjetskim nadzorom, kmalu po koncu vojne vzpostavila živahna trgovska menjava in celo sklepali investicijski

¹⁵ 19. 3. 1953 je bil podpisan Sporazum o nepremičninah avstrijskih dvolastnikov v jugoslovanskem obmejnem področju in Sporazum o ureditvi obmejnega prometa med FLRJ in Republiko Avstrijo; veljati sta začela 20. 4. 1953.

¹⁶ UL Federativne ljudske republike Jugoslavije (dalje: FLRJ), št.22/150, 27. 5. 1953, Zakon o kmetijskem zemljiškem skladu splošnega ljudskega premoženja in o dodeljevanju zemlje kmetijskim organizacijam.

¹⁷ Določila tega člena je zvezni izvršni svet dve leti kasneje uresničil tako, da je februarja 1957 z odlokom "avstrijske dobrine, pravice in koristi", ki so na podlagi jugoslovanskih ukrepov od 28. novembra 1955 prešle v jugoslovansko last, "definitivno zadržal in likvidiral v korist FLRJ". - UL FLRJ, št. 6/71, 6. 2. 1957, Odlok o likvidaciji avstrijskega premoženja na podlagi državne pogodbe o vzpostavitvi neodvisne in demokratske Avstrije.

¹⁸ ARS, fond Ministrstva za industrijo in rudarstvo (dalje MIR), šk. 122, Zapisnik konference zastopnikov bivših nemških podjetij, 2. 2. 1946.

¹⁹ Dokumenti o zunanji politiki, 1947/I, dok. 3.

²⁰ Dokumenti o zunanji politiki, 1947/I, dok. 73.

²¹ ARS, PVLRS, šk. 2, dopis Predsedstva Narodne vlade Slovenije, 12. 11. 1945; ARS I, fond Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (dalje: CK ZKS), šk. 25, zapisnik 6. seje Gospodarske komisije CK KPS 17. 10. 1945.

²² V avstrijski Gradec so odpeljali okoli 394.000 kg surovih kož, ki so bile nakupljene v Sloveniji, 16 vagonov različnega usnja iz podjetja F. Woschnigg in sin Šoštanj, iz Tovarne usnja L. Laurich Slovenske Konjice so v Gradec, Schladming in St. Michael odpeljali kože, strojila in del strojev, odpeljali so tudi že plačano usnje iz Tovarne usnja Brata Okršlar Domžale itn. - ARS, MIR, šk. 74, poročila o evakuiranih in deportiranih strojih (...), 1945.

sporazumi. Tako so si leta 1945 gospodarska ministrstva prizadevala, da bi v Avstriji nakupili čim več surovin (magnezita, železove rude in ognjestalnega materiala), v naslednjem letu pa polizdelke iz jekla, elektromaterial in razno orodje. Za druge dele države so pooblaščenki kupovali v Avstriji tudi predmete široke porabe.²³ Leta 1947 in 1948 so slovenski posredniki še okrepili napore za nakup raznovrstnega orodja, elektrotehničnega materiala in raznih kovinskih izdelkov, ki so prihajali v Avstrijo po različnih kanalih iz Švedske in Nemčije, na avstrijskem trgu pa se je pojavilo v večjem številu tudi avstrijsko blago, ki so ga trgovci dotedaj skrivali.²⁴ V planu za leto 1948 je bil nakup opreme za HE Medvode, HE Savica in HE Ljubljana ter za več daljnovodov in transformatorskih postaj. Po informbirojevskih dogodkih Uprava sovjetskega premoženja v Avstriji ni hotela izpolniti obvez iz pogodb, sklenjenih leta 1947 in 1948.²⁵ Zato je zvezna vlada okrepila trgovinske stike z delom Avstrije, ki je bil pod zahodnimi zavezniki. Oktobra 1948 je bil podpisan s tem delom trgovinski sporazum, po katerem se je menjava okrepila. Do leta 1956 je Avstrija zavzemala v jugoslovanskem izvozu in uvozu 6. do 7. mesto; leta 1949 je bil jugoslovanski izvoz v Avstrijo celo na drugem, uvoz iz nje pa na četrtem mestu.²⁶ Vendar struktura medsebojne blagovne menjave za Jugoslavijo ni bila ugodna, saj je Jugoslavija izvažala rude, surovine, industrijske polizdelke in kmetijske pridelke, uvažala pa končne industrijske proizvode, material, orodje ter drage surovine za potrebe tekstilne, papirne in druge industrije.²⁷

Potem, ko se je zunanjetrgovinsko sodelovanje normaliziralo, sta državi sredi petdesetih let začeli urejati še druge gospodarske probleme; najprej je prišlo na vrsto vodno gospodarstvo, turizem, železniški in cestni promet (Ljubeljski predor). Med naštetimi je bilo najbolj zapleteno vprašanje vodnega režima na Dravi oziroma pravica izrabljanja in upravljanja njenega vodotoka. Avstrija namreč ni priznala slovenskemu elektrogospodarstvu pravice do nespremenjenega pritoka Drave, temveč je s svojim sistemom vodnih elektrarn v celoti izrabila vodotočne odklone od naravnega odtoka Drave. Poleg tega se je mimo Jugoslavije dogovarjala z Italijo o odvajanju dela reke Zilje v veliko akumulacijsko elektrarno v porečju Tilmenta, s čemer bi se vodostaj Drave pri Dravogradu znižal za tri odstotke.²⁸ To težavo sta državi sporazumno rešili s pogodbo o vodnogospodarskem režimu na Dravi, ki sta jo podpisali sredi petdesetih let. Za slovensko elektrogospodarstvo je bila to ugodna priložnost, da pride do opreme, ki je bila potrebna za povečanje zmogljivosti hidroenergetskih objektov. V zameno

²³ Že na začetku januarja 1946 so z več kot sto tovornjaki z Dunaja večkrat pripeljali različno blago. - ARS, MIR, šk. 75, Seznam materiala, pripeljanega z Dunaja od 8. do 11. januarja 1946; prav tam, šk. 75, Seznam jekla in ostalega materiala za Beograd.

²⁴ ARS, MIR, šk. 13, Splošno poročilo o pogledih na situacijo v Avstriji, 1948.

²⁵ Tako sovjetska uprava ni hotela poslati šest turbin, ki bi morale biti izdelane med novembrom 1948 in decembrom 1949; jugoslovanska stran je že plačala avans v višini 773.650 dolarjev. - Dokumenti o zunanji politiki, 1949, dok. 149.

²⁶ Podrobneje glej: Deset let zunanje trgovine, Jugoslovanski pregled (dalje: JP), št. 4, 1957.

²⁷ Več o tem glej ARS, PVLRS, S.Pov., šk. 41, Protokol o razgovorih jugoslovansko-avstrijske mešane komisije po trgovinskem sporazumu na Dunaju 27. novembra 1954, 10. 1. 1955.

²⁸ ARS, fond Izvršnega sveta Ljudske skupščine LRS (dalje: RIS), S.Pov., šk. 45, Resume-Zapisnik, 29. 2. 1952; Pripombe k Avstrijskemu predlogu, 16. 5. 1952; Resume-Zapisnik, 10. 7. 1953; Projekt o odvajanju reke Zilje v Italijo, 10. 9. 1955.

pa se je moralo obvezati, da bo do konca leta 1959 pošiljalo Avstriji določeno količino električne energije.²⁹

Gospodarski stiki s ČSR, Madžarsko in Poljsko

Med tujimi podjetji, ki jih je po drugi svetovni vojni zajel proces **podržavljenja**, jih je bilo precej s češkoslovaškim in madžarskim, nekaj pa tudi s poljskim kapitalom oziroma lastništvom. Češkoslovaški kapital, ki ga je bilo največ, je bil udeležen pri industrijskih podjetjih (Združenih papirnicah Vevče in Medvode, KID Jesenice, Tovarni verig Lesce, Tovarni poljedelskih strojev K. J. Ježek Maribor, Kovini Maribor, Apneniku Celje, Tovarni dušika Ruše, Jugobruni Kranj, Induplati Jarše, Mariborski tovarni svile, Ruški tekstilni industriji F. Vlach, Slavotekstu Kočevje, Platnu Ljubljana, Mehanični tkalnici Ptuj, Lesni industriji Drava Maribor) in bankah (Združeni gospodarski banki, Ljubljanski kreditni banki, Jugoslovanski zavarovalni banki Slavija Ljubljana). Madžarski državljani so imeli deleže v Tovarni dežnikov Murska Sobota, Petrolejskih poljih v Lendavi, Opekarni v Nemčavcih, Apneniku Celje, Tovarni dušika Ruše, Dolnjelendavski hranilnici. Iz Poljske so bili (delni) lastniki Ljubljanske kreditne banke.

Podržavljenje češkoslovaškega in poljskega premoženja je potekalo nekoliko drugače kot podržavljenje madžarskega premoženja. Pri češkoslovaškem in poljskem premoženju, ki so ga v času vojne Nemci zaplenili in del tudi odtujili (npr. Mehanično tkalnico v Ptuj), je bilo kljub formalnim protestom veleposlanikov obeh držav brez izjeme nacionalizirano. Za madžarsko premoženje nacionalizacija ni prišla v poštev, temveč je bilo premoženje gospodarskega značaja leta 1947 likvidirano po 29. členu mirovne pogodbe z Madžarsko,³⁰ naslednje leto pa je s posebno odredbo prešlo v splošno ljudsko premoženje.³¹ Začasno so bile izvzete hiše in manjša kmetijska posestva, ki so jih madžarski lastniki imeli neposredno v posesti ali prek svojih sorodnikov.³²

Od Madžarske je Jugoslavija zahtevala **vojno odškodnino**. S sporazumi, ki jih je Madžarska podpisala leta 1945 in 1946,³³ ter mirovno pogodbo iz leta 1947, se je le-ta obvezala, da bo v osmih letih na račun vojne škode poslala v Jugoslavijo stroje, naprave, prevozna sredstva, plovne objekte, gorivo, živino, žito in drugo blago v vrednosti 70 milijonov ameriških dolarjev ter vrnila vse odpeljano blago in predmete.

V Sloveniji je Planska komisija napravila načrt, kako bo v letih 1949 do 1951 med posamezna ministrstva razdelila stroje, naprave in material, instrumente in

²⁹ ARS, RIS, S.Pov., šk. 48, Kratko poročilo, 11. 1. 1956.

³⁰ Z 29. členom mirovne pogodbe z Madžarsko je vsaka od zavezniških ali pridruženih držav dobila pravico, da zapleni, zadrži, likvidira ali prevzame kakršen drug ukrep glede vsega premoženja, pravic in interesov, ki obstojijo na njenem ozemlju in pripadajo Madžarski oziroma njenim državljanom. Madžarska vlada se je obvezala, da bo plačala odškodnino svojim državljanom, ki bodo prizadeti.

³¹ UL FLRJ, št. 91/779, 1. 8. 1948.

³² ARS, RIS, Kabinet Viktorja Avblja, Likvidacija madžarskega premoženja, 18. 1. 1960.

³³ Mišljeni so: Mirovni sporazum med Madžarsko, ZSSR, Veliko Britanijo in ZDA 20. januarja 1945; Sporazum med Jugoslavijo in ČSR 20. novembra 1945; Sporazum med Madžarsko in Jugoslavijo o pošiljkah blaga, ki ga je Madžarska dolžna dostaviti Jugoslaviji na račun vojne škode z dne 11. maja 1946.

orodje v vrednosti okoli 425 milijonov din; več kot polovico naj bi dobila industrijska podjetja ter elektroenergetski objekti, precejšen del pa tudi gradbeništvo.³⁴ Iz madžarskih reparacij je Slovenija leta 1948 prejela nekaj strojev, inform-birojevski dogodki pa so preprečili, da bi se pošiljke iz tega vira nadaljevale.

Iz zunanjepolitičnih in ideoloških razlogov so bile ČSR, Madžarska in Poljska (poleg Sovjetske zveze) države, s katerimi je Jugoslavija želela imeti najtesnejše gospodarske stike. Z njimi je sklenila dvajsetletne pogodbe o vzajemni pomoči, podpisala trgovinske, klirinške in investicijske sporazume ter se dogovorila za sodelovanje pri strokovnem izobraževanju. Do leta 1949 je trgovina s temi državami dosegla več kot polovico jugoslovanske blagovne menjave s tujino.³⁵

V letih 1945 do 1948 je bil tudi slovenski izvoz in uvoz preusmerjen v vzhodno Evropo, pri čemer pa je treba opozoriti, da si je Slovenija, bolj kot druge republike, prizadevala, da ne bi povsem pretrgala vezi z zahodnimi in drugimi tržišči, na katerih je bila prisotna pred letom 1941. Kljub temu je slovenska vlada v letih 1946 do 1949, ko si je prizadevala pridobiti materialne dobrine za hitrejši gospodarski razvoj, delovala enostransko in omejeno, saj je investicijske pogodbe (s posredovanjem Beograda) sklenila zgolj s podjetji iz vzhodne Evrope, v prvi vrsti iz ČSR, Madžarske in Poljske.

Po oceni Komiteja za zunanjo trgovino³⁶ je bilo za Jugoslavijo **najugodnejše trgovati s ČSR**. S to državo je konec leta 1945 sklenila protokol o zamenjavi blaga, naslednje leto pa sporazuma o blagovni menjavi in nabavi investicijske opreme.³⁷

Iz dosegljivega gradiva ni mogoče razbrati deleža slovenskega gospodarstva v menjavi s ČSR. Zagotovo pa so slovenske železarne leta 1945 iz ČSR uvozile del surovin, v naslednjih treh letih pa je Slovenija uvažala celulozo in kaolin, izvažala pa sadje (predvsem jabolka) in vino. Več podatkov je o investicijskih sporazumih oziroma o uvozu strojev, opreme in tehnologije. Tako so se leta 1945 predstavniki Ministrstva za industrijo in rudarstvo s češkimi podjetji dogovarjali o nakupu opreme za rudnike in termoelektrarne. Naslednje leto je podjetje ČKD iz Prage izdelalo načrte za proizvodnjo tovornih avtomobilov tipa Praga RN-13 v bivši letalski tovarni v Tezmem pri Mariboru.³⁸ Leta 1947 so podpisali pogodbe o izdelavi opreme za kovačnico v železarni Ravne in stiskalnice v železarni Jesenice ter se dogovorili o dobavi strojne opreme za usnjarsko industrijo, kovinsko

³⁴ ARS, fond Planske komisija LRS (dalje: PK LRS), fasc. 39, Madžarske reparacije, 5. 5. 1948.

³⁵ Leta 1946 je šlo v vzhodnoevropske države 75,2% vsega jugoslovanskega izvoza, uvoz pa je bil 69,7%. Leta 1947 in 1948 je od skupnega jugoslovanskega izvoza na te države odpadlo 52,7% in 51%, na uvoz pa 56,1% in 47,4%. Pregled prvih desetih držav, ki so sodelovale v izvozu Jugoslavije v letih 1947-1956 pokaže, da je bila leta 1947 ČSR na 1., Madžarska na 4. in Poljska na 8. mestu; leta 1948 je bila ČSR na 1., Madžarska na 3. in Poljska na 5. mestu; leta 1949 je bila ČSR na 8. mestu. Razpored držav, ki so sodelovale pri uvozu Jugoslavije, kaže, da je bila leta 1947 ČSR na 2., Madžarska na 6. in Poljska na 10. mestu; leta 1948 je bila ČSR na 1., Poljska na 4. in Madžarska na 9. mestu; 1949 je bila ČSR na 7. mestu. - Deset let zunanje trgovine, JP, št. 4, 1947.

³⁶ ARS, fond Komiteja za zunanjo trgovino, neurejeno, Zapisnik seje razširjenega kolegija, 29.5. 1949.

³⁷ 16. avgusta 1946 je bil sklenjen okvirni dogovor in podpisan protokol o uvozu opreme za termo in hidroelektrarne. 2. oktobra istega leta so podpisali sporazum, po katerem bi ČSR v petih letih poslala v Jugoslavijo stroje in naprave za potrebe elektro gospodarstva in industrije v vrednosti 7,5 milijon Kčs. Kot nadomestilo naj bi Jugoslavija na ČSR izvažala rude ter živila visoke kalorične vrednosti. - Dokumenti o zunanji politiki, 1947/I, dok. 50.

³⁸ Po načrtih naj bi 3500 delavcev letno izdelalo okoli 4000 tovornjakov in potrebne rezervne dele. - ARS, fond Glavne direkcije za metalurgijo (dalje: GDM), šk. 13, Planiranje avtomobilske tovarne Maribor-Tezno, 8. 5. 1946.

industrijo (za podjetja Litostroj Ljubljana, Tovarno verig Lesce, Titan Kamnik), živilsko industrijo (Pivovarno Union Ljubljana) in elektrogospodarstvo; Uprava rudnikov LRS je v tem času pripravila dolg seznam različne strojne opreme (skupaj 7271 kosov) in materiala, ki ga je naročila v ČSR. Tega leta so se slovenski in češki strokovnjaki začeli dogovarjati o pomoči češkoslovaškega gospodarstva pri graditvi kemijskega velekombinata v Velenju.³⁹ Sredi leta 1947 je Ministrstvo za industrijo in rudarstvo analiziralo investicijsko sodelovanje s ČSR. Ugotovilo je, da je večino opreme, ki jo je država naročila v ČSR, "šlo mimo" naše republike.⁴⁰ Priznali so, da so glavni krivec sami, ker so pokazali "premalo iniciative in se preveč zanašali na sprejete sezname".⁴¹ Zato so se za naslednje leto sklenili bolje pripraviti. Načrt uvoza strojne opreme za leto 1948 je bil dotlej najboljše, strojno opremo so naročili za HE Belica, premogovnike, vrsto podjetij v kovinski, elektro, kemični, lesni, usnjarski stroki ter za gozdna in gradbena podjetja. Veliko opreme je bilo predvideno za nova podjetja, ki naj bi izdelovala kolesa, pisalne stroje, električni material, keramične plošče, porcelan, strešnike in opeko. Večji del opreme naj bi prišel v letu 1949, nekaj pa tudi leta 1950.⁴² Posebej je do konca leta 1948 Železarna Jesenice naročila usmerjevalno napravo za valjarno, Tovarna kleja v Ljubljani pa drobilec kosti.

Tako kot s ČSR je bila tudi z **republiko Poljsko** struktura menjave za Jugoslavijo ugodna. Trgovinska sporazuma, sklenjena leta 1945 in 1946, sta ji zagotovila velike količine koksa in različnih vrst premoga v zameno za različne rude, hmelj itn. Na seznamih uvoznih in izvoznih blagovnih list je bilo še drugo blago v skupni vrednosti okoli pol milijona dolarjev. Z naslednjima trgovinskima sporazumoma je morala Jugoslavija povečati delež proizvodov kovinske industrije in pšenice.

Podatki o blagovni menjavi s Poljsko in njenih investicijskih dobavah so skopi. Slovenija je na Poljsko zagotovo izvažala kvalitetna vina, hmelj in veliko količino kos (do aprila 1948 prek 100.000 kosov).

Naša republika si je prizadevala, da bi s poljsko pomočjo opremila nekaj elektrogospodarskih objektov, predvsem pa modernizirala kemično industrijo in "rešila svoje probleme" pri pridobivanju organskih barvil, vodikovega superoksida in metanola.⁴³ Na njeno pomoč je računala tudi pri modernizaciji tekstilne industrije.⁴⁴

Po že omenjeni oceni Komiteja za zunanjo trgovino je imela Jugoslavija najneugodnejšo gospodarsko menjavo z **Madžarsko republiko**, kajti Madžarska je hotela v Jugoslavijo izvažati le drage končne industrijske izdelke, uvažati pa le dragocene rude in konjunktorno blago. Trgovinska menjava med obema državama se je začela v prvi polovici leta 1946; sporazum o blagovni menjavi sta podpisali

³⁹ ARS, MIR, šk. 47, Problematika v zvezi s planiranjem kemičnega kombinata v velenjskem bazenu, 13. 9. 1947.

⁴⁰ Iz spiska A1 (dveletna pogodba) je Slovenija dobila nekaj strojne opreme, npr. za klavnico v Ljubljani. Iz spiska A2 (triletna pogodba) republiška industrija ni dobila ničesar, temveč le podjetja zveznega pomena. - ARS, MIR, šk. 75, Naročanje in nabavljanje strojev v inozemstvu, julij 1947.

⁴¹ Prav tam.

⁴² ARS, PK LRS, fasc. 38, Plan nabave strojev in naprav v letu 1948, 10. 2. 1948; prav tam, MIR, šk. 75, Investicijske nabave iz ČSR-A2, 19. 2. 1948; Investicijski plan, 26. 3. 1948.

⁴³ ARS, MIR, šk. 22, Poročilo ing. Kavčič Rajka o potovanju na Poljsko od 10. 1. do 12. 2. 1948, 18. 2. 1948.

⁴⁴ ARS, MIR, šk. 58, zapisnik plenarnega zasedanja jugoslovansko-poljske sekcije tekstilne industrije, 29. 3. do 6. 4. 1948.

decembra 1946. Maja naslednjega leta sta sklenili še dogovor o gospodarskem sodelovanju na področju aluminijske industrije, julija pa sporazum o medsebojnih dolgoročnih dobavah. Jugoslavija je Madžarski krila 50 odstotkov potreb po železovi rudi in lesnih proizvodih ter 25 odstotkov potreb po barvastih kovinah.⁴⁵

Podatki o deležu slovenskih podjetij v blagovni menjavi z madžarskimi so redki, v glavnem le statistične narave. Nedvomno pa je, da so v naši republiki računali, da bodo dobili iz Madžarske del investicijske opreme za posodobitev lesnoindustrijskih obratov, premogovnikov (v Velenju, Senovem in Kočevju), za povečanje elektroenergetskih zmogljivosti in ustanovitev mlekarn v Ljubljani, Mariboru, Murski Soboti, Celju, Novem Mestu, Sežani, Tolminu, Solkanu in Brežicah.⁴⁶ Največ pa so si v Sloveniji obetali od pomoči pri dograditvi aluminijskega kombinata v Strnišču pri Ptujju, ki so ga v vojnem času začeli graditi Nemci.⁴⁷ Že leta 1948 pa je bilo očitno, da madžarsko podjetje iz Budimpešte, ki je prevzelo delo, ni bilo kos zahtevni nalogi. Sprejetih rokov se ni držalo, delo je potekalo počasi in nesistematično.⁴⁸

Z resolucijo Informbiroja so se gospodarski stiki med Jugoslavijo, ČSR, Madžarsko in Poljsko začeli trgati, blagovna menjava se je najprej upočasnila, nato pa do začetka leta 1949 skrčila na minimum. Poleti leta 1949 so vzhodne države druga za drugo enostransko pretrgale vsako gospodarsko sodelovanje.⁴⁹ Ta dejanja je Jugoslavija razumela kot moralno "klofuto", prizadejala so ji močan finančno-materialni udarec, ki je napovedoval katastrofalne posledice. Moralno "klofuto" zato, ker je Jugoslavija Madžarski - kljub temu da so njene okupacijske enote v Jugoslaviji zagrešile vojne zločine in povzročile materialno škodo - "prva dala roko in šla prek vseh mučnih stvari, ki so se v preteklosti dogajale (...)"⁵⁰ Madžarska pa ni izpolnila niti svojih reparacijskih obvez v višini 46,6 milijona reparacijskih dolarjev.⁵¹ Finančni udarec je bil toliko hujši, ker je bila Jugoslavija zaradi svoje gospodarske nerazvitosti prisiljena sprejeti neugodno menjavo s temi državami, to je na čezmeren izvoz surovin in kmetijskih proizvodov, kar je z drugimi besedami pomenilo dejansko pristajanje na blagovno menjavo kapitalističnega tipa in na monopolne cene.⁵² Poleg tega je iz "socialistične solidarnosti" dala avanse in več milijonov dolarjev visoke brezobrestne kredite Madžarski in Poljski ter na račun velikega siromašenja domačih potreb večkrat izvažala tudi tisto, česar je doma primanjkovalo (žitarice, meso, predmete široke porabe). Najhujši pa je bil materialni udarec, kajti ambiciozni in megalomanski načrt prvega petletnega gospodarskega plana je bil zgrajen na predpostavki, da bodo vso potrebno tehnologijo uvozili iz vzhodnih držav, v prvi vrsti iz ČSR,

⁴⁵ Dokumenti o zunanji politiki, 1949, dok. 47.

⁴⁶ ARS, MIR, šk. 99, Trgovinska pogodba z Madžarsko, 10. 7. 1947; prav tam, šk. 47, zapisnik konference za izdelavo predloga kapitalne izgradnje mlekarstva LRS, 26. 9. 1947; prav tam, šk. 75, Dodatni plan za strojno opremo 1948, 4. 5. 1948; Investicijski plan, 26. 3. 1948.

⁴⁷ V letih 1942 do 1945 so Nemci zgradili 70 odstotkov potrebnih zgradb za proizvodnjo aluminijevega oksida ter vgradili več kot polovico potrebnih naprav.

⁴⁸ ARS, GDM, šk. 19, Načrti za gradnjo Tovarne glinice in aluminija v Strnišču, 1948.

⁴⁹ ČSR je maja 1949 ustavila ves izvoz v Jugoslavijo, junija pa prekinila investicijski sporazum. Poljska je julija pretrgala vse sporazume. Madžarska je junija prekinila investicijski dogovor ter sporazum o gospodarskem sodelovanju na področju aluminijske industrije ter odbila, da vrne vsoto 26,5 milijona dolarjev za blago, ki ga je Jugoslavija že plačala, pa ni bilo dostavljeno.

⁵⁰ Vladimir Dedijer: Dokumenti 1948. Rad Beograd 1979, 3. knjiga, dok. 263.

⁵¹ Dokumenti o zunanji politiki, 1949, dok. 149.

⁵² V. Dedijer, n.d., 2. knjiga, dok. 141.

Madžarske in Poljske. Položaj pa je bil še težji, ker je Jugoslavija v prvih povojnih letih močno omejila, če že ne pretrgala gospodarske vezi z ostalim svetom. Tako je v letu 1948 naenkrat ostala sama.

Neizpolnitev investicijskih sporazumov in neizpolnjevanje reparacijskih obveznosti je zelo prizadelo tudi slovensko gospodarstvo. Po študiji, ki jo je napravila planska komisija leta 1951, je bilo stanje neizpolnjenih investicijskih pogodb po posameznih panogah naslednje:

- v elektrogospodarstvu so znašale 655 milijonov deviznih din in sicer za TE Šoštanj (pogodba za celotno opremo je bila podpisana v ČSR), HE Moste in Mariborski otok (pogodba za turbine je bila podpisana v Madžarski in Avstriji-sovjetska okupacijska cona), Toplarna Ljubljana (pogodba za kotle in turbo-agregate je bila podpisana v Madžarski in Avstriji-sovjetska cona);
- v premogovništvu so znašale 82 milijonov din in sicer za Rudnik Zagorje (pogodba za strojno opremo je bila podpisana v ČSR), Rudnik Velenje (pogodba za električno opremo in nov izvozni stroj je bila podpisana v Madžarski);
- v proizvodnji nafte so znašale 57 milijonov din (pogodbe za vrtno in drugo opremo so bile podpisane v Madžarski, ČSR in ZSSR);
- v črni metalurgiji so znašale 50 milijonov din in sicer za Železarno Jesenice (pogodbe za opremo in mehanizacijo so bile podpisane v Madžarski, Poljski in ZSSR), Železarno Ravne (pogodba za žerjave je bila podpisana v Madžarski, za stiskalnico v ČSR), Železarno Štore (pogodba za livarsko opremo je bila podpisana v ČSR);
- v barvasti metalurgiji so znašale 505 milijonov din in sicer za Tovarno glinice in aluminija Strnišče in Rudnik živega srebra Idrija (pogodbi za opremo sta bili sklenjeni v Madžarski);
- v proizvodnji in predelavi nekovin so znašale 18 milijonov din in sicer za novo tovarno keramičnih ploščic in sanitarne keramike (pogodba za opremo je bila sklenjena v ČSR);
- v kovinski industriji so znašale 20 milijonov din in sicer za novo tovarno koles Rog Ljubljana (pogodba za strojno opremo je bila sklenjena v ČSR), Metalno Maribor (pogodba za razno opremo je bila sklenjena v ČSR in Madžarski);
- v kemični industriji ni bila izpolnjena pogodba v višini 0,2 milijona din za Tovarno kleja v Ljubljani (pogodba za drobilec kosti je bila podpisana v ČSR);
- v industriji gradbenega materiala ni bila izpolnjena pogodba za strojno opremo za tri nove opekarne v višini 7,4 milijona din (pogodbe podpisane v ČSR);
- v lesni industriji so znašale 8,6 milijona din in sicer za tovarni pohištva v Ljubljani in Mariboru (pogodba je bila podpisana v ČSR), Tovarno upognjenega pohištva v Kamniku (pogodba za parni kotel je bila sklenjena v ČSR);
- v industriji papirja in celuloze so znašale 17 milijonov din, ki so jih sklenila podjetja v Vevčah, Goričanah, Količevem in Radečah (pogodbe so bile sklenjene v ČSR);
- v usnjarski industriji so znašale 34 milijonov din in sicer za Standard Kranj (pogodba za nove stroje je bila sklenjena v ČSR);
- v gumarski industriji so znašale 2,4 milijona din in sicer za Savo Kranj (pogodba za strojno opremo je bila sklenjena v ČSR);

- v živilski industriji so znašale 9 milijonov din in sicer za hladilnico v Ljubljani (pogodba za strojno opremo je bila sklenjena v ČSR).⁵³

Leta 1951 so v Sloveniji tudi priznali, da vsa oprema, ki so jo prejeli iz teh držav, ni bila dobra.⁵⁴ Za dobavljeno opremo tudi niso imeli dovolj rezervnih delov.

Zaradi opisanih razlogov se je zakasnila graditev večine načrtovanih zmogljivosti, škoda je nastala v tekoči proizvodnji in predvsem v izvozu. Upanja o velikem povečanju izvoza, zlasti končnih industrijskih izdelkov, je bilo konec. Izvoz je v naslednjih letih upadal, medtem ko je naraščal uvoz. Slovenija je morala okrepiti izvoz kmetijskih pridelkov, lesa in rud v zahodnoevropske države in Severno Ameriko, za industrijske proizvode pa iskati nova tržišča na Bližnjem Vzhodu (Turčija, Izrael), Srednjem in Daljnem Vzhodu, v Afriki in Južni Ameriki.

Slovensko gospodarstvo se je kmalu prilagodilo novim razmeram. Do leta 1954 je na zahodna tržišča preusmerilo 63 odstotkov svojega izvoza.⁵⁵ Od tu je začelo uvažati tehnologijo in stroje, kar je napovedovalo, da bodo nove proizvodne zmogljivosti sposobne izdelovati tudi predmete za najzahtevnejše trge.

Med leti 1949 in 1953 Jugoslavija ni imela gospodarskih stikov z vzhodnoevropskimi državami. Leta 1954 je ponovno navezala stike s ČSR, torej z državo, s katero je tudi v preteklosti največ trgovala. Avgusta sta državi podpisali sporazum o sodelovanju obeh trgovinskih zbornic, februarja naslednje leto pa sklenili trgovinski sporazum. Januarja 1955 je Jugoslavija obnovila gospodarske stike z Madžarsko. V tem letu je sklenila ugodne investicijske kredite s Poljsko, ČSR in Madžarsko, ki so ji zagotovili ne le zunanji kredit za uvoz opreme, temveč tudi pokritje vseh stroškov graditve. Leta 1956 so začeli reševati problem zapadlih finančnih obveznosti. Madžarska vstaja in sovjetska intervencija leta 1956 sta gospodarske tokove za nekaj časa upočasnili, proti koncu petdesetih let pa so se zopet okrepili. Ti še zdaleč niso dosegli obsega pred letom 1949, pa vendar so bili precejšnji; na primer leta 1958 je bilo 26 odstotkov celotne jugoslovanske zunanje trgovine usmerjeno na vzhod. Med državami, ki so imele vidnejši delež v jugoslovanskem izvozu in uvozu so bile tudi Poljska (izvoz 5 odstotkov, uvoz 5,2 odstotka), ČSR (izvoz 4,4 odstotka, uvoz 4 odstotka) in Madžarska (uvoz 5,2 odstotka).⁵⁶

Obnovljena blagovna menjava z Vzhodom ni imela večjega vpliva na gospodarsko življenje v Sloveniji. Do začetka šestdesetih let naraščajoča proizvodnja še ni bila usmerjena na zunanja tržišča. Uvoz je še naprej precej prehiteval izvoz.⁵⁷ Kljub razmeroma nizki ravni izvoza pa se je njegova struktura postopno izboljševala, kar je pomenilo, da je delež industrijskega blaga postajal

⁵³ Jože Prinčič: Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu. Dolenjska založba, Novo mesto 1992, str. 119.

⁵⁴ Npr. v Usnjarskem tehnikumu v Domžalah so bili v hidravlični stiskalnici opilki, zato se je stroj takoj pokvaril; cepilni noži za usnjarsko industrijo iz Madžarske so bili namesto iz jekla izdelani iz mehkega materiala, zato so se hitro izrabili; LIP Bohinjska Bistrica je prejela iz ČSR tračno žago, ki ni imela pravilno nastavljenih mazalnih puš, zato so se ležaji takoj uničili. - ARS, fond Glavne uprave za plan, fasc. 6, Pripombe k pregledu neizdobavljene opreme na račun reparacij, trgovinskih pogodb in investicijskih nabav, 22. 3. 1951.

⁵⁵ Deset let socialistične graditve v Sloveniji. Glavni odbor SZDL Slovenije, Ljubljana 1955, str. 98.

⁵⁶ Razvoj zunanje trgovine. JP, leto 1959, str. 473-480.

⁵⁷ Medtem ko je industrijska proizvodnja v letih 1957 do 1962 zrasla za 44,5%, se je izvoz povečal le za 29%. Dinamika izvoza je bila letno povprečna 3,8%. - Družbeni in gospodarski razvoj SR Slovenije 1958-62. Glavni odbor SZDL Slovenije, Ljubljana 1963, str. 70-72.

prevladujoč.⁵⁸ Poleg tega pa se je večal izvoz izdelkov z višjo stopnjo predelave.⁵⁹ To se je odražalo tudi v strukturi izvoza v vzhodnoevropske države, ki se je povečeval: leta 1957 je znašal 11,7 odstotka celotnega slovenskega izvoza, leta 1962 pa 15,1 odstotka. Med izvoznimi proizvodi so prevladovali industrijski proizvodi, med katerimi so bili tudi predmeti široke porabe. Te je Slovenija začela v letu 1957 v večjem številu uvažati tudi z vzhoda, zlasti iz ČSR. Po njih pa v Sloveniji ni bilo velikega povpraševanja, saj razen cene niso bila primerljiva z zahodnimi artikli.

Jože Prinčič

ECONOMIC RELATIONS BETWEEN SLOVENIA AND THE STATES-SUCCESSORS OF THE
HABSBURG EMPIRE AFTER THE SECOND WORLD WAR (1945-1960)

S u m m a r y

In the first year after the Second World War it was up to the Slovene government itself to restore contacts with neighbouring countries. For the following fifteen years, Slovenia, as the most developed of all republics in the Second Yugoslavia, was expected to shoulder the lion's share of federal export and import. In spite of this, it was allowed to exercise little influence in the shaping of the federal foreign trade policy. By 1949, the Slovene companies, which had developed close economic relations with their Hungarian, Polish and Czechoslovak counterparts, concluded a number of long-term investment agreements for the acquisition of machines, equipment, raw material and technology required for the implementation of the nation's first Five Year Plan. At the time Austria was regarded as an enemy by Slovene politicians, who saw in it the carrier of German expansionism toward south-east in the Nineteenth and Twentieth centuries and the chief culprit of the worst war crimes and damage against Slovenia during the Second World War. Trade with Austria came to an almost complete standstill after the deportation of the German minority from Slovenia and the confiscation of its property.

The orientation of the Slovene foreign trade radically changed as a consequence of a conflict with the Communist Information Bureau, initiated against Yugoslavia by the Soviet Union in 1948. Soon, all the Eastern European countries joined the economic blockade against Yugoslavia and severed all business links with it. Yugoslavia had no other choice but to conduct a more conciliatory politics with Austria, if it wished to obtain its economic support and secure a greater flow of goods. Although the economic relations with the said countries were restored by 1953 and 1954, they were to be frequently obstructed in the following six years due to various political incidents, such as the uprising in Hungary and the friction between the Yugoslav and Soviet Communist Parties.

⁵⁸ Med desetimi večjimi proizvodnimi podjetji, ki so opravila okoli 70 odstotkov prometa slovenskih proizvajalnih podjetij, so bila: Železarna Jesenice, Činkarna Celje, Impol Slovenska Bistrica, Rudnik živega srebra Idrija, Tovarna glinice in aluminija Kidričevo, Tovarna emajlirane posode Celje, TAM Maribor, Tomos Koper, Iskra Kranj in Delamaris Izola. - ARS I, CK ZKS III, šk. 99, Zunanje trgovinska mreža.

⁵⁹ Do leta 1957 sta bili na prvem mestu v izvozu barvasta metalurgija in lesna industrija, ki sta ustvarili 40 odstotkov vsega izvoza. Druga industrija, razen tekstilne, za izvoz ni bila pomembna. Po letu 1957 je začel rasti izvoz kovinske industrije. - Slovenija 1945-1975. Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1975, str. 131.

Zapisi

Danilo Petrinja

Gradnja Luke Koper

Začetki

Zamisel za gradnjo pristanišča v Kopru je nastala v času, ko je bilo očitno, da Trst s svojim pristaniščem ne bo priključen k Jugoslaviji. Že leta 1948 zgrajeno skadišče 'Slavica' ob severni obali Kopra je bilo po mnenju dr. Staneta Kovačiča, zaposlenega v Vojni upravi Jugoslovanske armade,¹ namenjeno pomorskemu blagovnemu prometu in prosti carinski coni. O koprskem pristanišču se je očitno govorilo tudi na pogajanjih leta 1954 o Svobodnem tržaškem ozemlju, ki so se končala s podpisom Londonskega sporazuma.² To je pomenilo, da ni bilo mogoče več računati na tržaško pristanišče. Italijanski in jugoslovanski ambasador sta se sporazumela v "Memorandumu o razumevanju dveh vlad", po katerem je Jugoslavija zaradi izgube tržaškega pristanišča dobila nadomestilo oziroma kot pomoč pri izgradnji nadomestnega koprškega pristanišča 25,000.000 ameriških dolarjev.³ Združene države Amerike so za razvoj cone B STO (to je občin Koper, Izola, Piran, Buje in Umag) dale poleg 25 milijonov dolarjev za gradnjo pristanišča v Kopru še velika sredstva iz tako imenovanega kontrapartfonda,⁴ to je posebnih dinarskih sredstev, ki so se zbirala na posebnem računu pri Narodni banki Jugoslavije, od prodaje blaga in strojev, ki so jih dale ZDA kot pomoč Jugoslaviji, ki pa so jih koristniki morali plačati. Uporabili so jih v soglasju med vladama ZDA in Jugoslavije. Kljub velikemu prizadevanju pa ni bilo mogoče ugotoviti, koliko sredstev je bilo dodeljenih iz kontrapartfonda za razvoj teh krajev. Znano je, da so bila dana sredstva bank kot kredit, ki ga je bilo treba vrniti, prav tako tudi, da ni

¹ Vojna (vojaška) uprava Jugoslovanske armade je upravljala cono B Julijske krajine od 12. 6. 1945, ko so se jugoslovanske vojaške enote v skladu s sporazumom, sklenjenim v Beogradu 9. 6. 1945, umaknile iz Trsta in ozemlja vzhodno od Morganove črte pa do 15. 9. 1947, ko je bilo ozemlje Slovenskega primorja, Istre in Reke vključeno v okvir FLRJ. Po mednarodnem pravnem redu je bila vrhovna zasedbena oblast; sedež je bil v Opatiji. Del pristojnosti je prenesla na civilne organe oblasti; v slovenskem delu cone B jo je izvajalo Poverjeništvo Pokrajinskega NOO. Pristojnosti VUJE so bile na gospodarskem področju in finančnih vprašanjih; izdajala je svoj denar - jugoliro, ki je bila edino zakonito sredstvo na ozemlju pod upravo VUJE. Po mirovni pogodbi z Italijo in priključitvi ozemlje cone B Julijske krajine k Jugoslaviji je VUJA (od 1951 VUJLA) upravljala ozemlje cone B Svobodnega tržaškega ozemlja, razdeljenega na koprski in bujski okraj do 5. 10. 1954, ko je bil uveljavljen Londonski sporazum.

² Londonski sporazum, mednarodni dogovor o prenehanju vojaške uprave v conah A in B STO, so 5.10. 1954 podpisale Jugoslavija, Italija, ZDA in Velika Britanija, s čimer je bila potrjena razmejitev med Jugoslavijo in Italijo, ki sta ozemlji vključili v okvir svojih držav. Koprski okraj, do tedaj v coni B STO, je postal jugoslovanski oz. slovenski.

³ Pogovori so bili izredno mučni, ker se pogajalca, Vladimir Velebit za jugoslovansko in Brasio za italijansko stran, sploh nista sestajala, temveč so stike vzdrževali posebni anglo-ameriški posredniki, ki so jima prinašali sporočila in stališča druge strani. Darko Bekić, Nedeljski dnevnik, 12. 10. 1986.

⁴ V kontrapart fond so se stekala sredstva za prodano blago, ki so ga ZDA dale Jugoslaviji kot nepovratno pomoč.

gospodarstvo občin Koper, Izola in Piran dobilo iz ameriškega dela pomoči nič.⁵ Za razvoj slovenskega dela cone B, za občine Koper, Izola, Piran, je bilo dodeljeno 150.000 funtov samo iz britanskega dela tripartitne gospodarske pomoči (program pomoči P-30). Okrajni ljudski odbor Koper jih je dal za uvoz strojev za melioracijo kmetijskih zemljišč na ankaransko-rižansko-dragonjsko-valdeneškem, karnalunškem, strunjskem in semedelskem polju in za osušitev Stanjelskega zaliva. Investicijski program za uresničitev tega načrta je izdelala posebna komisija, imenovana od uprave za investicije LR Slovenije (prof. dr. Franc Adamič, Socerb Božič, prof. Rudolf Turk, ing. Milko Janežič, dr. Leo Grzinič). Okrajni ljudski odbor ja za nakup strojev v Angliji pooblastil izvozno-uvozno podjetje Continental-export iz Ljubljane, s katerim je 8. julija 1955 sklenila pogodbo za nakup Uprava za ekonomsko tehnično pomoč FLRJ. S tem so bili dani tehnični pogoji za začetek gradbenih del za koprsko luko, ki so bili načrtovani kot melioracije in osušitev Stanjelskega zaliva.

Za uresničitev tega je bilo sklenjeno, da se ustanovi uprava za melioracijo koprškega zaliva. Okrajna skupščina Koper je 27. decembra 1955 soglasno sprejel odločitev o ustanovitvi Uprave za melioracije koprškega zaliva. Podpredsednik OLO Koper Franc Klobučar je na seji pojasnil, da je bil osnovni razlog za tako odločitev prevzem naročenih strojev v Angliji, s katerimi bi osušili stanjelski (koprski) zaliv in zgradili pristanišče. Sekretar okrajnega komiteja ZKS Koper Albert Jakopič-Kajtimir je dejal: "Če bi smeli, bi danes ustanovili podjetje za izgradnjo Pristanišča Koper, ker tega ne smemo, bo Uprava za melioracijo koprškega zaliva gradila in upravljala pristanišče." Za direktorja na novo ustanovljene Uprave za melioracije koprškega zaliva je bil imenovan Danilo Petrinja. Za pripravljalna dela je Okrajni ljudski odbor dodelil 5 milijonov din ter opredelil naloge, ki so bile na seji še skope in nejasne. Upravo je predstavljal le direktor, brez programov, upravnih prostorov; eno sobo so dobili v prostorih okrajnega ljudskega odbora Koper. Takoj po ustanovitvi je pri podjetju Projekt-nizke gradnje Ljubljana naročila izdelavo investicijskih programov za melioracije. Udeležiti se je nameravala IX. natečaja za melioracije 3.532 ha kmetijskih površin. Naročila pa je tudi idejni projekt za Pristanišče v Kopru. Stekle so priprave za prevzem naročenih strojev iz Anglije in za zagotovitev investicijskega kredita za njihovo plačilo.

Stroje je v Angliji po pooblastilu okraja Koper naročil Continental export. Ko so bili pripravljani za prevzem, Narodna banka Jugoslavije ni hotela dati okraju Koper investicijskega kredita, uprava za ekonomsko in tehnično pomoč FLRJ (načelnik Drago Marušič) pa ne soglasja. V Zveznem izvršnem svetu - odboru za gospodarstvo so menili, da je treba gradbene stroje dodeliti upravi prekopa Donava - Tisa - Donava, sesalni bager pa Brodospasu iz Splita. Da bi problem uredili v korist Vodne skupnosti Koper in s tem gradnje pristanišča, je direktor Petrinja šel s tajnikom okrajnega ljudskega odbora Koper Črtom Kolencem v Beograd k 'ministru' zvezne vlade dr. Marijanu Breclju, ki pa je dejal, da ni pravi naslov za rešitev tega problema. Telefoniral je 'ministru' za industrijo zvezne vlade Francu Leskovšku-Luki, da naj predstavnika Vodne skupnosti sprejme in po možnosti pomaga. Leskovšek pa je telefoniral guvernerju Narodne banke Jugoslavije Vojinu

⁵ Zoran Polič, tedaj slovenski minister za finance, mi je pisno sporočil, da je sredstva iz anglo-ameriške ekonomske pomoči Jugoslaviji delilo ministrstvo za zunanje zadeve in da ministrstvo za finance ni imelo vpogleda v ekonomsko pomoč Jugoslaviji.

Guzinu, da naj on uredi ta problem. Guzina se je izgovarjal, da ne more, ker odpotuje v Moskvo. Na Leskovškova vprašanja, kdaj odpotuje, je Guzina dejal, da ob 12. uri, Leskovšek pa mu je odgovoril, da je ura šele 10 in da ima torej še dve uri časa. Guverner Guzina je predstavnika Vodne skupnosti sprejel ter naročil svojim podrejenim v Narodni banki, da dodelijo investicijski kredit 320.600.000 din v protivrednosti za 150.000 funtov 'angleške pomoči'. Narodna banka Jugoslavije je odobrila investicijski kredit Continental-exportu le, če Zvezni izvršni svet pozneje določi uporabnika strojev. D. Marušič, direktor zvezne uprave za ekonomsko in tehnično pomoč, ni hotel dati soglasja, omehčal se je šele po Petrinjini grožnji, da se bo pritožil na angleško ambasado.

Stroji so bili uvoženi in uskladiščeni v carinskih skladiščih v Luki Reka. Formalni lastnik je bil Continental-export Ljubljana, dejansko pa so bili na voljo ZIS-u. Vprašanje pa je bilo, kako stroje spraviti v Koper. Sekretar okrajnega komiteja KPS Koper Albert Jakopič- Kajtimir je predlagal, naj pomaga jugoslovanska vojna mornarica, ki bi nam stroje pripeljala v Koper, saj je bil prevoz tako velikih strojev po cesti vprašljiv. Komandant šole Vojne mornarice Pula, kapetanu vojne ladje Francu Rusta - Čanči je takoj dal na voljo 2 tankonosilca s posadko. Ko se je pojavila v Luki Reka posadka jugoslovanske vojne mornarice, je carina izročila stroje s spremnimi dokumenti vred pod nadzor koprskе carinarnice, dokler ZIS ne bi določil, kdo jih bo uporabljal. ZIS bi jih dodelil Vojvodini, kot je nameraval, a z velikimi težavami in političnimi problemi. S pomočjo Izvršnega sveta Slovenije in Franca Leskovška-Luke je Narodna banka Jugoslavije dodelila investicijski kredit 320.600.000 din okraju Koper, republiški izvršni svet Slovenije pa je prispeval iz republiškega investicijskega sklada 10 %, to je bilo 35.600.000 dinarjev. Tako je uspelo stroje dobiti v Koper in jih plačati. Okraj Koper je stroje in vračanje kreditov prenesel na vodno skupnost Koper.

Izdelavo vodnogospodarskih osnov, investicijskih programov, idejnih in glavnih projektov za melioracije kmetijskih zemljišč, namakanje, regulacije vodotokov in hudournikov je prevzelo podjetje Projekt nizke gradnje - glavna projektanta sta bila ing. Davor Burja in Vladimir Korva. Investicijski program za 400 m operativne obale Pristanišča Koper je izdelala strokovna skupina Vodne skupnosti Koper, ki sta jo vodila ing. Rihard Pečenko in Miloš Gnus. Izgradnjo Pristanišča Koper je bilo treba skrivati pred nasprotniki, predvsem pred Luko Reka, ki je imela v pomorskem gospodarstvu velik vpliv, zato je bilo treba poiskati strokovnjake v Sloveniji oziroma Slovence, ki so delali na gradbenih pomorskih objektih drugje, pa tudi tiste strokovnjake, ki so verjeli v nujnost gradnje Pristanišča Koper.

Za vodilne politike okraja Koper čas za združitev obeh uprav za melioracijo, tiste, ki je bila ustanovljena še v času cone B STO in tiste, ustanovljene decembra 1955 za prevzem naročenih strojev iz Anglije, v eno še ni bil zrel. Da bi postavili trdno osnovo in enotno politiko za melioracije, regulacije vodotokov, namakanje kmetijskih površin, so pritegnili k sodelovanju prebivalce, zlasti kmete in industrijo ter zagotovili sredstva za projekte, udeležbo pri investicijskih kreditih in začetku sredstva za gradnjo Pristanišča Koper. Svet za gospodarstvo Okrajnega ljudskega odbora Koper, na predlog direktorja Uprave za vodno gospodarstvo Ljudske republike Slovenije, je sprejel sklep, da se ustanovi Vodna skupnost Koper, v katero se spojita obe upravi za melioracije. Ustanovni občni zbor Vodne

skupnosti Koper je bil 30. junija 1956. Sprejet je bil program dela, v katerem je bila tudi gradnja Pristanišča Koper ter uvoz, prevzem, plačilo in zaposlitev strojev iz Anglije. Že med ustanavljanjem Vodne skupnosti je bilo veliko strokovnjakov angažiranih za izdelavo študij, investicijskih programov in projektov. Izdelali so investicijski program za 400 m operativne obale, gradbeni program in idejni projekt za Pristanišče v Kopru. Zaposlili so prve strojnike - mehanike, za gradbene stroje iz Anglije, ki so bili uvoženi junija 1956.

Projektiranje in gradnja prvega naveza

Projektiranje koprskega pristanišča se je začelo že pred priključitvijo cone B STO k Jugoslaviji. Leta 1952 se je VUJA ukvarjala z mislijo, da bi v Kopru zgradili operativno obalo za pristajanje čezoceanskih ladij. Idejo za graditev je dal takratni pristaniški kapitan v Kopru, ing. Bogdana Urbančiča iz Uprave pomorske oblasti severnega Jadrana pa so prosili, da naj preišče razmere med Semedelo in Kopro in tehnične možnosti za graditev pristanišča. Preiskave (sondiranje morskega dna) so pokazale da je gradnja tehnično in ekonomsko možna. Resneje so o gradnji večjega in modernejšega pristanišča začeli razmišljati leta 1954. Ing. Ivo Štok je izdelal tri različice pristanišča (A: na Debelem rtiču; B: Škocjanski zaliv; C: rekonstrukcija severnega mestnega obrežja), pri čemer so vse imele vrisano tudi železniško povezavo z zaledjem po dolini reke Rižane. Za najbolj verjetno so sprejeli gradnjo pristanišča v Škocjanskem zalivu.⁶ Že med izdelavo osnutkov za pristaniški bazen v Škocjanskem zalivu je predlagal ing. Miloš Gnus od Projekta za nizke gradnje Ljubljana gradnjo pristanišča južno od starega koprskega pristanišča.

Ko je leta 1956 Vodna skupnost Koper prevzela od Uprave za melioracije nalogo zgraditi pristanišče v Kopru, je angažirala ing. Miloša Gnusa in pomočnika generalnega direktorja Interevroppe Koper ing. Riharda Pečenka za nosilca izdelave investicijskega programa za izgradnjo 400 m pristajalne obale za čezoceanske ladje z nosilnostjo 10 - 12.000 ton. Po tem programu se je predvidevalo letno 400.000 ton prometa blaga. Pred izdelavo programa je bila določena dokončna lokacija gradnje. Odločitev je bila sprejeta na sestanku pri predsedniku Občine Koper Miranu Bertoku. Na sestanku so bili poleg predstavnikov Vodne Skupnosti še predstavniki Okrajnega ljudskega odbora Koper, Okrajnega komiteja ZKS, sekretar A. Jakopič-Kajtimir in urbanisti pod vodstvom prof. Eda Mihevca. Ni bilo nobenega predstavnika republiških organov; Izvršni svet Slovenije je namreč prek ing. Marjana Tepine, sekretarja za urbanizem in gradnje LR Slovenije sporočil, da je Izvršni svet proti gradnji pristanišča, saj za slovenske potrebe zadostujeta luki Trst in Reka. Dodal pa je, da če imajo v Kopru denar, svetuje, da izdelajo projekte.

Vodna Skupnost, ki je imela podporo v večjem delu slovenskega gospodarstva, je vztrajala pri gradnji. V pogovorih so prepričevali tudi državne organe; prepričevali so podpredsednika Izvršnega sveta Slovenije Viktorja Avblja o nujnosti gradnje obale za pristanek večih ladij. Ko sta namreč prispela z ladjo Galeb na obisk v Koper predsednika Jugoslavije Josip Broz - Tito in Sovjetske zveze Nikita Hruščov, ladja ni mogla pristati na obali, saj je bilo morje preplitvo. Avbelj je tako pristal, da se zgradi obala za pristanek ene večje ladje. Tako je bilo 400 m obale razdeljeno na 3 podetape. Načrtovana dolžina prvega naveza je bila 135 m.

⁶ Slovenski pomorski zbornik Koper, 1962; Rudi Goljak.

Izbira mesta pristanišča pred škocjanskim zalivom, na severni obali Kopra, je imela več prednosti: bila je urbanistično ugodna, ker ni (ne) ovirala razvoja Kopra, saj je mesto na svojem griču dvignjeno nad pristaniške objekte in je tako prebivalcem omogočen razgled preko pristanišča na morje. Pristanišče na tem mestu narekuje izpeljavo železniških tirov iz mesta proti severu tako, da železnica ne bi predstavljala ovire za nadaljnji razvoj mesta. Ves težki cestni tovorni promet gre proti severu in proti Srminom ob Rižani proti vzhodu. Tako je tudi tranzitni tovorni cestni promet iz mesta izločen. Izsušeni škocjanski zaliv lahko ostane rezervat za nadaljnji razvoj industrije in mesta. Razlogi za izbiro so bili tudi geološki (najugodnejši talni pogoji, ker so nosilna tla v primerni globini), pa tudi ekonomski: vrsta skladišč je omogočala takojšnjo eksploatacijo nove operativne obale. S tem je uresničen izredno važen pogoj - etapna gradnja in takojšnja uporaba pristanišča. Ugodni so tudi meteorološki pogoji, ker je smer burje malone vzporedna z operativno obalo, tako da nudijo privezane ladje burji manjšo uporno ploskev.

Prvi investicijski program za gradnjo 400 m dolge operativne obale na severni strani je izdelala Vodna skupnost Koper z zunanjimi sodelavci. Dela pri izdelavi programa je vodil ing. Roman Čelik, pri ekonomskem delu programa je sodeloval ing. Rihard Pečenko iz Intereurope Koper. Prvi investicijski program je predvideval tako dolžino operativne obale, ki je zagotavljala normalno in ekonomično izgradnjo in izkoriščanje novega pristanišča. Investitor, Vodna skupnost Koper, je bil prisiljen načrt izgradnje prve etape pristanišča raztegniti od prvotnih dveh na pet let. V investicijskem programu je bila predvidena operativna obala iz betonskih blokov. V začetku leta 1957 je bil potrjen dogovor, da bo Uprava pomorske oblasti severnega Jadrana sodelovala pri financiranju novega pristanišča v Kopru. Ker ta uprava ni imela nobene tehnične dokumentacije, je ing. Bogdan Urbančič napravil skico osnovne zamisli pristanišča v Škocjanskem zalivu. Istočasno je višji gradbeni tehnik Jože Kramarič pri vodni skupnosti Koper izdelal predlog, naj bi zgradili operativno obalo na severni obali Kopra, v dolžini samo enega priveza in z globino morja 9 m. Izbrana je bila različica na severni strani, le da je bila razdeljena prva etapa gradnje na tri podetape.

Glavni projekt operativne obale za prvo podetapo v dolžini 135 m so izdelali pri Projektu nizke gradnje Ljubljana (projektant ing. Miloš Gnus). Projekt je predvideval gradnjo armiranobetonske mostne konstrukcije vzporedno z obalo.

Izgradnja luke

Izvajalec - Vodna skupnost Koper - je sicer imel moderno mehanizacijo za izkop morskega dna, ne pa tudi opreme za dviganje težkih blokov za montažo obale iz betonskih blokov. Zato je bilo treba projektirati tako operativno obalo, ki bi bila po stabilnosti in nosilnosti enaka klasičnemu masivnemu tipu, obenem pa bi bila izvedljiva s sredstvi in opremo, ki je bila na voljo. Osnovna ideja projekta je bila, kar najbolj izločiti zemeljski pritisk na obalno konstrukcijo. To je bilo mogoče samo z mostno konstrukcijo, pod katero pada brežina, obložena s kamnometom v svojem naravnem naklonu v morje. Problem zase je bila montaža nosilcev iz armiranega betona, ki so sestavljali mostno ploščo na konstrukciji obale. Vendar je bil tudi ta

problem rešen na posvetovanjih z izvajalcem. Vodno skupnostjo. Vodja gradbenih del je predlagal montažo 21-tonskih blokov z vitlom. Nosilci so drseli po železnih ploščah na nosilne stebre, ki so bili zabetonirani v morje. Tako je bila postavljena polovica nosilcev, ostale je položilo plovno dvigalo 'Veli Jože', last splitskega Brodospasa, ki se je prav tedaj mudilo v Koprju, da bi iz morja dvignilo dele poplajene italijanske potniške ladje Rex.⁷ To je bila v resnici vsa pomoč pri gradnji.

Prvih 135 m pristajalne obale so projektirali in zgradili delavci in strokovnjaki Vodne skupnosti sami brez ustrezne gradbene opreme, z orodjem, ki so ga izdelali večinoma delavci Vodne skupnosti sami. 22 ton težke nosilce so vlekli z vitlom. Dovoz kamena za oblogo obale je opravilo Komunalno podjetje Koper s kmečkimi vozovi s konjsko vprego. Ustrezni stroj pri gradnji obale je bil le sesalni bager 'Peter Klepec', uvožen iz Anglije. Z bagrom so poglobljali morsko dno na globino 9 -10 m, s pridobljenim materialom pa nasipavali morje za potrebe nadaljnje gradnje, predvsem za gradnjo odprtih in zaprtih skladišč.

Prva etapa (135 m obale, globina morja 10 m, izkop 600.000 m² blata v pristaniškem bazenu, porušitev treh objektov in nasipanje terena) je bila zgrajena v zelo kratkem času in z razmetoma majhnimi sredstvi 230.822.783 dinarjev (7.694.092 \$).⁸ Iz sredstev republiškega investicijskega sklada je bilo Vodni skupnosti dodeljenih 133.500.000 dinarjev kredita, ki ga je bilo treba vrniti. Okraj Koper je dal 5.800.000 din dotacije tako, da je morala Vodna skupnost iz vodnih prispevkov in drugih dohodkov prispevati 91.522.783 dinarjev.

Otvoritev - pristanišča prvega naveza - je bila 7. decembra 1958. Pristanišče je odprl Predsednik Izvršnega sveta Slovenije Boris Kraigher in v pozdravnem govoru med drugim dejal: "To smo zgradili, če ima interes gospodarstvo, naj gradi naprej."

Vodovodna skupnost pa je kljub temu zahtevala od republiškega investicijskega sklada vsaj 100 milijonov dinarjev za nadaljnjo gradnjo. Po dolgem prepričevanju, zlasti pa zato, ker se je promet povečeval, in da bi polno zaposlili sesalni bager, je sklad konec leta 1959 vendarle odobril, takrat že Pristanišču Koper, 40 milijonov.

Z otvoritvijo prvega veza, 7. decembra 1958, je gradnja pristanišča in podjetje kot tako postalo javno. Še vedno ni jasno, zakaj se je prvi vez pristanišča moral graditi tajno pod plaščem melioracij, saj so Združene Države Amerike dale za gradnjo pristanišča v Koprju 25 milijonov dolarjev. Res pa je, da Koper teh dolarjev ni dobil. Izgleda, da so gradnjo pristanišča in drugih objektov (na primer železniške proge Koper - Prešnica) preprečevali Zvezni izvršni svet in Hrvatje.

Z izgradnjo prve etape je bila izvedena tudi reorganizacija delovanja pristanišča. Okrajni ljudski odbor Koper je 23. maja 1957 ustanovil podjetje Pristanišča Koper, ki naj se usposobi za upravljanje luške dejavnosti. Delavci pristaniških zadrug so prišli v novoustanovljena podjetja in postali glavni organizatorji prekladanja blaga. Že kmalu po izgradnji prvega veza 135 m pa se je pokazalo, da v Pristanišču ne moreta biti dva gospodarja. Zaradi neurejenih odnosov se je promet povečeval prepočasi in novih kreditov za gradnjo drugega veza ni bilo mogoče dobiti. Zato se je prvega maja 1959 oddelek Vodne skupnosti za gradnjo pristanišča združil s podjetjem Pristanišča Koper. Pristanišče je prevzelo izdelavo študij in projektov, gradnjo obale, infrastrukture, skladišč, nabavo strojev

⁷ O gradnji severne obale Koper je pisal vodja gradnje J. Kramarič v : Gradbeni vestnik Slovenije št. 55-77, str. 125-131.

⁸ Zaradi lažje primerjave preračunavamo vrednosti v \$; vrednost 1 \$ leta 1958 je bila 3 dinarje.

in opreme ter vse manipulacije blaga (nakladanje, razkladanje ladij, skladiščenje blaga in druge usluge na zahtevo lastnikov blaga). Takoj je bila ustanovljena kvalitetna komercialna skupina, ki je iskala blago in delo. Število zaposlenih se je povečalo s 37 na 140, iz Vodne skupnosti je torej v Pristanišče prišlo prek 100 delavcev. Direktor Pristanišča je postal dotedanji direktor Vodne skupnosti. Pristanišče je prevzelo vse stroje in opremo, ki je bila last Vodne skupnosti Pristanišča vključno s sesalnim bagrom 'Peter Klepec'. Prevzelo je tudi vse kreditne obveznosti, ki so se nanašale na gradnjo luke in opremo, Vodna skupnost pa je, razbremenjena gradnje Pristanišča, svojo dejavnost razširila še na območja občin Sežana, Postojna in Ilirska Bistrica.

Pristanišče je zaživel že med gradnjo prvega veza. Prevozno in špeditersko podjetje Intereuropa Koper je začelo usmerjati manjše količine blaga v tujino in iz nje prek pristanišča. Blago so z ladij prekladali na kamione v starih pristaniščih Koper, Izola in Piran. Ker je v teh pristaniščih morje globoko le 3 do 5 metrov, so lahko tam pristajale samo majhne ladje. Blago pa so prekladale zadruga pristaniških delavcev, ki so imele monopol.

Drugi navez dolg 135 m je bil zgrajen konec leta 1960. Za izgradnjo tega naveza, nabave 6 traktorjev in izgradnjo ter adaptacijo 43 stanovanj, je bilo investiranih 314.750.477 din. Lastnih sredstev Pristanišča je bilo 180.082.366 din, republiških in okrajnih investicijskih kreditov pa 134.668.111 din. Tako ali podobno razmerje je bilo pri financiranju gradnje Luke in luških objektov vsa leta gradnje do leta 1969. Delavci Luke so zagotavljali za investicije iz svojih sredstev - večinoma na račun plač - prek 50% denarja. Z internim predpisom Luke je bilo določeno, da gredo v sklade za investicije dohodki sesalnega bagra, luške pristojbine in skladišćnine. Zaradi nespremenjenih luških tarif, podcenjenega dolarja, velikih stroškov za prevoz blaga iz Luke do železniške postaje Kozina in prekladanja s tovornjakov na vagone, je akumulacija predvsem v letih 1969 - 1970 zelo padla, tako da se je gradnja luške infrastrukture skoraj v celoti ustavila. Šele 1975 se je začel zbirati denar iz združenih sredstev slovenskega gospodarstva za železniški in luški promet. V 10 letih je bilo tako zbranih 62 milijonov dolarjev.

Zasnova in program dolgoročnega razvoja Luke Koper

Vodstvo in strokovnjaki Vodne skupnosti in kasnejše Luke so v sodelovanju z zunanjimi pomorskimi strokovnjaki in ekonomisti pri razvoju Luke upoštevali geografske, ekonomske in prostorske pogoje, ki so omogočili gradnjo sodobne Luke.

Na severnojadranski luški bazen - to je na Trst, Koper in Reko - gravitira večji del srednje Evrope. Glede na razdalje po železnici je gravitacijsko območje Severnojadranskih pristanišč na črti Brenner Ingolstat - Eisenstein - Brno - madžarsko romunska meja do Timešvara. Gravitacijsko območje najsevernejšega dela Jadrana zajema polovica področja nekdanje Jugoslavije, vzhodna Avstrija, južna Češka, Slovaška in večji del Madžarske. To je ekonomsko precej razvit del Evrope s prek 40 milijonov prebivalcev, ki pa ima relativno skromno rudno bogastvo in gospodarske dejavnosti so v veliki meri vezane na uvoz in izvoz.

Na osnovi železniške razdalje definirano gravitacijsko področje pa ne pomeni že dejansko osvojenega gospodarskega prostora, niti ne skrajne možnosti prodora severnojadranskih pristanišč, ampak le naznačen prostor, v katerem bi praviloma

lahko prevladovala severnojadranska pristanišča, ob enakovredni organizaciji luških in prevoznih uslug. Odločilno je seveda kakovostno in hitro delo, konkurenčne železniške tarife, carinske in druge ugodnosti in podobno.

Po drugi svetovni vojni se je vloga pomorskih luk bistveno spremenila. Luke so dobile poleg prekladanja blaga (vagon - kamion - ladja), še vlogo skladiščenja blaga in njegove distribucije glede na zahteve lastnika blaga, prepakiranje, presortiranje, dodelavo ali predelavo - vse do industrijske predelave. Potrebne so bile servisne delavnice, naprave in strojna oprema. Vse to zahteva velike površine, ki omogočajo gradnjo specializiranih terminalov, odprtih in zaprtih skladišč, manipulativnih površin in vrsto delavnic. Vedno večje ladje zahtevajo zelo globoko morje, sodobno prekladalno opremo z velikimi kapacitetami. Zahtevam prevoznikov in lastnikov blaga je bilo treba prilagoditi tudi koncept gradnje Luke Koper. Luka je lahko uresničila oziroma uresničuje sodoben koncept gradnje in upravljanja Luke, ker ima na voljo prek 500 ha veliko ravninsko zaledje in možnost poglobiti morsko dno na 20 m. Luki Trst in Reka sta stisnjeni ob mesti - imata sicer dolgi obali, nimata pa potrebnih skladiščnih in manipulativnih površin, tako da se sodobnim zahtevam ladjarjev ne moreta prilagoditi. Tudi v prvem programu za izgradnjo 400 m obale Pristanišča v Kopru niso mogli upoštevati zahtev sodobnih ladjarjev, saj ni bilo dovolj prostora. Pri prvih dveh obalah (podetapah) je prostor omogočil gradnjo samo ene vrste skladišča - obala je namreč stisnjena k mestnemu naselju, tretji vez - podetapa pa se je že gradil na prostoru, ki je omogočal gradnjo večjih skladiščnih površin. Že zamisel razvoja pristanišča v Kopru, izdelana leta 1959, je upoštevala zahteve za gradnjo večje in sodobne Luke v Kopru.

Programsko zasnovano so izdelali leta 1959, dr. Aleš Kersnik, dr. Vilko Vujčič, ing. Miro Hofbauer, Boris Pirc, ing. Franc Bajželj, Franc Hribar s sodelovanjem strokovnjakov Vodne skupnosti oziroma Pristanišča Koper. Izhodišče je bilo prepričanje, da pristanišče ne sme imeti monopola nad objekti na svojem območju in da ni važno, kdo je lastnik skladišča, važno je, kdo upravlja dejavnost. To je pomenilo, da so na pristaniškem območju zainteresirana podjetja lahko zgradila svoja skladišča. Prvo skladišče (5500 m²) je ob prvem navezu zgradila Uprava silosov in skladišč Slovenije. To skladišče je kmalu po zgraditvi Uprava prodala Centropromu iz Beograda. Z dobljenim denarjem je zgradila drugo skladišče ob drugem navezu in ga prodala Prehrani (Emoni) Ljubljana. Vodna skupnost je omogočila podjetju Slovenijales, da je pridobilo sredstva za gradnjo odprtega skladišča za les in nadstrešnico, tako da je Slovenijales vzel v najem od Vodne skupnosti 40.000 m² skladišča, ko je to bilo že morje. Najemnina je šla za gradnjo skladišča in ko je bilo zgrajeno, je postalo last Slovenijalesa. Na enak način je bila omogočena gradnja skladišča Emone (Prehrane) Ljubljana. Med obiskom generalnega direktorja Centroproma iz Beograda leta 1962 Filipa Marjanovića v Luki Koper je ta omenil, da že dve leti skušajo v Luki Split zgraditi rezervoarje za nerafinirano jedilno olje. Luka Koper mu je takoj ponudila lokacijo, ki jo je Marjanović sprejel. Na določeni lokaciji pa je bilo še morje. Dogovorjeno je bilo, da Centroprom plača Luki 74 milijonov din za postavitev rezervoarjev; te je bilo treba narediti iz pločevine, ki je prišla iz Splita. Ko so bili rezervoarji postavljeni, pa so stroški narasli na 164 milijona dinarjev. Cena pa je bila dogovorjena, zato od Centroproma niso zahtevali plačila razlike, le povedali so jim, koliko so

rezervoarji stali. Centroprom je zato preusmeril prek Luke Koper velike količine blaga, dogovorjene provizije pa pustil Luki. Prispeval je tudi k stroškom prevoza blaga s kamioni iz Kopra do železniške postaje Kozina. Vodstvo Luke je pričakovalo, da bo železniška proga Luka Koper - Prešnica dograjena do konca leta 1967. Vodstvo Slovenskih železnic je stalno ponavljalo, da bo proga rentabilna, če ji Luka zagotovi letno 1.200.000 ton blaga, sicer ne bodo prevoza prevzeli, razen če Luka plača izpad dohodka. Petrol Ljubljana je predlagal Luki, da skupaj zgradita terminal za nafto. Tako je Luka zgradila pristajalni most za pristajanje petrolejskih ladij, Petrol Ljubljana pa rezervoarje za nafto z vsemi napravami za prečrpavanje nafte iz ladij v rezervoarje in iz rezervoarjev v vagone. Pristajalni most - obala za petrolejske ladje in rezervoarji - so bili zgrajeni pravočasno (v letu dni) tako, da je Luka zagotovila železnici preko 1.200.000 ton že prvo leto obratovanja proge. Petrol je uvažal in odpremil nafto v rafinerijo v Bosanski brod, dokler ni bil zgrajen jadranski naftovod. Ta terminal je še sedaj zelo koristen za uvoz nafte in naftnih derivatov. Taka stališča in odnosi s poslovnimi partnerji so prispevali k hitrejšemu razvoju Luke. Vse obveznosti, ki jih je Luka sprejela, je izpeljala, četudi so bile težke. Takih pogojev ni nudila nobeno pristanišče v nekdanji Jugoslaviji, niti pristanišče v Trstu.

Kmalu po začetku poslovanja Luke Koper je vodstvo spoznalo, da se mora sodobna Luka specializirati na prevzem in obdelavo raznih vrst blaga. To je pomenilo graditi specializirane obrate - terminale (obale, skladišča in naprave) ter usposobiti delavce za delo v terminalu. Vsaka vrsta blaga zahteva namreč svoj način obdelave. Že leta 1961 je Luka pričela graditi terminal za južno sadje - naprave za dozorevanje baban, za dezinfekcijo okuženega blaga, posebna kondicionirana skladišča za južno sadje, sortirnice sadja in možnosti prebiranja sadja. Luka Koper je bila takrat edino pristanišče na severnem Jadranu, specializirana za južno sadje. To je omogočilo uvoz (velikih količin sadja) za bivšo Jugoslavijo, Avstrijo, Češkoslovaško, Madžarsko, delno Bavarsko in Švico. Zgradila je odprta in zaprta skladišča za les z opremo za sortiranje lesa. Delavci so se specializirali za vsa dela z lesom - sortiranje, markiranje, vezanje, sušenje in podobno. Zgradili so specializirane terminale za jedilno olje, kemikalije, nafro in naftne derivate, za glinico, za živinsko krmo, za razsuto blago, rudo, fosfate, velik kontejnerski terminal, terminal za avtomobile, vrsto servisnih delavnic in obratov. Luka Koper je bila prva od vseh takratnih jugoslovanskih luk, ki je uvedla paletizacijo in konteinerizacijo in specializacijo tovora.

Problem cestno-železniškega prevoza blaga

Slovenska obala, ki je bila priključena k Republiki Sloveniji in Jugoslaviji že leta 1954, je bila povezana z zaledjem do konca leta 1967 samo z dvopasovno cesto. V letih 1957 - 1967 je potekal prevoz blaga v Luko Koper in iz nje s kamioni in traktorji do železniške postaje Kozina. Na železniški postaji Kozina so blago pretovorili v vagone ali na kamione.

Že takoj po izgradnji prvega naveza operativne obale je pristanišče Koper zahtevalo od Generalne direkcije jugoslovanskih železnic Beograd, da vključi pristanišče Koper v železniške prevozne tarife. Železnica bi namreč opravljala ne le prevoz blaga do železniške postaje Kozina, pač pa bi se štelo med njene usluge tudi

pretovaranje blaga na tovornjake in z njih na vagone ter prevoz iz Kozine v Luko Koper in obratno.

Generalna direkcija jugoslovanskih železnic je po dolgotrajnem dokazovanju, da je omogočanje takega prevoza blaga v korist železnice, saj le tako dobi dodatne količine blaga in dodatno zasluži, pa tudi z dokazovanjem, da Luka Reka zaradi preobremenjenosti ne more sprejemati novih količin blaga, da izgublja predvsem tranzitno blago in da stroške prekladanja blaga iz ozkotirnih na normalnotirne vagone v Sarajevu, ki prihaja iz pristanišča Ploče ali je namenjeno v pristanišče Ploče, krije železnica. Septembra 1960 je Generalna direkcija jugoslovanskih železnic pristala, da bo za tranzitno blago od časa do časa in za dogovorjene količine blaga, krila dodatne stroške za prevoz blaga s kamioni iz Kopra do železniške postaje Kozina. S takim predlogom se Pristanišče Koper ni moglo strinjati, ker ni omogočilo normalnega pretovora blaga, pa tudi stroške prevoza blaga iz Kopra do Kozine in prekladanje na železniški postaji Kozina s kamioni na vagone je moralo poravnati Pristanišče. Po odločni ponovi pisni zahtevi Pristanišča Koper generalni direkciji jugoslovanskih železnic in zveznemu sekretariatu za promet ter posredovanju republiškega sekretarja za promet Bojana Polaka-Stjenke je januarja leta 1961 zvezni sekretar za promet Miloš Stamatović organiziral sestanek, ki so se ga udeležili predstavniki Generalne direkcije jugoslovanskih železnic, Zveznega sekretariata za promet, Republiškega sekretariata za promet Slovenije in Hrvaške, Pristanišča Koper, Luke Reka in republiških direktij železnic Slovenije in Hrvaške. Vsi, razen Slovencev so nasprotovali predlogu, da se železniške tarife za Pristanišča Koper in Reka izenačijo in tudi prepričevanje predstavnikov Pristanišča Koper ni pomagalo. Na vprašanje direktorja Luke Koper, kaj je potemtakem Koper pridobil s priključitvijo k Jugoslaviji in ali bo odnos Jugoslavije do prebivalcev Primorske enak kot je bil odnos italijanskih okupatorjev, je Stamatović prekinil sejo ter pozval k sebi na posvet generalnega direktorja jugoslovanskih železnic in sekretarja za promet Slovenije in Hrvaške. Po dobri uri čakanja se je sestanek nadaljeval s sporočilom Stamatovića, da bodo Jugoslovanske železnice za tranzitno blago prek Kopra uvedle enake železniške tranzitne tarife, kot veljajo za Luko Reka. Kljub jasni odločitvi je Generalna direkcija zavlačevala z izdajo navodil in s priznanjem stroškov prevoza blaga na relaciji Koper - Kozina in prekladanja na železniški postaji Kozina s kamiona na vagon. Tako je kombiniran prevoz v režiji železniškega transportnega podjetja Postojna stekel šele 1. oktobra 1961. Pogodbeni prevoznik je postalo podjetje Intereuropa Koper. Že novembra 1962 je Intereuropa Koper odpovedala ŽTP Postojna avtoprevozno pogodbo in železniško transportno podjetje Postojna je prevzelo organizacijo kamionskih prevozov in prekladanje blaga na železniški postaji Kozina; avtoprevoznik je bil podjetje Slavnik Koper. Na vztrajanje Pristanišča Koper je generalna direkcija jugoslovanskih železnic Beograd s sklepom upravnega odbora dne 12. junija 1962 odobrila direktno odpravo blaga do koprskega pristanišča tudi za uvozne in izvozne pošiljke od I. do V. tarifnega razreda.

Generalna direkcija jugoslovanskih železnic je železniškemu transportnemu podjetju Postojna priznala in plačala del stroškov kamionskega prevoza do železniške postaje in stroškov prekladanja. Ker nadomestilo za kritje stroškov kamionskega prevoza, ki ga je priznala Generalna direkcija jugoslovanskih železnic, ni

zadostovalo, prevozov ni hotel prevzeti noben avtoprevoznik, čeprav se je Luka Koper že uveljavila kot pristanišče s kakovostnimi storitvami.

Ob koncu leta 1962, ko je bilo zgrajenih 550 m operativne obale, 29.482 m² zaprtih skladišč, 48.750 m² odprtih skladišč, 64.000 m² manipulativnih površin, 600 m³ celic za dezinfekcijo, dezinfekcijo in dozorevanje sadja, za 8.000 ton rezervoarjev za jedilno olje, je Luka imela 268.952 ton prometa. Več pomembnih zunanjetrgovinskih organizacij je želelo preusmeriti uvoz in izvoz večjih količin blaga preko Kopra. Največji problem je bilo organiziranje kamionskega prevoza blaga iz luke do železniške postaje Kozina in obratno ter organizacija prekladanja blaga na železniški postaji Kozina. Tudi Slavnik Koper je namreč odpovedal prevozno pogodbo. Dotok blaga ni bil enakomeren - bili so dnevi, ko je bilo potrebnih 20-30 avtovlakov, in dnevi, ko ni bilo blaga niti za enega. V takšni situaciji je moral kolektiv Luke Koper prevzeti še organizacijo prevoza blaga iz luke do železniške postaje Kozina in obratno ter prekladanje na železniški postaji.

Delavski svet Luke Koper je 28. oktobra 1964 sklenil, da pri Investicijski banki Beograd najame investicijski kredit za nakup 20 kamionov v višini 166.258 \$, Komunalni banki Koper 116.325.000 din in pri Splošni banki Ljubljana za izdelavo kesonov 27.860.000 din za ITAS Kočevje in 100.915 din za Vozila Gorica. Že na isti seji je delavski svet zadolžil direktorja podjetja, da poišče primernega kooperanta, ki bi prevzel 20 kamionov in prevoz na relaciji Koper - Kozina. Transavto Postojna je Luki nudil najboljše pogoje.

V letih 1964-1967, torej do izgradnje železniške proge Koper - Prešnica, je železnica priznala del nadomestila k stroškom prevoza od Luke do železniške postaje Kozina in za prekladanje blaga. Zaradi devalvacije so stroški prevoza naraščali. V letu 1965 je vodstvo slovenskih železnic v okviru svojih pristojnosti (samostojne železniške politike), skušalo čimveč bremen prenesti na družbo oziroma na uporabnike železnice. Ko so slovenske železnice postale bolj samostojne - niso bile več tako odvisne od Beograda - so vodile politiko ozkih železniških interesov ne oziraje se na interese slovenskega gospodarstva in prebivalstva. V letu 1965 je vodstvo slovenskih železnic oblikovalo nov tarifni sistem. Določilo je železniške prevozne tarife za posamezne proge in progovne odseke, glede na stroške na posameznih progah oziroma odsekih.

Načeloma naj bi dohodek vsake proge kril stroške, vendar je železnica prelila del stroškov na glavne magistralne proge, ki so bile nerentabilne. Za konkurenčno sposobnost posameznih luk je bilo zelo važno, kako jih železnica obravnava v svojih tarifah.

<i>Relacija magistralne proge od luke</i>	<i>Dejanska razdalja v km</i>	<i>Tarifna razdalja v km</i>	<i>Tarifni dohodek železnice za blago V. t.r. (16 din po t/km)</i>	<i>Stroški železnice za prevoz 1 t blaga</i>	<i>Razlika v km</i>
Pivka-Reka	56	41	666	813	+ 147
Divača-Pula	122	172	2.852	3.065	+ 313
Divača-Koper	39	145	2.320	2.302	- 18

(Opomba: na račun začetnih in končnih operacij je bilo dodanih k tarifni postavki za čisti prevoz in k stroškom povprečno 3 din na tarifni km).

Železnica je torej regresirala promet iz pristanišča Reka do magistralne proge (Sežana - Ljubljana - Dobova oziroma Maribor) s 147 dinarji po toni ali 18% od stroškov vožnje, iz Pule s 313 dinarji po toni ali 10,2%, medtem ko je za blago iz Luke Koper vse svoje stroške vkalkulirala, ne da bi karkoli prelila na magistralne proge, kljub dohodku, ki ga je ustvarila na teh progah. Železnica je imela namreč na progi Reka - Pivka po dejanskem kilometru 12,34 din stroškov in 10 din dohodkov, na progi Herpelje - Pula pa 21 dinarjev stroškov in 18 dinarjev dohodkov. Na relaciji Divača - Herpelje pa so znašali stroški 15,15 din po dejanskem km, dohodki pa 18 din, stroški kombiniranega prevoza v višini 2.069 din po toni pa so bili v celoti upoštevani v tarifah železnice.

Leta 1964 je bilo med Luko Koper in železniško postajo Kozina 414.155 ton prepeljanega blaga, leta 1965 426.855 ton, leta 1966 421.711 ton, leta 1967 - do izgradnje železniške proge pa 287.130 ton.

Breme, ki ga je Luka Koper prevzela za prevoz blaga do železniške postaje Kozina in za prekladanje, je bilo izredno veliko, tako pri organizaciji prevoza, kot pri prekladanju in plačevanju stroškov. Stroške, ki jih je morala Luka plačati, je krila iz dohodkov luške dejavnosti. Tako je na primer v letu 1964 od 657.264.000 din dohodka plačala 477.521.000 din za prevoz in prekladanje ali 1.153 po toni, železnica pa 179.743.000 din ali 434 din od tone. Tak odnos pri kritju stroškov med Luko in železnico je bil vsa leta, dokler se je prevažalo blago med Luko Koper in železniško postajo Kozina.

Z izgradnjo železniške proge Koper - Prešnica je bila Luka Koper povezana z evropskimi magistralnimi programi. Luka Koper pa je morala prevzeti veliko dodatnih obveznosti - naročanje vagonov in plačevanje naročnine, na lastne stroške premeščati vagono in podobno. Če ni bil vagon pravočasno poln ali vrnjen prazen, je morala Luka plačati stojnino - vsa taka dela pa so slovenske železnice opravljale v Luki Reka na svoje stroške.

Gradnja železniške proge Koper-Prešnica

Kmalu po priključitvi občin Koper, Izola in Piran k Sloveniji je Okrajni ljudski odbor Koper izdelal okvirni razvojni program za novo priključene kraje. Med drugimi je predvideval izgradnjo železniške proge Koper - Prešnica - priključek na magistralno železniško progno Pula - Ljubljana.

Po naročilu okraja Koper je Projektivni biro direkcije jugoslovanskih železnic za Slovenijo izdelal osnove železniške trase v dvanajstih različicah. Vse so bile ekonomsko ovrednotene tudi glede na vrsto pogona (para, elektrika in dizel). Železniška direkcija v Ljubljani se je odločila samo za dve različici, decembra 1957. leta pa je revizijska komisija jugoslovanskih železnic Beograd predlagala že tretjo varianto. Ker železniška proga Koper - Prešnica ni bila v zveznem družbenem planu, je investicijo prevzela Slovenija sama. Takratno vodstvo Slovenije ni bilo naklonjeno gradnji Luke Koper in železniške proge Koper - Prešnica. Predsednik Izvršnega sveta LR Slovenije Boris Kraigher je zagovarjal gradnjo sodobne ceste. Sergej Kraigher je zagovarjal železniško povezavo prek Trsta, vodstvo Pristanišča

Koper pa je vztrajalo pri izgradnji železniške proge Koper - Prešnica. Zahteve je utemeljeval z ekonomskimi interesi Slovenije in Jugoslavije. Pristanišče je iz svojih skromnih sredstev finansiralo študijo in projekte za železniško progo in pristanišče. V letu 1958 so bile študije o variantah zaključene. Tudi vodstvo direkcije jugoslovanskih železnic za LR Slovenijo ni bilo naklonjeno gradnji železniške proge Koper - Prešnica, zato je Luka Koper po osvojeni varianti naročila železniškemu projektivnemu biroju Ljubljana predprojekt za izgradnjo industrijskega tira. Stroški za izgradnjo 31,20 km dolgega industrijskega tira bi bili 3.171.040.000 din, za prvo fazo luških tirnih naprav še 360.000.000 din, za odkup zemljišč pa 368.000.000 din, skupaj torej 3.900.000.000 din. Predprojekt je leta 1962 preučila skupina strokovnjakov direkcije jugoslovanskih železnic za Slovenijo, ki je predlagala, da se zgradi normalnotirna proga s kolodvori in izogibalšči in usposobi med Prešnico ter Divačo za večji promet, tako da so predvideni stroški narasli na 9.500.000.000 din. Vodstvo Pristanišča je vztrajalo pri izgradnji industrijskega tira. Slovensko vodstvo je gradnjo železniške proge Koper - Prešnica odklanjalo iz naslednjih razlogov: niso verjeli v ekonomsko upravičenost in rentabilnost gradnje pristanišča in železniške proge; vztrajali so pri ukinitvi zveznih, republiških, okrajnih in občinskih investicijskih skladov, t.i. državnega kapitala; vztrajali so, da vse investicije, ki se financirajo brez obveze vračanja, ukinejo in preidejo na financiranje z ugodnimi krediti z obvezo vračanja; da se ne sme graditi nobene nove železniške proge, dokler se obstoječe ne posodobijo; da je treba vse železniške proge, ki niso ekonomsko rentabilne, ukiniti.

Taka stališča slovenskega vodstva so preprečila, da bi Luka Koper dobila za gradnjo pristanišča in železniške proge sredstva iz zveznih skladov. Luške objekte in železniški industrijski tir je bilo mogoče graditi z bančnimi krediti. V tem času, tja do leta 1964, pa so jugoslovanske luke gradili z zveznimi sredstvi brez obveze vračanja, pristanišče Bar in železniško progo Ploče - Sarajevo ter Beograd - Bar celo do popolne izgradnje. Ne glede na stališče slovenskega vodstva je vodstvo Luke Koper prosilo zvezne organe za sredstva za gradnjo luških objektov in železniške proge. Spomladi 1962 je pomočnik zveznega sekretarja za promet in zveze Ljubiša Veselinović, ki je bil naklonjen gradnji Luke Koper, poslal v Koper delegacijo, v kateri so bili zvezni in republiški sekretarji, sekretarji za promet ter predstavniki zveznih in republiških železniških direkcij. Po ogledu pristanišča je komisija podprla predlog, da se gradnja železniške proge Koper - Prešnica vključi v zvezni plan in financira iz zveznih skladov, če Slovenija podpre gradnjo železniške proge Beograd - Bar. Dejali so, da bo v tem primeru koprška proga mimogrede zgrajena. Sekretar za promet LR Slovenije Bojan Polak je odločno nasprotoval, da bi predlagali zvezni vladi, da vključi gradnjo proge v financiranje iz zveznih sredstev, ker da bi to pomenilo nož v hrbet slovenski vladi. Zaradi takega stališča slovenske vlade in odločnega nasprotovanja vodstva slovenskih železnic, predvsem glavnega direktorja in njegovih pomočnikov, je moralo vodstvo koprškega pristanišča vztrajati, da se zagotovijo bančna sredstva za izgradnjo Luke in železniške proge. Leta 1962 je dosegel promet Luke 268.952 ton blaga, leta 1963 pa že 628.546 ton. Brez novih luških kapacitet in izgradnje proge prometa ni bilo več mogoče povečevati. Kombinirani kamionsko - železniški prevoz s

prekladanjem z vagonov na kamione in obratno na železniški postaji Kozina je bil omejen in zelo drag.

Vodilni in strokovni predstavniki pristanišča so obiskovali vodstva slovenskih podjetij, republiško gospodarsko zbornico in področne zbornice v Sloveniji ter dokazovali potrebo za izgradnjo železniške proge. Večina vodilnih predstavnikov slovenskih podjetij in vse zbornice so podpirale gradnjo pristanišča in železniške proge. Na sestanku gospodarstvenikov v Mariboru so predlagali republiško posojilo za gradnjo proge. V prizadevanja za odločitev za izgradnjo proge in zagotovitev sredstev so se vključili novinarji vseh slovenskih časopisov. Ustvarjeno je bilo pozitivno javno mnenje. Pristanišče je nujnost gradnje luških kapacitet in železniške proge dokazovalo z ekonomskimi analizami, ki jih je posredovalo slovenski vladi in skupščini. Dokazovalo je, da lahko doseže z izgradnjo železniške proge in dodatnih luških kapacitet 2,500.000 ton prometa letno in sicer 125.000 ton izvoza, 965.000 ton uvoza, 1,380.000 ton tranzita in 30.000 ton razvoza.

Luka Koper je 11. maja 1963 poslala Izvršilnemu svetu Slovenije informacijo o poteku projektiranja proge. V informaciji piše:⁹

"Zaradi bodoče izgradnje železniških tirnih naprav v Luki Koper in železniške povezave Kozina - Koper je podjetje "Luka Koper" kot najbolj zainteresirana gospodarska organizacija v letih 1961, 1962 in 1963 prevzela v svojo skrb organizacijo projektiranja navedenih objektov. Čeprav je bilo že pred tem izdelano več variant trase za železniško progo Kozina - Koper je bilo treba privedi projektiranje proge v tako fazo, da se konča s študijem vedno novih variant in pride na konkretni izbor najustreznejše trase ter začne z izdelavo potrebne gradbene dokumentacije. V to svrhu je "Luka Koper" že v letu 1959 v svoji "Idejno programski zasnovi razvoja pristanišča v Kopru" izdelala prvi program železniških tirnih naprav v luki (projektanta ing. Gespan in ing. Medved). Dalje je projektiranje teklo v dveh smereh:

Za železniške tirne naprave v Luki Koper je bil izdelan v treh variantah idejni projekt, ki ga je izdelalo "Železniško projektivno podjetje v Ljubljani", odgovorni projektant ing. Medved Jurij.

Za projektiranje same železniške trase Kozina - Koper je Luka Koper z Železniškim projektivnim podjetjem v Ljubljani sklenila pogodbo št. 1717 z dne 17. 3. 1962. Kot podloga za idejni projekt je bila že prej sprejeta trasa po črni varianti z dolžino 31 km, ki povezuje Koper s Prešnico na železniški progi Divača - Pula. Za izdelavo posnetka terena po izbrani trasi je Luka Koper sklenila z Zavodom za urbanizem in geodezijo v Kopru pogodbo dne 10. 3. 1962 in z Invest birojem Koper (naslednik prej navedenega Zavoda) dodatno pogodbo, dne 12. 3. 1963. Luka Koper je v letih 1962-1963 plačala za projekte 12.183.345 din.

Po informacijah železniškega projektivnega podjetja v Ljubljani je potrebno za izdelavo glavnega projekta izvršiti sondažna dela na spodnji ustroj v vrednosti cca 20 milijonov din in sondaže za objekt v vrednosti cca 10 milijonov din. V primeru prostih kapacitet bi bila lahko sondažna dela izvršena v dveh do treh mesecih.

Cena za glavni projekt železniške proge znaša 140 milijonov din, cena za glavni projekt provizorične železniške postaje Koper znaša 10 milijonov din. V tej ceni niso vključeni stroški za projekt elektrifikacije, varnostnih in TT naprav. Rok za izdelavo kompletnega glavnega projekta je 1 leto po izdelavi sondažnih preiskav. V primeru

⁹ Hrani avtor.

nujne potrebe takojšnje izgradnje (akcija), bi bilo možno z delo tehnično dokumentacijo pričeti z gradnjo po 6 mesecih po izvršeni sondaži.

O gradnji odseka Koper-Prešnica se je govorilo tudi na sestanku pri podpredsedniku Izvršnega sveta SR Slovenije Janku Smoletu 29. junija 1963; poleg Smoleta so se ga udeležili še ing. Viktor Kotnik - predsednik odbora za družbeni plan SR Slovenije, Rudi Čačinovič - predsednik gospodarskega odbora Izvršnega sveta Slovenije, Riko Jerman - član IS SE Slovenije in predsednik Gospodarske zbornice Slovenije, Zoran Žagar - generalni direktor jugoslovanske investicijske banke, Peter Stante - svetovalec Luke Koper, Danilo Petrinja - glavni direktor Luke Koper. Na pogovoru je bilo sklenjeno, da jugoslovanska investicijska banka zagotovi Luki investicijski kredit za nabavo 20 avtovlakov za prevoz blaga Koper - železniška postaja Kozina. Za izdelavo projektov in za izgradnjo železniške proge Koper - Prešnica naj Luka poišče inozemski kredit. Jugoslovanska investicijska banka bo za kredit izdala garancijo. Kredit naj bi vračali z luškimi in železniškimi uslugami. Luki so svetovali, naj se čimbolj veže na češki in madžarski tranzit ter omogoči tema obema državam, da imata v Luki Koper svoje luške kapacitete. Že 1. julija 1963 je bil ponovno sestanek na Izvršnem svetu, ki so se ga udeležili Janko Smole - podpredsednik IS, Rudi Čačinovič - predsednik odbora za gospodarstvo IS SRS, dr. Marjan Dermastja - generalni direktor jugoslovanskih železnic, ing. Ciril Mravlja - glavni direktor skupnosti železniških podjetij Slovenije, Riko Jerman - predsednik Gospodarske zbornice Slovenije, Niko Kavčič - generalni direktor Gospodarske banke Slovenije, Milan Vižintin - predsednik okraja Koper in Jože Eržen - podpredsednik okraja Koper, Lojze Lesjak - predsednik okrajne gospodarske zbornice Koper, Alojz Žokelj - sekretar za promet in zveze SR Slovenije, general Peter Stante-Skala - svetovalec Luke Koper, Viktor Žiberna - pomočnik glavnega direktorja Luke Koper in Danilo Petrinja - glavni direktor Luke Koper. Na sestanku so bili sprejeti naslednji sklepi: investitorstvo za gradnjo železniške povezave do Kopra prevzame Luka Koper, ker je gradnja železniške povezave sestavni del izgradnje Luke Koper; Luka Koper formira za opravljanje investitorskih poslov za gradnjo železniške povezave posebno investicijsko skupino, v kateri strokovno sodelujejo tudi zastopniki JŽ; investicijska skupina takoj naroči izdelavo projektov za železniško povezavo s Koprom s predvidenimi stroški 150 milijonov dinarjev, ki ga krije z enoletnim kreditom, ki ga najame Luka Koper pri Splošni gospodarski banki SRS; kritje za posojilo 150 milijonov dinarjev preskrbijo SRS 100 milijonov dinarjev, okraj Koper 15 milijonov dinarjev, Skupnost ŽP Ljubljana 15 milijonov dinarjev in občina Koper 5 milijonov dinarjev. To kritje je samo začasnega značaja, ker se bodo stroški tehnične dokumentacije všteli v celotne investicijske stroške in obračunavali ustrezno udeležbi posameznih interesov pri celotnih investicijskih stroških; investicijska skupina v najkrajšem možnem roku izdela realen predračun stroškov izgradnje železniške povezave s Koprom; Luka Koper skupno s Splošno gospodarsko banko SRS prevzame akcijo za ustanovitev konzorcija, ki bo financiral izgradnjo železniške povezave s Koprom ter ugotovi finančne obveznosti posameznih interesentov; za financiranje investicije pride v poštev tudi inozemsko posojilo ter naj investitor ugotovi te možnosti.

Najpomembnejši sklep je bil, da se železniška proga Koper - Prešnica gradi in da je investitor Luka Koper. Kljub pristanku Luke, da se gradi industrijski tir kot

proga prvega razreda, so bila stališča Luke in Skupnosti železniških podjetij Slovenije glede višine investicij različna, pa tudi finančne konstrukcije ni bilo mogoče zaključiti. Ne glede na sklepe so priprave za gradnjo proge zelo počasi napredovale. Da bi razrešili probleme in pospešili priprave na gradnjo, je predsednik Izvršnega sveta Slovenije Viktor Avbelj poklical dne 11. 2. 1964 na pogovor vse, ki bi lahko prispevali k pospešitvi priprav na gradnjo železniške proge.

*Zabeležka o pogovoru o gradnji koprške železnice in luke z dne 11. 2. 1964 ob 10. uri.*¹⁰

Prisotni: predsednik Avbelje, Smole, Jerman, Čačinovič, Žokalj, Eržen, Vižintin, Niko Kavčič, ing. Mravlja, Lesjak, Petrinja, Stante in Stipančič.

Uvodoma je Žokalj podal sedanje stanje priprav za gradnjo koprške železnice. Glavni problem je v tem, da še ni jasna struktura financiranja in razen 600 milijonov dinarjev, ki jih je zagotovila republika še ni drugih sredstev, ki bi prišla v poštev v letu 1964. Postavlja se tudi vprašanje cene, saj se za sedaj postavljajo stroški gradnje te proge od 3,5 milijarde din do 6,3 milijarde din.

Predsednik Avbelj je v diskusiji ugotovil, da je dosedanja razprava o gradnji te železnice, ki se je vodila preko tiska destruktivno vplivala, ker so se stališča netočno tolmačila. Na vsak način je h gradnji realneje pristopiti in predvsem pripraviti strukturo financiranja ob polnem upoštevanju lokalnih možnosti. Videti je tudi možnost SŽJ, da bi pri financiranju sodeloval Eržen, ki je izrazil pripravljenost okraja, da sodeluje pri financiranju s 500 milijoni din namensko vpisanih obveznic pri SGP (iz 5%-ne rezerve) z 200 milijoni din iz lokalnih investicijskih skladov v letu 1964 in 300 milijonov din v letu 1965 iz istih skladov. V letu 1965 bi lahko sodelovala tudi Luka z 200 milijoni lastnih sredstev.

Ing. Mravlja je izjavil, da bi SJŽ lahko sodelovala pri financiranju te gradnje samo simbolično. Veliko obveznosti, sprejete v programu modernizacije železnic namreč ne dopuščajo, da bi se železnica pri tej gradnji angažirala. Če se takšen sklep kljub temu sprejme, je SJŽ zagotoviti večja družbena sredstva za izvajanje programa modernizacij. Problematični so tudi predračuni. SJŽ smatra, da se gradnja ne bo mogla realizirati ceneje, kot za 6,3 milijarde din.

Podobne osnovne probleme so iznašali tudi ostali udeleženci in sprejet je bil sklep, da Republiški sekretariat za promet imenuje posebno komisijo, ki bi ugotovila realnost predlaganih predračunov s tem, da se upošteva gradnja železniške proge za 18 tonski osni pritisk z zmogljivostjo 1 miliona ton netto tovora letno. Varnostne naprave morajo biti v skladu s predpisi, potniški promet pa zaenkrat ne prihaja v poštev. Predvideti je tudi potrebne tire v Luki.

V komisijo je potrebno sprejeti naslednje tovariše: ing. Poljanšek, Gabrijelčič, Kalkulant "Tehnika" ing. Šubic, iz republiškega sekretariata za promet, Dolenc iz Tehnike, Slokan SJŽ in ing. Žic iz Luke Koper.

Poleg tega sklepa so bili sprejeti še naslednji predlogi:

Izvršni svet Skupščine SR Slovenije, OS Koper, Luka Koper, Gospodarska zbornica SR Slovenije in GZ okraja Koper se strinjajo, da Luka Koper prilagodi svoje poslovanje tako, da bo sredi leta 1966 stekla do Luke železnica v označenem obsegu.

Po ureditvi strukture financiranja (pripravi SGB) in realnega predračuna je priprave prilagoditi tako, da se z deli prične aprila 1964.

¹⁰ Hrani avtor.

Celotne projekte je potrebno izdelati do donca junij 1964, delne pa tako, da se bodo dela lahko v aprilu pričela.

2. *Vsi sklepi se nanašajo na gradnjo proge in opremo Luke z mehanizacijo, medtem ko gradnja pomolov za razsuti tovor zaenkrat ne prihaja v poštev.*
3. *Okraj Koper in Luka prispevata v 2 letih za gradnjo Luke in železnice 700 milijonov din poleg bančno združenih sredstev iz 5% rezerve.*
4. *SJŽ vsaj simbolično sodeluje pri financiranju gradnje proge.*
5. *Vse inozemske posle je potrebno koordinirati s SGB. Ker bančna sredstva ne prenesejo danih pogojev (50 let, 3% obresti) je sprejeta sugestija, da se napram SGB kredit poravnava v približno 8 letih, republika pa omogoči Luki daljše razdobje za vračanje republiških sredstev.*
6. *Neposredne investitorske posle in kontrolo prevzame SŽJ, investitor pa je Luka Koper.*

V okviru Luke Koper je potrebno reševati tudi vprašanje Piranske ladjedelnice in sicer kot remontne baze v Luki. Premestitev je izvesti do konca leta 1964 s tem, da to ne more biti nova ladjedelnica, pač pa le popravljavnica, ki je za kapacitete Luke nujna. Pri tem je polno upoštevati turistične interese. Skrb nad izvajanjem tega sklepa prevzameta okrajna in občinska skupščina Koper.

Sestanek je bil zaključen ob 12. uri. Zabeležil: Anton Stipančič

Na sestanku je predsednik Viktor Avbelj izredno ostro napadel Luko in njenega direktorja, ker je ta o vsakem problemu informiral novinarje. Ti so bili naklonjeni gradnji Luke in železniške proge in so o vsakem problemu obveščali javnost ter tako ustvarili javno mnenje v korist gradnje Luke in železniške proge. Ob koncu sestanka je predsednik Viktor Avbelj zahteval, da Okrajni ljudski odbor Koper reši kadrovske probleme Luke, kar je pomenilo zamenjava direktorja Luke, ki je zato dal svoj odstop. Delavski svet in upravni odbor Luke ga nista sprejela.

O investicijskem kreditu je sklepal delavski svet podjetja Luke Koper na več sejah v letih 1963, 1964 in 1965 (13. avgusta 1963: prevzem investitorstva - predvidena investicija 3.900.000.000 din, 11. marca 1964: odobritev predračuna za železniško progo 5.963.000.000 din, 30. marca: 6.309.000.000 din, 12. aprila 1965: 9.100.000.000 din), 23. aprila 1966 pa je delavski svet odobril končno investicijsko vsoto 14.355.600.000 din pod pogoji, ki jih določijo banke.

Med Luko Koper in Skupnostjo železniških podjetij Ljubljana je prihajalo do nesoglasij o rentabilnosti železniške proge. Skupnost železniških podjetij je vztrajala na rentabilnosti na odseku Koper - Prešnica, Luka Koper pa na dohodku železnice na celi relaciji prevoza blaga in na investiciji izgradnje proge oziroma industrijskega tira Koper - Prešnica. Ta odsek proge naj bi dajal železnici nove količine blaga. Luka Koper je večkrat utemeljevala svoja stališča, a brez uspeha.

Po odločitvi, da Luka Koper zgradi železniški industrijski tir, je vodstvo Luke iskalo naugodnejša posojila. Po idejnem projektu naj bi stal industrijski tir 3.900.000.000 din. Ker so imele slovenske železnice strokovnjake za projekte in za gradnjo z vso potrebno opremo, je bilo določeno, da bodo izvajalci za projekte in gradnjo Slovenske železnice. Pri projektiranju so projektanti projektirali normalnotirno progo z 22-tonskim osnim pritiskom in s tremi izogibališči, za kar je bilo treba zagotoviti 5.963.000.000 din. Z gradnjo normalnotirne proge se je Luka kot investitor strinjala.

Kredite je Luka iskala pri bodočih koristnikih Luke in železnice, na primer Mannesmannu v Nemčiji, Cibi in Kallrichu v Švici (ki sta že koristila Luko Koper), pri Voestu iz Linza tako, da bi Luka kredite odplačala z uslugami, pri uvozno - izvoznih podjetjih (Generalexortu Beograd, Intereksportu Beograd in drugimi). Zaradi neuspeha teh pri tem se je Luka obrnila na slovenske banke in na republiške ter okrajne sklade. Tako so Republiški Izvršni svet Slovenije, Splošna gospodarska banka Slovenije in Kreditna banka Koper zagotovile Luki 5.963.000.000 din kredita na 7 let s 7% obrestmi. Pogodba z izvajalci - Skupnostjo železniških podjetij Ljubljana - je bila sklenjena 11. 1. 1964. Po sklenjeni pogodbi so začeli izdelovati glavne projekte in pripravljala dela. Kmalu po pričetku pripravljanih del pa je izvajalec zahteval več denarja. Komisija, ki jo je imenoval Izvršni svet Slovenije, je po pregledu predračuna in cen gradbenih del, povečala predračun na 6.309.000.000 din. Takratni predpisi pa so zahtevali, da so za gradnjo zagotovljena vsa sredstva, sicer jo je bilo treba ustaviti. Da bi lahko z gradnjo nadaljevali, je Splošna gospodarska banka Ljubljana le formalno z dokumenti pokrila manjkajoča sredstva. Na priporočilo Izvršnega sveta Slovenije je Splošna gospodarska banka 28. septembra 1964 odpovedala Luki kredite za gradnjo proge. V skladu s tem je pogodbo o izvajanju del odpovedal tudi izvajalec. Gradnjo bi bilo treba ustaviti, čeprav so se dela izvajala precej uspešno. Luka je Izvršni svet SR Slovenije in banke opozorila na resne posledice, ki bi nastale, če se gradnja ustavi. Izvajalec del je za zaščito gradbišč zahteval 470 milijonov dinarjev, ki jih je Splošna gospodarska banka zagotovila. Direktor Luke je skupaj z direktorjem Slovenskih železnic prevzel odgovornost, da se gradbišč ni zaščitilo, ampak se je z gradnjo nadaljevalo.

Junija 1965 je Splošna gospodarska banka Ljubljana zaradi restrikcij investicij predlagala, da se proga gradi etapno. Če bi sprejeli predlog banke, bi progo, dolgo 31 km, gradili do leta 1975. Ob koncu leta 1965 je bil sestanek direktorja Luke in svetovalca Luke Petra Stanteta s predsednikom Skupščine SR Slovenije Ivanom Mačkom, ki je nadaljevanje gradnje podprl in poslal na ogled gradbišča najbolj odgovorne v gospodarstvu Slovenije (Tineta Remškarja, predsednika republiškega odbora skupščine, Leopolda Kreseta, predsednika gospodarskega zbora Skupščine, Milenka Košmelja, predsednika odbora za plan skupščine, ing. Mirana Mejaka, predsednika gospodarske zbornice Slovenije in druge). Po ogledu gradbišča so sklenili, da je treba progo čimprej zgraditi. Šele po teh pogovorih in sestankih se je gradnja pospešeno nadaljevala.

Pogodba med Luko in slovenskimi železnicami o poskusnem obratovanju je bila podpisana 16. novembra 1967, 2. decembra 1967 pa je bila slavnostna otvoritev zgrajene proge Prešnica - Koper. Po otvoritvi je prispel z 'modrim vlakom' predsednik Jugoslavije Josip Broz-Tito, čeprav je v novoletni poslanici za leto 1967 med drugim dejal, da se ne sme graditi nobene nove železniške proge, razen proge Beograd - Bar, dokler ne bodo modernizirane obstoječe proge.

Zaradi počasne gradnje, 4 izogibališč in inflacije, je proga postala skupaj z luškimi tiri 14.255.600.000 dinarjev. Po končani gradnji se je Luka kot investitor dogovorila s Slovenskimi železnicami, da progo prevzamejo v svojo last in spremenijo kreditne pogoje v normalne tako, da bo možno vračilo.

Z zakonom, ki ga je sprejela Slovenska skupščina 23. julija 1971 o konverziji investicijskih kreditov za modernizacijo železniških prog Zidani Most - Šentilj ter

Koper - Prešnica - Divača, je bil ta hud problem rešen. Vsi krediti so postali enotni z rokom vračila 25 let in z 2% obrestno mero. Pod enakimi pogoji smo odplačevali tudi kredite za luške naprave v vrednosti 2.530.000.000 din. Slovenske železnice so prevzele progno Koper - Prešnica.

Prosta carinska cona

Poseben problem je predstavljala za Luko Koper prosta carinska cona. V ta namen so poslali v začetku leta 1960 dr. Mirko Korsiča na tri mesečno specializacijo v Holandijo, kjer je preučeval organizacijo, poslovanje in predpise prostih carinskih con v tamkajšnjih pristaniščih. Po njegovi vrnitvi se je začela bitka za priznanje statusa proste carinske cone Luke Koper. Na predlog Luke Koper je bila ustanovljena strokovna komisija za sestavo predlogov predpisov prostocarinskih con. V komisiji so bili predstavniki zveznih sekretariatov: za finance, zunanje trgovine za promet, zvezne carinske uprave, združevanja jugoslovanskih luk. Izdelala je študijo s predlogi sprememb in dopolnitev zveznih zakonov. Končani so bili avgusta 1961, Zvezna skupščina pa je zakon sprejela v začetku leta 1963, aprila 1963 je Luka Koper poslala vlogo z elaboratom na zvezni sekretariat za finance v Beograd. Do 1. januarja 1964 je bila postavljena organizacija, ograja, urad proste carinske cone, carina in vse za pričetek poslovanja v prosti carinski coni. Za območje proste carinske cone je bilo proglašeno celotno takratno območje Luke Koper.

V prosti carinski coni je bila dovoljena samo oplemenitev blaga - to je dodelava, prepakiranje, presortiranje. Industrijska predelava ni bila dovoljena. Dovoljena je bila gradnja samo takih objektov - skladišč (za hrambo blaga), ki jih je bilo mogoče odstraniti. Pri taki omejitvi, zlasti zaradi dolgotrajnih postopkov odobritve gradnje kakršnegakoli objekta, ki naj bi ga gradili tujci, je bilo uveljavljanje proste carinske cone težko. De Franceschi iz Tržiča (Monfalcone) v Italiji je na primer postavil tri silose na obali, da je lahko prekladal koruzo iz tovornjaka na ladjo, ki jo je kupoval v Vojvodini in na Hrvaškem. Takrat so bili namreč v Italiji predpisi, ki so določali visoke takse na uvoz koruze po kopnem, če se je koruza uvažala po morju, pa ni bilo taks. S takim predpisom so Italijani pospeševali uvoz iz Amerike, preprečevali pa uvoz iz Jugoslavije in vzhodnoevropskih držav. Trgovec Padovan iz Padove je postavil cisterne za vino, da je vino lahko uvažal in izvažal mimo Italije. Bili so tudi nekateri manj pomembni obrati, v katerih so pakirali maslo in podobne dejavnosti. Edini pomemben objekt je bil terminal za kemikalije, ki ga je zgradila Izraelska specializirana kemična družba, vredna več kot 10 milijonov dolarjev. Luka je investirala v ureditev zemljišča in izgradnjo pristajalnega mostu za ladje. Družba je izplačevala vse luške pristojbine po dogovorjenih tarifah, tako da je bil luški zaslužek dober. Po petnajstih letih je družba Tehem brezplačno prenesla lastništvo terminala na Luko, kot je bilo dogovorjeno.

S u m m a r y

The idea of building a modern port in Koper was born after it had become clear that Trieste with its port was not going to be annexed to Yugoslavia. This was obviously one of the issues discussed during the negotiations about the Free Territory of Trieste, which were concluded with the signing of the London Agreement in 1954. It was agreed between the Italian and Yugoslav ambassadors that Italy would pay Yugoslavia 25 million US dollars in compensation for the loss of the port in Trieste and towards the construction of one in Koper. The United States of America gave another 25 million for the development of the Zone B (Koper, Izola, Piran, Buje and Umag Communes). The money was used in compliance with an agreement between the governments of the USA and Yugoslavia, however, so far it has not been possible to ascertain how much was actually allocated to this area. Further 150,000 pounds sterling were assigned for the development of the Slovene part of the Zone B from the British part of the tripartite economic aid. The People's District Committee of Koper used them for the purchase of the machinery for the reclamation and drainage of agrarian and marshland. With the arrival of the machines from England the technical conditions were met for the beginning of the first phase in the construction of the Port of Koper, that of reclamation and drainage of the Stanjel Bay. For this purpose, on December 27, 1955, the Koper District Assembly formed the Administrative Board for the Reclamation of the Koper Bay, which immediately ordered that investment programmes for the reclamation and a draft project of the Port of Koper be made. At the same time the Koper District struggled to secure an investment loan from the National Bank of Yugoslavia for the payment of the machinery from England. Complications arose due to an initial reluctance of the bank to grant it.

Although the idea of a larger and modern port existed in the heads of people already before the annexation of the Zone B to Yugoslavia, first serious thinking in this direction began in 1954. When, in 1956, the Koper Water Authority assumed the assignment for the construction of the port from the Administrative Board for the Reclamation, it ordered the drawing up of the plans for a 400-metre quay which could accommodate ocean liners. The Slovene Executive Council opposed the construction of the port altogether. However, the Water Authority, supported by the majority of Slovene enterprise, insisted on the project and endeavoured to persuade the federal authorities about its necessity. It took a diplomatic embarrassment to finally convince them, when the visit to Koper of the Presidents of Yugoslavia and Soviet Union, Tito and Khrushchev, had to be cancelled because the existing port was not deep enough to harbour the ship *Galeb* that carried them. They approved the construction of a quay capable of accommodating ships of a maximum length of 135 metre dock. It was planned and built entirely by the workers and experts of the Water Authority, even without adequate construction equipment. The only adequate machine they used was an under-water excavator, imported from England, by means of which the sea-bed was deepened to a depth of ten metres. The excavated material was used in the raising of an embankment and for the purposes of further construction works, such as warehouses. The first construction phase was completed in a very short period, and on December 7, 1958, a first dock was opened.

When the Port of Koper became operational, it soon became clear that, as a modern port, it should be adequately equipped for the reception and processing of various merchandise. This implied the construction of special facilities (terminals, quays, warehouses and installations). In this way, it became the only port in the North Adriatic specialised for the reception of tropical fruit which was imported in large quantities for the markets in Yugoslavia, Austria, Czechoslovakia, Hungary, and, partly, Bavaria and Switzerland. However, the transportation of cargo became a real problem, as Koper had no rail terminal. Until 1967, trucks and tractors had to be used to transport goods by road to the nearest rail station in Kozina, where they were reloaded onto freight trains.

The need for a railway link between Koper and Prešnica, which would connect the Port with the national network was obvious. But not to the Slovene political leadership who disagreed with it as they did with the construction of the port. Boris Kraigher, the President of the Executive Council of the People's Republic of Slovenia, proposed instead the construction of a modern motorway. The Port of Koper management remained undeterred in their conviction that a railway was the only adequate solution. Because of the negative attitude of the Slovene government towards the Port of Koper and the railway link no federal funds were ever assigned for either. Since there was a possibility to finance the construction of port facilities and the quayside railway through bank loans, the Port representatives spent much time visiting Slovene companies and convincing their management of the necessity for a railway line. Most companies and economic chambers supported the idea. After long negotiations, the Slovene government finally approved the construction of a railway section between Koper and Prešnica with the Port of Koper as the investor. An investment loan was repeatedly discussed at the sessions of its Workers' Council in 1963, 1964 and 1965, until the sum was finally agreed upon in April 1966.

The Port of Koper attempted to secure financial loans for the port and the railway from the potential users in Germany, Switzerland and Austria, who would be repaid in the form of free services, through importing and exporting companies. When this attempt failed, it hired loans from Slovene banks as well as national and regional funds. The works went ahead in spite of all the financial problems, including inflation, and Koper - Prešnica railway section was formally opened on December 12, 1967. After the completion of the section, an agreement was made between the Port of Koper, as the investor, and the Slovene Railways, according to which the section would pass to the ownership of the latter, provided it altered the loan terms so as to make the repayment feasible. This happened in June 1971, whereby the Slovene Railways became the owner of the section.

Jubileji

Dr. Milan Ževart - sedemdesetletnik

Dne 16. aprila 1997 je naš kolega profesor dr. Milan Ževart praznoval sedemdesetletnico rojstva. Rodil se je v kmečki družini v Podkrajju pri Velenju. Osnovno šolo je obiskoval v Velenju, od leta 1938 gimnazijo v Celju, nato pa mu je šolanje prekinila nemška okupacija. Ta je s svojo trdo, protislovensko, raznarodovalno politiko leta 1943 pognala mladega, zelo zavednega slovenskega dijaka v odpor, v katerem je vztrajal do konca vojne. Šolanje je leta 1945 nadaljeval na isti gimnaziji in ga uspešno končal z veliko maturo leta 1947. Jeseni 1947 se je vpisal na Filozofsko fakulteto v Ljubljani in po petih letih marljivega študija leta 1952 diplomiral iz zgodovine in zemljepisa.

Po diplomi se je dr. Ževart zaposlil na klasični gimnaziji v Mariboru in poučeval zgodovino in zemljepis ter je bil tudi sodelavec Zavoda za prosvetno-pedagoško službo oziroma inšpektor za zgodovino in zemljepis. Kot se dr. Ževart rad toplo spominja svojega ravnatelja, profesorja Jožeta Košarja, poznejšega uglednega ravnatelja Založbe Obzorja iz Maribora, se tudi bivši dijaki lepo spominajo svojega, takrat mladega in mladostnega profesorja Milana Ževarta. Ob obletnicah mature ga vedno radi povabijo v svoj krog.

Po štirih letih pedagoškega dela je dr. Ževart našel novo delovno področje, ki mu je ostal zvest do upokojitve, namreč delo v Muzeju narodne osvoboditve Maribor. V njem je bil najprej dve leti (1956-1958) kustos in vodja oddelka za narodnoosvobodilni boj, nato pa njegov dolgoletni ravnatelj vse do upokojitve leta 1991. Le malokateri ravnatelj se lahko pohvali s triintridesetletnim obdobjem ravnateljstva. Mislim, da je bilo več razlogov za to, med zanesljivimi tudi ta, da je dr. Ževart imel velik strokovni ugled in se mu mariborski politiki niso vmeševali v kadrovska vprašanja in strokovno delo, kot so to počeli drugod pri nekaterih tovrstnih zavodih. Imel pa je tudi srečno roko pri izbiri muzejskih delavcev, ki ga niso razočarali, saj se je vsak več ali manj izkazal tudi na raziskovalnem področju.

Na muzejskem področju se dr. Ževart ni uveljavil samo kot ravnatelj zavoda, temveč tudi kot poročevalec muzejskih tem iz novejšje zgodovine na posvetovanjih po vsej takratni državi; mirno lahko zapišem, da je bil na tem področju najbolj razmišljujoč, preudaren in racionalen. To med drugim dokazuje vrsta dognanih muzejskih razstav, ki jih je muzej pripravil pod njegovim vodstvom. Za primer navajam le dve razstavi: o talcih na slovenskem Štajerskem, pripravljeno po skrbno zbranih poslednjih oziroma poslovilnih pismih talcev in drugem gradivu in po Ževartovi znanstveni razpravi, ter drugo o Štirinajsti diviziji na Štajerskem in Koroškem. Obe si je leta 1974 ogledal tudi predsednik SFRJ. Dr. Ževart si je vedno prizadeval, da bi bile muzejske razstave najverodostojnejše in tudi najbolj prepričljive pričevalke preteklosti. Na muzeologijo je gledal kot na strogo znanstveno vedo v najožji soodvisnosti z zgodovinpisjem. Zato si je prizadeval, da bi bil muzej tudi raziskovalni zavod in je k raziskavam spodbujal tudi svoje muzejske sodelavce in sodelavke.

Najpomembnejše pa je vsekakor Ževartovo zgodovinarsko raziskovalno področje, na katerem se je izkazal kot eden najboljših poznavalcev obdobja nacistične

nemške okupacije in protiokupatorskega, partizanskega, narodnoosvobodilnega odpora in boja na Štajerskem in vzhodnem Koroškem. Odlikuje ga vestnost pri zbiranju zgodovinopisnih virov, njih natančna analiza, razgledano pojansjevanje in preudarno, zanesljivo sklepanje. Odkar je leta 1956 objavil prvi zgodovinopisni članek, ima bibliografija njegovih objavljenih del več kot tristo enot. Najprej se je posvečal raziskavam domače Šaleške doline in takratnega mariborskega okraja ter napisal knjigi *Po sledovih narodnoosvobodilne vojne v mariborskem okraju* (1962) in *Od vstaje do zmage* (1966). Njegova disertacija *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, obranjena leta 1974 na zgodovinskem oddelku Filozofske fakultete v Ljubljani pod mentorstvom prof. dr. Metoda Mikuža in objavljena leta 1977 ter večkrat nagrajena, je težko dosegljiv vzorec za preučevanje okupacije in NOB na posameznih območjih Slovenije. Postopoma pa je dr. Ževart razširil svoje raziskave tudi na predvojno obdobje (npr. o vojaških uporih v Mariboru, bojevnikih za severno mejo, dr. Karlu Vestovšku) in na vso slovensko Štajersko in vzhodno Koroško, pri čemer pomeni njegova knjiga o Lackovem odredu, objavljena 1988, tudi njegovo najboljše delo s tega področja. Med pomembnejšimi objavami razprav, ki niso izšle v knjižni obliki, so tudi že omenjena razprava o talcih (1965, 1969, 1978), o najvišjem vzponu NOB na Štajerskem leta 1944 (19..), svobodnih partizanskih ozemljih na Štajerskem (1988), Osvobodilni fronti in narodnoosvobodilnem boju na slovenskem Štajerskem, v Mežiški dolini, na območju Dravograda in v Prekmurju leta 1941 (1995), mobilizaciji v nemško vojsko na Spodnjem Štajerskem (1992) itd.

Dr. Ževart je sodeloval pri nekaterih skupnih delih ali jih celo vodil. Zanesljivo ne bi mariborski in celjski muzej brez njegovega vodstva zbrala in pripravila za objavo treh izdaj poslovnih oziroma poslednjih pisem talcev iz okupirane Spodnje Štajerske, za katere je napisal uvodno znanstveno razpravo. Prijetno je bilo sodelovati z njim pri pripravah zbornikov, priročnikov, prevoda in dopolnitve belgijske Enciklopedije druge svetovne vojne (1982), kot tudi pri Enciklopediji Slovenije, za katero dr. Ževart prispeva levji delež za novejšo zgodovino Štajerske in Koroške. Skrbno spremlja tudi izide pomembnejših knjig iz novejše zgodovine in o njih tehtno poroča v slovenskih znanstvenih revijah, največ seveda v Časopisu za zgodovino in narodopisje, pri katerem je zvest sotrudnik in dolgoletni član uredniškega odbora.

Tretje področje Ževartovega udejstvovanja je pedagoško. Od leta 1960 do upokojitve je bil tudi univerzitetni učitelj. Novejšo zgodovino je najprej predaval na mariborski Višji pedagoški šoli in nato na Pedagoški fakulteti, na kateri je bil od 1975 docent, od 1981 izredni in od 1985 redni profesor. Bil je mentor mnogim študentom pri dodiplomskem in podiplomskem študiju ne samo na mariborski, temveč tudi na ljubljanski univerzi ter tudi mentor in somentor nekaterim doktorandom. Pri predavanjih in mentorskem delu je lahko s pridom uporabljal izkušnje in rezultate svojega več kot štiridesetletnega raziskovanja.

Slavljenca odlikuje tudi miren značaj, ki sobesednikom ne vsiljuje svojih nazorov in svojega znanja ter je vedno pripravljen mirno utemeljiti svoje stališče. Zato je sodelovanje z njim sila prijeto in koristno ter se tudi visoko usposobljen raziskovalec pri njem nauči marsikaj koristnega. Prijetno je biti njegov kolega in prijatelj. Zato mu še toliko bolj od srca voščimo mnogo zdravih in uspešnih let.

Tone Ferenc

In memoriam

Hubertu Schari v spomin

Zdaj, po sedmih letih vemo za kruto resnico: tisti prvomajski izlet leta 1990 je bil zanj usoden. Omahnil je na poti z gore k slapu Savica, blizu kraja, kjer bi skoraj omahnil v samovoljno smrt Prešernov Črtomir, če ga ne bi v poslednjem trenutku rešila misel na Bogomilo, ki ga je zvesto čakala na blejskem otoku. Hubertova soproga je tistega usodnega dne pri slapu Savici zaman pričakovala svojega moža, da se snideta na kraju, za katerega sta se dogovorila pri sestopu z gore. Pričakoval ga je zaman in tudi zaman sta bila njen trud in prizadevanje drugih, da najdejo pogrešanega Huberta.

S Hubertom smo v istem zavodu preživel skupaj več kot trideset let. Kot enaindvajsetletni mladenič (rojen 27. septembra 1938 v Ljubljani) se je spomladi leta 1959, po končani srednji šoli v Ljubljani, prijavil na razpis namesto arhivskega pomočnika v arhivu takratnega Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (zdaj Inštitut za novejšo zgodovino) v Ljubljani. Sprejeli smo ga, ker je dobro obvladal nemščino in postal je moj pomočnik pri urejanju in popisovanju arhivskih fondov nemškega okupatorja na Slovenskem. Celi dve leti, dokler se nisem preselil v zgodovinski oddelek omenjenega inštituta, sva delala skupaj, celo za isto mizo. Zelo hitro je dojemal osnovna načela arhivistike, mnogo sva razpravljala tudi o temeljnih vprašanih okupacijskih sistemov v Evropi in še posebej na Slovenskem, tako da si je poglobljal tudi znanje zgodovine, pridobljeno v srednji šoli. Bil je hvaležen in zvest poslušalec in če se ne motim, je do svoje smrti gojil do mene spoštovanje, čeprav sva pozneje, ko sem bil šest in pol let vodja arhiva in štiri leta tudi ravnatelj inštituta, imela nekaj nesporazumov, ki so imeli vzrok tudi v najinih zelo različnih značajih.

Hubert je bil zelo nemiren duh, rojen z glasbenim in slikarskim talentom, ki ju pa zaradi svojega, po mojem mnenju nesrečnega značaja, ni mogel razviti do priznanega vrha. Slišal sem, da je bil nekaj časa vpisan na obeh akademijah, ki jih je pa tudi kmalu zapustil. Njegov glasbeni talent je bil kljub temu tako velik, da je lahko honorarno izobraževal danes priznane umetnike kitariste. Priznam, da nisem mogel razumeti njegovega odpora, ki mu ni pustil izšolati se do kraja in tako doživeti tudi formalne potrditve talenta in možnosti za preživljanje na umetniškem področju, na katerem se je počutil zelo samozavestnega.

Čeprav arhivskega poklica, ki ga je večino časa opravljal samostojno, kot priznani arhivist, ni imel za svoje življenjsko poslanstvo, mu je zaradi prej omenjenih okoliščin ostal zvest do prerane in skrivnostne smrti. Arhivskega dela ni opravljal mehanično, temveč študiozno, celo raziskovalno. Uredil in popisal je več arhivskih fondov in zanje izdelal tudi analitične inventarje. Poleg dveh strokovnih člankov o nemškem okupacijskem gradivu in ureditvi arhivskega fonda nemškega deželnega svetnika v Celju, je objavil tudi zgodovinsko razpravo o vprašanju priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu in tako bil poleg dr. Metoda Mikuža in mene tisti, ki se je dobro poznavajoč nemško arhivsko gradivo in tudi

njemu dostopno literaturo, lotil obravnave tega vprašanja. Hubert je bil dolgo časa tudi med tistimi redkimi inštitutovimi delavci, s katerimi je bilo prijetno koristno obravnavati mnoga vprašanja nemške okupacije Slovenije med drugo svetovno vojno.

Ob svoji šestdesetletnici sem v avli našega zavoda pripravil razstavo o svojem zgodovinskem delu. Pomagal mi jo je urediti in je naslednje leto, ob svoji petdesetletnici, sledil temu vzgledu in na istem kraju pripravil razstavo o svojem, zlasti slikarskem ustvarjanju. Takrat je inštitutu poklonil tudi svoj akvarel Ljubljane, ki nas v sejni sobi spominja na sodelavca, ki je živel in delal z nami in ki nas je zapustil tako skrivnostno, da je njegova prerana smrt nekaj let burila domišljijo mnogih ljudi.

dr. Tone Ferenc

Ocene in poročila

Andrej Studen, Stanovati v Ljubljani. Studia Humanitatis, zbirka Apes, ŠKUC, Ljubljana 1995, 226 strani.

Vzorčna socialno in kulturnozgodovinska analiza postopnega razvoja in temeljnih sprememb stanovanjske kulture ljubljanskega mesta pred prvo svetovno vojno je pomemben prispevek k temu, dosedaj še neraziskanemu področju naše preteklosti. Pri vsakem pogledu v stare čase, je poleg ostalih stvari, ki jih mora zgodovinar obvladati, nujno potrebna tudi velika mera življenja v dobo, ki jo želi preučevati. Brez tega ni kvalitetnega in učinkovitega približanja preteklih dogajanj današnjemu bralcu. In prav to je Andreju Studnu s tem odličnim delom popolnoma uspelo.

Uvodoma nas avtor popelje skozi že skoraj splošno znana dejstva o urbanizaciji Ljubljane, v drugi polovici 19. stoletja še izrazito provincialnega mesta, o pomenu velikonočnega potresa 1895 predvsem za njen zunanji izgled, o pomembni vlogi župana Ivana Hribarja... Nato preide na zanimiv vir, ki nam ponuja pestro paleto različnih podatkov. To je popis prebivalstva, ob katerem so v Ljubljani leta 1890 in 1900 izvedli še popis stanovanjskih razmer, v letu 1910 pa že razširjen popis stanovanjskih razmer.

Po teh podatkih so v Ljubljani prevladovali pritlične in enonadstropne hiše, večinoma krite z opeko, značilnost takratne Ljubljane pa so bili vrtovi. Kot ugotavlja avtor, je gradbena dejavnost v glavnem sledila naraščanju prebivalstva - primanjkovalo pa je predvsem majhnih in cenjenih stanovanj. Prevladovala so stanovanja z dvema ali tremi prostori. Zelo malo je bilo kletnih, nekoliko več pa podstrešnih stanovanj, v katerih so bile življenjske razmere najbolj bedne.

V nadaljevanju se je avtor dotaknil tudi danes zelo perečega in aktualnega vprašanja najemnin. Pri najmanjših stanovanjih so se izkazale najvišje najemnine za kvadratni meter - kot vemo, danes ni popolnoma nič drugače. Veliko večino hiš so lastniki uporabljali le za stanovanje, le manjši del pa za stanovanje in opravični obrat. To je bila značilnost industrijskih in uradniških mest. Takratna Ljubljana je bila predvsem slednje - kot stolno deželno mesto je bila mesto uradnikov in vojakov.

Avtor je pod drobnogled vzel tudi higienske razmere. Gola dejstva mu je z veliko mero okusa uspelo preplesti z izbranimi konkretnimi primeri, ki jih je izbrskal predvsem iz tedanjih policijskih poročil. V predpotresnem obdobju je mestna oblast higienizacijo obravnavala neresno in le občasno - predvsem so na izboljšanje mestne higiene zastrašujoče opozarjale pogoste epidemije (predvsem kolera). Higienizacija (vodovod, nov sistem kanalizacije, angleška stranišča, kopalnice...) in pospešena popotresna gradbena dejavnost (z bolj strogimi gradbenimi načeli predvsem v smislu zdravstvenih razlogov in požarne varnosti) sta prinesla izboljšanje razmer. Vendar spremembe v tej smeri niso bile samoumevne. Moderniziranih norm vedenja in ravnanja so se ljudje morali navaditi in se jih naučiti.

Studen nam v svoji knjigi predstavlja tudi zanimive rezultate vzorčne socialnozgodovinske raziskave o strukturi ljubljanskih mestnih gospodinjstev in družin v

19. st. S posrečenim izborom petih tipičnih ljubljanskih ulic (Stari trg, Gosposka ulica, Franca Jožefa cesta, Svetega Petra cesta, Poljanska cesta), po vseh merilih vsekakor ustreznih za primerjavo, se je radovedno podal v skrbno analizo podatkov o velikosti in sestavi gospodinjstev, starostni strukturi, zakonskem stanu, verodržavni ter občevalnem jeziku. Ob tem opozarja na dva zelo pomembna dejavnika - na strukturno spreminjanje družine, ki je prinesla ločitev javne in privatne sfere ter na izoblikovanje meščanske ideologije, katera je utemeljevala nove oblike delitve dela med spoloma.

Veliko prostora je avtor namenil stanovanjski kulturi, v katero so procesi modernizacije, predvsem industrializacija in urbanizacija, prinesli pomembne novosti in spremembe. Zaradi neprestanega priseljevanja in naraščanja števila prebivalstva se je kaj hitro pojavilo pomanjkanje stanovanj. Dajanje stanovanj v najem je postalo zelo donosen posel, še bolj pa gradnja večjih stanovanjskih hiš z najemniškimi stanovanji. Na način življenja v mestu so vpliv dosegle tudi tehnične novotarije (železnica, plinska in kasneje še električna razsvetljava, tramvaj, telefon). Avtor pa nas med drugim opozarja tudi na zelo pomembno inovacijo, namreč na kuhinjski štedilnik, ki se nam dandanes sicer zdi povsem samoumevna naprava.

Meščanskemu vedenju in ravnanju je močan pečat vtisnila želja po varnosti, ki jo je takratni meščan iskal predvsem v družinskem krogu. Avtor nas z živimi opisi popelje na ogled stanovanjskih prostorov meščanske družine. Na slikovit in učinkovit način nam predstavi njihovo razporeditev, natančno določene funkcije in opremljenost. Hkrati pa nas ne pozabi seznaniti s stanovanjsko kulturo 'spodnjih' slojev, katere glavna značilnost so bila zatohla, vlažna, temačna in prenapolnjena stanovanja s cenanim ali rabljenim pohištvom.

Zelo zanimivo je podglavje, ki opisuje vsakdanjik ljubljanskih služkinj. Med njimi so prevladovale mlajše in samske ženske, ki so izvirale iz kmečkih ali 'spodnjih' slojev, zaposlile pa so se navadno kot 'deklince za vse' ali pestunje.

Zadnji sestavek je namenjen vedno kočljivim midsosedskim odnosom ter primerom kaljenja nočnega miru, ki jih je avtor izbrskal med številnimi ohranjenimi pritožbami in policijskimi poročili. Ta nam slikovito odražajo večinoma tragikomične dogodke, prebiranje teh vrstic pa nam lahko nemalokrat zvabi v oči solze smeha.

Kvalitetno in skrbno napisano besedilo nam ponuja prijetno branje ter v celoti ustreza sodobnim načelom povratka k narativnosti. Tistim, ki si želijo podrobnejše seznanitve s tem področjem vsakdanjega življenja, pa avtor v prilogi na koncu knjige ponuja obilo statističnih podatkov v obliki tabel in grafičnih prikazov. Zelo koristen in uporaben je tudi zajeten seznam uporabljenih virov in literature.

Bojan Cvelfar

Jurij Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva: Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. Ljubljana, Modrijan, 1996, 296 strani.

Dr. Jurij Perovšek je doslej že pripravil za objavo dve samostojni knjigi, *Pričevanja in spomini* Josipa Rusa, Ljubljana 1989 in *Razprava o nacionalnem*

vprašanju v KPJ leta 1923, Ljubljana 1990, vendar je Liberalizem in vprašanje slovenstva njegova prva znanstvena monografija, torej obdelan zaključen in dovolj pomemben problem iz slovenske zgodovine. Obe starejši knjigi se vsaka po svoje že vklapljata v širšo problematiko, s katero se raziskovalec na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani sicer ukvarja. Prva nam približa življenje, mišljenje in delo pomembnega slovenskega kulturnega delavca in politika liberalne politične usmeritve iz sredine 20. stoletja, druga pa ključno razpravo o nacionalnem vprašanju v novi zelo raznoliki jugoslovanski državi med prvo generacijo jugoslovanskih komunistov, razpravo, ki se je kakovostno povsem vključevala v takrat splošno aktualno razpravljanje o sorodnosti in različnosti v perspektivi skupnega jugoslovanskega življenja med takratnimi intelektualci. Tako se je liberalizem in odnos do jugoslovanskega nacionalnega vprašanja navidez povsem logično združil v Perovškovi zadnji knjigi. V resnici seveda odločitev za raziskavo o odnosu liberalnih politikov do tega vprašanja ni pogojena s predhodnima knjigama, temveč je starejša in dolgoročnejša. Lahko bi rekli, da je bil izlet k sokolu Rusu in komunistom samo rahlo vijuganje in koristno spoznavanje širših obzorij na poti celovitega obravnavanja tako kompleksnega in večplastnega pojava kot je liberalizem na Slovenskem. Zato smemo upravičeno upati, da zadnja Perovškova knjiga glede te problematike še zdaleč ne bo tudi poslednja.

Avtor je knjigo smiselno razdelil na štiri dele. Uvodni del, *Socialni, politični in idejni značaj slovenskega liberalizma ob nastanku jugoslovanske države leta 1918* (12 strani), nas pripelje na izhodiščno točko za prvo vsebinsko poglavje. To je sicer tudi posvečeno času pred formalno združitvijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, vendar obravnava čas, ki je v veliki meri utemeljil in tako tudi kreiral poznejšo politiko liberalcev v jugoslovanski državi, to je čas od združitve različnih deželnih liberalnih strank v Jugoslovansko demokratsko stranko junija 1918 do združitve Države SHS s kraljevinama Srbijo in Črno goro 1. decembra 1918. Temu problemu je posvečeno 82 strani. Drugo poglavje na 90 straneh obravnava odnos liberalcev do državne ureditve in opredelitve naroda oziroma plemen v času pomembnih odločitev do sprejetja vidovdanske ustave 28. junija 1921. Tretje poglavje pa prinaša na 76 straneh pregled narodne politike pri različnih liberalnih skupinah v vsem času veljave centralistične vidovdanske ustave do kraljeve diktature 6. decembra 1929. Knjigo zaključujejo kratek sklep, praktično povzetek glavnih spoznanj na dobrih dveh straneh, navedba arhivskih virov in literature ter vedno dobrodošel seznam osebnih imen.

Uvod v knjigo je kratka sinteza dosedanjih historiografskih rezultatov o glavnih značilnostih liberalne politične opcije na Slovenskem do prve svetovne vojne. Politični liberalizem je zlasti od srede 90. let prejšnjega stoletja, ko je svoje idejne poglede bistveno skrčil in jih osredotočil na socialno-gospodarsko problematiko ter dnevno-politično gonjo proti katoliški cerkvi, zagovarjal interese slovenskega premožnejšega sloja, to je od druge polovice 19. stoletja počasi porajajočega se meščanstva. To je vključevalo največji del posestniškega sloja v mestih in na podeželju ter ravno tako rastoči sloj izobražencev. Neposredno pred prvo svetovno vojno je na ozemlju, ki je potem pripadlo Kraljevini SHS, imel podporo 16% volilnih upravičencev, njegovi voditelji pa so opozarjali, da njihov skromni delež volivcev sicer plačuje trikrat večji delež davkov, kar naj bi kazalo na velik gospodarski pomen in sposobnost liberalnih privržencev v slovenski družbi.

Prvo poglavje nosi polni naslov *Razmišljanja v liberalnem taboru o vprašanju slovenskega narodnega razvoja v jugoslovanski skupnosti v času do zedinjenja v Kraljevino SHS*. Sestavljata ga dve podpoglavji. Prvo je Ustanovitev enotne Jugoslovanske demokratske stranke v Sloveniji konec junija 1918 in njeno razumevanje naroda ter oblike državne ureditve v času do razpada avstro-ogrske monarhije 29. oktobra 1918. V desetletju pred prvo svetovno vojno je ideja o nujnosti jugoslovanskega političnega in kulturnega zlitja razmeroma močno zaživela v vseh treh glavnih slovenskih političnih usmeritvah. Jugoslovanski integralizem so sprejeli v politični program socialni demokrati leta 1909 in Vseslovenska ljudska stranka najkasneje leta 1912. Liberalni politiki so bili jugoslovansko naravnani že prej, posebej vnete za združevanje s Hrvati in Srbi pa so bile nekatere skupine znotraj liberalne politične opredelitve, npr. narodni radikali oziroma mladoliberalci, skupina intelektualcev, ki se je prepoznavala v novoilirskem gibanju in dijaki okrog lista Preporod. Na podlagi take predzgodovine se je Jugoslovanska demokratska stranka (JDS) že ob svoji ustanovitvi 29. in 30. junija 1918 jasno opredelila za enotnost sicer troimenega jugoslovanskega naroda in za tako politiko, ki bi to enotnost pospeševala. Pomeni pa združitev deželnih liberalnih strank obrat v tem smislu, da je tedaj združena JDS "iz svoje programske-politične misli (je) izbrisala Slovence kot posebno družbeno, politično, gospodarsko, kulturno in jezikovno skupnost" (str. 34) Jurij Perovšek ta obrat pojasnjuje dve strani za tem: "Dejstvo, da je jugoslovanski integralistični nacionalni koncept že v desetletju pred prvo svetovno vojno odločilno zaznamoval vseslovensko, seveda tudi liberalno narodno-politično misel ter leta 1918 postal ena od vodilnih misli tedanje slovenske politike, ne zadostuje, da bi zgolj v tem iskali vzroke za liberalni unitarni nacionalni program. (...) Toda ta usmeritev se je v programskem smislu lahko dokončno vzpostavila šele potem, ko je postalo očitno, da je znotraj liberalnega tabora prišlo do duhovnega preobrata, do novega stanja zavesti, ki je odmisllilo slovensko nacionalno identiteto, njeno antropološko vsebino pa je prevzel jugoslovanski integralistični nacionalni princip." (str. 36) Kljub do takrat močno prisotni zavesti o slovenski narodni identiteti pri slovenskih liberalcih "v tistem času (ni bilo) pri nobenem drugem južnoslovanskem narodu opaziti 'toliko iskrenega, širokega, čeprav tudi močno kompleksnega jugoslovanskega čustvovanja, kakor ga je bilo v slovenskem narodu.' (po L. Udetu) Tako je tudi slovenski liberalizem doživljal jugoslovanski integralistični nacionalni program kot eno izmed najvažnejših zgodovinskih vprašanj tistega časa, kot zgodovinsko zakonitost in nujnost. V integralističnem jugoslovanstvu je zato videl naravno posledico združevalnih teženj jugoslovanskih narodov in zgodovinsko izpolnjeno obliko slovenske narodne osvoboditve." (str. 38) Na koncu pa Perovšek pojasni še tretji, in po mojem odločilni sklop vzrokov za tako usmeritev, to je bilo vprašanje nadaljnje politične strategije in taktike JDS. "...V jugoslovanskem zedinjenju in dosledni izvedbi jugoslovanskega narodno-političnega programa (so) videli zgodovinsko priložnost, da se lahko s temi silami dejavno povežejo in 'z njihovo podporo obračunajo s prevlado SLS v Sloveniji, kar je bil njihov osnovni in dokončni cilj' (po M. Zečeviču)." (str. 39) To pragmatično politiko pa so usmerjali tudi interesi liberalnega industrijskega in trgovskega kapitala, ki bi si z udeležbo pri oblasti zagotovil možnosti svoje ekspanzije na nerazviti jug.

Različna razmišljanja v teh zadnjih mesecih propadajoče Avstro-Ogrske po slovenskih časopisih in revijah, zlasti referat Frana Šukljeta v ustavno-pravnem odseku Narodnega sveta in polemika, ki jo je objava referata sprožila oktobra 1918, so po Perovšku pokazala, da je v takratni slovenski politiki o vprašanju bodoče državne ureditve prevladovala unitaristično-centralistična usmeritev. Slovenski liberalci so te politične opredelitve samo najjasneje in najmočnejše zagovarjali, medtem ko so bile opredelitve do tega vprašanja pri drugih dveh političnih strankah še precej zmedene in neenotne.

Drugo podpoglavje nosi naslov *Narodno-politična usmeritev ter državnopravna stališča Jugoslovanske demokratske stranke v času obstoja Države SHS*. Avtor v njem ugotavlja, da slovenski liberalci v tem času o vprašanju nacionalnega in državnopravnega značaja nove jugoslovanske skupnosti niso spreminjali pogledov izpred državnega prevrata, pogledov, ki so jih na te probleme izoblikovali pred dokončnim razpadom Avstro-Ogrske. Veliko politično in upravno samostojnost, ki so jo Slovenci imeli v času od 29. oktobra do 1. decembra 1918, so celo zanikali in v gorečem zagovarjanju čim prejšnje in brezpogojne združitve s Kraljevino Srbijo zasluge za narodno osvoboditev povsem pripisovali zmagoviti srbski vojski, ki naj bi posredno prispevala k razpadu Avstro-Ogrske. Zato so liberalni politiki dobesedno izsilili hitro odločitev o združitvi v zagrebškem Narodnem vijeću pod pogoji, ki so povsem ustrezali Srbiji. Odpor drugih strank proti takemu načinu združevanja je bil v tem času bistveno oslavljen, saj sta bili v tem času zaradi pogajanj v Ženevi še odsotni dve največji politični avtoriteti habsburških Jugoslovanov, Anton Korošec in Ante Trumbić.

Drugi del knjige *Opredelitev liberalnega tabora do vprašanja državnopravnega značaja jugoslovanske skupnosti. Liberalni narodno-politični koncepti do sprejema vidovdanske ustave 28. junija 1921* je prav tako kot prvi sestavljen iz dveh (pod)poglavij. Tudi ti dve delita obravnavano problematiko časovno, prelomnico pa predstavljajo volitve v konstituanto 28. novembra 1920. V tem času je slovenski liberalni politični tabor doživel odločilno preoblikovanje. Pod večjim ali manjšim pokroviteljstvom JDS sta bili namreč ustanovljeni dve novi liberalni stranki; za prodor na podeželje Samostojna kmetijska stranka, za vpliv med naraščajočim slojem industrijskega delavstva pa Narodno socialistična stranka. Vendar sta obe v nasprotju s pričakovanji liberalce politično oslabili, ne pa okrepili. Kmalu po ustanovitvi poleti 1919 sta se politično in idejno precej osamosvojili. Narodno socialistična stranka pa je tudi v pogledu nacionalne politike in državnopravnega ustroja nove države zajadrala v unitarizmu in centralizmu nasprotni politični tabor in je v ustavodajni skupščini glasovala proti centralistični vidovdanski ustavi. Slednja je kljub skrajno nekorektno izpeljanemu postopku sprejemanja - proti taki ustavi je bila večina predstavnikov Hrvatov in Slovencev - predstavljala politično zmagoslavje liberalcev znotraj slovenskih političnih razmer, saj je uveljavila načela, za katera se je začela zavzemati še pred razpadom Avstro-Ogrske.

Kljub temu da je po obsegu najkrajši, je tretji del knjige *Liberalni tabor in nacionalni problem v času vidovdanske ustave, 28. junij 1921 - 6. januar 1929* posvečen najdaljšemu časovnemu obdobju. Tu sta poglavji za razliko od prvih dveh delov knjige razdeljeni tematsko. Prvo obravnava: *Avtonomistična prizadevanja med slovenskimi liberalci v letih 1921-1929*. Dva glavna nosilca

avtonomizma pri slovenskih liberalcih sta bili Narodno socialistična stranka do leta 1925, od tega leta dalje pa Slovenska kmetijska stranka, kjer so se združili avtonomisti (že od ustavne razprave leta 1921) okrog Albina Prepeluha in Dragotina Lončarja ter od leta 1923 postopoma vse bolj avtonomistično razporejena Samostojna kmetijska stranka Ivana Puclja. Skoraj pri vseh političnih opcijah je šlo zagovarjanje avtonomne upravne ureditve države po posameznih pokrajinah ali v nekoliko skrajnejši obliki federalne državne ureditve vzporedno s priznavanjem samostojne narodne identitete vseh treh glavnih jugoslovanskih narodov oziroma zanikanjem jugoslovanske narodne enotnosti. V tem poglavju nekoliko zmoti le nekritično povzeta trditev Frana Ilešiča, da so Narodno socialistični stranki leta 1923, prav zaradi njenega stališča do kulturne samostojnosti Slovencev, pripadali pomembni slovenski intelektualci, kot sta bila profesorja filozofske fakultete v Ljubljani Ivan Prijatelj in France Kidrič ter bibliotekar in urednik Joža Glonar, vsi trije pač slavisti. (str. 209) Prav zaradi političnega konteksta bi bilo to sicer možno, vendar na drugi strani zaradi slabe izkušnje s politiko, ki sta jo omenjena profesorja imela kot podpisnika avtonomistične izjave dve leti prej, posebej pa je bilo zaradi obtožujočega in svarilnega tona Ilešičevega spisa pred "nevarnostjo" slovenskega separatizma, ki je bil napisan za srbsko publiko, Prijateljovo, Kidričevo, pa tudi Glonarjevo članstvo v politični stranki manj verjetno. Pri tem nikakor ne izključujem njihovih simpatij do stališč stranke v tem vprašanju.

Zadnje, po vrsti šesto oziroma drugo poglavje tretjega dela knjige je posvečeno *unitarizmu - prevladujoči narodno-politični opredelitvi slovenskega liberalizma v času Kraljevine SHS*. Posebej pa je razdeljeno na tri podpoglavja: *Narodna politika JDS do strankine razcepitve januarja 1923*, *Unitaristična narodno-programska stališča Ravniharjevih starinov v letih 1923-1929* in *Mladoliberalni demokrati - najverodostojnejši in dosledni nosilci jugoslovanskega unitarizma na Slovenskem do uvedbe Aleksandrove diktature januarja 1929*. O vsebini poglavja sami po sebi govorijo že naslovi njegovih delov. V zadnjem delu avtor pokaže na nestrinjanje voditeljev Samostojne demokratske stranke (od leta 1924) po ustanovitvi Kmečko demokratske koalicije (SDS in HSS) z vedno večjo srbijsko prevlado v vseh centralnih državnih službah. Prehod v trajno opozicijo leta 1925 pa razen kritike prejšnjega koalicijskega partnerja srbske Narodne radikalne stranke ni prinesel sprememb v njeno pojmovanje državne ureditve in prizadevanj za čimprejšnje kulturno zlitje vseh jugoslovanskih "plemen" v povsem enoten narod. Nasprotno, najboljše orožje proti srbski hegemoniji so videli prav v jugoslovanstvu. Pri zasledovanju do konca dosledne centralistične in unitaristične politike slovenskih liberalcev oziroma njenega političnega jedra v SDS pa bi avtor po mojem mnenju moral opozoriti na nekoliko spremenjene poudarke do slovenstva in jugoslovanstva po prehodu SDS v opozicijo. Ne glede na njihovo neomajno vero v končno "stvarjenje" enotnega jugoslovanskega naroda so namreč ob poraznem upadanju volilne podpore v Sloveniji po prehodu v opozicijo začeli svoje trdo jugoslovansko stališče nekoliko mehčati in v okviru jugoslovanstva poudarjati tudi slovenstvo kot njegov konstitutivni del.

Temeljna vsebina knjige Jurija Perovška je bila vsaj med strokovnimi krogi v splošnem znana, zato ni kakšno posebno razkritje in ne bo bestseller, a je kljub temu še kako potrebna študija za našo politično zgodovino. Šele s Perovškovo

razpravo je postal ta problem, o katerem smo dostikrat govorili kar na pamet in zato včasih tudi napačno, tako rekoč 'čist'. Zelo dobrodošlo je njegovo opozorilo, da je bil tudi znotraj liberalne politike dovolj močan tok, ki je dojel anahronizem vztrajanja na pospešenem in zato nasilnem združevanju skoraj nezdržljivega. Knjiga nam jasno kaže, kako počasi lahko politika dojema in sprejema nekoliko kompleksnejše stvari, o katerih so vsa dvajseta leta ognjevito razpravljali jugoslovanski intelektualci, to je razločevanje med politično (državno) in kulturno (jezikovno) združitvijo. Na drugi strani pa je odnos liberalnih politikov do slovenskega narodnega problema in do državne ureditve v prvi Jugoslaviji ključnega pomena za slovensko liberalno politiko nasploh, vključno z liberalizmom pred prvo svetovno vojno in med drugo svetovno vojno. Perovškova knjiga se kaže kot odličen uvod v bolj poglobljeno raziskovanje liberalizma na Slovenskem in upam, da od avtorja pričujoče pedantne študije v naslednjih letih lahko pričakujemo prav to.

Ervin Dolenc

Smilja Amon, *Tisk in politika v Jugoslaviji (1918-1941)*. Ljubljana 1996, 259 strani.

V zbirki *Media*, ki jo izdaja Katedra za novinarstvo Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani in Društvo novinarjev Slovenije, je lani izšla knjiga docentke dr. Smilje Amon pod naslovom *Tisk in politika v Jugoslaviji (1918-1941)*. Avtorica je slovenski znanstveni in publicistični javnosti znana po zanimivih raziskavah, ki jih je posvetila jugoslovanskemu oziroma slovenskemu tisku med obema vojnama. Deluje že vrsto let na omenjeni fakulteti in je svoje delo posredovala študentom, pa tudi v obliki številnih gesel, ki jih je objavila v Enciklopediji Slovenije.

V svojem prikazu se omejujem le na poglavja, ki obravnavajo slovensko problematiko. Ocene so potrebne tudi teze iz gospodarske zgodovine, ki jo avtorica povezuje z novinarsko problematiko. Sicer pa je njena odlika v tem, da je zbrala, opredelila in analizirala nepregledno množico časnikarskega gradiva, ki je izhajalo v jugoslovanskem prostoru, ga postavila v kontekst z gospodarskim in družbenopolitičnim razvojem. Posebej je upravičeno in dobro utemeljila tezo o izvirnosti slovenskega novinarstva porojenega iz slovenske duhovne tradicije.

Knjigo je avtorica razdelila na več problemskih sklopov. Po uvodnih besedah, v katerih je orisala zastavljene naloge, je obsežno obravnavo predstavila v devetih poglavjih in znotraj teh v podpoglavjih. V zadnjem, desetem pa je navedla uporabljene vire, literaturo in v prilogah številčni prikaz časopisja z različnih vidikov v časovnem obdobju 1918-1941. V prvem poglavju *Mednarodna razmerja po 1. svetovni vojni* okvirno predstavi nove razmere v svetu in Evropi, ki so pogojevale novo politično in gospodarsko orientacijo posameznih držav. *Nastanek Jugoslavije in njen mednarodni položaj* je naslov drugega poglavja. V njem avtorica predstavi bistvo jugoslovanske ideje, njegove nosilce, kako se je ideja razvijala med prvo svetovno vojno, vlogo Jugoslovanskega odbora in Kraljevine Srbije. Obravnava nato preide v oris notranjepolitičnih konceptov in nesoglasij pri urejanju Države

oziroma Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) in odnosov pri urejanju jugoslovanskih meja z sosednimi državami.

V osrednji problematiki, ki se začne s tretjim poglavjem pod naslovom *Novinarska dediščina*, je avtorica orisala začetke srbskega novinarstva od druge polovice 19. stoletja, ko je leta 1870 izšel prvi zakon o tisku. Ob kratkem prikazu družbenopolitičnega življenja pregledno prikaže vlogo in mesto osrednjih časnikov in časopisov. Takšen pregled poda tudi za Hrvate in širše za Slovenijo. Četrto poglavje obravnava Politične razmere in politično časopisje v kraljevini SHS 1918-1929, pri čemer med drugim poudarja, da je imel politični tisk pri Srbih, Hrvatih in Slovencih pretežno regionalni značaj ali pa je bil omejen na etnični in verski vidik. V podpoglavju *Slovensko politično časopisje* vsebina povsem ne ustreza temu naslovu. Iz pregleda je sicer razvidno, da ima katoliški tabor največ svojega tiska, vendar preveč na široko vključuje skoraj vse časnike in časopise v politični tisk, kar pa povsem ne ustreza resnici. Tako npr. zajame verski Bogoljub, srednješolski Mentor ali študentsko Rast, Vestnik krščanskosocialne zveze oziroma Vestnik Prosvetnih zvez za Ljubljano in Maribor itd. Ob sicer dobri predstavitvi katoliškega in liberalnega političnega tiska pa ne najdemo v tem poglavju - kamor sodi - socialno-demokratskega oziroma socialističnega (Demokracija (1918-1919), Ljudski glas, glasilo Kmetstvo delavske zveze (1919-1921), Naprej (1917-1928) s tedensko številko Ljudski glas (od 1922-1928), Enakost (1920-1923), nadaljevanje tega je Socialist (1923-1925), Zarja (1922-1923)), Delavska politika (1926-1941). Manjkajo pa tudi legalna komunistična glasila, kot npr. Delavske novice (1921-1924), Glas svobode (1923-1924), Delavsko-kmetški list (1924-1926), Enotnost (1926-1929), Svobodna mladina (1924/25-1927/28). Res so nekatera socialistična in predvsem komunistična glasila izhajala malo časa, vendar so med njimi takšna, ki so pomembno prispevala k razčiščenju politične opredelitve oziroma razvoju frakcij ter označevala njihove dejavnosti. Nekateri od teh naštetih so uvrščeni v deveto poglavje med revialni tisk na str. 225 in 226, o čemer bo tekla beseda na drugem mestu.

Za marsikoga je novo branje v petem poglavju, ko je avtorica orisala povezavo mednarodnih gospodarskih tokov in vpliv na jugoslovanski komunikacijski sistem, pri tem pa sam pregled podkrepila s sklepnimi ugotovitvami in preglednimi in zanimivimi tabelami.

V šestem poglavju *Politični in gospodarski premiki v desetletju pred drugo svetovno vojno (1929-1941)* je kratek pregled razmer po uvedbi šestojanuarske diktature. Tako oriše položaj jugoslovanskega gospodarstva, ki je kar v precejšnji meri povezano z nemško-avstrijskim kapitalom, zlasti po anšlusu. Te ugotovitve je ilustrirala s številčnimi tabelami in z oznako tiska pri utemeljevanju "novega reda" v Evropi.

V sedmem poglavju opisuje razpetost novinarstva med denar in politiko v letih 1929-1941, v katerem zvemo o vlogi in delovanju cenzure in jugoslovanskih agencijah.

V obširnem osmem poglavju *Gibanja okrog slovenskih časopisov pred 2. svetovno vojno* - zaključuje se s sklepnimi ugotovitvami v podpoglavju *Moč in struktura gibanj* - Amonova prikaže z zgledno analizo vrsto pomembnih glasil iz različnih svetovnonazorskih naziranj in političnih opredelitev, ki so vplivala na proces prestrukturiranja slovenske družbe v letih pred aprilskim zlomom 1941. V krajšem

devetem poglavju *Revijalni tisk* pa se osredotoči na srbski in hrvaški ter predvsem na pomembnejše literarne revije na Slovenskem, v katerih izstopa ponekod tudi socialno vprašanje, predvsem pa obravnava slovenskega narodnega vprašanja.

Načelno vprašanje, ki se pozornemu bralcu odpira v podpoglavju *Slovenski revijalni tisk* (9. poglavje str. 224) in v podpoglavju *Slovensko politično časopisje* (4. poglavje 88), je, katera glasila prištevati k političnemu tisku in predvsem, katera glasila opredeliti kot revije in katera kot časnike. To vprašanje je navidez formalnega značaja, vendar pa ga glede na vsebino glasil kaže natančneje obravnavati. Tega problema se je zavedala tudi avtorica in je npr. pravilno uvrstila Ljotičevo glasilo Zbor (štirinajstdnevnik, 1936-1938) k dnevniški problematiki. Saj med drugim o njem zapiše, da je "povsem politični časnik" (str. 187, podčrt. A. V. M.). Glede na značaj medijske sporočilnosti se kot zgodovinar nagibam k oceni, da imajo npr. omenjeni Domoljub (tednik), Naša moč (tednik), Pravica (tednik), Delavska pravica (tednik), Delavec (mesečnik), Delavska politika (izhaja dvakrat na teden), Delavsko kmetijski list (tednik), Ljudski glas (mesečnik) itd., kot glasila več ali manj dnevniški značaj, saj poročajo skoraj dnevne ali vsaj kontinuirano aktualno socialnopolitične in gospodarske dogodke in to širšemu krogu naročnikov. Tako jih je, četudi po formalni plati, kot časopise-revije, težko imeti za revijalni tisk v pravem pomenu besede in se jih skoraj ne da primerjati po sporočilnosti in formatu, z npr. katoliško revijo Vigred (1923-1943) ali z Narodnim gospodarjem (1900-1945) ali liberalnim Zadržnim vestnikom (1930-1941). Tu ima Janko Šlebinger v že omenjeni bibliografiji (str. 3) prav, ko sicer opozori na razliko med časnikom in časopisom, vendar obenem sodi, da so meje večkrat zabrisane in tako tednikom pripisuje časniški značaj. Izmed teh posebej ne kaže označiti kot revijalni tisk politično-strokovna, sindikalna glasila, kot so krščanskosocialistična Pravica (tednik), oziroma Delavska pravica (tednik), obe velikega formata; ali socialdemokratski Delavec. Pač pa bi sodile k slovenskemu revijalnemu tisku npr. naslednje pomembne revije: za katoliški tabor Vestnik krščansko-socialne zveze oziroma Prosvetnih zvez v Ljubljani in Mariboru (1920-1933; 1935-1943), za liberalni tabor kmečko kulturno-prosvetno glasilo Gruda (1924-1941) in za marksistični tabor po prenehanju izhajanja Svobode 1936, še Vzajemna Svoboda (1937-1940).

V tekstu se je avtorici, žal, zapisalo nekaj napak. Če se ustavimo najprej pri faktografskih, bomo za primer navedli tekst na str. 124, kjer piše: "Septembra 1930 so dr. Korošča internirali v Niško banjo. (...)" Naj spomnimo, da je dr. Korošec, tedaj minister za gozdove in rudnike sam dal ostavko in to z obrazložitvijo, da je slabega zdravja. To ostavko pa je dal v avdienci pri kralju Aleksandru v Niški banji 28. septembra 1930, kralj ga je tedaj celo odlikoval z najvišjim odlikovanjem, s Karadjordjevo zvezdo II. stopnje. (Primerjaj Delavsko pravico, III, 2. oktobra 1930, št. 40, str. 1; France Filipič, Dr. Anton Korošec in marksisti. Prispevki za novejšo zgodovino 1991, št. 1, str. 91). Sicer pa je dr. Korošec v tem času še politično deloval, tako tudi v predvolilnem boju za parlamentarne volitve novembra 1931 in tudi še pri nastajanju slovenske deklaracije konec leta 1932. Dejansko je bil aretiran v času silovitega protipunktaškega gibanja jugoslovanskih nacionalistov konec januarja 1933 in konfiniran sprva v Niško banjo in kasneje na Hvar. Jevtičeva vlada je padla 20. junija 1935 in 24. junija je bila sestavljena nova Stojadinovičeva vlada, v njej je prevzel posle notranjega ministra dr. A. Korošec,

zato 18. junija 1935 še nista imela nova vlada in dr. Korošec takšne kompetence, kot jima pripisuje avtorica (str. 184 spodaj). Na str. 225 je gotovo namesto napačnega imena revije "Socialistična misel" mišljena krščanskosocialistična "Socialna misel" (1922-1927) kot je navedena na str. 92. Ko omenja na str. 199 "knjigo" Alenke Nedog, Nekatera vprašanja iz ljudskofrontnega gibanja v letih 1935-1937, moramo pojasniti, da to ni knjiga, marveč razprava, ki je izšla v reviji *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, Ljubljana, 1966, št. 1-2, str. 77-85. Res pa je, da je Nedogova ljudskofrontno problematiko objavila v samostojni knjigi, ki jo S. Amon navaja v razdelku *Literatura* na str. 254. Časopis *Orjuna*, ki je v seznamu naveden v prilogah II, je glasilo liberalne bojne formacije in tedaj spada še pod okrilje Pribičevičeve Samostojne demokratske stranke in ne v Nacionalno stranko, kot je zapisano. Na isti strani je pri glasilu *Domovina* (1918-1941) navedena "domobr. stranka", kar je zatipkano, gotovo je mišljeno demokratska stranka. "Murska" krajina na str. 259 Priloga II je gotovo mišljena Mörszka krajina (22. X. 1922-1. V. 1927) tednik in se je nadaljevala kot *Muravidek* v madžarščini (Šlebinger str. 100). Višje državno pravdnništvo z dne 27. junija 1924 je gotovo tega imelo na seznamu, medtem ko je šele kasneje izhajala Murska krajina (1932-1938) prav tako tednik in v *Murski Soboti*. Moti in napačno je tudi ponekod množinska oblika poimenovanja *Kocbekove revije Dejanje*, npr. str. 8 in 225.

Mimo tega je v knjigi kar nekaj poenostavljenih ocen, za katere je treba upoštevati tudi distinkcije. Tu omenjam str. 151, v podpoglavju *Slovenska politična gibanja*, kjer je navedba, da je "Krščanskosocialistično križarsko gibanje... slovensko politično gibanje..." in to ob omembi samo dveh mladinskih glasil *Križ na gori* (1924/25/ do 1926/27) in *Križ* (1928 do 1930). Predvsem ima to gibanje svoje ime "križarstvo" ali katoliško "križarsko gibanje", in pa več obdobji svojega razvoja. Zato bi za to zgodnje obdobje okrog omenjenih dveh glasil težko sprejeli avtoričino opredelitev. Dr. Janko Prunk, priznan poznavalec krščanskosocialnega oziroma krščanskosocialističnega gibanja je zapisal, da križarstvo le pogojno prištevamo h krščanskemu socializmu in je tudi navedel pravilno oceno B. Krefta, da je "bolj versko reformatorsko kot politično gibanje". Predvsem pa bi težko govorili o križarjih kot o organiziranih krščanskih socialistih. (Janko Prunk: *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto Slovenskega naroda*. Ljubljana 1977, str. 80-83.) V tem začetnem obdobju križarskega gibanja ločimo mariborsko in ljubljansko vejo, poudariti pa velja njegovo močno liturgično gibanje in tudi simpatijo do katoliške akcije, kot zgolj versko-obnovitvenega gibanja. Tudi nekdanji križar dr. A. Trstenjak je poudarjal, da "krščanskih socialcev ne smemo istiti s križarstvom". (Anton Trstenjak: *K zgodovini mladinskega gibanja na Slovenskem*. Cerkev, kultura in politika. Ljubljana 1993, str. 101, 102). Vsekakor je poleg avtoričinega zapisa o "avtohtonem političnem gibanju", bolj v ospredju v času izhajanja *Križa na gori* in *Križa katoliška prenova slovenske družbe*. Vendar je križarstvo v drugem in tretjem obdobju, ob še drugih glasilih posledično preraslo generacijski krog in tudi kot politično gibanje močno vplivalo na socialno-gospodarske, politične, kulturne, posebej filozofske in mladinske strukture bodisi v sprejemanju ali zavračanju križarskega gibanja. (Primerjaj Joško Pirc: *Aleš Ušeničnik in znamenja časov*. *Katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja*. Ljubljana 1986, str. 205-218) Temu tudi sledi, da je zgoraj na str. 208 bolj primerno ločiti: krščanske socialiste, križarje itd.

Pri obravnavi Ljotičevega gibanja ZBOR na str. 190 in gibanja okrog glasila Avgust Jenko se avtorica sklicuje v opombi 107 na knjigo podpisane Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Vendar v tem tekstu ni trditve, da so "jenkovci" duhovni nasledniki Slovenske mladine (1938-1940). Slednja je izrazito levičarska, v kateri so sodelovali tudi člani SKOJ oziroma KPS. Glasilo je navedeno v Jože Munda: Bibliografija slovenskega marksističnega tiska 11. 4. 1920-26. 3. 1941. Ljubljana 1969, str. 83, bibl. enota 180. Kot takšna ima tudi v zgodovinski literaturi svoje mesto (Nedog, Filipič, Miklavčič, itd.) Za "jenkovce" pa, kot idejne naslednike Ljotičevega ZBORA, vemo, da so srdito napadali levičarstvo, komunizem oziroma boljševizem, liberalizem in židovstvo.

Nekaj pojasnil še k str. 209. Potem ko so študentje okoli lista Straža v viharju začasno izgubili vodilne pozicije v Akademski zvezi, ki je bila centralna organizacija katoliških študentskih društev na ljubljanski univerzi, so 1935 delovali v študentski Katoliški akciji (Mihaelova skupina) niso pa ustanovili 1935 "Akademske akcije". Res pa je, da so stražarji bolj ali manj ves čas sodelovali poleg drugih študentskih društev sprva v Akademski akciji za univerzitetno knjižnico, ustanovljena 1933, oziroma Akademski akciji za izpopolnitev univerze v Ljubljani. Šele 14. maja 1937 in ne 1935, kot je razumeti iz teksta, so ustanovili študentski klub Straža, medtem ko so znova v času režima JRZ 1936 dobili vodilno vlogo v Akademski zvezi. (Prim. Slavko Kremenšek, Študentovsko gibanje 1919-1941. Ljubljana 1972, str. 240, 241 in 186, 191, 193-203, 107). Takšnih in drugačnih netočnosti ali razlag je v knjigi še nekaj.

Sicer pa je S. Amonova opravila z interdisciplinarno metodo veliko delo. Z dobrim poznavanjem problematike jugoslovanskega in še posebej slovenskega novinarstva in z analizo političnih, gospodarskih, kulturnih razmer ter samega tiska je zanimivo predstavila bralcu zgodovinski razvoj in hkrati velik kulturni potencial ne le slovenskega temveč tudi srbskega in hrvaškega časnikarstva. Na koncu naj spomnimo na odmevno, jubilejno prvo "Razstavo slovenskega novinarstva" v Ljubljani 1937 ob 140 letnici Vodnikovih "Lublanskih noviz". V spremnih besedah publikacije z istim naslovom, sicer pa z bibliografijo Janka Šlebingerja, *Slovenski časniki in časopisi*, od 1797-1936, Ljubljana 1937, bomo zabeležili med drugim besede politika in novinarja dr. Alberta Kramerja, ki je tedaj takole ocenil slovensko novinarstvo: "Ob naših tednikih in dnevnikih se je razvijala narodna zavest; iz njihovih skromnih stolpcev so prodirale v narod ideje samoobrambe, kulturnega napredka, gospodarske osamosvojitve, socialne enakopravnosti. V njih so se pretvarjali veliki tokovi človeškega razvoja v program bodočnosti lastnega naroda." V tem kontekstu se v zaokroženi podobi zgodovine novinarstva med obema vojnama, ki jo je prispevala Smilja Amonova s pričujočo knjigo zdi toliko bolj vredna naše pozornosti.

Anka Vidovič-Miklavčič

Marjan Žnidarič: *Do pekla in nazaj. Nacistična okupacija in narodno-osvobodilni boj v Mariboru 1941-1945*. Muzej narodne osvoboditve Maribor 1997, 379 strani, ilustr.

Res je, kar piše na vabilu za predstavitev te knjige v Mariboru 16. junija 1997, da gre za prvo celovito znanstveno študijo o večjem slovenskem mestu v času druge svetovne vojne. Uresničuje se moje predvidevanje pred dvajsetimi leti, da bo namreč Ljubljana med poslednjimi mesti, ki bodo dobila svojo znanstveno zgodovino za usodna leta 1941-1945. Dolgo, predolgo so tam politiki pojmovali zgodovino vojnih let 1941-1945 kot tako pomembno zadevo, da jo lahko piše le kak vodilni udeleženec narodnoosvobodilnega boja. Teh pa je bilo več in tudi med njimi in njihovimi privrženci so bila nesoglasja o tem, kdo je bolj ustrezen, da opravi ta posel. Pozneje, ko so vendarle priznali tudi zgodovinarjem, da lahko pišemo o tistem času, pa je ob gluha ušesa zadelo prizadevanje akademika profesorja dr. Ferda Gestrina, da bi zgodovinarji z združenimi močmi napisali znanstveno monografijo o zgodovini Ljubljane v vseh njenih obdobjih.

Zdaj je Maribor kljub toliko ljubljanskim zgodovinskim komisijam, odborom za revolucionarne tradicije ali izročila NOB, mnogim brezplodnim sestankom, papirnatim načrtom itd. daleč prehitel Ljubljano in dokazal, da lahko pridna roka posameznega izšolanega zgodovinarja sama napiše zgodovino kraja, mesta, pokrajine in končno tudi naroda in države. To je s svojo monografijo o Mariboru v usodnih letih 1941-1945 dokazal tudi mladi doktor zgodovinskih znanosti Marjan Žnidarič. Osnovo njegove knjige pomeni njegova disertacija, ki jo je uspešno zagovarjal 16. decembra 1996 na zgodovinskem oddelku Filozofske fakultete v Ljubljani.

Knjiga *Do pekla in nazaj* ima 386 strani in je tudi bogato ilustrirana z 72 izbranimi fotografijami, ki so tudi del dokaznega gradiva kot 510 navedb virov in literature (t.i. opomb), pri nekaterih gre za cele sklope bibliografije.

Knjiga ima deset poglavij, ki bi jih lahko strnili v tri dele. Prvi del (40 strani, od 13 do 52) pomeni prikaz mesta Maribora pred aprilom 1942, t.j. pred nemškim in italijanskim napadom na Slovenijo. S petimi oddelki ali podpoglavji o gospodarskem položaju, upravni razdelitvi in prebivalstvu, o gospodarstvu, socialnih razmerah, politični opredelitvi prebivalstva, delavskem gibanju, razvoju telesne in duhovne kulture ter znanosti, o Nemcih in Švabsko-nemški kulturni zvezi (Kulturbundu) ter marčnih dogodkih 1941 pomeni uvod v glavno tvarino knjige, t.j. v njen drugi in tretji del.

V drugem delu (90 strani, od 53 do 142) dr. Žnidarič v petih oddelkih prikaže nemško okupacijo in okupatorjeve ukrepe, začevši z aprilsko vojno na mariborskem območju, uvedbo nacistične civilne uprave, vzpostavitvijo, organizacijo in delovanjem Štajerske domovinske zveze (Steiericher Heimatbund), okupatorjevimi raznarodovalnimi ukrepi, vlogo Maribora v nacističnem okupacijskem sistemu in odnosu Mariborčanov do okupatorja. Posebno poglavje v tem delu knjige pomeni avtorjev prikaz okupatorjevega gospodarstva v Mariboru. Naj pripomnim, da je ta prikaz med redkimi študijami o gospodarstvu pod okupacijo na Slovenskem, o temi torej, ki je bila predolgo časa pastorek v našem zgodovinopisju. Kot se vidi iz naslovov oddelkov, je ta del knjige napisan izrazito tematsko.

Tretji in največji del knjige (170 strani, od 167 do 336) ali šest poglavij (od 4 do 9) obravnava nastanek in razvoj odporniškega ali narodnoosvobodilnega gibanja v Mariboru. Dr. Žnidarič ta razvoj prikazuje kronološko in tematsko, pač glede na njegove vzpone in padce. Tako ga v 4. poglavju prikaže v 1941. letu, v 5. poglavju od januarja 1942 do padca Pohorskega bataljona januarja 1943, v 6. poglavju od padca tega bataljona do italijanske kapitulacije septembra 1943, v 7. poglavju od septembra 1943 do padca okrožnega vodstva OF poleti 1944 in v 9. poglavju od poletja 1944 do osvoboditve maja 1945. Med 7. in 9. poglavje je avtor kot posebno poglavje vrnil 8. poglavje o bombnih napadih na Maribor, ki nekako časovno pokriva obdobje, ki ga zamejujeta 7. in 9. poglavje. V tem poglavju je pisec strnil ugotovitve iz obsežnejše, že objavljene razprave.

V tem delu knjige dr. Žnidarič zlasti ugotavlja in navaja postojanke narodnoosvobodilnega gibanja in skupine njegovih sodelavcev ali udeležencev, obseg in način njihovega delovanja, medsebojno povezanost ali ločenost v delovanju, njihovo usodo, vzrok za njihov padec itd. Da gre večinoma za zelo podobno navažanje udeležencev osvobodilnega boja, ki mor biti za manj domačega bralca tudi nekoliko utrudljivo branje, priča tudi imensko kazalo v kazalu oseb (23 strani, od 257-379). Mnoge skupine udeležencev bi lahko imele vsaka svojo napisano zgodovino. Bili bi krivični do nedavno preminule zveste sodelavke Muzeja narodne osvoboditve Maribor, Milice Ostrovske, ki je še pravočasno, dokler dogodki ljudem še niso utonili v pozabo, v treh svojih knjigah Kljub vsemu odpor, zbrala nešteto podatkov o udeležencih NOB v Mariboru. Dr. Žnidarič tudi ugotavlja vpliv splošnih političnih in vojaških razmer ter bližnjih partizanskih enot na delovanje osvobodilnega gibanja v mestu. Raziskuje in ugotavlja tudi vpliv uporniške, protiokupatorske dejavnosti na okupatorjevo nasilje in narobe: vpliv okupatorjevega nasilja na NOB. Pohvaliti je treba posebej tudi njegovo prizadevanje, da čimveč pojavov izrazi tudi s številčnimi podatki. Problemov se loteva stvarno in na kritičen način in ni podvržen poveličevanju ene in omalovaževanju druge strani, čeprav se iz obravnave vidi, da zlasti glede na značaj nemške nacistične okupacije, ki je bila najtežja nesreča, ki more zadeti neki narod, ni in niti ne more biti popolnoma neprizadet, ravnodušen raziskovalec.

Za vsemi tremi deli ali devetimi poglavji je dr. Žnidarič napisal v 10. poglavju zaključek ali sklep (10 strani, od 337 do 246). V njem je povzel obravnavano tvarino. Mesto Maribor je bilo politično, gospodarsko in kulturno središče širšega območja in ga je nemški okupator spomladi 1941 tudi izbral za središče svoje pokrajinske in okrožne uprave (sedež šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, političnih komisarjev oz. nadžupana za mesto Maribor, deželnega svetnika za okrožje Maribor-podeželje). Naj pripomnim, da je imel nemški okupator v 1941. letu v mestu Mariboru tudi nekatere funkcionarje za širše območje, kot je Spodnja Štajerska, t.j. tudi za Gorenjsko in Mežiško dolino. Tako je bil tam poveljnik redarstvene policije za alpske pokrajine, polkovnik Helmut Mascus, poveljnik vojaškega štaba "Süd", generalmajor Weiss, in poveljnik SA-skupine "Südmark" Arthur Niebe. Zaradi porasta NOB na Gorenjskem sta se prva dva preselila na Bled. Z zmanjšanjem števila Slovencev (4.607 ali 8,3% izgnancev) in priselitvijo Nemcev (uradnikov, nameščencev, policistov, orožnikov, esajevcev, gospodarstvenikov itd.) se je povečal že itak velik delež nemškega življa, večinoma vključenega v nacificirano Švabsko-nemško kulturno zvezo, ki je okupacijo pozdravil kot osvoboditev in se večinoma

vklučil v okupatorjev upravni in politični aparat. Številčna moč nemštva, ki ga je nacistični okupator krepil v vseh pogledih, in učinkovitost okupatorjevega represivnega aparata (policija, vojska, vermanšaft itd.) sta bili tudi med vzroki za omejeno delovanje organov protiokupatorskega odpora - narodnoosvobodilnega gibanja ali celo za njegove nekajkratne poraze.

V protiokupatorski odpor na smrt obsojenega slovenskega naroda kot etične enote in Osvobodilno fronto so se poleg komunistov, ki so v osvobodilnem gibanju v mestu bili v manjšini (dr. Žnidarič jih ocenjuje s 15,3%), a se je ves čas čutila njihova vodilna vloga, vključili tudi socialisti in katoliki. Avtor sodi, da je imelo izročilo narodnoobrambnega gibanja od Antona Martina Slomška do deklaracijskega gibanja in bojev za severno mejo ter akcij proti nemškimi imperialističnim pretenzijam v tridesetih letih pomembno vlogo pri vključevanju mariborskih Slovencev v protiokupatorski odpor. Nacistični okupator s svojo aneksionistično in raznarodovalno politiko, ki je slej ko prej razočarala tudi nekatere mariborske Nemce, je bil za mnoge Mariborčane hujše zlo kakor idejna razhajanja med privrženci različnih političnih strank. Tako v Mariboru kot na slovenskem Štajerskem ni prišlo do dlje časa delujočih podtalnih taborov, ki bi nasprotovali Osvobodilni fronti. Politične kolaboracije pa ne bi dopustil okupator, ki je do konca vztrajal pri svoji začrtani zasedbeni politiki.

Kot dober poznavalec novejše zgodovine Štajerske, saj ima že bogato Bibliografijo, je dr. Žnidarič v knjigi zajel vse pomembnejše probleme nacistične okupacije in osvobodilnega gibanja v Mariboru. Čeprav se je v poglavjih o nemški okupaciji lahko opiral na nekaj literature in nekaj objav arhivskih virov za celo slovensko Štajersko, je vendarle moral predvsem izluščiti podatke za mesto Maribor, kar ni bilo lahko. Nekatera področja, npr. o okupatorjevem gospodarstvu, šolstvu itd. ter o vlogi Maribora v nacističnem okupacijskem sistemu, odnosu prebivalstva do okupatorja itd., pa v svoji knjigi obravnava prvi.

Pri najobsežnejšem delu knjige, t.j. o osvobodilnem boju, se avtor razen nekaj redkih delnih razprav ni mogel opirati na literaturo in gre za prvo celovitejšo in izčrpejšo obravnavo te teme, obdelano predvsem po raznovrstnih virih. Dr. Žnidarič sam v začetku poglavja o virih in literaturi (10 strani, od 347 do 356) priznava, da mu je precej težav pri preučevanju dogajanj v Mariboru v času druge svetovne vojne povzročalo nesorazmerje med arhivskim gradivom o okupatorju in njegovih ukrepih na eni ter odporniškimi gibanjem na drugi strani. Dobro poznavajoč vire za to obdobje slovenske zgodovine, lahko zatrdim, da je uporabil prav vse, kar je na voljo in lahko kakšno poglavje o okupaciji dopolnijo le še viri iz graškega deželnega arhiva, ki pa so - če so sploh ohranjeni - še vedno dostopni, ter nam šele pred kratkim znano in dostopno gradivo nekaterih nacističnih uradov v nekdanjem posebnem (in večinoma tajnem) arhivu v Moskvi.

Žnidaričeva knjiga *Do pekla in nazaj* (naslov po nekem ameriškem vojaškem filmu) je velik in tehten prispevek k slovenski zgodovini obdobja 1941-1945. Avtor si zasluži pohvalo tudi zato, ker je knjigo večinoma ustvarjal zunaj strokovnega in znanstvenega zavoda, vendar ne brez podpore njegovih, tj. muzejskih delavcev. Bilo bi koristno, ko bi nas on ali kdo drug seznanil še z dogajanjem med tistim delom Mariborčanov, ki so drugo svetovno vojno prebijali zunaj svojega mesta (izgnanci, begunci, interniranci, delovni deportiranci v nemški

vojski itd.), s čimer bi dobili še bolj zaokroženo podobo glavnega mesta naše štajerske pokrajine in njenih prebivalcev.

Tone Ferenc

Doroteja Lešnik, Gregor Tomc: Rdeče in črno. Slovensko partizanstvo in domobranstvo. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1995, 217 strani.

V sodobnem slovenskem zgodovinopisju je večkrat zaslediti želje ali skoraj zahteve po pritegnitvi oziroma sodelovanju drugih strok in znanstvenih vej pri obravnavi posebej kompleksnih zgodovinskih pojavov in procesov. Tudi zgodba o potrebnem interdisciplinarnem pristopu je že zelo stara, bistvenih premikov pa v glavnem ni opaziti. Z nekaj sicer pomembnimi izjemami je vse prepuščeno naključju ali pa pobudam zunaj zgodovinopisne stroke. Med slednje bi lahko prišeli tudi raziskave v okviru slovenskega Mirovnega inštituta, ki so v zadnjih letih posvečene "proučevanju različnih vojaških organizacij na tleh današnje Slovenije in vloge Slovencev v njih". Rezultat teh prizadevanj sta tudi študiji o slovenskem partizanstvu oziroma domobranstvu, pri čemer pa seveda ni slučajno, da sta izšli skupaj v eni knjigi.

Za nas je po vsem že rečenem pomembno predvsem dejstvo, da avtorja nista zgodovinarja, temveč sociologa. Iz tega dejstva izhaja naše razumljivo zanimanje za uporabljeno metodologijo, za delovne hipoteze, za strukturo besedila, za sklepe oziroma rezultate raziskave. No, avtorja si ob začetku dela očitno nista delala velikih iluzij o možnosti "totalne" družboslovne analize, čeprav je posebej pisec študije o domobranstvu na sicer selektivno izbranih tematikah dajal zelo velik poudarek na vrednotenje oziroma vsestransko ocenjevanje pojavov in dejanj. Avtorica partizanskega dela je pri tem dosti bolj lakonska in nastopa zgolj s kratkimi ugotovitvenimi sklepi, ki pa so vendarle pomembna novost v primerjavi z dosedaj prevladujočimi študijami "zmagovalske" zgodovine. Avtor domobranskega dela se tudi zaveda, da "obstaja le ena realnost" ter da jo je možno spoznavati, preučevati le parcialno, znotraj posameznih znanstvenih smeri, če pa skuša uporabiti večdisciplinarni pristop, pa se je nujno treba omejiti pri obravnavi problematiki, še posebej, ker je pisec nezgodovinar, se pravi, da ne razpolaga z zadostnim "vedenjem".

No, znanje oziroma vedenje si raziskovalec lahko priskrbi, bodisi z lastnimi raziskavami v ožjem smislu, bodisi z natančnim seznanjanjem z dotedanjimi raziskavami drugih, se pravi z literaturo. Tudi tu sta avtorja zavestno postopala (samo)omejevalno, pri čemer naj bi določeno vlogo imel tudi čas, ki sta ga imela na razpolago. D. Lešnik je pri obravnavi partizanstva iz ogromne razpoložljive literature načrtno pritegnila samo novejša dela, dodala pa nekaj zadnje čase "modernih" ustnih virov. Tu ji je treba priznati, da je tako pridobljene podatke s pridom ter "na pravem mestu" uporabila, tako da ponekod dajejo ton pripovedi prav izjave nekdanjih partizanov. Pri G. Tomcu je nekoliko drugače, saj je drugačna tudi struktura njegovega besedila. Poleg razmeroma visokega odstotka raz-

položljive literature je zato pritegnil nekaj časopisnih domobranskih virov, ni pa arhivskih in ustnih virov. Enako ni uporabljal tudi emigrantske literature oziroma virov. Specifičnost njegovega besedila dokazuje tudi zadnje poglavje z naslovom "Druga svetovna vojna v Sloveniji 1991-1995", ki pomeni analizo časopisne "vojne" v zadevi partizanstvo in/ali domobranstvo. Pri tem pa se nam neizogibno postavlja tudi vprašanje avtorjeve sistemske in načelne objektivnosti, pač glede na to, da je bil tudi sam aktiven udeleženec omenjene časopisne vojne.

Je torej knjiga "Rdeče in črno" prva sociološka knjiga, prva resna sociološka analiza določenih družbenih pojavov iz obdobja druge svetovne vojne na Slovenskem? Tvegamo trditev, da je to samo delno, predvsem pa, da je to knjiga neizkoriščenih priložnosti. Besedili obeh avtorjev sta zelo različni, toda ker nastopata skupaj v knjigi ter glede na "komplementarnost" objektov njune raziskave, se nam nujno vsiljujejo razne primerjave, tako vsebinske kot metodološke. Prav ob teh primerjavah pa kritični bralec zaide v zadrego, saj so le-te zelo otežkočene ali celo nemogoče. Ker sta raziskovalca delala v bistvu neodvisno drug od drugega - skupni, krovni projekt je bil le zelo ohlapen usmerjevalec - sta se v okviru svoje teme tudi samostojno odločala, katere vsebinske tematike bosta obdelala ter kakšno raziskovalno metodo, pot, bosta ubrala. Rezultat tega nam pokaže že pogled na kazalo: partizanski del sestavljajo poglavja "Družbeno-politični kontekst nastanka in razvoja partizanske vojske", "Politični, pravni in organizacijski vidiki delovanja partizanske vojske", "Elementi simbolnega v partizanski vojski" ter "Obleka in prehrana partizanov", domobranski del pa poglavja "Domobranska oseba", "Odnos domobrancev z drugimi in drugim" ter že omenjena "Druga svetovna vojna v Sloveniji 1991-1995".

Oba dela imata značilen podnaslov, ki je v funkciji najkrajšega možnega povzetka ali definicije, v primeru partizanstva je to "Do osvoboditve z revolucijo"! Prvi dve poglavji D. Lešnik za zgodovinarja druge svetovne vojne pravzaprav ne predstavljata nič bistveno novega, ob ugotovitvi, da gre za sintetične poskuse na kratko definirati vse dosedanje ugotovitve zgodovinarjev in drugih piscev. Pri tem avtorica periodično dokazuje in povzema vse bolj nesporne zaključke, da je bila partizanska vojska poleg odporiške vloge predvsem revolucionarna pest Partije, ki je prek nje prišla na oblast in izvedla revolucijo. Ob tem kritično prikazuje tudi stopnjo njene neodvisnosti, ki je bila seveda relativna, pač v odnosu do Partije oziroma jugoslovanskega vojaškega in partijskega vrha. Tretje in predvsem četrto poglavje partizanskega dela je po svoji tematiki in prek tega po svoji metodologiji bolj etnološkega značaja in se tudi bolj naslanja na ustne vire. Ob tem poznavalec naleti tudi na nekaj manjših netočnosti oziroma nelogičnih trditev, ki pa ne motijo v celoti izredno solidnega vtisa o delu D. Lešnik. Sociologije pa je tu najti seveda bolj malo.

Domobranski del knjige vsekakor postavlja kritičnega bralca pred večje in težje preizkušnje. Podnaslov - definicija Gr. Tomca se glasi "Od kontrarevolucije do kolaboracije", s čimer je avtor hotel reči, da je bil domobranski boj prvenstveno razredno - ideološkega značaja in ne morda eksistencialnega. Deloma se je s tako postavljenim izhodiščem možno strinjati, toda s pomembno dopolnitvijo, da namreč domobranstvo ni nastalo zgolj kot reakcija (imelo je tudi predhodnike) na revolucionarno perspektivo, temveč predvsem kot reakcija na že obstoječo revolucionarno prakso, torej dejansko na eksistencialni podlagi. O vzrokih

nastanka domobranstva (še prej vaških straž) se avtor sprašuje zelo malo ali nič, oziroma to izvaja iz elementov poznejše domobranske propagande in s tem zapade v resno metodološko nevarnost, da zamenjuje vzroke s posledico, kar je za znanstvenika ena hujših napak. Analiza virov in izvedba zaključkov je v precejšnji meri "fenomenološka", se pravi, da izhaja zgolj iz nekaterih ideoloških spisov ali besedil samih (iz revije "Slovensko domobranstvo"), ne glede na to, kdo in zakaj jih je napisal, kdaj in kje so bili objavljeni, kaj je z njimi avtor nameraval povedati, kaj je bil namen izdajatelja itd. itd. Skratka, manjka povsem vzročno - posledična predstavitev relevantnih okoliščin, v katerih se določen tekst pojavi. Avtor analizira besedila kot da obstajajo sama po sebi, v nekem zgodovinskem in človeškem vakuumu. Seveda to ne drži za celotno piščevo izvajanje, temveč predvsem za poglavje "Domobranska oseba". Drugje je avtor bolje podprt z zgodovinopisnim poznavanjem, čeprav je treba spet pripomniti, da ni upošteval vse razpoložljive in v nekaterih primerih zelo važne literature. Za nekatere vidike navaja tudi tujo literaturo, toda ko na strani 114 našteva dejavnike, ki so po njegovem domobrance vodili v kolaboracijo z okupatorjem, se mu je kar vsiljevala možnost, da bi jih primerjal z dejavniki za kolaboracijo drugod po Evropi. Te možnosti žal ni izkoristil, bila pa bi neprecenljive vrednosti za oceno slovenske kolaboracije in ugotavljanje njene specifičnosti. Ugodnejši vtis ima bralec ob poglavju "Odnos domobrancev z drugimi in drugim", kjer je tudi zaslediti nekaj sociološkega in psihološkega pristopa.

Ker je pričujoča ocena pisana precej časa po izidu knjige, se nam ne zdi primerno, da bi se podajali tudi v podrobnejšo analizo posameznih elementov besedila. V zadovoljivi meri sta to v tisku storila že Bojan Godeša in Ivo Žajdela. Na koncu gre spet kot zelo koristno zanimivost omeniti aktualistično zadnje poglavje, ki pa seveda še ni zaključeno. Časopisna vojna oziroma "boj za lepšo preteklost" še kar traja, kar pa je po svoje razumljivo, saj je bila diskusija o tako zastavljenih problemih druge svetovne vojne pri nas pred tem desetletja preprečevana.

Boris Mlakar

Jože Hubad: K slovenski istovetnosti. Založba Littera, Ljubljana 1996, 221 strani.

Našim Prispevkom sorodna Revija za zgodovino, literaturo in antropologijo - Borec je leta 1995 objavila serijo prispevkov v okviru ankete z naslovom "Totalitarizem in sodobnost". Med njimi je predstavljal precejšnje presenečenje in vzbudil tudi temu primerno pozornost prispevek inž. Jožeta Hubada, sicer našega rojaka iz Švice. Uredništvu je dotedaj bolj ali manj neznani pisec povzročil sicer nekaj težav zaradi neobičajne dolžine svojega prispevka, toda bolj kot to je vznemirjala vsebina in metodologija napisanega. Pisec se je v odgovoru na anketo namreč osredotočil predvsem na problem ocenjevanja dogajanj v okupirani Sloveniji 1941-1945 ter na iz tega neposredno in tudi posredno izhajajoči problemi narodne sprave, ki po svoje loči Slovence še danes. Za nas pa je tukaj pomembno predvsem dejstvo, da je avtor

prvotno besedilo še nadalje razdelal in razširil ter izostril njegovo sporočilno plast in jo zatem izdal v knjižni obliki.

Če gledamo s stališča posameznih plasti oziroma elementov, ki sestavljajo Hubadovo knjigo, pravzaprav podkovani bralec ne naleti na kakšno pomembno novost ali pa zgodovinski podatek, ki bi bistveno spreminjal dosedanji mozaik našega dosedanjega poznavanja tako dogodkov v usodnih letih 1941-1945 kot tudi v letih "tranzicije" po 1990. Novost je namreč specifična metodološka preizkušnja, v katero se je podal avtor z mešanjem izrecno zgodovinopisnih prijemov ter skrajno aktualističnih analiz ter ocen ali celo prognoz. Kot rečeno, posamezni podatki, ki jih navaja, so v glavnem že znani ali celo "razglašeni", diskusija je potekala v glavnem le okoli tega, ali so omenjeni podatki tudi v celoti verodostojni, predvsem pa, kako jih interpretirati, kaj pomenijo v določenem spletu zgodovinskih okoliščin ter ali so to "dejstva" prvega reda ali pa zgolj zanimive ob(pod)robnosti. Hubad v svojem besedilu izrecno ter poudarjeno prepričano zastopa protirevolucionarno stran oziroma razlago dogajanja med okupacijo in državljansko vojno. S tega vidika je izbira virov in tudi literature z njegove strani jasna in v skladu z rdečo nitjo, ki preveva celotno besedilo. Posebej gre omeniti tudi dejstvo, da je avtor nezgodovinar, česar se zaveda in v knjigi na enem mestu celo poudarja, z namenom, da utemelji svoje včasih bolj svobodno ter pogumno izvajanje sklepov in interpretacijo virov. Poleg tega je opaziti tudi siceršnji vpliv tehničnega načina razmišljanja v vzpostavljanju ter razreševanju vsebinskih in metodoloških vprašanj. Za "povprečnega" družboslovnega bralca tako besedilo učinkuje kar inovativno.

Kot rečeno, knjiga ni čisto zgodovinopisno berilo, temveč izvirna in na trenutke provokativna zmes zgodovinskih opisov, interpretacij ter aktualističnih analiz sodobne slovenske družbe, pač z vidika medvojnih in povojnih dogodkov. Pisec je pri tem nedvoumno opredeljen ter vidi glavnega krivca za izostanek narodne sprave v političnih in siceršnjih naslednikih Komunistične partije Slovenije, ki še vedno obvladujejo sodobno slovensko družbo, s čimer pa tudi dajejo ton interpretaciji njene preteklosti.

S tega vidika je seveda bralcu, ki knjige še ni natančno prebral, naslov "K slovenski istovetnosti" pravzaprav nerazumljiv. Šele, ko jo po branju zapre ter doume njeno sporočilo in hkrati razpozna njeno kompozicijo, postane tudi naslov logičen. Naslov namreč nakazuje pot ter potrebne postopke in spremembe, ki so po avtorjevi oceni potrebne, da se to "pravo" narodno istovetnost doseže. Že iz navedenega je namreč jasno, da te uravnotežene identitete slovenski narod še ni dosegel, da je namreč še razklan, celo obseden s teorijo o dveh resnicah. Izvirna krivda leži v logiki dogodkov med drugo svetovno vojno ter v desetletjih po njej, nekaj let demokracije pa tu še ni privedlo do notranjega narodnega zedinjenja.

Globalno je avtorjevo sporočilo (in naročilo) grajeno na podlagi t.i. "slovenske lestve", ki jo sestavljajo resnica, pravica in sprava. Poglavitni del besedila predstavlja ravno prikazovanje in dokazovanje resnice o medvojnih dogodkih, to je o revoluciji in državljanski vojni, o fikciji osvobodilnega boja, o "komunističnem atentatu" na slovenski narod ipd. Prav slednji izraz zanimivo spominja na najnovejšo oznako vodstva naslednice Komunistične partije Slovenije - Združene liste socialnih demokratov, da je namreč partija med vojno izvedla "državni udar"! S pomočjo literature in tudi nekaterih izbranih virov avtor vlaga silovit napor v

dokazovanje svojega sporočila. Analizo medvojnega spopada je gradil na metodološki razdelitvi problematike na štiri temeljne resnice/fikcije, in sicer:

a = v komunistični propagandi ustvarjena fikcija OF - NOB kot vaba in krinka za

b = izvedba revolucije KP s ciljem vzpostavitve stalinističnega režima v Sloveniji,

A = v komunistični propagandi ustvarjena komplementarna fikcija protikomunističnega boja kot Hitlerjeve pete kolone, ki se v vrhunskem narodnem izdajstvu bori za zmago Hitlerja,

B = komplementarno dejanje k boljševistični revoluciji je slovenski boj proti morilskemu programu KP med vojno in proti vzpostavitvi stalinističnega režima v Sloveniji po vojni.

Pisec je vsako posamezno resnico oziroma fikcijo dodobra pretresel in jo ilustriral s posameznimi temeljnimi faktografskimi pokazatelji ali ekscesnimi primeri. Pri tem naj n.pr. navedemo številčne pokazatelje žrtev slovenskega naroda in okupatorjev med vojno, problem zavezniškega izkrcanja v Jugoslaviji, primerjave med Slovenijo in n.pr. Grčijo med vojno ter ob koncu vojne. Posebej zanimiva in pravzaprav izvirna je avtorjeva izpostavitve t.i. etapnih in končnih (vojnih) ciljev slovenskega naroda, komunistične partije (Kominterne), zaveznikov ter okupatorjev in njihovo medsebojno prekrivanje oziroma nasprotovanje, iz česar je izpeljal in tudi predstavil različne taktične in strateške kombinacije omenjenih ciljev. Poznavalci bodo lahko ugotovili, da je pri sklepanju včasih prehitel, da nekatera dejstva niso stoddostno dokazljiva ipd. Poglavitni vir, ki ga uporablja pisec, so namreč medvojne "Črne bukve", ki še čakajo na kritično strokovno presojo. Poleg tega gre omeniti še zbirko "Dokumenti ljudske revolucije" ter nekatere druge po vojni objavljene vire. (Kar se tiče navajane literature, je treba priznati, da srečamo kar nekaj novih ali še nepoznanih naslovov, žal pa avtor to navaja na zelo neenoten način, s pomanjkljivimi ali dvomljivimi podatki ipd.) Kakorkoli že, čas in zgodovina bosta pravičen sodnik tudi za našega avtorja. Le-ta se je po opravljeni analizi opredelil za resnici v alinejah b in B, iz česar je nato izvedel tudi vsebine in dejanja pravice, ki mora slediti resnici. Sklepni poudarki knjige so na spravi, ki "je v vseslovenskem poznavanju in priznanju resnice in v dogodku pravice"! Po tem zadnjem klinu slovenske lestve pa bo lahko narod stopil v stanje "strnjene in umirjene družbe", Slovenci pa bodo v novi enotnosti spet občutili tisto, "kar imenujemo slovenska istovetnost".

Boris Mlakar

Silvo Grgič: Zločini okupatorjevih sodelavcev, 2. knjiga: Umorjeni aktivisti in simpatizerji Osvobodilne fronte ter drugi Slovenci. V Ljubljani, Društvo piscev zgodovine NOB, 1997, 638 str. (Partizanski knjižni klub, knjiga 23; Knjižnica NOV in POS, 89).

Samotni raziskovalec najtemnejših plasti dogajanja med drugo svetovno vojno na Slovenskem Silvo Grgič se je z drugo knjigo svoje trilogije osredotočil na civilno prebivalstvo, ki ga je zadelo nasilje narodnoosvobodilnemu gibanju nasprotujoče strani med slovenskim prebivalstvom; samostojno ali v sodelovanju z enim od okupatorjev. (Prostovoljno protikomunistično milico, Slovenskem domobranstvu, Slovenskem narodnem varnostnem zborom, Gorenjsko samozaščitno, slovenskimi četniki in ilegalno 'črno roko').

Druga knjiga omenjene trilogije se navezuje na prvo zlasti metodološko. Knjigo je avtor razdelil po že ustaljenem vzorcu, vendar pa je uvedel nekaj sprememb.

V prvem, najobsežnejšem delu je navedel poimenski seznam žrtev; vsaka od njih ima tudi dosegljive generalije in, ponekod bolj, ponekod manj obširne navedbe o povzročiteljih oziroma okoliščinah smrti. Avtor se je ponovno odločil za *delitev v tri skupine*: žrtve, ki so jih povzročili domobranci oziroma drugi kolaboranti sami, žrtve, ki so jih omenjeni povzročili v konkretnem sodelovanju z italijanskimi oziroma nemškimi okupacijskimi formacijami ter v skupino žrtev, ki so umrle v koncentracijskih taboriščih, zato ker so jih kolaboranti predali enemu ali drugemu okupatorju. V tej knjigi se je odločil za abecedno ureditev, znotraj posamezne črke pa je žrtve delil v tri skupine. V tem poimenskem seznamu je po avtorjevih navedbah 2194 oseb.

Drugi del knjige obsega krajevno razvrščen seznam žrtev množičnih pobojev in posameznih neznanih žrtev. Tako ali drugače naj bi bilo v tem seznamu zajetih 940 žrtev. Delitev na žrtve - posameznike in žrtve v skupinskih pobojih je sicer mogoče utemeljiti s stališča zločina, ne pa s stališča žrtve. Iz te delitve nastajajo težave. Že v recenziji prve knjige (Prispevki za novejšo zgodovino, 1995, št. 1-2, str. 195) sem podpisani opozoril na metodološko zmedo, ki jo ustvarja stanje, v katerem v prvem poimenskem delu niso zajete vse sicer ugotovljene, poimensko znane žrtve. Temu pojavu se avtor žal ni izognil niti v drugi knjigi, vendar pa na problem dvojnega evidentiranja sproti opozarja. Tudi v drugi knjigi je v tem delu poleg neznanih navedel tudi številne poimensko znane žrtve, vendar jih ni upošteval v I. delu. Hkrati pa je nekatere tudi upošteval; zanje je korektno navedel, da so že upoštevane. Moti pa to, da ni mogoče ugotoviti, zakaj so nekatere žrtve v prvem delu upoštevane, druge (večina znanih) pa ne. Kaj je npr. avtorja vodilo, da je v poimenskem seznamu navedel eno od 24 žrtev znanega poboja v Radovni, 23 žrtev, ki so tudi poimensko znane in v knjigi navedene (str. 443), pa ne? V razdelku, ki je posvečen žrtvam, ki so jih povzročili kolaboranti v sodelovanju z okupatorji, se je celo načelno odrekal, da bi upošteval katero od poimensko znanih žrtev tudi v prvem delu - a pozorno branje pokaže, da je upoštevana vsaj ena, na kar avtor posebej opozori (zgornji primer Radovne, str. 443). Tako ostaja pri bralcu dvom, da je kaj spregledal, negotovost pa ostaja tudi pri uporabi statističnih obdelav, saj ni jasno, kje so take žrtve upoštevane. Mnenje, da je mogoče faktor razlikovanja avtorjeva možnost, da je zbral o določeni osebi nekaj osnovnih podatkov, je na majavih nogah, saj kar nekaj oseb v prvem delu nima nobenega drugega podatka kot leto ali kraj rojstva in kraj smrti, navedeni sta celo dve osebi brez priimka in "ciganček, dvanajst let star", ki je kot človeško bitje tudi imel ime in priimek.

Tretji del knjige predstavlja avtorjeva statistična obdelava, "ki osvetli kar triintrideset tisoč dejstev", kot je nekoliko nerodno zapisano v sklepnem delu (str.

546). V njej je upošteval podatke iz obeh delov, vendar ločeno, tako da je oba dela mogoče razločiti.

Razmerje med ubitimi v samostojnih akcijah in v sodelovanju z okupatorji (upoštevaje tudi smrti v koncentracijskih taboriščih) je približno 60:40, kar kaže na eni strani na veliko samostojnost slovenskih sodelavcev okupatorja, na drugi strani pa na intenzivnost medsebojnega spopada. Nasilje je bilo očitno usmerjeno, saj je lahko avtor za skoraj 60% žrtev ugotovil, da so bili aktivisti Osvobodilne fronte ali celo njeni funkcionarji. Relativno malo (3,7%) je žrtev, ki naj bi ne bile povezane z narodnoosvobodilnim gibanjem, toda med njimi je bilo kar polovica otrok pod 15 letom (118). Krutost morije kaže tudi podatek, da naj bi bilo kar 1120 žrtev (več kot tretjina!) pred smrtjo mučenih. Časovna razporeditev smrti je zelo zanimiva. Prvi vrh je v letu 1942 (16%), najizrazitejši pa v letu 1944, ko je bilo ubitih kar več kot polovica vseh. Avtorjeva temeljna delitev *samostojno - v sodelovanju z okupatorji* pa omogoča še eno primerjavo: če je bilo 1942 prvih le ena tretjina, je že v 1943 takih smrti štiri petine, v 1944 dve tretjini in v letu 1945 spet štiri petine. Prostorsko je opaziti dve izraziti območji, kjer so se koncentrirale moritve: Dolenjska (40%) in Ljubljana z okolico (četrtnina). V skladju s tem podatkom naj bi bili pripadniki Slovenskega domobranstva storilci ali sotorilci kar skoraj polovice vseh umoritev (skoraj 1400 oseb). Signifikanten je podatek o povprečni starosti. Na približno polovičnem znanem vzorcu je povprečna starost ob nasilni smrti dosegla 36 let in pol - kar deset let več kot pri umorjenih partizanih. Med žrtvami je kar 23 odstotkov žensk (715), bistveno več od deleža žensk iz partizanskih enot, in kar tri četrtine je bilo umorjenih v samostojnih akcijah kolaborantskih enot, bistveno večji delež - več kot polovica - pa naj bi jih bilo pred smrtjo tudi mučenih, kar tudi govori o svojevrstnem psihičnem profilu eksekutorjev, pa tudi o brezobzirnosti vojnega časa na Slovenskem. Dodatno nas o neodmerjenem nasilju prepriča podatek, da je avtor v 157 primerih ugotovil smrt več kot enega družinskega člana, upošteva le žrtve med civilnim prebivalstvom.

Po objavi druge knjige se že orisujejo tudi globalni vidiki vprašanja žrtev slovenskega naroda med drugo svetovno vojno. Avtor trdi, da se knjiga "močno približuje popolnemu pregledu žrtev iz vrst aktivistov OF in drugih pripadnikov NOG", in ocenjuje manjko na tri do osem odstotkov, na drugem mestu na deset do dvajset odstotkov. *Implicite* torej ocenjuje smrtni učinek osvobodilnemu gibanju nasprotujoče strani na okoli 7000 ljudi, ne upošteva še tiste, ki so padli v bojih z njimi. Če naj bi bilo vseh žrtev okoli 65.000, od teh do 20.000 na OF nasprotni strani, potem je že jasno, da so večino žrtev neposredno povzročili okupatorji sami. S tem seveda lahko vpeljemo v zadnje čase žgočo in nikoli dorečeno dilemo med državljansko vojno in osvobodilnim bojem tudi kvantitativni kriterij - in ta daje prav tako enim kot drugim. Če za državljansko vojno govori okoli 27.000 žrtev na obeh straneh, ki so si jih zadali med seboj Slovenci sami, govori za osvobodilni boj okoli 40.000 žrtev, ki so jih tako ali drugače povzročili okupatorji (nekaj je še žrtev zavezniških bombardiranj in drugo). Drugo, kar bo mogoče opaziti, je, da je bila povojna politika do nasprotujoče ji strani izjemno ostra, maščevalna, tudi nesorazmerna z od njih povzročenimi žrtvami med vojno. Še vedno pa je možna še druga hipoteza, namreč da bodo razmerja, ki smo jih dosedaj imeli vsaj za ocenljiva, na podlagi zbranih konkretnih podatkov o žrtvah postavljena dokaj drugače.

Peti del je najbolj avtorski, saj vsebuje pod naslovom *Nekateri poudarki v zvezi z zločini okupatorjevih pomagačev nad aktivisti in simpatizerji OF* avtorjevo opredelitev do polemik o kolaboraciji in državljanski vojni. Sam trdno stoji za stališčem, da posebne strani, ki bi stala ločeno od okupatorja proti osvobodilnemu gibanju, ni bilo. S tem se je mogoče na načelni ravni strinjati. Toda prav impresivni podatki o samostojnem (zlo)delovanju taistih kolaborantov (3723 žrtev) to opredelitev relativizirajo. Zelo utemeljeno in stvarno pa je opredeljeno, kaj od opisane je mogoče okvalificirati kot vojne zločine. Nekatera premišljevanja v tem delu presegajo vsebino in namen knjige, saj spreminjajo knjigo, ki naj bi bila svojevrsten *hommage* mrtvim pripadnikom Osvobodilne fronte in drugemu prebivalstvu, v predmet polemičnega obračunavanja.

Avtor je pregledal in zbral podatke iz bogate literature in velikega števila fondov, zlasti Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, Arhiva Ministrstva za notranje zadeve, sodišč. Gradivo je, tako kot za prvo knjigo, raznorodno, tudi različne stopnje zanesljivosti. Posebej je omeniti tudi bogato originalno fotografsko gradivo, dobro opremljen statistični del z grafikoni in preglednicami, v sklepnem delu je tudi precej kopij dokumentov. Kot sicer vem, da tovrstno delo ni nikoli končano, avtorjevo sporočilo že kar v uvodu, da bo dodal nove ugotovitve v tretji knjigi, - v zaključku to napoved tudi konkretizira s podatkom o 403 še neupoštevanih žrtvah v obeh knjigah, - govori o morda le prehitrem odločanju za objavo.

Damijan Guštin

Slovenska kronika XX. stoletja. 1941-1995. Knjiga 2. Nova revija, Ljubljana 1996, 598 strani.

Drugo knjigo Slovenske kronike XX. stoletja zamejujeta uvodoma in v izteku mejnika, ki se izrazito vežeta na pojme kot so vojna, narodnostna ogroženost, emancipacija, samozavest, notranje delitve in iskanje nacionalnega konsenza. Gre za letnico 1941, ko je v vrtinec druge svetovne vojne potegnjena tudi Jugoslavija in z njo Slovenci, ter za letnico 1991 (vključno z njeno neposredno pred in pozgodovino), ko so se Slovenci ponovno soočili z vojno. Oba mejnika sta za narodovo zgodovino prelomnega značaja, vendar temelječa v bistveno drugačnih objektivnih okoliščinah in v bistveno različni stopnji odgovornega presojanja narodovega položaja, s tem pa tudi različna po rezultatih izhoda iz za narod usodnih razmer.

O tem, kako so si v zadnjem več kot polstoletnem obdobju Slovenci sami urejali notranja medsebojna razmerja, kakšno usodo in položaj so jim odrejali drugi, kaj so ustvarili in dosegli na najrazličnejših področjih, kje so bile stranpoti in izgubljene priložnosti itd., govori 363 zgodb - člankov. Napisalo jih je 50 avtorjev, večinoma strokovnjakov različnih usmeritev, med avtorji besedil pa prevladujejo zgodovinarji. Besedila dopolnjuje več kot tisoč smiselno izbranih

dokumentarnih fotografij ter preglednic. Fotografije so enakopraven, mnogokrat celo prevladujoč sogovornik v dialogu z besedilom.

Obravnavani čas je uredništvo razdelilo v 7 poglavij, ki že v naslovu povedo, kaj je bila oziroma naj bi bila temeljna značilnost posameznega razdobja.

Prvo poglavje (urednik dr. Bojan Godeša) zajema čas okupacije, osvobodilnega boja in revolucije, protirevolucije in kolaboracije. V naslovu je vse to dogajanje opredeljeno kot "vrtinec bratomorne vojne". Že iz spredaj naštetega, dalje iz urednikovega uvodnega opozorila kako je vsebina medvojnega dogajanja "izrazito večplastna in hkrati tudi protislovna" (str. 7), predvsem pa iz sporočilnosti samih gesel tega poglavja pa izhaja, da je tako poimenovanje problematično, ker upošteva le en vidik kompleksnega dogajanja in je zato lahko hote ali nehote pristransko; a je ob tem treba ugotoviti, da zgodovinopisje do danes še ni našlo primerne vseobsegajočega termina in da je najmanjši skupni imenovalec dejstvo, da so bili Slovenci v letih 1941-1945 pač v "vrtincu vojne", tako tiste, ki jo je najprej k nam zanesel okupator in ki so se ji uprli, kot tiste, ki so jo Slovenci bojevali sami s sabo, vendar krajevno in časovno v omejenem obsegu. Gesla tega poglavja so koncipirana sintetično-problemsko in bi po izvedbeni strani bolj sodila v prvo knjigo Slovenske kronike, ki je dosledneje uveljavljala takšen vsekakor zahtevnejši stil pisanja, kot pa je to v celoti uspelo drugi knjigi. Vsebinsko je poglavje zelo raznovrstno, bralca skuša opozarjati na bistvena dogajanja na vseh področjih (vključno na gospodarskem, kulturnem in športnem) in ne izpostavlja posebej bojnega delovanja okupatorjevih in slovenskih oboroženih formacij, zaradi česar bodo posamezni bralci v prikazu druge svetovne vojne na naših tleh morda pogrešali več "prave vojne".

Urednik vseh nadaljnjih poglavij je dr. Božo Repe. Pet se jih nanaša na t.i. Titovo Jugoslavijo in zadnje na obdobje samostojne države Slovenije.

Prva povojna leta so poimenovana kot "Čas graditve" (1945-1952), kjer niso mišljene samo obnova porušene domovine, industrializacija in elektrifikacija, temveč celostna izgradnja novega, socialističnega družbenega sistema pod odločilnim vodstvom komunistične partije. Zato je bil čas graditve v marsičem istočasno čas rušenja prej obstoječih političnih, ekonomskih, pravnih, kulturnih idr. odnosov, razmerij in norm. To je bil hkrati čas, ki je v vsej petinštiridesetletni zgodovini partijskega prvenstva in prevlade najgloblje zaznamovala državno-partijska represija. Čas obeležujejo uveljavljanje sistema ljudske demokracije, revolucionarni ukrepi (nacionalizacija, agrarna reforma, obračun z nasprotniki - od pobojev domobrancev do sodnih procesov, odstranjevanje "neprimernih" ljudi s položajev), administriranje in centralizacija, načrtno gospodarstvo in izgradnja velikih industrijskih objektov (Litostroj, Železarna Jesenice, hidroelektrarne itd.), racionirana preskrba in obvezna oddaja presežkov kmetijskih pridelkov, kolektivizacija in kolhozništvo, začetki uvajanja samoupravnega sistema kot alternative sovjetskemu državnemu socializmu, množična amaterska kulturna dejavnost in favoriziran realizem v umetnosti, pritisk na cerkev in katoliško izobraženstvo (vključno s Kocbekom), boj za meje z uspešnim izidom - namreč priključitvijo velikega dela slovenske Primorske k matični domovini, spor z Informbirojem, začetno veliko navdušenje, ki soočeno s stvarnostjo začenja upadati itd. To je tudi čas, ko dobimo Slovenci prvo ustavo, nove kulturne, izobraževalne in raziskovalne ustanove (Akademija upodobljajočih umetnosti, Slovenska filharmonija, Fizikalni institut - Insti-

tut Jožef Stefan), prvi slovenski celovečerni film (Na svoji zemlji), ko zgradimo Novo Gorico itd. Skratka, čas je bil izjemno nabit s spremembami in dogodki kakor nobeno drugo razdobje v povojni Jugoslaviji.

Desetletje 1953-1963, naslovljeno z "Odpiranje v svet", obeležuje svojevrstna notranja dinamika, ki se giblje med iskanjem novega modela socializma, demokratičnejšega od sovjetskega (zagotavljala naj bi ga odpoved neposredne voditeljske vloge partije, decentralizacija ter družbena lastnina z delavskim samoupravljanjem, ki prerašča v zapleteno splošno družbeno samoupravljanje), ter dejanskim ohranjanjem vodilne partijske vloge in vračanja partije k starim izhodiščem ob resnejših poskusih liberalizacije socializma. Da so vendarle bili na obzorju prijaznejši časi, potrjujejo upadanje represije, postopno odpravljanje raznovrstnih administrativnih omejitev, razpad kolhoznega sistema kmečkih zadrug, prvi znanilci dopuščanja zasebne pobude v gospodarstvu in spremenjena gospodarska politika konec leta 1955, ko težka industrija izgublja privilegiran položaj na račun skladnejšega gospodarskega razvoja, v državnem vrhu pa je sprejeta odločitev, da se tudi izboljšanju življenjske ravni prebivalstva nameni večja skrb. Bolj sproščeno politično podnebje in odpiranje v svet sta omogočila ob sicer pogosti oblastni nenaklonjenosti avtonomnejšo kulturno udejstvovanje in ustvarjalnost (zunajni izrazi tega procesa so začetek izhajanja revije Naša sodobnost, Kregarjeva abstraktna izpoved v slikarstvu, nastanek malih eksperimentalnih odrov), Ljubljana je dobila redno mednarodno grafično razstavo, širšo domovinsko pravico dobiva zabavna glasba, prejšnjemu absolutno prevladujočemu sindikalnemu turizmu se enakovredno ob bok postavlja komercialni turizem, leta 1962 jugoslovanski državljani prvič po vojni lahko pridejo legalno do deviz itd. Nenazadnje so spremembe zajele tudi samo komunistično partijo - Zvezo komunistov, v kateri so se začeli uveljavljati demokratičnejši notranji odnosi. To je tudi čas, ko se podirajo iluzije o nekonfliktnosti socialistične družbe - znanilec realnosti je na gospodarsko-socialnem področju stavka trboveljskih rudarjev leta 1958, na področju mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji pa konflikt leta 1962 med jugoslovanskimi unitaristi ter zagovorniki samostojnejšega položaja republik in narodov - za kar se je takrat neuspešno zavzemalo tudi slovensko politično vodstvo.

Naslednje desetletje 1964-1973 ("Čar demokratizacije") zaznamujejo reformna prizadevanja: poskusi uveljavljanja tržnih zakonitosti v gospodarstvu, demokratizacijski procesi v političnem življenju ter večja emancipacija republik. Ta načela, ki niso izražala polne vsebine, kakor jo pojmujejo danes in so bila v marsičem kompromisne narave in ujeta v ideološke okvire, so se širše uveljavljala po obračunu z Rankovićevo centralistično strujo leta 1966. T.i. "liberalizem", ki ga je poosebljal Stane Kavčič, se je zavzemal za Slovenijo kot gospodarsko samostojno republiko, ki bi razvijala lastne, na terciarni dejavnosti temelječe in v svet odprte gospodarske zmogljivosti, socialistični sistem, ki zanj ni bil vprašljiv (in tudi vodilna vloga ZK v glavnem ne), pa je nameraval demokratizirati od znotraj. Kako je bila Slovenija ujetnik jugoslovanskih razmer in kako občutljivo je bilo izpostavljati nacionalne interese oziroma opozarjati na narodovo utesnjenost v obstoječih okvirih, se je že kmalu potrdilo s t.i. cestno afero (leta 1969), po kateri je konzervativnejša struja na čelu s Kardeljem omejila vpliv liberalnejše struje. Po posegu v monopolno kadrovske politiko partije v primeru "akcije 25 poslancev" leta 1971 liberalistične opcije doživijo ostro obsodbo, obračun pa se je v glavnem

zaključil naslednje leto, ko je moral odstopiti tudi predsednik IS SRS Stane Kavčič. V tem dinamičnem času, ko so se iskale in zavračale nove rešitve, so Slovenci leta 1968 prvič dobili javnomnenjsko raziskavo, v kateri politiki niso bili več nedotakljivi, omogočen je bil obisk političnega emigranta Cirila Žebota (1968), študentje so zbrali pogum in zasedli Filozofsko fakulteto (1971) ter zahtevali avtonomijo in nedotakljivost univerze, strpneje so se začeli urejevati odnosi med državo in cerkvijo, volitve poslancev po novem postopku so leta 1967 omogočile relativno svobodno izbiro kandidatov, življenjski standard in nasploh kvaliteta življenja sta rastle, leta 1964 je knjižna produkcija - v kateri je vedno manj propagandnih vsebin - prvič preseгла številko 1000 knjig in brošur, Miro Cerar pa je osvojil kar tri olimpijska odličja.

Obdobju iskanja novih in perspektivnejših rešitev so zaradi navzkrižnih interesov in prevlade konzervativnih sil sledila "Svinčena leta" (1974-1980). Ustava iz leta 1974 je formalno zagotovila dotlej najvišjo stopnjo federalizacije države, po drugi strani pa je uzakonila zapleten in nepregleden delegatski sistem in zagotovila utrditev oblasti konzervativni struji ZK. V gospodarstvu je bila uvedena t.i. dogovorna ekonomija, v kateri so prevladovali politični interesi. Z zadolževanjem v tujini, samoprispevki in drugimi ukrepi sta se dvigala družbeni in zasebni standard, kar se je na zunaj izražalo v izgradnji številnih vzgojnovarstvenih in zdravstvenih ustanov, izgradnji zasebnih stanovanjskih objektov in nasploh v t.i. potrošniški mrzlici. To je čas, ko je Slovenija še doživljala pozitiven gospodarski razvoj predvsem na področju trgovine in bančništva, ko je povečevala elektroenergetske zmogljivosti (izgradnja termoelektrarne v Šoštanju in jedrske elektrarne v Krškem), ko sta leta 1975 odprta Klinični center v Ljubljani in univerza v Mariboru ter sprejeta odločitev o gradnji Cankarjevega doma v Ljubljani, ko je leta 1979 odprta odmevna modernistično konceptualizirana razstava slovenske povojne likovne umetnosti in ko slovenski alpinisti istega leta osvojijo Mont Everest. Nov in nekonkurenčen gospodarski sistem je utemeljen z Zakonom o združenem delu leta 1976, politični pa s Kardeljevo knjigo Smeri razvoja sistema socialističnega samoupravljanja naslednje leto. Območje političnih spopadov in poudarjene ideološkosti ilustrirajo ponoven političen napad na Kocbeka (1975) ter pritiski na univerzo, kar se na simbolni ravni manifestira v njenem poimenovanju po Edvardu Kardelju.

Zadnje desetletje obstoja socialistične Jugoslavije so zaznamovala "trenja in vrenja", ki jih je vseobsegajoča kriza neprestano poglobljala in deset let po Titovi smrti privedla do razpada države. S sprejetjem t.i. programa gospodarske stabilizacije je bila že v začetku osemdesetih let dejansko priznana globoka gospodarska kriza, ki se je med drugim izražala v nezmožnosti odplačevanja dolgov, v naraščajoči inflaciji, redukcijah elektrike in celo v uvajanju racionirane preskrbe. Konflikt s centrom ob vprašanju skupnih jeder v šolstvu je napovedal zaostrovanje mednacionalnih odnosov in splošne politične krize. Krizne razmere so vzpodbujale aktualno družbeno kritiko, ki so jo artikulirali razumniška opozicija okoli Nove revije (predvsem v 57. številki), Društvo slovenskih pisateljev, mladina v tedniku Mladina in nasploh civilna družba. Vse močnejše zahteve po uveljavitvi političnega pluralizma in slovenske državnosti, še zlasti po aretaciji in procesu proti četverici leta 1988, so silile ZK k postopnemu opuščanju monopolne vloge in končno k sestopu z oblasti. Zadnja osemdeseta leta zaznamujejo dogodki: množična

zborovanja v podporo četverici, delovanje Odbora za varstvo človekovih pravic, pisateljska tribuna o ustavnih spremembah, zborovanje v Cankarjevem domu proti uvedbi izrednega stanja na Kosovu, Majniška deklaracija 1989, sprejem ustavnih dopolnil v še socialistični slovenski skupščini (ki so mdr. okrepila suverenost republike, črtano je bilo določilo o vodilni vlogi ZK, s čimer je bil tudi formalno omogočen nastanek drugih političnih strank), nastanek Demokratične opozicije Slovenije, odhod slovenskih delegatov s XIV. kongresa ZKJ, prve večstrankarske volitve z zmago Demosa ter priprave na osamosvojitve na zakonodajnem, obrambnem in drugih področjih, ki so potem dobile potrditev na plebiscitu decembra 1990.

Zadnje poglavje je zavezujoče poimenovano s "Sami po sebi" (1991-1995). V njem so predstavljeni pot dokončne osamosvojitve, ki je vodila prek desetdnevne vojne ter prizadevanj za mednarodno priznanje, razvijanje obeležij in institucij državne smostojnosti na zakonodajnem, obrambnem, gospodarskem, monetarnem in drugih področjih, vključevanje Slovenije v mednarodne povezave in težave v zvezi s tem, spreminjanje lastninskih odnosov (privatizacija, denacionalizacija), struktuiranost političnih sil in politična nasprotja, pluralizacija družbe v širšem smislu, problemi brezposelnosti, odnosi s sosednjima državama - Italijo ter Hrvaško itd.

Predstavljena tematika potrjuje, da tudi druga knjiga Slovenske kronike XX. stoletja izraža pestro vsebinsko podobo in da si je v tem pogledu prizadevala slediti zastavljenemu konceptu. Neglede na različne v javnosti izrečene kritike in čeprav ni v tolikšni meri izpolnila pričakovanj, kot jih je prva, ji nesporen pomen zagotavlja že samo dejstvo prvenstva, ker pač prva na celovitejši in obsežni ravni obravnava najnovejšo zgodovino.

Da bodo težave v razčlenjevanju zadnjega polstoletja večje kot pri desetletjih iz prve polovice stoletja, je bilo naravno pričakovati že v skladu s splošno izkušnjo o težavnejšem presojanju bližnje preteklosti kot pa bolj oddaljene. Že zaradi praviloma slabše preučeni bližnje preteklosti stroka težje doseže stanje kristalizacije in s tem povezanega celovitejšega izrisovanja tega časa. Zato ugotovitev, da z oddaljevanjem povojnim letom oziroma približevanjem današnjemu času kronikina širokopoteznost in temeljitost postopno upadeta, pomeni predvsem opozarjanje na neizbežno zakonitost. Med članki, ki so sicer sintetično-problemsko ali dogodkovno zasnovani, se občasno najde tudi takšen, ki zveni preveč bombastično ali votlo, manjka pa mu stvarnosti. Vprašanje zase so nekateri članki iz zadnjega in predzadnjega poglavja izpod peres aktualnih politikov, v katerih pogrešamo distanco oziroma zaznavamo poudarjeno osebno politično presojanje preteklosti.

Nekatere konkretne pomanjkljivosti bi se s trdnejšo uredniško roko lahko odpravile že v pričujoči knjigi, druge so takšne narave, da jih bo mogoče odpraviti šele po opravljenih nadaljnjih raziskavah. Med slednje lahko uvrstimo npr. marsikdaj premalo konkretiziran gospodarski razvoj, saj kronika pretežno govori o splošnih gospodarskih problemih in konceptih. Med prve, ki motijo, še zlasti če preveč očitno odstopajo od uveljavljenega koncepta v prvi knjigi, lahko prištejemo izredno skopo obravnavanje zamejskih Slovencev v času po ureditvi mejnih vprašanj; to dejstvo še bolj izstopa, ker se nasprotno lahko bralec precej podrobno (celo prepodrobno, če presojava iz celotnega konteksta) pouči o političnih in ekonomskih izseljencih širom po svetu. Čeprav Slovenska kronika ni kronologija,

zaradi očitne kronološke zasnove ni mogoče spregledati, da dve leti takorekoč manjkata -- o letu 1956 zvemo le to, da je ljubljanska opera v pogledu mednarodne odmevnosti takrat doživljala največje uspehe, leto 1957 pa je pogreznjeno v popoln molk. Dve leti sicer ne predstavljata dolgega obdobja, toda v polstoletni zgodovini tudi ne tako kratkega, da se v njem ne bi zgodilo kaj pomembnejšega. V konkretnem primeru bi lahko zapolnili vrzel brez posebnega iskanja datuma po sili, npr. s člankom o ustanovitvi slovenske gimnazije v Celovcu (9. 5. 1957) kot najpomembnejše slovenske izobraževalne ustanove in enega ključnih jeder v ohranjanju identitete koroških Slovencev, izbrali bi lahko Kardeljevo vodenje jugoslovanske državno-partijske delegacije v Moskvo novembra 1957 (sicer na proslavo obletnice oktobrske revolucije, a istočasne zavrnitve sodelovanja na konferenci 12 socialističnih držav) itd. Za razliko od prve knjige je v drugi manj besednih portretov najvidnejših osebnosti - izjeme so le Jovan Hadži, Louis Adamič ter Ivan Kramberger, kar ob vsej umestnosti njihove uvrstitve kaže bodisi na izbor brez nekih širše domišljenih kriterijev, bodisi na zavestno odločitev, da se posameznikom ne daje večjega poudarka. Domiselno pa so vključeni raziskovalni rezultati pomembnejših arheoloških izkopavanj in najdb v slovenskem prostoru, ki nevsiljivo povedejo bralca v (pra)dana obdobja.

V tako obsežnem in po strukturi zahtevnem delu je skoraj neizogibno, da se vanj ne bi prikradle posamezne nerodnosti. Tako bi po naslovu članka "Azteško zlato" (str. 279), uvrščenem pod oktober 1964, lahko sklepali, da je Miro Cerar takrat osvojil zlato medaljo na olimpijskih igrah v Mehiki; tisto leto je res osvojil zlato (pa še bron povrhu), toda to odličje si je priboril v deželi vzhajajočega sonca (Tokio), "azteško zlato" pa šele štiri leta kasneje. Na strani 293 se bo bralec moral odločati, ali je članu skladateljske skupine Pro musica viva ime Ivan ali Igor Štuhec, na str. 375 se je zapisalo, da so v 60-ih letih ukinili CK ZKJ (mišljen je le izvršni komite), na strani 424 je uvodni datum napačen itd.

Vida Deželak-Barič

Poročilo o delu Inštituta za novejšo zgodovino v letu 1996

Novo petletno projektno obdobje se je v začetku lanskega leta začelo z manjšimi težavami, kot smo običajno bili navajeni. Financiranje s strani Ministrstva za znanost in tehnologijo je steklo relativno brez težav. Problem je bila cena raziskovalne ure, ki se ni spremenila že od januarja 1995. Temu primerno so spet realno upadla sredstva, ki jih dobimo za izvajanje raziskovalnih projektov. Obilico administrativnega dela pa so povzročili marca meseca 1996 spremenjeni predpisi, da praviloma lahko sodelujejo pri izvajanju raziskovalnih projektov le polno in dopolnilno zaposleni raziskovalci, pogodbeno pa samo izjemoma. Tako smo morali, če smo hoteli zagotoviti nemoteno delo na raziskovalnih projektih v obsegu, kot smo ga prijavi na razpisu, dopolnilno zaposliti kar 15 raziskovalcev iz drugih ustanov. V raziskovalnem polju zgodovinopisje smo bili edina ustanova, ki je to storila. Drugi so se praviloma odrekli sodelovanja raziskovalcev izven svojih ustanov.

V lanskem letu so naši raziskovalci objavili dve samostojni publikaciji in izšel je 36. letnik inštitutove revije *Prispevki za novejšo zgodovino*. Redno zaposleni raziskovalci so objavili 52 znanstvenih razprav, v 10. zvezku *Enciklopedije Slovenije* so napisali 49, v *Slovenski kroniki XX. stoletja* pa 118 gesel. Dopolnilno zaposleni raziskovalci so v okviru svojega raziskovalnega dela na inštitutovih projektih objavili 20 znanstvenih razprav, 12 gesel v *Enciklopediji Slovenije* in 14 v *Slovenski kroniki XX. stoletja*. Na 15 znanstvenih posvetih so imeli vsi skupaj 21 referatov. V letu 1996 smo pred rokom, ki ga je predpisalo Ministrstvo za znanost in tehnologijo, uspeli v informacijsko dokumentacijski dejavnosti vnesti v COBISS bibliografske podatke za naše raziskovalce za leta 1993-1996 in so sedaj za ta leta v bazi COBIB popolni ter računalniško dostopni.

1. Raziskovalni projekti

V letu 1996 smo temeljno raziskovalno delo opravljali v okviru treh raziskovalnih projektov. Dva smo v lanskem letu začeli delati na novo, enega aplikativnega triletnega pa smo končali. Raziskovalno delo smo zastavili nekoliko drugače kot v prejšnjem triletnem projektnem obdobju. Po temeljitem strokovnem razmisleku smo združili raziskovalne potenciale polno zaposlenih raziskovalcev, ki jih inštitut ta trenutek ima, v delu na enem samem projektu, to je projektu o zgodovini Slovencev v tem stoletju, z ambicijo, da kot rezultat tega skupnega inštitutskega dela v naslednjih letih pripravimo obsežnejšo skupinsko monografijo. Druga dva projekta sta temeljila predvsem na delu dopolnilno zaposlenih raziskovalcev, polno zaposleni inštitutovi raziskovalci pa so pri izvajanju teh projektov sodelovali s simboličnim številom od 30 do 99 raziskovalnih ur.

Pri sestavljanju tega poročila sem se držala načela, da v tem poglavju, kjer predstavljam opravljeno delo v okviru posameznih raziskovalnih projektov, opisujem samo osnovno raziskovalno delo, rezultate tega raziskovalnega dela pa predstavljam v naslednjih poglavjih poročila in seveda v predloženi bibliografiji objavljenih del v letu 1996.

1.1. Zgodovina Slovencev v XX. stoletju

Projekt izvajamo z raziskovalno skupino, ki jo vodi dr. Jasna Fischer in v kateri je bilo poleg nje še petnajst polno zaposlenih raziskovalcev inštituta ter dva mlada raziskovalca. Raziskovalni projekt smo zaradi preglednosti, ki omogoča tudi boljše organiziranje znanstveno raziskovalnega dela, razdelili na tri tematske sklope. Prvi tematski sklop zajema *politični in idejni razvoj na Slovenskem v letih 1892-1941*. Vodila ga je dr. Anka Miklavčič-Vidovič. V drugem tematskem sklopu, ki ga je vodil dr. Tone Ferenc, obravnavamo *politično zgodovino v letih 1941-1991*. Tretji tematski sklop o *gospodarski in socialni zgodovini med leti 1860 in 1991* smo zaradi dolgega časovnega obdobja, ki ga zajema, razdelili na dva dela. Gospodarskega je vodil dr. Žarko Lazarevič, socialnega pa dr. France Kresal.

1.1.1. Pri izvajanju tematskega sklopa o politični zgodovini med leti 1892 in 1941 so sodelovali trije raziskovalci.

Dr. Anka VIDOVIČ-MIKLAVČIČ je okviru projektne naloge *Socialna demokracija (socialisti) na Slovenskem 1918-1941* v tem letu napisala poglavje Razvoj in dejavnost socialne demokracije v obdobju 1929-1931, ki zajema politično, zadružnogospodarsko in kulturnoprosvetno dejavnost. Obravnavala je vprašanje odnosa socialne demokracije do diktature, države, jugoslovanske nacionalne ideje, slovenstva, posebej odnos stranke do socialne politike in do strokovnosindikalnega organiziranja znotraj svojega tabora in pa v nasprotnih taborih. Ob političnih dogodkih v Evropi, še zlasti v Italiji, Avstriji in Nemčiji, je analizirala odnos do fašizma in nacizma kot tudi do komunizma in boljševizma na eni strani in na drugi do zahodne demokracije. Na zadružnogospodarskem področju je orisala vlogo Konzumnega društva za Slovenijo in Zveze gospodarskih zadrug za Jugoslavijo v Ljubljani. Orisala je tudi kulturnoprosvetno dejavnost v okviru Svobode, ki je v tem času utirala pot t. i. proletarski umetnosti oz. kulturi.

Dr. Jurij PEROVŠEK je v okviru projektne naloge *Vprašanje jugoslovanskega unitarizma pri Slovencih v letih 1918-1941* zaključil fazno raziskavo in objavil študijo pod naslovom "Liberalizem in vprašanje slovenstva - Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929". V publikaciji je analiza fenomena jugoslovanstva pri Slovencih v nakazanem obdobju in raznovrstna realizacija politike jugoslovanskega unitarizma in centralizma na Slovenskem.

Dr. Ervin DOLENC je za projektno nalogo *Kulturna politika in kulturni boj 1929-1941 na Slovenskem* zbiral gradivo, ki osvetljuje predvsem vprašanje slovenstva v razmerju do jugoslovanstva, ki je v tem obdobju sprožilo kar precej polemik in razčiščevanj še posebej med izobraženci liberalne idejne usmeritve. Pri tem poudarja, da je vprašanje slovenstva pomembno vplivalo na prestrukturiranje političnih sil v tridesetih letih, s tem pa na oblikovanje kulturne politike in pogoje ustvarjanja na Slovenskem.

1.1.2. Pri izvajanju dela projekta, ki zajema politično zgodovino po letu 1941, je sodelovalo sedem raziskovalcev in mlada raziskovalka, razdeljenih v dve skupini, in to ena za obdobje druge svetovne vojne ter druga za povojno obdobje.

Pri projektni nalogi o *temeljnih značilnostih okupacije in NOB na Slovenskem* je izvajalec prof. dr. Tone FERENC nadaljeval z raziskovanjem zgodovine

gospodarstva pod okupacijo, in to večinoma za t.i. Ljubljansko pokrajino, deloma pa tudi za Štajersko in Gorenjsko. V Arhivu Republike Slovenije (dalje: ARS) je končal s pregledovanjem arhivskega fonda VIII. oddelka pokrajinske uprave (16 fasciklov) in pregledal je tudi veliko večino (okoli 200 fasciklov) gradiva I. (občega) oddelka kraljevske banske uprave, visokega komisariata in pokrajinske uprave ter arhivski fond komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo (56 fasciklov). Po že pregledanem gradivu je napisal razpravo o graditvi Tovarne glinice in aluminija Strnišče med drugo svetovno vojno, s področja projekta pa je objavil tudi dve drugi razpravi.

Pri projektni nalogi o *poskusih vzpostavitve premirja med sprtimi tabori na Slovenskem v času druge svetovne vojne* je izvajalec dr. Bojan GODEŠA pregledoval in študiral ustrezno literaturo in zbiral arhivsko gradivo, predvsem iz zbirk dr. Izidorja Cankarja (ARS-II) in dr. Albina Šmajda (arhiv ministrstva za notranje zadeve Slovenije (dalje: AMNZ)). Za nalogo potrebno gradivo je kopiral, mnogo podatkov pa si je tudi izpisal.

Raziskovalec pri projektni nalogi o *Jugoslovanski vojski v domovini, komandi za Slovenijo, četništvu na Slovenskem 1941-1945* mag. Boris MLAKAR je pregledoval ustrezno arhivsko gradivo, predvsem komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in jugoslovanske begunske vlade v Londonu oz. Kairu (ARS). Seznanjal se je tudi z najnovejšo literaturo, ki vsaj deloma obravnava četniško problematiko in je v poslednjih letih izšla predvsem v ZR Jugoslaviji.

Pri projektni nalogi o *ugotavljanju in pregonu vojnih zločinov na Slovenskem med drugo svetovno vojno* in po njej je izvajalec mag. Damijan GUŠTIN raziskoval predvsem vprašanje italijanskih vojnih zločinov. Proučil je tudi gradivo iz New Yorka, ki ga je Jugoslavija v letih 1945 in 1946 predložila mednarodni komisiji za vojne zločine in ga je pridobil s pomočjo ministrstva za zunanje zadeve Slovenije. O tej temi je sestavil tudi dva elaborata.

Pri projektni nalogi o *Osvobodilni fronti slovenskega naroda 1941-1945* je raziskovalka mag. Vida DEŽELAK-BARIČ študirala obsežno strokovno in spominsko literaturo, ki obravnava nastanek in razvoj OF, in pregledovala ustrezno arhivsko gradivo (ARS-I), zlasti arhivske fonde odborov OF na Gorenjskem. Pregledovala je tudi tiskano gradivo (partizanske časnike in brošure).

Raziskovalka dr. Jera VODUŠEK-STARIČ je pri projektni nalogi o *novi oblasti in opoziciji v obdobju 1945-1952* zbirala arhivsko gradivo (AMNZ in arhiv SOVA) z mikrofilmov (izvirno gradivo se ni ohranilo) z okoli 20.000 posnetki. Izbrala je podatke za nalogo in objavila razpravo o položaju krščanskih socialistov po drugi svetovni vojni.

Pri projektni nalogi o *kulturnih problemih na Slovenskem po drugi svetovni vojni* je raziskovalec dr. Aleš GABRIČ pregledoval arhivsko gradivo (ARS), predvsem iz fondov predsedstva narodne vlade Slovenije, republiške konference SZDL Slovenije itd. ter si izpisoval podatke tudi iz ustrezne literature. Po zbranih podatkih je napisal nekaj znanstvenih razprav.

Pri izvajanju projekta je sodelovala tudi mlada raziskovalka Mateja REŽEK s proučevanjem *slovenske in jugoslovanske politične zgodovine iz prve polovice petdesetih let tega stoletja*. V okviru magistrske naloge o pomenu reform v letih 1952 in 1953 za slovenski in jugoslovanski politični razvoj je pregledovala arhivske fonde CK KPS in republiške konference SZDL Slovenije, Narodne vlade Slovenije oz.

izvršnega sveta skupščine LRS (ARS), spominske vire in ustrezno literaturo. Po zbranih podatkih je napisala dva izvirna strokovna članka.

1.1.3. V tematskem sklopu o gospodarski in socialni zgodovini od okoli leta 1860 do leta 1991 sodeluje šest raziskovalcev in en mladi raziskovalec. V gospodarskem delu tega tematskega sklopa, ki ga je vodil dr. Žarko Lazarevič, so delali štiri raziskovalci, v socialnem, ki ga je vodil dr. France Kresal, pa dva raziskovalca in mladi raziskovalec.

Dr. Jasna FISCHER je kot odgovorna nosilka vodila in usklajevala raziskovalno delo v okviru celotnega projekta. Na podlagi gradiva, predvsem arhivskega, zbranega v preteklih letih, je pripravljala *analizo procesa hitrejše industrializacije v zadnjih treh desetletjih življenja Slovencev v habsburški monarhiji*. Posebno pozornost je posvetila trem najpomembnejšim industrijskim panogam v tem obdobju, to je rudarstvu, kovinski in lesni industriji.

Dr. Žarko LAZAREVIČ je v tem letu pričel z delom na raziskovalni nalogi *Zadružništvo v Sloveniji med obema vojnama*. Začel je pregledovati relevantno časopisje, to je glasila slovenskih zadružnih zvez in gospodarsko-strokovne revije. Pregledoval je Narodnega gospodarja, glasilo Zadružne zveze v Ljubljani, Zadruho, glasilo Zadružne zveze v Celju in Zadružni vestnik, glasilo Zveze slovenskih zadrug v Ljubljani. Od gospodarskih strokovnih revij je pregledal Tehniko in gospodarstvo ter Misel in delo. Začel pa je že pregledovati dnevno časopisje in uspel pregledati časopis Slovenec. Študij obsežnega revialnega gradiva je nujen, kajti na ta način je raziskovalec pridobil orientacijo v času in tematiki. Zbrano gradivo, ki ga je moral v pretežni meri ročno izpisovati, ker v Narodni in univerzitetni knjižnici ne dovolijo fotokopiranja gradiva izpred druge svetovne vojne, je sproti urejeval in združeval v tematske sklope. Sprotna analiza gradiva mu bo v naslednjem letu omogočila lažje delo in hitrejšo zapolnjevanje vrzeli, ki so se pokazale v dosedanem delu.

Dr. Zdenko ČEPIČ se je v okviru projektne naloge *Kmetijska politika v obdobju poveljne industrializacije v Sloveniji (1945-1956)* posvetil proučevanju preskrbe prebivalstva v tem obdobju, kar se je v kmetijski politiki odražalo v sistemu odkupov oziroma odvzemov presežkov kmetijskih pridelkov. Preskrbo, centralistično načrtovano in administrativno vodeno ter kontrolirano, je obdeloval predvsem z vidika zakonodaje, ki je predpisovala in urejala to področje življenja posameznika. Zato je pregledoval uradne liste ter časnike in časopise iz raziskovanega obdobja. Problematiko odkupne politike je raziskoval tudi v arhivskem gradivu (ARS, ARS-I) republiških upravnih organov, ki so imeli na skrbi preskrbo (Ministrstvo za preskrbo in prehrano, Uprava za odkup), kakor tudi političnih, ki so problematiko odkupov in preskrbe začrtovali in spremljali (politbiro CK KPS, Komisija za kmetijstvo CK KPS). Državno politiko na področju kmetijstva s poudarkom na sistemu odkupov kmetijskih pridelkov je proučeval po objavljenem arhivskem gradivu Gospodarskega sveta vlade FLRJ in politbiroja CK KPJ. Na osnovi zbranega gradiva je začel pisati pregled problematike preskrbe prebivalstva v obdobju industrializacije.

Dr. Jože PRINČIČ je v letu 1996 osrednjo pozornost namenil pripravi monografije o *poglavitnih značilnostih gospodarskega razvoja Slovenije v letih 1956 do 1968/69*, to je v obdobju od druge petletke do zaključka gospodarske reforme.

Nadaljeval je s študijem literature ter z zbiranjem arhivskega, časopisnega, statističnega in drugega gradiva v osrednjem državnem arhivu ter Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Na podlagi zbranega gradiva je že napisal uvodni poglavji o novi gospodarski politiki (1954-1955) in razvojnem predahu in iskanju notranjega ravnotežja (1955-1957). Napisal je tudi razpravo, v kateri je orisal značilnosti gospodarskega razvoja Slovenije v prvih dveh povojnih letih, se pravi obnovitvena prizadevanja, začetek gospodarske preobrazbe ter prizadevanja zveznih organov za centralizacijo in poenotenje gospodarskega življenja v državi, ki so potekala v letih 1945/46.

Dr. France KRESAL je raziskoval *probleme iz gospodarske in socialne politike v Sloveniji do druge svetovne vojne*. Na osnovi virov, statističnih podatkov in obsežne literature je definiral vsebino, nosilce in udeležence socialne politike. Obseg in razvoj socialne politike, socialnega skrbstva in socialnega zavarovanja je obdelal v okviru avstroogrške monarhije do leta 1918 in v okviru Jugoslavije do leta 1941. Raziskoval je spreminjanje socialne strukture prebivalstva pod vplivom industrializacije slovenskega ozemlja. Na podlagi virov in statističnih podatkov je raziskoval strukturo kmetij od zemljiške odveze do zadnje agrarne reforme. Agrarno vprašanje je obravnaval z vidika gospodarjenja posameznih kmetij, strukture pridelkov in trženja. Obravnaval je kmečko zadolževanje, gospodarsko krizo in reševanje kmečkih dolgov. Raziskoval je, kako so cene kmetijskih zemljišč in določbe agrarnih reform vplivale na posestno in socialno strukturo podeželja. Obravnaval je nastanek in razvoj delavske zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite, delavske strokovne organizacije, materialni položaj delavstva in delavsko gibanje, kar vse je vplivalo na položaj in socialno strukturo mest in industrijskih središč. Gospodarsko politiko je obravnaval v funkciji socialne politike in je prikazal splošne gospodarske razmere in socialno zaščito vseh socialno ogroženih družbenih skupin in posameznikov. Analiziral je delavsko vprašanje, socialno zaščito kmetov, trgovcev in obrtnikov. Socialno politiko je raziskoval v vsem obdobju razvitega kapitalizma na Slovenskem, ki sovpada z obdobjem pospešene industrializacije Slovenije in s prehodom iz pretežno agrarne v industrijsko proizvodnjo.

Dr. Andrej STUDEN je za študij '*novega meščanstva*' začel pregledovati gradivo, ki ga kot družinsko zapuščino hrani družina Curk v privatni lasti. Izpisal je dnevnik ljubljanskega stavbenika Matije Curka iz let 1885-1943 ter pregledal ohranjeno korespondenco, načrte vile in fotografsko gradivo. Za to problematiko je pregledoval še fonde zbornice za trgovino, obrt in industrijo v ARS in arhivsko gradivo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana (popisi prebivalstva, zemljiško knjigo, gradbene kartice in načrte). V knjižnici Narodnega muzeja je pregledoval Illyrisches Blatt, Zgodnjo Danico, Laibacher Zeitung in Slovenski narod. Za zgodovino železnic in turizma je pregledal številne turistične vodnike po spodnještajerskih zdraviliščih, ki jih hrani Domoznanski oddelek Osrednje knjižnice v Celju, potopise ter odmeve na prihod železnice v slovenskem in nemškem časopisju.

Andrej PANČUR, mladi raziskovalec, je šele od 1. novembra 1996 vključen v izvajanje projekta v okviru podiplomskega študija z magistrsko nalogo o *socialnih in gospodarskih nazorih na Slovenskem v osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja*. V uvodnem delu študija bo zajet tudi čas od uvedbe gospodarskega libera-

lizma po novem zakonu o obrtnem redu iz leta 1859, ki je vpeljal skoraj popolno obrtno svobodo in omogočil hitrejši razvoj tovarniškega načina proizvodnje. Raziskovalno delo je začel s študijem domače in tuje literature, ki se nanaša na to tematiko. Začel je tudi pregledovati časopise, najprej Čitalnico, ki je začela izhajati leta 1865. Zbrane podatke o socialnih in gospodarskih nazorih na Slovenskem je izpisoval, analiziral in jih uredil za raziskovalno obdelavo.

Spremembe programa izvajanja projekta ne bodo potrebne. Opozarjamo pa na dejstvo, da je zaradi realnega padanja sredstev, ki jih dobimo za izvajanje projekta, že nekaj let popolnoma onemogočeno zbiralo delo v tujih arhivih. Gradivo za zgodovino slovenskega naroda žal ni shranjeno samo v arhivih v R Sloveniji; pomembni fondi so v Avstriji, Zvezni republiki Nemčiji, Veliki Britaniji, Italiji, Ruski federaciji in Združenih državah Amerike. Nedostopni pa so trenutno za naše raziskovalce - resda iz drugačnih razlogov - tudi fondi v Zvezni republiki Jugoslaviji. V njih je gradivo kar za sedemdeset let skupnega življenja Slovencev v obeh Jugoslavijah. Opiranje raziskav samo na domače arhivske fonde je lahko samo kratkotrajna rešitev omenjenih problemov. Pri pripravi sinteze je nujno potrebno pregledati zgodovinsko gradivo, za katerega vemo, da je ohranjeno.

1.2. Edicija Viri II

Pod vodstvom dr. Franceta M. Dolinarja smo v letu 1996 začeli izvajati drugi temeljni raziskovalni projekt Edicija Viri II. Pri delu na tem projektu sodeluje 6 inštitutovih redno zaposlenih raziskovalcev, 2 redno zaposlena raziskovalca Zgodovinskega inštituta Milka Kosa z ZRC-SAZU, 10 dopolnilno zaposlenih delavcev inštituta, ki so sicer redno zaposleni v Arhivu R Slovenije, Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, Škofijskem arhivu Maribor in Nadškofijskem arhivu Ljubljana ter 3 samostojni raziskovalci. Poročam o opravljenem delu za vso skupino. Glede na različne zvrsti arhivskega gradiva, ki ga sodelavci projekta obdelujejo, smo delo razvrstili na šest tematskih sklopov.

1.2.1. V tematskem sklopu evidentiranja virov je dr. France M. DOLINAR v Vatikanskem arhivu evidentiral prvih 33 fasciklov Dunajske nunciature za obdobje 1622 do 1700. Popisani so bili vsi dokumenti, ki zadevajo slovensko zgodovino. V Arhivu Zunanjega ministrstva v Rimu je iz fonda Direzione generale degli affari politici, ufficio 3: Jugoslavia popisal dokumente za leti 1926 in 1927.

1.2.2. V tematskem sklopu politične zgodovine sta dr. Žarko LAZAREVIĆ in dr. Jože PRINČIČ skupaj z dr. Nevenom Borakom pripravljala za objavo vire s področja gospodarskega razvoja Slovenije. Dr. Lazarević je za objavo odbral 250 strani virov in k dokumentom napisal uvodno študijo, v kateri je pojasnil prevladujoče gospodarske ideje v Sloveniji do konca druge svetovne vojne, dr. Prinčič pa je odbral in uredil 143 dokumentov za drugi del knjige o razvojnih načrtih slovenskega gospodarstva v drugi jugoslovanski državi. Za ta del je že napisal uvodno študijo.

Dr. Jurij PEROVŠEK je iz arhivskega gradiva izbral dokumente, ki govore o programih slovenskih političnih strank, organizacij in združenj v času kraljevine SHS (1919-1929) ter odbrano gradivo začel vnašati v računalnik.

Marjeta ADAMIČ, Metka GOMBAČ, Darinka DRNOVŠEK in Marija OBLAK-ČARNI so za 9. knjigo zbirke Dokumenti ljudske revolucije odbrale in kserokopirale gradivo iz fondov Izvršni odbor OF in SNOS (1943-1944) ter zapisnikov sej CK KPS (1944-1945). Za dokumente, ki so predvideni za objavo, je bila izdelana kartoteka z vsemi podatki, ki so potrebni za kritični aparat pri objavi dokumentov.

Mag. Matej KOŠIR je transkribiral sejni zapisnik kranjskih deželnih stanov za leta 1530-1573, skupaj je to 103 strani rokopisa.

Doc. dr. Stane GRANDA je v Graškem deželnem arhivu evidentiral in kopiral okoli 2000 dokumentov za celjsko kresijo v letih 1848/49, v škofijskem arhivu v Gradcu pa dokumente o slovenskih duhovnikih iz istega časa. Kopirani dokumenti kažejo v nacionalnem in socialnem oziru nekatere posebnosti v primerjavi s slovenskim ozemljem.

Dr. Branko MARUŠIČ je pripravljal izdajo druge knjige Tumovih pisem. Opravil je zaključna redakcijska dela pred natisom.

Mag. Rozina ŠVENT je pregledala in inventarizirala deset velikih kartonov zapuščine dr. Vladimirja Dedijera iz obdobja 1944-1945. Gradivo je izjemno pomembno, ker je Dedijer zbral vrsto dokumentov ali njihovih fotokopij, ki do sedaj niso bili znani.

1.2.3. Treji tematski sklop je priprava objave dnevnikov. Dr. Jera VODUŠEK STARIČ je v Arhivu Ministrstva za notranje zadeve in dokumentaciji SOVE zbrala in analizirala gradivo, ki je povezano z delovanjem dr. Črtomirja Nagodeta in oseb, ki so bile obsojene na t.i. Nagodetovem procesu poleti 1947.

Dr. Tamara GRIESSER-PEČAR je opravila prepis Šmajdovega dnevnika, ki ga hrani Arhiv Ministrstva za notranje zadeve. Razrešila je šifre in ilegalna imena v tekstu. Teks je začela vnašati v računalnik. Šmajdov dnevnik je izredno zanimiv, ker je nekdanji poslanec JRZ dr. Albin Šmajd med drugo svetovno vojno organiziral ilegalno dejavnost meščanskih strank.

Dr. Ervin DOLENC in dr. Bojan GODEŠA sta v okviru svojega raziskovalnega dela analize vprašanja slovenstva v razmerju do jugoslovanstva pretipkala rokopis spominov dr. Ivana Ahčina na voditelja SLS dr. Antona Korošca in začela pripravljati kritičen aparat k tekstu.

1.2.4. V četrtem tematskem sklopu sodni spisi sta mag. Mateja JERAJ in mag. Jelka MELIK iz Public Record Office v Londonu in iz Arhiva Republike Slovenije odbrali vrsto sodnih spisov, ki govorijo o delovanju KP v Sloveniji v letih 1919-1941. Dokumente sta deloma prepisali, deloma fopkopirali.

1.2.5. V petem tematskem sklopu vizitacijski zapisniki in inventarji je dr. Anton Ožinger opravil transkripcijo vizitacije goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa za Dolenjsko v letih 1756-1771, skupaj 450 folij velikega teksta.

Lilijana ŽNIDARŠIČ je izdelala inventar 15 fasciklov spisov in listin Kapi-telskega arhiva v Ljubljani in identificirala vse osebe in kraje v tem gradivu.

1.2.6. V okviru zadnjega tematskega sklopa priprave korespondence škofa Barage je France Baraga opravil računalniške izpise Baragine korespondence od 1797 do

1830, skupaj 127 pisem ter dopolnil pomanjkljivo transkripcijo s fotokopij na podlagi originalnih tekstov.

1. 3. Slovensko-italijanski odnosi v zadnjih sto letih

Aplikativni projekt, ki ga je vodila dr. Milica Kacin-Wohinz, smo v letu 1996 končali. Ministrstvo za zunanje zadeve ga je sofinanciralo samo prvi dve leti, v lanskem letu pa zaradi administrativne napake ne več. V projektu so sodelovali trije inštitutovi polno zaposleni raziskovalci ter zunanji sodelavci iz Arhiva R Slovenije, Pokrajinskega arhiva Koper, Pokrajinskega muzeja Koper, Goriškega muzeja v Novi Gorici, Narodnega muzeja, Odseka za narodopisje in zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu ter Inštituta za narodnostna vprašanja. V lanskem letu smo 5 zunanjih sodelavcev dopolnilno zaposlili. O opravljenem delu poročam pregledno za vsa tri leta skupaj.

Delo je potekalo na dveh ravneh, v štirinajstčlanski slovensko-italijanski kulturno-zgodovinski komisiji (slovenskih članov v njej je polovica) in v raziskavah.

1.3.1. Med slovenskimi člani meddržavne kulturno-zgodovinske komisije so bili trije izvajalci projekta. Dr. Milica KACIN-WOHINZ, soproedsdnica komisije, je bila avtorica sintez za razdobje 1918-1941, dr. Nevenka TROHA avtorica sintez za razdobje 1945-1956 in soavtorica za razdobje 1941-1945. Dr. Boris GOMBAC je iz komisije izstopil aprila 1996, nadomestil ga je mag. Boris MLAKAR. Pri sestavljanju besedil je sodeloval dr. Bojan GODEŠA, z recenziranjem mag. Boris MLAKAR in z elaborati dr. Jože PRINČIČ. Mešana komisija je obravnavala vzporedne slovenske in italijanske tekste na petih znanstvenih konferencah, leta 1994 na Otočcu in v Passarianu, leta 1995 na Bledu in v Ogleju ter leta 1996 v Portorožu. Od druge polovice leta 1996 so potekale znanstvene razprave in usklajevanja med posameznimi slovenskimi in italijanskimi avtorji, ki pišejo skupne osnutke sintez. Končni rezultat, predvidoma v letu 1997, bo skupna sinteza - tajni dokument. Izročen bo vladama R Slovenije in R Italije, ki bosta odločali o objavi dokumentacije.

1.3.2. Izvajalci projekta so zbirali gradivo, opravljali raziskave posameznih segmentov in problemov, objavljali znanstvene in strokovne članke in preko medijev posredovali rezultate, s katerimi so spodbijali obtožbe italijanskih političnih krogov in sodstva o genocidnosti slovenskega naroda, ki naj bi se pokazala z nasiljem po osvoboditvi v fojbah. V krogih italijanskih zgodovinarjev je naša teza o ideološkem in nacionalističnem značaju teh dogodkov že prevladala. Skupno so sodelavci v treh letih objavili 234 znanstvenih in strokovnih člankov, posredovali 43 referatov in predavanj na domačih in mednarodnih znanstvenih konferencah in prireditvah, dali 33 intervjujev v tisku ter na radiu in televiziji. Rezultate raziskav, informacije, podatke in gradivo so posredovali drugim raziskovalcem, študentom, vladnim organom in novinarjem v Sloveniji, Italiji in na Hrvaškem. S tem so izpolnili aplikativni del programa.

Dr. Milica KACIN-WOHINZ je zbirala dodatno gradivo v Zgodovinskem

diplomatskem arhivu italijanskega zunanjega ministrstva in Osrednjem državnem arhivu v Rimu. Obdelovala je različne teme iz razdobja med obema vojnama, kot so politične razmere na Primorskem pod italijansko zasedbo, odnos Slovencev do italijanske države, znančilnosti in oblike protifašističnega odpora na Primorskem, primorske Slovence in fašizem, raznarodovanje primorskih Slovencev, prvi oboroženi antifašizem v Evropi, preganjanje Zorka Jelinčiča. Sodelovala je z referati na sedmih znanstvenih posvetih in predavala o zgodovini Primorske med vojnama na Filozofski fakulteti v Ljubljani, slovenskem liceju v Trstu, na okroglih mizah v Gorici, Kopru in Tolminu. Sestavljala je ekspertize in informacije za slovenske vladne organe. Dr. Nevenka TROHA je raziskovala problematiko slovensko-italijanskih odnosov po drugi svetovni vojni. Zbirala je gradivo v arhivih v Rimu pri zunanjem ministrstvu, Inštitutu Gramsci in Osrednjem državnem arhivu ter v arhivih v Ljubljani, Kopru in Novi Gorici. Napisala in uspešno je obranila doktorsko disertacijo o slovensko-italijanskih odnosih v coni A Julijske krajine v luči dokumentov projugoslovanskih sil. Obdelala je jugoslovansko zasedbeno upravo, zavezniško vojaško upravo, deportacije, aretacije, žrtve, odnose med slovenskimi in italijanskimi političnimi skupinami in znotraj njih, odnose prebivalstva do zasedbe in ljudsko oblast. Več poglavij disertacije je objavila tudi v italijanščini. Posebej je obdelala segmente odnosov med slovenskim in italijanskim antifašističnim gibanjem med drugo vojno in položaj v coni B. O gradivu in tematiki je dajala informacije raziskovalcem in študentom v Trstu, Padovi in Ljubljani ter novinarjem in vladnim organom. Maruša ZAGRADNIK je zbirala gradivo in obdelovala probleme iz gospodarske zgodovine cone B Julijske krajine in Svobodnega tržaškega ozemlja. Obdelala je tematiko optantov za italijansko državo iz Sloveniji priključenega ozemlja, prenos premoženja in denarnih sredstev ob izselitvi in procese poddržavljenja njihovega premoženja. Vlasta BELTRAM je raziskovala italijansko šolstvo v koprskem okraju v letih 1945-1956, fašistično šolstvo in specifiko narodnoosvobodilnega gibanja v koprskem okraju. Nataša NEMEC je raziskovala aretacije, deportacije in usmrtitve - "fojbe" - na Goriškem v maju 1945. Zbirala je gradivo po arhivih in ustne vire. Dr. Miran KOMAC je raziskoval probleme slovenske manjšine po letu 1945 v Goriški in Videmski pokrajini in za potrebe komisije pripravil tri elaborate. Dr. Boris GOMBAČ je v tem projektu sodeloval dve leti in je objavljaj predvsem strokovne, poljudne in polemične članke o širši problematiki primorskih Slovencev in Trsta. Metka GOMBAČ je dve leti, kolikor je delala v tem projektu, proučevala delovanje Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje. Pripravila je elaborate o šolstvu in sodstvu. Leopold ČEH je v projektu prav tako sodeloval dve leti in je zbiral gradivo in sestavljal elaborate o politični zgodovini na Koprskem po letu 1945.

V projektu so sodelovali trije slovenski zgodovinarji iz Odseka za narodopisje in zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu. Milan PAHOR, ki je nadomestil umrlega Pavla Strajna, se je posvečal predvsem gospodarski zgodovini na Tržaškem pred prvo svetovno vojno in med obema vojnama. Napisal je monografijo o Jadranski banki v Trstu 1905-1927, članke o slovenski časniški govorici v Trstu in Gorici, o vojnih letih v Nabrežini, slovenskih denarnih zadrugah in bankah v Trstu, o fašističnem nasilju med vojnama. Aleksej KALC je raziskoval problematiko izseljevanja Slovencev iz Julijske krajine med obema vojnama in po drugi vojni. Zbiral je gradivo po lokalnih občinskih arhivih in drugje ter izdeloval

statistične preglede na mikroravni. Alessandro VOLK je proučeval problem "ezulov" - beguncev iz Jugoslavije po naselitvi na Tržaškem, njihovo politično in društveno organiziranost, življenjske probleme in odnos do slovenske manjšine.

2. Drugo raziskovalno delo

Poleg temeljnega raziskovalnega dela, ki je bilo opravljeno v raziskovalnih projektih, so bili raziskovalci zaposleni še z drugim raziskovalnim delom. Navedla bom samo tisto delo, ki ni posebej razvidno iz priložene bibliografije objavljenih del. Dr. Zdenko Čepič je v okviru priprav za knjigo *Elite na Slovenskem*, ki jo nameravajo izdati na Fakulteti za družbene vede kot del širšega mednarodno zasnovanega projekta, proučeval nastajanje posebne politične elite v okviru t.i. ljudske oblasti. Elaborat je bil le delno končan, ker do realizacije projekta v letu 1996 ni prišlo. Mag. Vida Deželak-Barič je v Arhivu Ministrstva za notranje zadeve zbirala gradivo o delovanju sovjetskih vojaških misij in obveščevalnih služb na Slovenskem med drugo svetovno vojno in neposredno po njej.

Dr. Ervin Dolenc in dr. Aleš Gabrič sta skupaj z Marijanom Rodetom pisala učbenik za zgodovino v 8. razredu osnovne šole, ki ga bo predvidoma na pomlad 1997 izdala DZS. Dr. Dolenc je pisal prvi del učbenika za čas od 1914 do 1941, dr. Gabrič pa poglavja obče in narodne zgodovine druge svetovne vojne in narodno zgodovino po vojni, izbral je tudi slikovno gradivo in statistične priloge ter izdelal časovne preglednice. Dr. Bojan Godeša je pri pripravi tega učbenika sodeloval kot konzultant.

Dr. Tone Ferenc je sodeloval v projektu *Nemci na Slovenskem*, ki ga vodi dr. Dušan Nečak. V arhivih v Berlinu in Koblenzu je nadaljeval s pregledom gradiva nemških nacističnih gospodarskih uradov iz druge svetovne vojne. Gradivo, uporabno za monografijo, je dal kopirati, mnogo podatkov pa si je tudi izpisal. Napisal je razpravo o Nemcih na Slovenskem v letih 1941-1945. V tem projektu je sodeloval tudi dr. Jože Prinčič. Dopolnil in pripravil je za objavo študijo *Podržavljenje nemške imovine na slovenskem ozemlju po drugi svetovni vojni*, ki bo izšla v posebnem zborniku v letu 1997. Sodeloval je pri računalniški obdelavi podatkov o premoženju 12.287 oseb, ki jim je bilo zaplenjeno na podlagi 1. člena odloka predsedstva AVNOJ-a z dne 21. novembra 1944. To je bilo imetje nemškega Reicha in njegovih državljanov ter oseb nemške narodnosti.

Dr. France Kresal je napisal monografijo *Zgodovina socialne politike na Slovenskem*, ki jo bo izdala Cankarjeva založba. Obsega 15 poglavij z več razdelki. V njih obravnava nastanek in razvoj delavske zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite, delavske strokovne organizacije, materialni položaj delavstva in delavsko gibanje. Gospodarsko politiko obravnava v funkciji socialne politike. Prikazuje splošne gospodarske razmere in socialno zaščito vseh ogroženih družbenih skupin in posameznikov, pa tudi zaščito kmetov, trgovcev in obrtnikov. Monografija prikazuje zgodovino socialne politike klasičnih oblik v obdobju razvitega kapitalizma.

Dr. Žarko Lazarevič in dr. Jože Prinčič sta pripravila čitanko o novejši gospodarski zgodovini Slovencev za osnovne in srednje šole. Delo bo prav tako izšlo v letu 1997. Dr. Žarko Lazarevič pa je skupaj z dr. Nevenom Borakom napisal uvodno študijo, pripravil in uredil za tisk rokopis dr. Jožeta Šorna *Slovensko*

gospodarsko v prevratnih letih, star dolg do našega pokojnega sodelavca. Tudi ta knjiga bo izšla v letu 1997. V okviru dolgoročnega projekta Muzeja novejše zgodovine Celje Zgodovina Celja sta sodelovala dr. Žarko Lazarevič in dr. Andrej Studen. Dr. Lazarevič je bil urednik za gospodarsko zgodovino. Napisal je razpravo o gospodarski zgodovini Celja v drugi polovici 19. stoletja. Dr. Studen je za zbornik, ki bo obravnaval obdobje celjske zgodovine od 1780 do 1848, napisal razpravo o celjskem bivalnem vsakdanjiku v predmarčni dobi.

3. Knjižnica in informacijsko dokumentacijska dejavnost

3.1. Knjižnica je v letu 1996 pridobila 820 novih knjig (leta 1995 720; vse naslednje številke v oklepajih so primerjalni podatki za leto 1995). Slovenskih knjig je bilo 500 (399) in v tujih jezikih 320 (321). Z nakupom smo dobili 687 (587), z zamenjavo 63 (43) in podarjenih 70 (90) knjig. V inventarno knjigo periodike smo vpisali 158 (160) naslovov, od teh je bilo slovenskih 74 (64), tujih pa 84 (96) enot. Z nakupom smo pridobili 112 (91), z zamenjavo 21 (20) in z darili 25 (49) enot periodike. V knjižnici je bilo v letu 1996 skupaj 396 (420) uporabnikov z 9616 (9290) obiski, od tega v izposoji 1705 (1430) in v čitalnici 7911 (7860). Na dom smo posodili 2434 (1558) enot, od tega 1948 (1351) knjig in 486 (207) časopisov in časnikov. V čitalnici so uporabniki pregledali skupno 10.224 (8877) knjižnih enot, od tega 855 (415) knjig in priročnikov ter 9369 (8462) enot periodike. Obseg izposoje v naši knjižnici se torej še vedno dviga. To beležimo že nekaj let zapored.

V letu 1996 smo v knjižnico vpisali 83 (64) novih članov, tako da jih je sedaj skupno vpisanih 1795. V zamenjavo smo poslali dvojno številko Prispevkov za novejšo zgodovino, letnik 1995, domačim in tujim ustanovam.

3.2. Mag. Damijan GUŠTIN, vodja knjižnice in dokumentacije, je izvedel vnos zahtevanih bibliografskih podatkov v COBISS za vse raziskovalce inštituta za leta 1993-1995. Vnesel je 415 novih bibliografskih enot. Nataša Kandus je uredila oziroma dodatno opremila 160 bibliografskih enot tako, da ustrezajo zahtevam Ministrstva za znanost in tehnologijo. Bibliografija za ta leta (575) je tako v bazi COBIB popolna. Nataša Kandus je poleg tega katalogizirala v COBIBu 820 enot, od tega 221 prvih zapisov. Novembra 1996 je bila v tečaju za dopolnjevanje bibliografskih zapisov v COBIB v Mariboru in dobila pravico popravljanja že obstoječih zapisov v vzajemni bazi podatkov (t. i. LOCK 1). Mag. Guštin se je udeležil izobraževanja za izdelavo bibliografij, oba pa tudi letne konference COBISS. Skrbel je tudi za tekoče vzdrževanje in dopolnjevanje inštitutove računalniške opreme.

4. Mentorstvo, predavanja, recenziranje

4.1. Dr. Tone FERENC je sodeloval pri pedagoškem delu na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani z izpiti, pri magistrskem študiju in pripravi doktoratov. Somentorji in predavatelji pri magistrskem študiju na tem oddelku so bili še dr. Jasna FISCHER, dr. Aleš GABRIČ, dr. France KRESAL, dr. Jurij PEROVŠEK in dr. Anka VIDOVIČ-MIKLAVČIČ. Dr. France KRESAL je

sodeloval pri podiplomskem študiju tudi na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete. Mag. Damijan GUŠTIN je bil spomladi 1996 izvoljen za asistenta za predmet Vojaška zgodovina na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani na katedri za obramboslovje in je od oktobra imel 1 uro vaj tedensko. Dr. Andrej STUDEN je na ISH - Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani predaval o problemih historične antropologije in zgodovine vsakdanjega življenja.

4.2. Poleg objavljanih znanstvenih in strokovnih člankov so pomemben način seznanjanja javnosti z rezultati našega raziskovalnega dela predavanja. Dr. Aleš Gabrič je v času proslavljanja 250-letnice ustanovitve gimnazije v Novem mestu kot bivši gimnazijec sedanjim gimnazijcem marca meseca predaval o šolskih sistemih in šolskih reformah na Slovenskem po drugi svetovni vojni. Članom novomeškega Rotary Cluba je oktobra na Otočcu predstavil vlogo in pomen novomeške gimnazije v dveh stoletjih in pol njenega delovanja. Mag. Boris Mlakar je konec aprila 1996 v tržaškem Klubu slovenskih izobražencev predaval o nasprotnikih partizanstva ob koncu vojne. Dr. Andrej Studen se je v času od 18. 8. do 1. 9 1996 udeležil mednarodne poletne univerze v Bovcu in tam predaval o popotnikih in začetkih turizma v naših krajih v 18., 19. in začetku 20. stoletja. Dr. Jera Vodušek Starič je svoje delo in dognanja iz gradiva dokumentacije Sove predstavila v predavanju v Društvu slovenskih izobražencev v Trstu marca meseca.

4.3. Tudi tiskovne konference ob izdajah samostojnih publikacij so eden od način seznanjanja javnosti z našim delom. Dr. Tone Ferenc je sodeloval pri predstavitvi zbornika o Edvardu Kocbeku v Vidmu ob Ščavnici ter 3. (kočevske) številke Kronike 1995 v Kočevju. Dr. Jasna Fischer je predstavila zbornik Jožeta Jurača Oris grafične organizacije skozi desetletja. Dr. Aleš Gabrič je na predstavitvi domoznanske literature Novega mesta govoril o novomeškemu zborniku Mesto, vloga, pomen in razvoj Novega mesta v prihodnjem tisočletju. Mag. Boris Mlakar je kot pisec spremne študije sodeloval na predstavitvi knjige Stanka Kocipra Kar sem živel ter na okrogli mizi o knjigi D. Lešnik in G. Tomca Rdeče in črno, kjer je sodeloval tudi mag. Damijan Guštin. Dr. Jurij Perovšek je svojo knjigo Liberalizem in vprašanje slovenstva - Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929 predstavil na tiskovni konferenci založbe Modrijan, ki je knjigo izdala. Z njo je seznanil tudi udeležence 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev na Bledu, v intervjuju za časopis Republika in v oddaji Televizije Slovenija Oči kritike. V tej oddaji sta sodelovala s predstavitvami samostojnih publikacij še dr. Zdenko Čepič in dr. Aleš Gabrič. Prvi je kot recenzent govoril o knjigah Franceta Perovška Moja resnica in Jurija Perovška Liberalizem in vprašanje slovenstva, drugi pa je predstavil knjigo Ervina Dolenca Kulturni boj. O tej knjigi je govoril v Brežicah.

4.4. Mag. Vida Deželak-Barič in mag. Damijan Guštin sta opravila recenzijo rokopisa Grosupeljsko - stiško okrožje 1941-1945 avtorjev Milene Vrenčur in Ivana Križnarja. Dr. Aleš Gabrič je ocenil slovensko izdajo DTV - atlasa svetovne zgodovine. Mag. Boris Mlakar je popravil in ocenil rokopis Krajevna kronika Kambreškega ter kot član uredništva revije Borec ocenil nekatere rokopise za objavo v njej. Dr. Jurij Perovšek je za Cankarjevo založbo ocenil obširni rokopis študije dr. Janka Pleterskega Dr. Ivan Šušteršič - Pot političnega prvaka.

5. Sodelovanje v redakcijah, društvih, komisijah, odborih, drugih organizacijah

5.1. Inštitut je izdal 36. letnik svoje revije *Prispevki za novejšo zgodovino*, ki jo je uredil petčlanski uredniški odbor: dr. Zdenko Čepič (glavni urednik), dr. Jasna Fischer (odgovorna urednica), mag. Damijan Guštin (pomočnik glavnega urednika), mag. Boris Mlakar in dr. Janko Prunk. V običajni dvojni nekoliko obsežnejši številki kot druga leta smo objavili 8 znanstvenih razprav, tri zapise, gradivo okrogle mize *Žrtve druge svetovne vojne na Slovenskem* z uvodom, vabljenimi referati in diskusijo (ta del *Prispevkov* je izšel tudi kot samostojna publikacija), jubilejna zapisa ob šestdesetletnici dr. Anke Vidovič-Miklavčič in sedemdesetletnici dr. Dušana Bibra hkrati z njegovo bibliografijo za leta 1992-1996, poročilo o znanstvenem posvetu o taborišču Mathausen, 13 poročil in ocen, poročilo o delu inštituta v letu 1995 in bibliografijo inštitutovih delavcev, tokrat prvič razvrščeno po sistemu, kot ga uporabljamo v COBISS-u.

Dr. Andrej Studen je bil glavni urednik revije za zgodovino vsakdanjega življenja in historične antropologije *Zgodovina za vse*. Dr. Tone Ferenc in dr. Aleš Gabrič sta bila člana uredniškega odbora *Kronike*, mag. Boris Mlakar pa revije *Borec*.

Dr. Žarko Lazarevič je urednik zbirke *Ekonomska knjižnica pri Cankarjevi založbi*. V tej zbirki je že izšel zbornik znanstvenega posveta *Stoletje gospodarskih sprememb in prelomnice 1918-1945-1991* v Celju pod naslovom *Prevrati in slovensko gospodarstvo v 20. stoletju*. V letu 1997 bosta izšli še monografiji dr. Jožeta Šorna *Slovensko gospodarstvo v prevratnih letih* in dr. Franceta Kresala *Zgodovina socialne politike na Slovenskem*. Dr. Aleš Gabrič je bil urednik dveh publikacij: zbornika referatov s posveta *Zveze zgodovinskih društev Slovenije Slovenija* v letu 1945 in biltena za raziskovalno nalogo *Tako smo se zdravili pri nas* za šolsko leto 1996/97 komisije za delo zgodovinskih krožkov *Zveze prijateljev mladine Slovenije*. Mag. Damijan Guštin je sodeloval v uredništvu publikacije *Naš zbornik 1997*.

5.2. Pri pripravi 10. zvezka *Enciklopedije Slovenije* je sodelovalo 9 delavcev inštituta bodisi kot člani uredniških in strokovnih odborov, bodisi kot pisci gesel. Dr. Tone Ferenc je bil član glavnega uredniškega odbora ter urednik strokovnega področja za zgodovino 1941-1945. Dr. Jera Vodušek Starič je bila urednica strokovnega področja za zgodovino po letu 1945. V strokovnih odborih so sodelovali dr. Zdenko Čepič, dr. France Kresal in mag. Boris Mlakar. Gesla za ta zvezek so pisali dr. Zdenko Čepič, mag. Vida Deželak-Barič, dr. Ervin Dolenc, dr. Tone Ferenc, dr. Jasna Fischer, dr. Aleš Gabrič, mag. Damijan Guštin, mag. Boris Mlakar, dr. Jurij Perovšek in dr. Anka Vidovič-Miklavčič.

Dr. Zdenko Čepič je sodeloval pri pripravi *Enciklopedije svetovne zgodovine*, ki jo bo po angleški predlogi izdala *Založba Obzorja*. Napisal je tudi 20 dopolnil, ki se nanašajo na slovensko zgodovino.

5.3. V letu 1996 se je nadaljevalo delo pri pripravah založniškega projekta *Nove revije Slovenska kronika*. Dr. Andrej Studen je za *Slovensko kroniko XIX. stoletja* napisal 80 kronoloških gesel s področja socialne in kulturne zgodovine in zgo-

dovine vsakdanjika na Slovenskem v prejšnjem stoletju. Dr. Bojan Godeša je bil urednik drugega zvezka Slovenske kronike XX. stoletja 1941-1995, napisal je uvodno študijo ter 31 gesel. Dr. Zdenko Čepič je pisal za ta zvezek gesla iz zgodovine kmetijstva, dr. Aleš Gabrič gesla iz kulturne zgodovine, mag. Damijan Guštin o nasilju in vojaških zadevah med drugo svetovno vojno, dr. Žarko Lazarevič o gospodarstvu med njo, dr. Jože Prinčič pa o gospodarstvu po drugi svetovni vojni. Andrej Pančur je pripravil kazala za obe knjigi Slovenske kronike.

5.4. Dr. Jasna Fischer je bila do začetka novembra 1996 nacionalna koordinatorica za raziskovalno polje Zgodovinopisje in članica Znanstvenega sveta za humanistiko pri Ministrstvu za znanost in tehnologijo. Sodelovala je pri evaluacijskem postopku za izbiro raziskovalnih projektov za nacionalni znanstveni program v letu 1997, ocenila poročila o opravljenem raziskovalnem delu na projektih v letu 1996 ter sodelovala pri izbiranju mladih raziskovalcev, ki so začeli z delom novembra 1996. Sodelovala pri pripravi za ustanovitev KORIS-a, to je koordinacije raziskovalnih inštitucij v Sloveniji, ki je bil ustanovljen konec leta 1996. Sestavljajo ga njihovi direktorji. Ta samoorganiziranost znanstvene sfere je delno nadomestila praznino, ki jo je povzročila ukinitvev ZROS-a (Zveze raziskovalnih organizacij Slovenije) pred dvema letoma in je bila zaradi hitrega slabšanja položaja znanosti po letu 1992 predvsem v inštitutih nujno potrebna. Dr. Ervin Dolenc je bil član programskega odbora Ciljnega raziskovalnega programa humanistike Oblikovanje kulturnih prostorov. Dr. France Kresal je bil član komisije Ministrstva za znanost in tehnologijo za ugotavljanje skladnosti izvolitev v znanstvene in strokovne nazive. Dr. Aleš Gabrič je bil član sveta Slovenskega šolskega muzeja. Dr. Bojana Godešo je Upravni odbor inštituta ponovno imenoval v svet Muzeja za novejšo zgodovino. Dr. Zdenko Čepič je bil član komisije Mestnega sveta MOL za poimenovanje in preimenovanje ulic in naselij v Ljubljani.

5.5. V odborih in organih Zveze zgodovinskih društev Slovenije je delalo pet raziskovalcev: dr. Žarko Lazarevič je kot tajnik društva pripravljajl 28. zborovanje slovenskih zgodovinarjev na Bledu v mesecu septembru in uredil zbornik z naslovom Razvoj turizma v Sloveniji, ki je bil glavna tema zborovanja. Dr. France Kresal je bil član Nacionalnega komiteja za zgodovinske vede Republike Slovenije in predsednik slovensko - češke zgodovinske komisije. V delu odbora je sodelovala tudi dr. Jera Vodušek Starič. Dr. Zdenko Čepič je bil v decembru izvoljen za predsednika Zgodovinskega društva Ljubljana, Mateja Režek pa je prevzela tajniške posle.

Dr. Žarko Lazarevič je bil pri Zvezi ekonomistov Slovenije predsednik sekcije za gospodarsko zgodovino. Mag. Vida Deželak in mag. Damijan Guštin sta bila člana Komisije za zgodovino pri Glavnem odboru Zveze združenj borcev NOV Slovenije. Mag. Guštin je bil tudi predsednik področne recenzijske komisije za zgodovino pri izvedbi državnega tekmovanja srednješolcev Znanost mladini, dr. Anka Vidovič-Miklavčič pa njena članica. V okviru te dejavnosti je sodeloval tudi dr. Zdenko Čepič kot strokovni nosilec za področje zgodovine pri pripravi in predstavitvi raziskovalnih nalog. Dr. Aleš Gabrič je predsednik komisije za delo zgodovinskih krožkov na slovenskih osnovnih šolah pri Zvezi prijateljev mladine, dr. Ervin Dolenc pa njen član. Dr. Gabrič je sodeloval pri pripravi za XXVII.

srečanje mladih raziskovalcev zgodovine v Sloveniji, ki je bilo 24. in 25. maja 1996 v Novi Gorici in na seminarju za mentorje zgodovinskih krožkov 17. septembra v Ljubljani, kjer so predstavili temo za naslednje XXVIII. srečanje. To temo je prikazal tudi slovenskim zamejskim učiteljem v Italiji na Proseku 8. oktobra 1996. Mag. Boris Mlakar je kot član sodeloval pri delu programskega odbora za pripravo mednarodnega znanstvenega posveta ob počastitvi 50-letnice Pariške mirovne konference in priključitvi Primorske k matični domovini, ki bo v jeseni leta 1997.

5.6. Dr. Tone Ferenc je sodeloval z Ministrstvom za delo, socialno skrbstvo in družino pri obravnavi problemov o vojnih žrtvah. Sodeloval je tudi z Društvom izgnancev Slovenije in Društvom za ureditev zamolčanih grobov. Dr. Bojan Godeša je z nasveti sodeloval s člani slovenskega dela slovensko-italijanske zgodovinske komisije pri Ministrstvu za zunanje zadeve. Mag. Damijan Guštin je za potrebe tega ministrstva izdelal dva elaborata o problematiki ugotavljanja in pregona vojnih zločincev - državljanov Italije. Dr. Jera Vodušek Starič je na Ustavnem sodišču R Slovenije sodelovala pri razpravi o položaju nemške manjšine v Sloveniji.

5.7. Nekoliko manj kot pretekla leta so bili raziskovalci angažirani z nastopi na radiu in televiziji ter dajanjem intervjujev dnevnu in revialnemu tisku. Dr. Zdenko Čepič je v oddaji Oči kritike Televizije Slovenije kritično predstavil stalno muzejsko zbirko Muzeja novejše zgodovine Slovenci v XX. stoletju. Dr. Jasna Fischer je sodelovala v oddaji Intellecta tretjega programa Radia Slovenija Feminizacija nekaterih poklicev s prispevkom o vlogi žensk v slovenski gospodarski zgodovini. Dr. Bojan Godeša je na tretjem programu Radia Slovenije predaval o položaju slovenskih izobražencev v letu 1945. Mag. Damijan Guštin je sodeloval v oddaji Dosje Televizije Slovenija, ki je predstavila italijansko okupacijsko politiko in zločine. O tej isti tematiki je dal podatke tudi reviji Mladina in časniku Nacional iz Zagreba. Mag. Boris Mlakar je o problematiki novejše zgodovine dal izjavi za slovensko TV - RAI Trst in Televizijo Slovenija. Dr. Tone Ferenc, dr. Bojan Godeša in mag. Boris Mlakar so sodelovali na okrogli mizi Svodobne misli Zadnjo besedo bo imela zgodovina - Slovenci med drugo svetovno vojno, ki je izšla v treh nadaljevanjih. Dr. Jasna Fischer je dala intervju Svobodni misli o težavah pri načrtovanem projektu inštituta o žrtvah druge svetovne vojne in zaradi nje na Slovenskem.

6. Znanstveni posveti

V maju 1996 je inštitut skupaj z Zvezo zgodovinskih društev Slovenije na gradu Snežnik pripravil okroglo mizo o žrtvah vojne na Slovenskem med drugo svetovno vojno. Udeležili so se ga strokovnjaki, za katere smo vedeli, da se posebej intenzivno ukvarjajo s temi raziskavami. Skupaj jih je bilo 15. Posvet je bil zaprt za širšo javnost, ker razprave nismo želeli politizirati. Vnaprej vabljeni prispevki ter razprava so objavljeni v Prispevkih za novejšo zgodovino 1996, tiskani pa so tudi kot samostojna brošura v manjši nakladi. Poleg te okrogle mize so se inštitutovi raziskovalci, redno in dopolnilno zaposleni, udeležili še štirinajstih znanstvenih

posvetov, okroglih miz in konferenc. Za dopolnilno zaposlene raziskovalce sem upoštevala samo tiste posvete, ki so v neposredni zvezi z njihovim delom na projektih. Navajam jih kronološko.

6.1. Okrogla miza Cattolici italiani e sloveni e movimenti di liberazione nel Goriziano, Gorica, 2. maj 1996

referentka *dr. Nevenka Troha*, Gli Sloveni nella zona A della Venezia Giulia.

6.2. Okrogla miza Inštituta za novejšo zgodovino in Zveze zgodovinskih društev Slovenije Žrtve druge svetovne vojne, grad Snežnik, 21. maj 1996

referenti *dr. Tone Ferenc*, Možne poti do skupnega števila smrtnih žrtev druge svetovne vojne na Slovenskem; *mag. Damijan Guštin*, Žrtev kot objekt in subjekt vojne (Slovenski tisk o žrtvah v letih 1941-1945); *mag. Boris Mlakar*, Epuracija in povojne žrtve v Zahodni Evropi.

6.3. Mednarodni znanstveni posvet 150 let železnic na Slovenskem, Celje, 30. in 31. maj 1996

uvodni referent *dr. Andrej Studen*, Prihod južne železnice v naše dežele.

6.4. Mednarodni posvet VII. Balcanicum Konteksty Konfliktov, Universytet im. Adama Mickiewicza, Poznanj, 10.-12. junij 1996

referent *dr. Miran Komac*, Ethnic Minorities in Slovenia 1918-1948.

6.5. Mednarodni seminar I rapporti dell'Italia e della Germania con la Slovenia, Loveno di Menaggio (Como), 25.-28. junij 1996

referentka *dr. Nevenka Troha*, Rapporti sloveno-italiani 1945-1947.

6.6. Mednarodni znanstveni posvet Die Regionen des ehemaligen Habsburgerreichs und ihre heutigen Wirtschaftsbeziehungen, Dunaj, 12. In 13. september 1996

referenta *dr. Žarko Lazarević* in *dr. Jože Prinčič* (skupaj z *dr. Petrom Vodopivcem*), Gospodarski stiki Slovenije z državami naslednicami avstroogrške monarhije.

6.7. Mednarodni znanstveni posvet Cerkev in družba na Goriškem ter njih odnos do vojne in osvoboditve, Gorica, 26.-28. september 1996

referenta *dr. Tone Ferenc*, Položaj cerkve in duhovščine na Slovenskem pod nemško in italijansko okupacijo; *mag. Boris Mlakar*, Slovensko osvobodilno gibanje na Goriškem.

6.8. 28. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Bled, 26.-28. september 1996

referenti *dr. Ervin Dolenc*, Turizem v slovenskih hribih in gorah; *dr. France Kresal*, Zdraviliški turizem; *dr. Andrej Studen*, Iz avanturizma v turizem.

6.9. Mednarodna konferenca Forum Bled From the Global to the Roots, Bled, 13.-15. oktober 1996

vabljen diskusija na okrogli mizi National Identity vs. "Global Village" *dr. Jasna Fischer* The Historian in Search of a Synthesis between national and general

History.

6.10. Znanstveni posvet o dolenskem srednjem in višjem šolstvu, Novo mesto, oktober 1996

referent *dr. Aleš Gabrič*, Slovenske gimnazije po drugi svetovni vojni.

6.11. XVII. posvetovanje Arhivskega društva za Slovenijo, Koper, 25. oktober 1996

referent *dr. Tone Ferenc*, Uporabnikova izkušnja iz arhiva.

6.12. Znanstveni posvet o življenju in delu Božidarja Borke, Ormož, 24.-26. oktober 1996

referenta *dr. Ervin Dolenc*, Med slovenstvom in jugoslovanstvom - Borko in kulturna politika med svetovnima vojnama; *dr. Aleš Gabrič*, Borko v času ideološke nestrpnosti.

6.13. Letna konferenca Ameriške zveze za pospeševanje slavističnih študij, Boston, 14.-17. november 1996

referent *mag. Boris Mlakar*, Novi dokumenti ter nova presoja odporiškega gibanja in revolucije v Sloveniji 1941-1945.

6.14. Znanstveni posvet Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete, Društva T.G. Masaryk in Anthroposa Intelektualci in sodobnost, Ljubljana, 12. december 1996

referent *dr. Bojan Godeša*, Druga svetovna vojna in slovenski izobraženci

6.15. Okrogla miza Primorska 1945-1947, Nova Gorica, 13. december 1996

referentki: *Nataša Nemec*, Fojbe na Goriškem; *dr. Nevenka Troha*, Odhodi in vrnitve - preselitve v času postavljanja novih mej

7. Stiki s tujino

Sodelovanje z raziskovalnimi ustanovami in posameznimi raziskovalci v tujini je manj obsežno, kot bi si sami želeli. Pogojujejo in omejujejo jih pičla sredstva, ki jih imamo na voljo. Izvajalci tistega dela projekta Zgodovina Slovencev v XX. stoletju, ki zajema obdobje politične zgodovine po letu 1941, so sodelovali z več inozemskimi znanstvenimi zavodi, npr. z inštitutoma za zgodovino osvobodilnega boja v Julijski krajini (Trst) in Furlaniji (Videm), z Inštitutom za zgodovino cerkve v Gorici, dokumentacijskim arhivom avstrijskega odpora na Dunaju, z nemškim zveznim arhivom v Koblenzu in Berlinu. Sodelovali so tudi s posamezniki, ki se zlasti obračajo na raziskovalce za informacije, podatke, gradivo itd., potrebno za svoje delo.

Dr. Žarko Lazarevič je sodeloval v dveh projektih in sicer v projektu o razpršenosti idej Friedricha Lista v evropskem prostoru (List-Rezeption in Europa), ki ga je vodil prof. dr. Eugen Wendler z Hochschule für Technik und Wirtschaft iz Reutlingena v Nemčiji in je bil v letu 1996 zaključen z izdajo obsežnega zbornika, kjer je raziskovalec sodeloval z razpravo o odmevih naukov Friedricha Lista na Slovenskem. Z raziskovalno nalogo Vzpon in zaton slovenskega podjetništva je sodeloval tudi v mednarodnem projektu Meščanstvo v Srednji Evropi (Bürgerlichkeit in Mitteleuropa), katerega nosilec je dunajska univerza oziroma njen

Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte, vodita pa ga prof. dr. Ernst Bruckmüller in prof. dr. Hannes Stekl z univerze na Dunaju. V ta projekt je od vsega začetka vključen tudi dr. Andrej Studen. Raziskovalec v njem sodeluje z raziskovalno nalogo o ljubljanskem stavbnem podjetniku Matku Curku (1885-1953) in njegovi družini (Der Laibacher Bauunternehmer Matko Curk und seine Familie). Raziskovalni projekt naj bi bil končan leta 1997 in se zaključil z obsežnejšim zbornikom v nemškem jeziku in z mednarodnim znanstvenim posvetom.

Posamezni raziskovalci, ki izvajajo projektni sklop o socialni zgodovini, pa so sodelovali s svojimi prispevki v zbornikih ali revijah v tujini in imajo z zgodovinarji v tujini tesnejše stike v zvezi z izmenjavo podatkov, informacij in literature. Dr. France Kresal ima stalne dolgoletne stike s prof. dr. Witoldom Szulzem z univerze v Poznanju in z zgodovinskim inštitutom Akademije znanosti v Pragi ter vodi stalno komisijo češko-slovenskega sodelovanja na področju zgodovine.

8. Kadri

Konec leta 1996 je bilo na inštitutu 21 redno in 15 dopolnilno zaposlenih. Tajnici direktorice, ki je bila na bolniški že peto leto, smo odpovedali delovno razmerje zaradi suma, da je ponaredila svoje strokovno spričevalo; na odpoved se ni pritožila, zato je postala pravnomočna 22. februarja 1996. Dr. Jera Vodušek Starič je prekinila delovno razmerje 15. oktobra 1996 na lastno željo zaradi odhoda na novo delovno mesto na Pedagoško fakulteto Univerze v Mariboru. Odhajanje usposobljenih raziskovalcev z inštituta v varnejše zavetje obeh slovenskih univerz se nadaljuje zaradi negotovosti, ki vlada v inštitutski raziskovalni sferi že kar nekaj let zapored. Delovno razmerje za določen čas petih let je 1. novembra 1996 nastopil nov mladi raziskovalec Andrej Pančur. Pod somentorstvom dr. Jasne Fischer - mentor je doc. dr. Janez Cvirn - pripravlja magistrsko nalogo o gospodarskih nazorih v 80-in 90-tih letih 19. stoletja. Dva raziskovalca sta pridobila znanstvene nazive na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani; dr. Andrej Studen je bil izvoljen v naziv znanstvenega sodelavca, dr. Jože Prinčič pa v naziv višjega znanstvenega sodelavca.

Zaradi spremenjenih predpisov Ministrstva za znanost in tehnologijo smo s 1. aprilom 1996 dopolnilno zaposlili 15 raziskovalcev v okviru zakonskih prepisov o dotretinjskem delu. Pet raziskovalcev, ki so bili vključeni v projekt Slovensko-italijanski odnosi v zadnjih sto letih, smo zaposlili za določen čas do 31. decembra 1996, 10 raziskovalcev, ki delajo v okviru projekta Edicija Viri II pa za določen čas trajanja projekta do 31. decembra 2000. Za čas dopolnilne zaposlitve, ki je določena s trajanjem projektov, je 13 raziskovalcem znanstveni svet inštituta podelil strokovne nazive. Dva imata univerzitetno potrjene znanstvene nazive. Redno so ti raziskovalci zaposleni v Arhivu Republike Slovenije, Narodni in univerzitetni knjižnici, Nadškofijskem arhivu Ljubljana, Škofijskem arhivu Maribor, Pokrajinskem arhivu Koper, Pokrajinskem muzeju Koper, Goriškem muzeju Nova Gorica in Inštitutu za narodnostna vprašanja. Raziskovalna skupina je tako konec leta 1996 štela 33 raziskovalcev.

Redno zaposlenih raziskovalcev inštituta je ob koncu leta 1996 bilo sedemnajst; dvanajst je imelo akademski naziv doktorja znanosti, med njimi so bili

trije znanstveni svetniki, dva višja znanstvena sodelavca ter sedem znanstvenih sodelavcev, dva višja strokovna sodelavca z magisterijem in en asistent - magister ter dva mlada raziskovalca. Zaposlene so bile še višja bibliotekarka, knjižničarka, pisarniška referentka s polovičnim delovnim časom zaradi delne invalidske upokojitve ter snažilka. Vsa druga, za nemoteno delovanje inštituta potrebna delovna mesta, so bila nezasedena. Sekretarska, računovodska, kurirska in vzdrževalna dela ter varovanje stavbe smo tudi v lanskem letu, podobno kot že nekaj let nazaj, uspešno opravljali s pogodbenim delom.

Ljubljana, februarja 1997

Direktorica inštituta
dr. Jasna Fischer

Nataša Kandus

Bibliografija sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino v letu 1996

1. ČLANKI IN SESTAVKI

1.01 Izvirni znanstveni članek

1. Čepič, Zdenko: **Agrarna reforma v politični misli slovenske revolucionarne levice med svetovnima vojnama.** Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik = The crisis of social ideas. A Festschrift for Marjan Britovšek. Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo = Faculty of Arts, Department of sociology, Ljubljana 1996, str. 249-255.
2. Čepič, Zdenko: **Spreminjanje lastništva zemlje po drugi svetovni vojni.** Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju. 1918-1945-1991. Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, str. 145-159. (Ekonomska knjižnica).
3. Ferenc, Tone: **Don Pietro Brignoli in njegovi ustreljenci.** Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 133-137.
4. Ferenc, Tone: **L'amministrazione partigiana slovena civile e militare nella Venezia Giulia nell'autunno 1943.** Il settembre 1943 nell'Isontino e nella Regione. Istituto Friulano per la Storia del Movimento di Liberazione, Udine ; Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione, Trieste 1996, str. 37-42.
5. Ferenc, Tone: **Možne poti do skupnega števila smrtnih žrtev druge svetovne vojne na Slovenskem.** Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 161-174; Razprava, str. 228, 229, 231, 237-238, 246, 248-249, 254, 255, 256.
6. Ferenc, Tone: **Okupatorjeve in domobranske posadke na Grosupljem v drugi svetovni vojni.** 19. zbornik občin Grosuplje, Ivančna Gorica in Dobrepolje 1996, str. 55-58.
7. Ferenc, Tone: **Priprave na konec vojne. Slovenija v letu 1945.** Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996, str. 7-36.
8. Ferenc, Tone: **Problem raziskovanja gospodarstva pod okupacijo na Slovenskem med drugo svetovno vojno.** Grafenauerjev zbornik. Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Znanstvenoraziskovalni center SAZU : Filozofska fakulteta, Ljubljana ; Pedagoška akademija, v Mariboru 1996, str. 649-655.
9. Fischer, Jasna: **Slovenska gospodarska bilanca ob vstopu v prvo Jugoslavijo.** Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju. 1918-1945-1991. Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, str. 13-21. (Ekonomska knjižnica).
10. Gabrič, Aleš: **Preimenovanja krajevnih in uličnih imen v letih 1945-1955.** Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 109-120.
11. Godeša, Bojan: **O spomenici katoliške skupine v Osvobodilni fronti papežu Piju XII. aprila 1943.** Grafenauerjev zbornik. Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Znanstvenoraziskovalni center SAZU : Filozofska fakulteta, Ljubljana; Pedagoška akademija, v Mariboru 1996, str. 657-663.

12. Godeša, Bojan: **Slovenski izobraženci in leto 1945.** Slovenija v letu 1945. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996, str. 45-51.
13. Guštin, Damijan: **Žrtev kot objekt in subjekt vojne. (Slovenski tisk o žrtvah v letih 1941-1945).** Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 189-200; Razprava: str. 230.
14. Kresal, France: **Socialna politika v Sloveniji do druge svetovne vojne.** Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju. 1918-1945-1991. Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, str. 49-64. (Ekonomska knjižnica).
15. Lazarevič, Žarko: **Friedrich List: Spurensuche in Slowenien.** "Die Vereinigung des europäischen Kontinents". Gesamteuropäische Wirkungsgeschichte seines ökonomischen Denkens. Schäffer-Poeschel, Stuttgart 1996, str. 529-539.
16. Lazarevič, Žarko: **Gospodarska podoba Celja v prvi polovici devetnajstega stoletja.** Iz zgodovine Celja 1780-1848. Muzej novejše zgodovine, Celje 1996, str. 235-254. (Odsevi preteklosti ; 1).
17. Lazarevič, Žarko: **Obrat proti jugu.** Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju. 1918-1945-1991. Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, str. 95-106. (Ekonomska knjižnica).
18. Mlakar, Boris: **Domobranstvo in konec vojne.** Slovenija v letu 1945. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996, str. 37-43.
19. Mlakar, Boris: **Epuracija in povojne žrtve v Zahodni Evropi.** Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 201-215; Razprava: str. 234, 236, 254.
20. Pančur, Andrej: **Celjani v krstnih knjigah od 1773 do 1857.** Iz zgodovine Celja 1780-1848. Muzej novejše zgodovine, Celje 1996, str. 185-234. (Odsevi preteklosti ; 1)
21. Perovšek, Jurij: **Pogledi slovenskih revolucionarno usmerjenih marksistov na črnogorsko vprašanje leta 1923.** Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 7-20.
22. Perovšek, Jurij: **Slovensko gospodarstvo v času prevrata leta 1918.** Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju. 1918-1945-1991. Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, str. 107-119. (Ekonomska knjižnica).
23. Prinčič, Jože: **Iz gospodarske obnove v načrtno izgradnjo (1945-1946).** Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 57-65.
24. Prinčič, Jože: **Leto 1945 - obnova in začetek gospodarske preobrazbe.** Slovenija v letu 1945. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996, str. 139-154.
25. Prinčič, Jože: **Podržavljenje zasebnega premoženja v Sloveniji po drugi svetovni vojni.** Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju. 1918-1945-1991. Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, str. 121-143. (Ekonomska knjižnica).
26. Režek, Mateja: **Začetki delovanja Socialistične zveze delovnega ljudstva.** Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 121-131.
27. Studen, Andrej: **K zgodovini celjskega bivanjskega vsakdanjika v predmarčni dobi.** Iz zgodovine Celja 1780-1848. Muzej novejše zgodovine, Celje 1996, str. 89-106. (Odsevi preteklosti ; 1).

-
28. **Studen, Andrej: Malova stara Ljubljana in njeni ljudje - moderen koncept zgodovine.** Malov zbornik. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1996, str. 75-82.
 29. **Vidovič-Miklavčič, Anka: Socialna demokracija (socialisti) na Slovenskem v prvem letu diktature 1929.** Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 21-39.
 30. **Vodušek-Starič, Jerca: Poskus reprize Dolomitske izjave?** Grafenauerjev zbornik. Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Znanstvenoraziskovalni center SAZU : Filozofska fakulteta, Ljubljana ; Pedagoška akademija, v Mariboru 1996, str. 94-114.
 31. **Vodušek Starič, Jerca: Prevzem oblasti po vojni in vloga Ozne - obračun.** Slovenija v letu 1945. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996, str. 93-110.

1.02 Pregledni znanstveni članek

1. **Čepič, Zdenko: Agrarne reforme in slovenska družba v XX. stoletju.** Razgledi, 1996, št. 1 (56), str. 14-15.
2. **Čepič, Zdenko: Dejstva o agrarni reformi in kolonizaciji po drugi svetovni vojni.** Zgodovina v šoli, V, 1996, št. 4, str. 3-11.
3. **Deželak-Barič, Vida: Razprava. Delež članov KPS med žrtvami 2. svetovne vojne in odnos Partije do vprašanja o nujnosti žrtev iz vrst lastnega članstva.** Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 242-246; Razprava: str. 247, 249.
4. **Ferenc, Tone: Temeljne značilnosti fašistične okupacije Slovenije.** Dzieje Najnowsze (Warszawa), XXVIII, 1996, št. 1, str. 137-140.
5. **Gabrič, Aleš: Novomeška gimnazija po letu 1918.** 250 let Gimnazije Novo mesto. Gimnazija, Novo mesto 1996, str. 31-98.
6. **Godeša, Bojan: Okupatorji in slovenski izobraženci.** Zgodovina v šoli, V, 1996, št. 2, str. 3-9.
7. **Godeša, Bojan: V vrtincu bratomorne vojne.** Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 5-8.
8. **Mlakar, Boris: Kolaboracija in državljanska vojna v Sloveniji 1941-1945.** Zgodovina v šoli, V, 1996, št. 1, str. 3-8.
9. **Vidovič-Miklavčič, Anka: Kratek oris razvoja in dejavnosti prosvetne zveze (PZ) v letih 1929-1941.** Zgodovina v šoli, V, 1996, št. 2, str. 10-17.
10. **Vidovič-Miklavčič, Anka: Mladostna publicistika Boga Grafenauerja.** Grafenauerjev zbornik. Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Znanstvenoraziskovalni center SAZU : Filozofska fakulteta, Ljubljana ; Pedagoška akademija, v Mariboru 1996, str. 87-94.

1.04 Strokovni članek

1. **Ferenc, Tone: Dušan Biber - sedemdesetletnik.** Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 263-265.

2. **Ferenc, Tone:** Ob Spieglovi objavi zločina v Idrijskih Krnicah. Svobodna misel, XXXIV, 1996, št. 18, str. 16.
3. **Gabrič, Aleš:** Na sotočju zgodovine in literature. Rast, VII, julij 1996, št. 3-4(41-42), str. 178-180.
4. **Godeša, Bojan:** O Osvobodilni fronti. Naša Slovenija, XVIII, maj-junij 1996, št. 5, str. 12-13.
5. **Kandus, Nataša:** Bibliografija Dušana Bibra. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 265-266.
6. **Kandus, Nataša:** Bibliografija sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino v letu 1995. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 21-38.
7. **Kresal, France:** Od zemljiške odveze do agrarne reforme. Rast, VII, julij 1996, št. 3-4 (41-42), str. 234-246.
8. **Mlakar, Boris:** Obračun s kolaboracijo v Evropi. Delo, XXXVIII, 1996, št. 215-222.
9. **Mlakar, Boris:** Odgovori mag. Borisa Mlakarja. Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, XXII, 1996, št. 42, str. 68-75.
10. **Perovšek, Jurij:** Ako smo priznali Dunaj in Pešto ... Republika, V, 1996, št. 332 (1442), str. 24.
11. **Studen, Andrej:** Higienške razmere v Hribarjevi Ljubljani. Ljubljana, I, 1996, št. 2-3, str. 42.
12. **Studen, Andrej:** Higienške razmere v Ljubljani pred sto in več leti. Ljubljana, I, 1996, št. 1, str. 28-29.
13. **Studen, Andrej:** Parnik na Ljubljanici. Ljubljana, I, 1996, št. 10, str. 26.
14. **Studen, Andrej:** "Ta je naš!". Jožef Kranjski in drugi Jeranovi zamorčki. Ljubljana, I, 1996, št. 2-3, str. 43.

1.06 Objavljeno vabljeno predavanje na znanstveni konferenci

1. **Dolenc, Ervin:** Med slovenstvom in jugoslovanstvom. Borko in kulturna politika med dvema svetovnima vojnama. Borkov zbornik. Slavistično društvo, Maribor 1996, str. 379-392.
2. **Dolenc, Ervin:** Turizem v slovenskih hribih in gorah. Razvoj turizma v Sloveniji. 28. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Bled, 26. - 28. 9. 1996. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996, str. 136-147.
3. **Gabrič, Aleš:** Borko v času ideoloških nestrpnosti. Premiren intelektualec za nemirne čase. Borkov zbornik. Slavistično društvo, Maribor 1996, str. 393-416.
4. **Gabrič, Aleš:** Leto 1945 in slovenska kultura. Slovenija v letu 1945. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996, str. 155-170.
5. **Kresal, France:** Zdraviliški turizem. Razvoj turizma v Sloveniji. 28. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Bled, 26. - 28. 9. 1996. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996, str. 122-136.
6. **Studen, Andrej:** Iz avanturizma v turizem. Razvoj turizma v Sloveniji. 28. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Bled, 26. - 28. 9. 1996. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996, str. 96-104.
7. **Vodušek Starič, Jerca:** Druga svetovna vojna v Sloveniji: sporna vprašanja v zgodoviniopisju. Nova revija, XV, 1996, št. 169, str. 125-129.

1.07 Objavljeno vabljeno predavanje na strokovni konferenci

1. **Ferenc, Tone:** Uporabnikova izkušnja iz arhivov. Arhivsko gradivo s področja turizma in turistične dejavnosti. Uporabnik in arhivsko gradivo. Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1996, str. 42-44.

1.10 Objavljeni razširjeni povzetek predavanja na znanstveni konferenci

1. **Vidovič-Miklavčič, Anka:** Kolodvorski misijon - Društvo za varstvo deklet v Ljubljani. Kronika, XLIV, 1996, št. 1, str. 74-78.

1.12 Objavljeni povzetek predavanja na znanstveni konferenci

1. **Dolenc, Ervin:** Borko in slovenska kulturna politika med dvema svetovnima vojnama. Hvala vam, knjige!. Simpozij o Borkovem življenju in delu, Ormož 1996, str. 15.
2. **Gabrič, Aleš:** Borko v času ideoloških nestrpnosti. Hvala vam, knjige!. Simpozij o Borkovem življenju in delu, Ormož 1996, str. 38-39.

1.17 Poglavje ali samostojni sestavek v strokovni knjigi

1. **Čepič, Zdenko:** Beg z zemlje. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 196-197.
2. **Čepič, Zdenko:** Kolektivizacija in kolhozništvo. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 177-178.
3. **Čepič, Zdenko:** Kulaški procesi. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 173.
4. **Čepič, Zdenko:** Mi za vas, vi za nas. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 150-151.
5. **Čepič, Zdenko:** Nacionalizacija zemlje. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 198.
6. **Čepič, Zdenko:** Patriotična nacionalizacija. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 119.
7. **Čepič, Zdenko:** "Vse za našo vojsko!" Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 60-62.
8. **Čepič, Zdenko:** Začetki podržavljanja lastnine. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 36.
9. **Čepič, Zdenko:** Zadružništvo. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 139-140.
10. **Čepič, Zdenko:** Zemljo tistemu, ki jo obdeluje. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 124-125.

11. **Gabrič, Aleš:** AZU postane SAZU. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 169.
12. **Gabrič, Aleš:** Cankarjev dom. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 385.
13. **Gabrič, Aleš:** "Če, zakaj in kakšno šolsko reformo potrebujemo?" Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 201.

14. **Gabrič, Aleš:** Druga slovenska univerza. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 352.
15. **Gabrič, Aleš:** Edvard Kocbek - spet tarča političnih napadov. Slovenska kronika XX. stoletja 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 347.
16. **Gabrič, Aleš:** Izključitev Teološke fakultete iz univerze. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 189.
17. **Gabrič, Aleš:** Književniki v opoziciji. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 184.
18. **Gabrič, Aleš:** Kocbekov Strah in pogum. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 185.
19. **Gabrič, Aleš:** Ločitev Prešernovih in Kidričevih nagrad. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 267.
20. **Gabrič, Aleš:** Nova stavba novogoriškega gledališča. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 519.
21. **Gabrič, Aleš:** Novi zakon o visokem šolstvu. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 516.
22. **Gabrič, Aleš:** Obvezno sedemletno šolanje. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 133.
23. **Gabrič, Aleš:** Oživljanje Slovenske matice. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 182.
24. **Gabrič, Aleš:** Prva številka Naše sodobnosti. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 193.
25. **Gabrič, Aleš:** Prvi festival sodobne slovenske drame. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 221.
26. **Gabrič, Aleš:** Prvi kongres Ljudske prosvete Slovenije. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 152.
27. **Gabrič, Aleš:** Prvi slovenski celovečerni film. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 170.
28. **Gabrič, Aleš:** Redne oddaje Televizije Ljubljana. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 237.
29. **Gabrič, Aleš:** Samozaložba v enostrankarskem sistemu. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 239.
30. **Gabrič, Aleš:** Sklep o ukinitvi Perspektiv. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 277.
31. **Gabrič, Aleš:** Slavnosti ob 50-letnici SAZU. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 416.
32. **Gabrič, Aleš:** Slavnostno odprtje Kliničnega centra. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 356.

33. **Gabrič, Aleš:** Slovenske založbe v novih časih. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 113.
34. **Gabrič, Aleš:** Snega preko glave. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 187.
35. **Gabrič, Aleš:** Spodbuda razvoju knjižnic. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 257.
36. **Gabrič, Aleš:** Ustanovljena cerkvena pokrajina v Sloveniji. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 308.

37. **Gabrič, Aleš:** Več kot 1000 izdanih knjig in brošur. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 285.
38. **Gabrič, Aleš:** Začetki gledališke avantgarde. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 235.
39. **Gabrič, Aleš:** Zakon o osnovni šoli. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 244.
40. **Gabrič, Aleš:** Zakon o visokem šolstvu. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 349.
41. **Gabrič, Aleš:** Zavod za šolstvo. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 316.
42. **Gabrič, Aleš:** Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 258.
43. **Gabrič, Aleš:** Zveza delavskih in ljudskih univerz Slovenije. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 244-245.
44. **Godeša, Bojan:** Domobranska prisega. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 67-69.
45. **Godeša, Bojan:** Drugi tržaški proces. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 24-25.
46. **Godeša, Bojan:** Hitlerjev prihod v Maribor. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 12-13.
47. **Godeša, Bojan:** Kulturni molk. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 30.
48. **Godeša, Bojan:** Ljubljana, obdana z žico. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 31-32.
49. **Godeša, Bojan:** Odziv Slovencev na okupacijo. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 11.
50. **Godeša, Bojan:** Osvobodilni boj in kultura. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 62-63.
51. **Godeša, Bojan:** Pohod XIV. divizije NOVJ na Štajersko. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 66-67.
52. **Godeša, Bojan:** Priključitev Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 14-15.
53. **Godeša, Bojan:** Priključitev Prekmurja k Madžarski. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 25-26.
54. **Godeša, Bojan:** Priprave na prevzem oblasti. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 69-70.

55. **Godeša, Bojan:** Slovenci v nemški vojski. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 44.
56. **Godeša, Bojan:** Slovenski domobranci v bitkah in spopadih. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 83-84.
57. **Godeša, Bojan:** Šolstvo v času okupacije. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 42-43.
58. **Godeša, Bojan:** Temeljne točke Osvobodilne fronte. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 21-23.
59. **Godeša, Bojan:** Ustanovitev Slovenske zaveze. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 35.

60. **Godeša, Bojan:** Vaške straže - samoobramba, revolucija, kolaboracija. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 38-39.
61. **Godeša, Bojan:** Velika italijanska ofenziva. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 40-41.
62. **Godeša, Bojan:** Viški sporazum. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 73-74.
63. **Godeša, Bojan:** Vprašanje meja. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 65-66.
64. **Godeša, Bojan:** Zasedanje slovenskega parlamenta na Taboru. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 80-81.
65. **Godeša, Bojan:** Zasedba razkosane Slovenije. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 9-10.
66. **Godeša, Bojan:** Zbornik Zimske pomoči 1944. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 70-71.
67. **Guštin, Damijan:** Etnocid. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 17.
68. **Guštin, Damijan:** "Hej, brigade, hitite...". Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 52-53.
69. **Guštin, Damijan:** Nasilje. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 20-21.
70. **Guštin, Damijan:** Pomembni boji slovenske partizanske vojske. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 84-90.
71. **Lazarevič, Žarko:** Banca commerciale Italiana v Ljubljani. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 37.
72. **Lazarevič, Žarko:** Delitev jugoslovanskega državnega premoženja. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 39.
73. **Lazarevič, Žarko:** Dohodki prebivalstva med vojno. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 18.
74. **Lazarevič, Žarko:** Menjava dinarjev za okupatorske valute. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 16.
75. **Lazarevič, Žarko:** Okupatorji prilagodijo industrijo za vojaške potrebe. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 27.
76. **Prinčič, Jože:** Druga petletka. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 234.

77. **Prinčič, Jože:** Enotne cene. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 148.
78. **Prinčič, Jože:** Gospodarska reforma. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 290.
79. **Prinčič, Jože:** Gospodarski centralizem in Slovenci. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 140-141.
80. **Prinčič, Jože:** Gospodarski zastoj. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 256.
81. **Prinčič, Jože:** Gradis - osrednje državno gradbeno podjetje v Sloveniji. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 127-128.
82. **Prinčič, Jože:** Litostroj - prvi kapitalni objekt v državi. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 163.

83. **Prinčič, Jože:** Materialna vojna škoda. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 79-80.
84. **Prinčič, Jože:** "Mi gradimo proggo, progga gradi nas". Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 153-154. (Skupaj z Božom Repetom).
85. **Prinčič, Jože:** Nacionalizacija najemnih zgradb in gradbenih zemljišč. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 241.
86. **Prinčič, Jože:** Navidezna decentralizacija investicijske izgradnje. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 207.
87. **Prinčič, Jože:** Novi gospodarski sistem. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 186.
88. **Prinčič, Jože:** Obnova. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 103.
89. **Prinčič, Jože:** Obuditev zasebnega gostinstva. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 208.
90. **Prinčič, Jože:** Odprtje avtomobilske ceste Ljubljana-Zagreb. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 238.
91. **Prinčič, Jože:** Plansko gospodarstvo. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 134-135.
92. **Prinčič, Jože:** Pomoč Slovenije drugim republikam. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 145.
93. **Prinčič, Jože:** Pretirano izkoriščanje slovenskih gozdov. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 166.
94. **Prinčič, Jože:** Prostovoljno in prisilno delo. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 179.
95. **Prinčič, Jože:** Prva petletka. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 157-158.
96. **Prinčič, Jože:** Racionirana preskrba. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 106.
97. **Prinčič, Jože:** Sistem obračunskih plač. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 205.
98. **Prinčič, Jože:** Spodbude za večji izvoz. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 249.

99. **Prinčič, Jože:** Sprememba gospodarske politike. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 224.
100. **Prinčič, Jože:** Spremembe v gospodarskem sistemu. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 251.
101. **Prinčič, Jože:** Sprostitve pri nakupu deviz. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 263.
102. **Prinčič, Jože:** Tri nacionalizacije zasebnih gospodarskih podjetij. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 146.
103. **Prinčič, Jože:** Unrra in druga gospodarska pomoč Zahoda. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 120.
104. **Prinčič, Jože:** Ustanovitev republiške obrtne zbornice. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 183.
105. **Prinčič, Jože:** Začetek gospodarske rasti. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 206.
106. **Prinčič, Jože:** Zamenjava denarja. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 112.
107. **Prinčič, Jože:** Žrtve vojne. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 82.

1.18 Sestavek v enciklopediji

1. **Čepič, Zdenko:** Razlastitev. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 112.
2. **Čepič, Zdenko:** Rekvizicija. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 163.
3. **Čepič, Zdenko:** Reparacija. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 174.
4. **Deželak-Barič, Vida:** Redelonghi, Marko - Bojan. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 132.
5. **Dolenc, Ervin:** Revija Katoliške akcije. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 186.
6. **Ferenc, Tone:** Radeško-laško okrožje. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 35.
7. **Ferenc, Tone:** Radio Svobodna Jugoslavija. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 55.
8. **Ferenc, Tone:** Radohova vas. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 60.
9. **Ferenc, Tone:** Rainer, Friedrich. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 68-69.
10. **Ferenc, Tone:** Rajon. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 70.
11. **Ferenc, Tone:** Ratitovec. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 96.
12. **Ferenc, Tone:** Razlastitev. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 111-112.
13. **Ferenc, Tone:** Raznarodovalna politika okupatorjev. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 113.

14. **Ferenc, Tone:** Rezija. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 192.
15. **Ferenc, Tone:** Ribnica. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 207-208.
16. **Ferenc, Tone:** Ribniško okrožje. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 211-212.
17. **Ferenc, Tone:** Ribniško-kočevsko okrožje. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 211.
18. **Ferenc, Tone:** Ribniško-velikolaško okrožje. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 212.
19. **Ferenc, Tone:** Rižarna Sv. Sobota. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 242-243.
20. **Ferenc, Tone:** Roatta, Mario. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 243.
21. **Ferenc, Tone:** Robotti, Mario. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 249.
22. **Ferenc, Tone:** Rogaška Slatina. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 254.
23. **Ferenc, Tone:** Ronke. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 288-289.
24. **Ferenc, Tone:** Rosener, Erwin. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 289.
25. **Fischer, Jasna:** Regali, Jožef. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 143.
26. **Fischer, Jasna:** Rozman, Franc. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 297.
27. **Guštin, Damijan:** Rudolf, Janko. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 326.
28. **Guštin, Damijan:** Rustja, Franjo - Čanči. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 357.
29. **Guštin, Damijan:** Savnik, Bojan. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 416.
30. **Mlakar, Boris:** Rapotec, Stanislav. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 84.
31. **Mlakar, Boris:** Rezijska partizanska četa. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 195.
32. **Mlakar, Boris:** Rezijski partizanski bataljon. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 195-196.
33. **Mlakar, Boris:** Rudolf, Ivan. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 326.
34. **Mlakar, Boris:** Rupnik, Leon. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 330.
35. **Mlakar, Boris:** Rupnik, Vuk. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 330-331.
36. **Perovšek, Jurij:** Puc, Dinko. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 12.

37. **Perovšek, Jurij:** Pucelj, Ivan. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 12.
38. **Perovšek, Jurij:** Radikal. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 40-41.
39. **Perovšek, Jurij:** Radikal. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 41.
40. **Perovšek, Jurij:** Ravnihar, Evgenij. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 100-101.
41. **Perovšek, Jurij:** Ravnihar, Vladimir. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 101.
42. **Perovšek, Jurij:** Revolucionarno vrenje po prvi svetovni vojni. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 189.
43. **Perovšek, Jurij:** Rus, Josip - Andrej. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 331-332.

44. **Perovšek, Jurij:** Samostojna kmetijska stranka. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 385.
45. **Perovšek, Jurij:** Samouprava. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 386.
46. **Perovšek, Jurij:** Samouprava. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 386.
47. **Vidovič-Miklavčič, Anka:** Quadragesimo anno. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 24.
48. **Vidovič-Miklavčič, Anka:** Rerum novarum. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 178.
49. **Vidovič-Miklavčič, Anka:** Rus, Jože. Enciklopedija Slovenije, 10. zv.: Pt-Savn. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 332.

1.19 Objavljena recenzija, prikaz knjige, kritika

1. **Čepič, Zdenko:** Čarovniški proces 1944. Mateja Jeraj, Jelka Melik: partizanski zdravniki in pravniki med stroko in politiko. Arhivsko društvo Slovenije, Viri, Ljubljana 1996. Razgledi, 1996, št. 11 (1066), str. 18.
2. **Čepič, Zdenko:** Danes dobrodošli in potrebni spomini. Dnevnik, XLVI, 1996, št. 94, str. 15.
3. **Deželak-Barič, Vida:** Marija Stanonik, Iz kaosa kozmos ... Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 287-292.
4. **Deželak-Barič, Vida:** Slovenska kronika XX. stoletja, 1900-1941. Knjiga 1. Nova revija, Ljubljana 1995, 457 strani. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 310-315.
5. **Gabrič, Aleš:** Jugoslavija v ognju. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 316-318.
6. **Gabrič, Aleš:** Jugoslovanski krizis i Rossija. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 318-321.
7. **Gabrič, Aleš:** Kako se iz zgodovine ničesar ne naučimo. Doslej zanemarjeno vprašanje. (Ervin Dolenc: Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929). Delo, XXXVIII, 1996, št. 188, str. 12.

8. **Gabrič, Aleš:** Problem državnosti poraja številna (pereča) vprašanja. Slovenci in država. (SAZU, Slovenska matica, Filozofska fakulteta, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 1994). Delo, XXXVIII, 1996, št. 228, str. 14.
9. **Godeša, Bojan:** Menim, da ... (Lojze Ude: Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941-1944. Slovenska matica, Ljubljana 1994). Razgledi, 1996, št. 1 (56), str. 24-25.
10. **Godeša, Bojan:** Sociološki razpravi o 2. svetovni vojni. Doroteja Lešnik in Gregor Tomc: Rdeče in črno. Slovensko partizanstvo in domobranstvo. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1995. Razgledi, 1996, št. 14 (1069), str. 18.
11. **Guštin, Damijan:** Jera Vodušek Starič, "Dosje" Mačkovšek. Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1994, 235 str. (Viri, 7). Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 292-295.
12. **Guštin, Damijan:** Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787. Opisi. Karte / Josephinische Landesaufnahme 1763-1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. Landesbeschreibung. Karten. Sekcije 221-225, 230-239, 246-247, 250-260. ZRC SAZU in Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1995. Vodja projekta Vincenc Rajšp. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 275-277.
13. **Kresal, France:** Zdenko Čepič, Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945-1948), Obzorja, Maribor 1995, 282 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 305-307.
14. **Lazarevič, Žarko:** Aleš Gabrič: Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953-1962. Cankarjeva založba, Ljubljana 1995. Kronika, XLIV, 1996, št. 1, str. 95-97.
15. **Lazarevič, Žarko:** Boj med avtonomijo in entralizmom (Ervin Dolenc: Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929. Cankarjeva založba, Ljubljana 1996). Razgledi, 1996, št. 9 (1064), str. 21.
16. **Lazarevič, Žarko:** Bojan Godeša: Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Cankarjeva založba, Ljubljana 1995. Kronika, XLIV, 1996, št. 1, str. 97-98.
17. **Lazarevič, Žarko:** Stoletje agrarnih reform (Zdenko Čepič: Agrarna reforma in kolonizacija 1945-1948. Zbirka Documenta et studia historiae recentioris, Obzorja, Maribor 1995). Razgledi, 1996, št. 1 (1056), str. 24.
18. **Mlakar, Boris:** Koliko mrtvih Slovencev med drugo svetovno vojno. Delo, XXXVIII, 1996, št. 228, str. 14.
19. **Pančur, Andrej:** Neki eksorcist, neka vaška skupnost in neki mikrozgodovinar. Zgodovina za vse, III, 1996, št. 1, str. 79-82.
20. **Perovšek, Jurij:** Ervin Dolenc: Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929. Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, 405 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 277-283.
21. **Perovšek, Jurij:** Prispevki za novejšo zgodovino 94, 95. Delo, XXXVIII, 1996, št. 73, str. 50.
22. **Perovšek, Jurij:** Slovenija v letu 1945. Zbornik referatov. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996, 170 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 296-301.

23. **Perovšek, Jurij:** Ukrep, ki za posameznika ni mogel biti ugoden : poveljna agrarna reforma. Delo, XXXVIII, 1996, št. 199, str. 12.
24. **Režek, Mateja; Ervin, Dolenc:** Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929. Cankarjeva založba, Ljubljana 1996. Kronika, XLIV, 1996, št. 2-3, str. 110-111.
25. **Režek, Mateja:** Podobe slovenske preteklosti. Razgledi, 1996, št. 24 (1079), str. 17-18.

1.20 Predgovor, spremna beseda

1. **Ferenc, Tone:** Slovenski izgnanci 1941-1945 - civilne žrtve druge svetovne vojne. Ivica Žnidaršič, Nekaj o vojni škodi in pravicah. Rdeči križ Slovenije, Ljubljana 1996, str. 3-8.
2. **Gabrič, Aleš:** Spremnna beseda. Slovenija v letu 1945. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996, str. 3.
3. **Gabrič, Aleš:** Uvodna beseda. 250 let Gimnazije Novo mesto : 1746-1996. Gimnazija, Novo mesto 1996, str. 9-10.
4. **Gabrič, Aleš:** XXVIII. srečanju mladih raziskovalcev zgodovine naproti. Bilten za raziskovalno nalogo "Tako smo se zdravili pri nas" za šolsko leto 1996/97. Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, Ljubljana 1996, str. 4-6.
5. **Lazarevič, Žarko:** Osnovne gospodarske silnice slovenskega dvajsetega stoletja. Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju. 1918-1945-1991. Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, str. 5-12. (Ekonomska knjižnica).
6. **Mlakar, Boris:** Bog-narod-domovina!. Stanko Kociper, Kar sem živel. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 519-535. (Zbirka Spomini in izpovedi).

1.21 Polemika, diskusijski prispevek

1. **Gabrič, Aleš:** Od zmage do zmage - do končnega poraza. Dolenjski list, XLVII, 1996, št. 12, str. 22.
2. **Gabrič, Aleš:** Posvet o perspektivovstvu. Borec, XLVIII, 1996, št. 551-552, str. 42-45.
3. **Mlakar, Boris:** Okrog mrtvih je očitno vse bolj živo. Delo, XXXVIII, 1996, št. 241, str. 14.
4. **Studen, Andrej:** Medicinski in socialni pogledi na ljubljanski potres 1895. Pintarjevi dnevi. Zgodovinski časopis, XL, 1996, št. 3, str. 461-462.

1.22 Objavljeni intervju

1. **Ferenc, Tone:** Zadnjo besedo bo imela zgodovina. Slovenci med drugo svetovno vojno. Svobodna misel, XXXIV, 1996, št. 7-9, str. 19-21. (Okrogla miza skupaj z Bojanom Godešo, Borisom Mlakarjem in Milanom Ževartom. Vodil Vladimir Kavčič).
2. **Fischer, Jasna:** Nacionalna zbirka žrtev druge svetovne vojne. Svobodna misel, XXXIV, 1996, št. 16, str. 2, 11.

3. **Godeša, Bojan:** Zadnjo besedo bo imela zgodovina. Slovenci med drugo svetovno vojno. Svobodna misel, XXXIV, 1996, št. 7-9, str. 19-21. (Okrogla miza skupaj s Tonetom Ferencem, Borisom Mlakarjem in Milanom Ževartom. Vodil Vladimir Kavčič).
4. **Mlakar, Boris:** Nepojasnjeni 27. januar in kasnejši dogodki v Cerknem. Cerkljanski vestnik, II, februar 1996, št. 2, str. 12-13. (Intervju vodil Roman Bric).
5. **Mlakar, Boris:** Zadnjo besedo bo imela zgodovina. Slovenci med drugo svetovno vojno. Svobodna misel, XXXIV, 1996, št. 7-9, str. 19-21. (Okrogla miza skupaj s Tonetom Ferencem, Bojanom Godešo in Milanom Ževartom. Vodil Vladimir Kavčič).
6. **Perovšek, Jurij:** Slabe izkušnje, a tudi koristi. Republika, V, 1996, št. 325 (1435), str. 22. (Intervju vodil Miloš Ekar).
7. **Vodušek Starič, Jerca:** Žilavost komunističkog mentaliteta. Večernji list, 1996, št. , str. 20. (Skupaj z Željkom Krušljom).

1.25 Drugi članki ali sestavki

1. **Ferenc, Tone:** Novo okupatorjevo poročilo o Dražgošah. Svobodna misel, XXXIV, 1996, št. 1, str. 15-17.
2. **Ferenc, Tone:** Orožniško poročilo o okupatorjevem vdoru v uporniško organizacijo v Prlekiji jeseni 1941. Zgodovinski listi, V, 1996, št. 1, str. 58-60.
3. **Fischer, Jasna:** Poročilo o delu Inštituta za novejšo zgodovino v letu 1995. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 1-19.
4. **Godeša, Bojan:** Poročilo iz pekla. Primorski dnevnik, XLII, 1996, št. 199, str. 14-16.
5. **Pančur, Andrej:** Imensko kazalo. Slovenska kronika XX. stoletja, 1941-1995. Nova revija, Ljubljana 1996, str. 572-598.
6. **Studen, Andrej:** "Lukatija je šembrano živ konj". Zgodovinski časopis, XL, 1996, št. 2, str. 303.

2. MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

2.01 Znanstvena monografija

1. **Dolenc, Ervin:** **Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929.** Cankarjeva založba, Ljubljana 1996. 405 str.
2. **Perovšek, Jurij:** **Liberalizem in vprašanje slovenstva. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929.** Modrijan, Ljubljana 1996. 296 str.
3. **Prispevki za novejšo zgodovino. XXXVI, 1996, št. 1-2.** Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 1996, 321+38 str. (Uredniški odbor: Zdenko Čepič, Jasna Fischer, Damijan Guštin, Boris Mlakar, Janko Prunk).

4. SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.01 Urednik

1. Naš zbornik 1997. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana 1996, 207 str. (Uredniški odbor: Damijan Guštin ...).
2. Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju. 1918-1945-1991, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996. 253 str. (Ekonomska knjižnica). (Urednika: Žarko Lazarevič ...).
3. Prispevki za novejšo zgodovino. XXXVI, 1996, št. 1-2. 321+38 str. (Uredniški odbor: Zdenko Čepič, Jasna Fischer, Damijan Guštin, Boris Mlakar ...)
4. Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996. 176 str. (Urednika: Žarko Lazarevič ...).
5. Slovenija v letu 1945. zbornik referatov. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996. 170 str. (Urednik: Aleš Gabrič).
6. Zgodovina za vse. III, 1996, št. 1-3. Zgodovinsko društvo Celje, Celje 1996. (Urednik: Andrej Studen).

4.03 Prevajalec

1. Vodušek-Starič, Jerca: Grafenauerjev zbornik. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Znanstvenoraziskovalni center SAZU: Filozofska fakulteta; v Mariboru: Pedagoška akademija, 1996. 703 str. ISBN 961-6182-14-5, str.

UDK 329.14(497.4):323.32"1870/1913"

Jasna FISCHER, dr., znanstvena svetnica, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Franc ROZMAN, dr., redni profesor, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, SI-2000 Maribor, Koroška c. 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVII, 1997, 1, slov. (angl., angl.)

SOCIALNA DEMOKRACIJA IN KMETSTVO 1870-1913 NA SLOVENSKEM

Avtorja v sintetičnem preglednem članku prikazujeta socialno strukturo in narodno gospodarski položaj agrarnega sektorja v slovenskih deželah v času do 1. svetovne vojne, ki je bil pod vplivom dokončne odprave fevdalizma z zemljiško odvezo in hitrejši industrializaciji in urbanizaciji. Klub hitremu slabšanju položaja slovenskega kmeta pa mu slovenska socialna demokracija ni posvečala skoraj nobene pozornosti, čeprav so resda redki člani stranke zahtevali večjo pozornost in delovanje med kmečkim prebivalstvom. Vse je ostalo zgolj na deklarativni ravni z redkimi primeri zблиževanja med delavci in kmeti na lokalni ravni.

UDK 334.732.2(430)"18"

Jurij PEROVŠEK, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVII, 1997, 1, slov. (angl., angl.)

SCHULZE-DELITZSCHEVA ZADRUŽNOGOSPODARSKA DOKTRINA KOT LIBERALNI ODGOVOR NA SOCIALNO VPRAŠANJE V 19. STOLETJU

Avtor obravnava socialnogospodarske zamisli in praktično socialnopolitično delo utemeljitelja nemškega združenstva in tvorca nemške združne zakonodaje F. H. Schulze-Delitzscha. Ugotavlja, da se je Schulze-Delitzsch s svojim združnim konceptom - z organiziranjem konzumnih, surovinsko-nabavnih, kreditnih in produktivnih združenj na osnovi vzajemne solidarne samopomoči njihovih članov - zavzemal za 'tretjo pot' med kapitalistično in socialistično organiziranim gospodarstvom, vendar pri tem ni bil uspešen. Socialnoreformni program njegove združne organizacije je namreč ostal vezan na prehodni gospodarski stadij na poti v polno industrializacijo, zato ga je prehitel stopnjevani industrijski razvoj druge polovice 19. stoletja. Razčlenitev konkretnih gospodarskodružbenih posledic Schulze-Delitzschevega združnega prizadevanja pa pokaže, da je le-to imelo v nemški politiki in družbeni misli tudi povsem viden, pozitiven socialnopolitični pomen.

UDK 061.23 Svoboda "1929/1935"

Ervin DOLENC, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1;

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVII, 1997, 1, slov. (angl., angl.)

KULTURNA PRIZADEVANJA SLOVENSКИH SOCIALISTOV V ZAČETKU TRIDESETIH LET (1929-1935)

Delovanje kulturnih druženj Svoboda med leti 1929 in 1935 predstavlja najbolj intenzivno in organizacijsko najširšo kulturno dejavnost slovenskih marksistov v času od prve do druge svetovne vojne. Čeprav je bila organizacija pod nadzorom leta 1929 razpuščene socialistične stranke, je v njej delovalo veliko komunistov. Zlasti izobraževanje in javne kulturne manifestacije so prevzeli važno organizacijsko in propagandno vlogo v času diktature, ko je bilo običajno politično delo prepovedano. Zato so slovenski socialisti vzpodbujali kulturne organizacije tudi na Hrvaškem in v Srbiji, oziroma na ravni cele države.

UDC 329.14(497.4):323.32"1870/1913"

Jasna FISCHER, Ph. D., Research Counsellor, Institute for Contemporary History, SI-1000, Ljubljana, Kongresni trg 1

Franc ROZMAN, Ph. D., Professor, Faculty of Pedagogic, University of Maribor, SI-2000 Maribor, Koroška c. 1

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to teh Contemporary History), XXXVII, 1997, 1, Slv., (Eng., Eng.)

SOCIAL DEMOCRACY AND PEASANTRY IN SLOVENIA BETWEEN 1870 AND 1914

In a synthetic review, the authors present the social structure and economic situation of the agrarian sector in the Slovene provinces before the First World War. The sector was affected by the land release, which definitively abolished feudalism, as well as a rapid industrialisation and urbanisation. The Slovene Social Democratic Party in general showed little concern for the Slovene peasantry and their rapidly worsening social condition, except for a few members who demanded that the Party be more sensitive and active among the rural population. However, this was never put into action, apart from some rare cases of cooperation between workers and peasants at local level.

UDC 334.732.2(430)"18"

Jurij PEROVŠEK, Ph. D., Research Associate, Institute for Contemporary History, SI-1000, Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to teh Contemporary History), XXXVII, 1997, 1, Slv., (Eng., Eng.)

SCHULZE-DELITZSCH'S DOCTRINE OF COOPERATIVE ECONOMY AS A LIBERALIST SOLUTION TO THE SOCIAL PROBLEM IN THE NINETEENTH CENTURY

The author deals with the socio-economic ideas and practice of Franz Hermann Schulze-Delitzsch, the founder of the German cooperative movement and the author of its legislation. He concludes that Schulze-Delitzsch's concept of cooperatives - i.e. societies based on the cooperation and mutual solidarity of its members, which dealt, among other, with the production and sale of agricultural products, the provision of machinery, raw materials and financial loans - was an attempt to find a "third way" between the Capitalist and Socialist economic systems. This attempt failed because the social reform programme of his cooperative organisation remained bound to a transitory stage of an economy heading towards a full-blown industrialisation and was overtaken by a progressive industrial development in the second half of the Nineteenth Century. However, an analysis of the concrete socio-economic consequences of Schulze-Delitzsch's cooperative societies showed that they played a prominent and positive role in German politics and sociology.

UDC 061.23 Svoboda "1929/1935"

Ervin DOLENC, Ph. D., Research Associate, Institute for Contemporary History, SI-1000, Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to teh Contemporary History), XXXVII, 1997, 1, Slv., (Eng., Eng.)

CULTURAL ENDEAVOURS OF THE SLOVENE SOCIALISTS IN THE EARLY THIRTIES (1929-1935)

Between the two world wars, the Slovene Marxists exercised their most intensive and widely organised cultural activity within the framework of *Svoboda* (Liberty), an association of cultural societies from 1929 to 1935. Although this association was organised and controlled by the Socialist Party, which was dissolved in 1929, a large number of Communists participated in it, using its public educational and cultural manifestations as a way to organise people and spread propaganda during the time of the royal dictatorship when normal political activity was forbidden. Because of this, the Slovene Socialists also supported cultural organisations in Croatia, Serbia and throughout Yugoslavia.

UDK 339.92(497.4:436:437:438:439)"1918/1941"

Žarko LAZAREVIĆ, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000, Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVII, 1997, 1, slov. (angl., angl.)

GOSPODARSKO SODELOVANJE SLOVENIJE Z DRŽAVAMI NASLEDNICAMI AVSTRO-OGRSKE 1918-1941

V razpravi avtor obravnava gospodarsko sodelovanje Slovenije z državami naslednicami Avstro-Ogrske: Avstrijo, Češkoslovaško republiko, Madžarsko in Poljsko. V kontekstu širših gospodarsko političnih razmer (gospodarska politika, carine, trgovinski sporazumi) analizira raven gospodarskih stikov skozi optiko neposredne blagovne menjave, pretoka kapitala (transferov kapitala in tehnologije) in ljudi (kroženja delovne sile, turistična dejavnost).

UDK 339.92(497.4:436:437:438:439)"1945/1960"

Jože PRINČIČ, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVII, 1997, 1, slov. (angl., angl.)

GOSPODARSKI STIKI SLOVENIJE Z DRŽAVAMI NASLEDNICAMI AVSTROOGRSKE MONARHIJE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI (1945-1960)

Avtor je na podlagi arhivskega in drugega gradiva orisal gospodarske stike Slovenije s sosednjimi državami, naslednicami Avstroogrške monarhije od konca 2. svetovne vojne do leta 1960. Težišče razprave je na stikih z madžarskimi, poljskimi in češkoslovaškimi podjetji; z njimi so slovenska sklenila vrsto sporazumov, ki so bili potrebni za izpolnitev prvega petletnega načrta. Po sporu z Informbirojem so bili ti stiki pretrgani, povečalo pa se je gospodarsko sodelovanje z Avstrijo.

UDK 656.6(497.4 Koper)"1958/1969"

Danilo PETRINJA, upokojenec, SI-6000 Koper, Dolga reber 6

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVII, 1997, 1, slov. (angl., angl.)

GRADNJA LUKE KOPER

Na osnovi osebnih spominov in zbrane dokumentacije, ki jo hrani, prikazuje prvi direktor luke Koper problematiko izgradnje pristanišča od srede petdesetih let (prvi navez je bil odprt konec leta 1958) do izgradnje železniške proge do Kopra leta 1967. Opisuje probleme, ki so jih imeli v Kopru, ko so se odločili za graditev pristanišča za čezoceanske ladje s strani zveznih in republiških državnih organov. Nakazuje, da je bil začetek graditve koprskega pristanišča predvsem pobuda koprskih politikov in gospodarstvenikov, izvedba pa je bila tudi stvar zaposlenih v luki. Podobno velja za izgradnjo železniške proge do Kopra, ki jo je s krediti v dobršni meri financiral Luka sama.

UDC 339.92(497.4:436:437:438:439)"1918/1941"

Žarko LAZAREVIĆ, Ph. D., Research Associate, Institute for Contemporary History, SI-1000, Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to teh Contemporary History), XXXVII, 1997, 1, Slv., (Eng., Eng.)

ECONOMIC COOPERATION BETWEEN SLOVENIA AND OTHER STATES-SUCCESSORS OF THE HABSBURG EMPIRE FROM 1918 TO 1941

The author deals with the economic cooperation between Slovenia and the states-successors of the Habsburg Empire: Austria, Czechoslovak Republic, Hungary and Poland. He analyses the level of economic relations within a wide economic and political context of economic policy, customs duties and trade agreements, and through the optics of a direct goods exchange and the transfer of capital, technology and people (labour migration, tourism).

UDC 339.92(497.4:436:437:438:439)"1945/1960"

Jože PRINČIČ, Ph. D., Senior Research Associate, Institute for Contemporary History, SI-1000, Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to teh Contemporary History), XXXVII, 1997, 1, Slv., (Eng., Eng.)

ECONOMIC RELATIONS BETWEEN SLOVENIA AND THE STATES-SUCCESSORS OF THE HABSBURG EMPIRE AFTER THE SECOND WORLD WAR (1945-1960)

On the basis of the archive and other sources, the author presents the economic relations between Slovenia and its neighbouring countries, states-successors of the Habsburg Empire, in the period from the end of the Second World War to 1960. The paper focuses on the economic contacts with the Hungarian, Polish and Czechoslovak companies with which Slovenia concluded a series of investment agreements in order to implement its first Five Year Plan. These contacts were interrupted during Yugoslavia's conflict with the Communist Information Bureau. To compensate this, Slovenia intensified its economic cooperation with Austria.

UDC 656.6(497.4 Koper)"1958/1969"

Danilo PETRINJA, Retired Director, SI-6000 Koper, Dolga reber 6

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to teh Contemporary History), XXXVII, 1997, 1, Slv., (Eng., Eng.)

BUILDING THE PORT OF KOPER

Using the preserved documentation and his recollection, the first director of the Port of Koper presents the problems related to the building of the port, from its beginning in the mid-Fifties - the first dock was opened at the end of 1958 - to the completion of the railway link between Koper and the national network in 1967. He describes the difficulties, arising from the lack of interest and support by federal and national authorities, locals had to deal with following their decision to build a port for transatlantic ships. The works began at the initiative by local politicians and entrepreneurs, and were, for a large part, executed by the Port employees themselves. Similar was the case in the construction of the railway link with Koper, which was financed by the Port itself through loans.
